

77229

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

KEBAN-ERGANİ YÖRESİNDE MADENCİLİK(1780-1850)

(DOKTORA TEZİ)

Yöneten:

Doç.Dr. ABDÜLKADİR YUVALI

Hazırlayan:

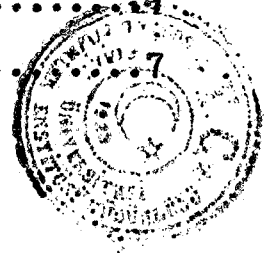
Araş.Gör.FAHRETTİN TIZLAK

ELAZIĞ 1991

İÇİNDEKİLER

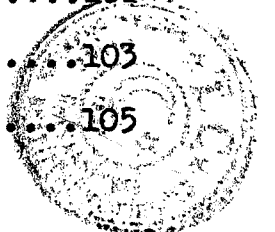
ÖNSÖZ.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIII
A- Konu.....	XIII
B- Kaynaklar.....	XVII
1- Arşiv Vesikaları.....	XVII
2- Gazeteler.....	XXII
3- Kronikler.....	XXII
4- Sahnâmeler.....	XXIII
5- Seyahatnâmeler.....	XXIII
6- Tetkik Eserler.....	XXIV
GİRİŞ: TARİHİ TEMELLER	
A- İlk ve Orta Çağlarda Keban Ergani Madenleri.....	XXVIII
1- Keban Madeni.....	XXVIII
2- Ergani Madeni.....	XXIX
B- Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik.....	XXX
1- Orta Asya(İslâm Öncesi).....	XXX
2- Selçuklularda Madencilik ve Keban Ergani Madenleri.....	XXXII
3- Anadolu Beyliklerinde Madencilik ve Keban Ergani Madenleri.....	XXXIV
C- Osmanlılar ve Keban Ergani Madenleri.....	XXXV
BİRİNCİ BÖLÜM:	
OSMANLI MADENCİLİK REJİMİ VE KEBAN ERGANİ MADENLERİ	
A- Osmanlı Devleti için Madenlerin Önemi.....	1
B- Osmanlı Devletinde Madenlerin Hukukî Durumu.....	7
1- Maden Mülkiyeti.....	7

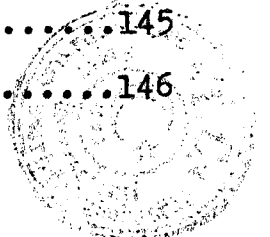
2- Osmanlı Maden Kanunları.....	9
3- Osmanlı Devletinde Madenlerin Yönetim ve İşletilmesi...15	
a- Genel Maden İdaresi ve İşletmesi.....	16
b- 1775'e Kadar Keban Ergani Madenlerinin İdaresi.....	22

İKİNCİ BÖLÜM: İDARE

A- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin Kuruluşu.....	25
B- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin İdarî ve Askerî Statüsü...32	
1- Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne Bağlı Madenler.....	32
a- Keban Madeni.....	33
b- Ergani Madeni.....	34
c- Uyum Madeni.....	35
d- Tevfik Madeni.....	37
e- Elbistan Madeni.....	43
2- Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne Bağlı Kazalar.....	44
3- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin İdare Merkezi.....	58
4- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin İdarî Statüsü.....	61
a- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Ber-vech-i İstiklâli- yeti.....	61
b- Müşirliklerin Kuruluşu ve Maadin-i Hümayûn Emâneti...76	
c- Tanzimat Fermanı ve Maadin-i Hümayûn Emâneti.....	80
d- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin Maliye Nezareti'nce Yönetilmesi ve Maadin-i Hümayûn Meclisi.....	87
C- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin Askerî Statüsü.....	91
D- Maadin-i Hümayûn Emîni	
1- Atama ve Azil.....	94
a- Atama.....	94
b- Azil.....	102
2- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Ücreti.....	103
3- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Görev ve Yetkileri.....	105

a-	Eminlerin Statüsü.....	105
b-	İdarî Yetki ve Görevleri.....	109
c-	Hukukî ve Sosyal Alanda Görev ve Yetkileri.....	115
d-	İktisadî Alanda Görev ve Yetkileri.....	118
da-	Madencilikle İlgili Görevleri.....	118
db-	Devlet Gelirlerini Tahsil Etme.....	124
dc-	Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Para Düzeni ile İlgilenmeleri.....	127
dd-	Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Ticarî Hayatla İlgilenmeleri.....	128
de-	Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Timarlarla İlgilenmesi.....	129
e-	Askerî Görev ve Yetkileri.....	131
E-	Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ndeki İdarî Görevliler.....	135
1-	Vekil.....	136
a-	Atama ve Azil.....	137
b-	Vekil-Eminlerin Görev ve Yetkileri.....	140
2-	Konakçılar.....	141
3-	Kethüda.....	142
4-	Çukadarlar.....	142
5-	Tatarlar.....	143
6-	Şatır.....	143
7-	Birûn Ağası.....	144
8-	Peşkir Ağası.....	144
9-	Vekilharç.....	144
10-	Tahsildar.....	145
11-	Hazinedar.....	145
12-	Mühürdar.....	145
13-	Gece Nazırı.....	146

14- Kavas.....	146
15- Kâtipler.....	146
16- Sarraf.....	148
17- Maden Yiğitbaşısı.....	153
F- Maadin-i Hümâyûn'da Güvenlik ve Asayiş Görevlileri.....	153
1- Ser-divangân ve Başbuğ.....	153
2- Madenci Bölükbaşısı.....	154
3- Serdar.....	154
4- Delilbaşı ve Tüfekçibaşı.....	155
5- Kışlakçılar.....	155
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÜRETİM	
A- Cevher Üretimi ve İşlenmesi.....	156
1- Yeni Bir Maden Ocağının İşletmeye Alınması.....	156
2- Ocaklardan Cevher Üretimi.....	162
a- Havalandırma.....	165
b- Aydınlatma.....	166
c- Kuyulardan Suyun Tahliyesi.....	166
d- Tahkimat İşleri.....	167
3- Cevherin İşlenmesi.....	170
4- Üretim Mevsimi ve Süresi.....	178
5- Maadin-i Hümâyûn'da Teknik Elemanlar.....	181
a- Ustabaşı ve Ustalar.....	183
b- Kâî Ağası.....	184
c- Maden Amelesi.....	184
d- Piristadlar.....	187
e- Kömür Görevlileri.....	190
ea- Kömürcübaşılar.....	190
eb- Baltacılar.....	191

ec- Kelekçiler.....	194
ed- Kömür Ağası.....	194
ee- Diğerleri.....	194
f- Dolapçılar.....	195
g- İskele Sırıkçıları.....	195
h- Kütük Görevlisi.....	195
ı- Merkepçiler.....	195
j- Çakılcılar.....	196
B- Maadin-i Hümâyûn'un Üretim Durumu.....	197
1- Keban Madeni Ürünleri ve Miktarları.....	197
a- Gümüş.....	197
b- Altın.....	201
c- Kurşun.....	201
d- Mürdeseng.....	203
2- Ergani Madeni Ürünleri ve Miktarları.....	206
a- Altın ve Gümüş.....	206
b- Ham Bakır.....	210
c- Hıgr-1 Nühas.....	213
3- Tevfik Madeni Ürün Miktarları.....	215
4- Maadin-i Hümâyûn'da Üretimi Artırma Çabaları.....	220
a- Osmanlı Ekonomisinde Bunalım ve Keban Ergani Maden- leri	220
b- Maadin-i Hümâyûn'da Üretim Düşüşünün Sebepleri.....	228
c- Avrupa Endüstrisi ve Osmanlı Madenciliği.....	238
ca- Madencilikte Avrupalı Tekniklerin Benimsenmesi.....	238
cb- Maadin-i Hümâyûn'da Avrupalı Elemanların İstihdam Edilmesi.....	243

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

ÜRETİMİN VERGİLENDİRİLMESİ VE DAĞITIM DÜZENİ

A- Üretimin Vergilendirilmesi.....	250
1- Altında Vergi Oranı.....	251
2- Gümüşte Vergi Oranı.....	251
3- Ham Bakırda Vergi Oranı.....	253
B- Ürünlerin Devlet Adına Satın Alınması.....	254
C- Ürünlerin Dağıtım Düzeni ve Nakli.....	259
1- Altın ve Gümüşün Kullanıldığı Yerler ve Dağıtım Düzeni.....	260
2- Bakırın Kullanıldığı Yerler ve Dağıtım Düzeni.....	261
3- Madenlerin İlgili Yerlere Nakli.....	265
a- Altın ve Gümüşün Nakli.....	265
b- Ham Bakırın Nakli.....	269
c- Mirî Madenlerin Nakli Esnasında Vergi Alınmaması....	276

BEŞİNCİ BÖLÜM: İAŞE VE İKMAL

A- Cevherlerin İşlenmesi İçin Yakıt Temini.....	278
1- Kömür Temini.....	278
a- Maadin-i Hümayûn'a Aynı Kömür Yükümlülüğü Olan Yerler.....	281
aa- Palu.....	281
ab- Çarsacak.....	282
ac- Kocaözü Mukataası.....	283
ad- Arguvan.....	283
ae- Arapkir Sancağı.....	284
af- Akçadağ.....	284
ag- Zeyve ve Perçikan Aşiretleri.....	285
b- Kömür Fiyatları.....	285

c- Fırınlarda Yakılan Kömür Miktarı.....	286
d- Kömürün Nakli.....	287
da- Suyolu ile Nakliyat.....	287
db- Karayolu ile Nakliyat.....	290
2- Kütük Temini.....	292
a- Kemah, Kuruçay ve Gürcanış Kazalarının Kütük Yü- kümlülükleri.....	292
b- Eğin Kazasının Kütük Yükümlülüğü.....	295
3- Maadin-i Hümayûn'a Nakdi Yükümlülüğü Olan Yerler.....	299
a- Harput Kazası.....	301
b- Malatya Sancağı.....	301
c- Çüngüş Kazası.....	301
d- Çermik Kazası.....	301
e- Siverek Kazası.....	301
f- Divriği Sancağı.....	302
g- Andırın, Çamistil ve Yenice kale Nahiyeleri.....	302
h- Çarsacak.....	303
ı- Arapkir Sancağı.....	303
j- Eğin Kazası.....	303
B- Madencilerin Günlük İhtiyaçlarının Temini.....	304

ALTINCI BÖLÜM: MADENCİLERİN HUKUKİ DURUMLARI

A- Madencilerin Muafiyeti.....	309
B- Maadin-i Hümayûn'a Bağlı Kazalar Ahalisinin Muafi- yeti.....	311
C- Madenci Ücretleri.....	313
D- Madenci İzinleri.....	314
SONUÇ.....	316
BİBLİYOGRAFYA.....	
EKLER.....	

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin belirli bir döneminden itibaren madenler günlük hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu cümleden olarak her toplum kültürel gelişmişlik düzeyine göre madenlerden istifade yoluna gitmiştir. Hatta bazı toplumlar madencilik alanında sahip oldukları yetenekleri doğrultusunda bir takım hususiyetler kazanmışlardır. Türklerin de bu alanda ileri gitmiş oldukları bilinmektedir. Onların Orta Asya'da madencilik alanında sahip oldukları becerileri göçler yoluyla bu coğrafyadan başka alanlara da taşınmıştır. Madencilik faaliyetlerinin Türkler tarafından yürütüldüğü coğrafi alanlardan biri de Anadolu'dur. Türklerin buraya gelmesi ile birlikte mevcut maden ocakları işletilmeye devam edilmiştir.

Osmanlılar tarafından bu coğrafyada işletilen madenlerin arasında Keban Ergani madenleri de yer almaktaydı. Ancak, Osmanlı devleti için ekonomik açıdan büyük önem arzeden bu madenlerin hangi şartlarda üretim faaliyetine sahne olduğu veya üretimin devamlılığı için ne gibi tedbirlerin alınmış olduğu bugüne kadar pek açıklığa kavuşturulmamıştır. Bu çalışmamızda söz konusu madenler ile bunlara yakın olan diğer küçük çaplı maden ocaklarındaki üretim faaliyetlerini 1780-1850 yılları arasındaki bir zaman dilimi içerisinde ele almaya çalıştık.

Çalışmamız Konu ve Kaynaklar ile Giriş bahislerinden ayrı

olarak altı bölümden oluşmaktadır. Konu ve Kaynaklar bahsinde bu çalışma için müracaat edilen birinci elden kaynaklar ile bu konuda şimdiye kadar yapılmış olan yerli ve yabancı araştırmalar ile seyahatnamelere yer verilmiştir. Giriş bahsinde ise, Keban Ergani yöresindeki madencilik faaliyetleri tarihi bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Osmanlı madencilik rejimi ve bu rejim içerisinde Keban Ergani madenlerinin 1780'e kadarki durumu birinci bölümde, 1780-1850 yılları arasında bu madenlerin idaresi için izlenen idari model ikinci bölümde, yine ele alınan dönem içerisinde madenlerin üretim durumları ise üçüncü bölümde ele alınmıştır. Ürünlerin vergilendirilmesi ile dağıtım düzeni dördüncü bölümde, yöredeki madencilik faaliyetlerinin işe ve ikmali beşinci bölümde ve madencilerin hukuki durumları da altıncı bölümde ele alınmıştır. Çalışmaya orjinallik kazandırabilmek maksadı ile mümkün olduğunca birinci elden kaynaklara yani arşiv kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Keban Ergani yöresindeki madencilik faaliyetlerinin tez konusu olarak seçiminde ve araştırmamız esnasında takip ettiğimiz usullerin belirlenmesinde görüş ve düşüncelerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Bayram Kodaman ve Prof. Dr. Ba-haeddin Yediyıldız'a ayrı ayrı teşekkür ederim. Çalışmam esnasında her türlü yardımlarını gördüğüm ve bana karşı duyduğu sonsuz güven dolayısıyla rahatça çalışmamı sağlayan tez hocam Doç. Dr. Abdülkadir Yuvalı'ya şükran borçluyum. Bu arada, karşılaştığım çeşitli güçlüklerde değerli yardımlarını esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Mustafa Öztürk ile harita çizimlerini gerçekleştiren Araş. Gör. Halil Günek'e de teşekkür ederim.

Araş. Gör. Fahrettin Tizlek

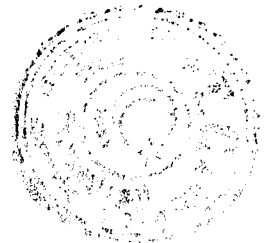

KISALTMALAR

AEmr.III.Selim:	Ali Emiri Tasnifi III.Selim Kataloğu.
a.g.d.	: Adı geçen dergi.
a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.r.	: Adı geçen rapor.
a.g.s.	: Adı geçen <u>sözlük</u> .
a.g.t.	: Adı geçen tez.
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
AÜTİTE	: Ankara Üniv. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
CAsk.	: Cevdet Askerî.
CDah.	: Cevdet Dahiliye.
CDM	: Cevdet Darphane ve Meskukat.
Cikt.	: Cevdet İktisat.
CMal.	: Cevdet Maliye.
CNaf.	: Cevdet Nafia.
DBŞM	: Bağ Muhasebe Defteri.
DBkr.ŞS.	: Diyarbakır Şer'iyeye Sicili.
DMMK	: Maden Mukataası Kalemi Defteri.
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
Eİ	: Encyclopedia of Islam.
FÜSBE	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Eğ.Sic.	: Eğin Sicili.
H.	: Hicrî.
hk.	: Hakkında.
HŞS	: Harput Şer'iyeye Sicili.

- HÜEFD : Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi.
- İbr.b.Muh. : Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim bin Muhammed'in Hatırat ve Mektupları.
- İE Maadin : İbnü'l- Emin Tasnifi Maadin.
- İJMES : International Journal of Middle East Studies.
- İr.Dah. : İrade Dahiliye.
- İr.Mec.Val. : İrade Meclis-i Valâ.
- İÜTD : İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi.
- İÜTED : İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi.
- KKep. : Kamil Kepeci Tasnifi.
- M. : Miladî.
- MTA : Maden Tetkik Arama Enstitüsü.
- Müh. : Mühimme Defteri.
- MÜTAD : Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi.
- nr. : Numara.
- ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- s. : Sayfa
- S. : Sayı.
- SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tak.Vek. : Takvim-i Vekayi.
- TCTA : Tanzimat'dan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.
- TK Evr. : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak.
- TOEM : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası.
- v. : Varak.
- vb. : Ve benzeri.
- vd. : Ve diğeri.

KONU VE KAYNAKLAR

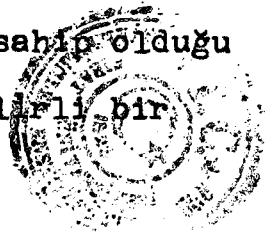
A- Konu:

Yakın zamanlara kadar Osmanlı tarihi üzerine yapılmış olan araştırmaların genelde siyasî bir mahiyet arzettiği, ancak günümüzde bu türden çalışmaların gittikçe azalmaya başladığı görülmektedir. Bunda, artık Osmanlı siyasî tarihinin şimdiye kadar büyük ölçüde aydınlatılmış olması ile çağımızda siyasî tarih anlayışının yerini almakta olan sosyal, kültürel ve ekonomik ağırlıklı tarihçilik anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeplerden dolayı olmalıdır ki, artık Osmanlı tarihi üzerine yapılmakta olan çalışmalar yavaş yavaş işaret edilen alanlara yönelmeye başlamıştır. Gerçekten de yüzyıllar boyunca varlığını devam ettiren bu devletin devamlılığındaki sır, sadece onun siyasî alanda sahip olduğu gücünde değil, aksine sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda sahip olduğu dinamiklerde ve yine bu alanlarda ortaya koymuş olduğu sistemde yatmakta idi. Ancak hemen belirtelim ki Osmanlı iktisadî üzerine bugüne kadar yeterli çalışmanın yapılmış olduğu söylenemez. Bu durum kendisini devletin başlıca gelir kaynaklarından olan madenler konusunda daha açık bir şekilde hissettirmektedir. Çünkü madenler konusu kaynaklar bahsinde de üzerinde durulacağı üzere şimdiye kadar ihmal edil-

miştir. Mesela Osmanlı devletinde işletilmiş olan maden yatakları hakkında bugün halâ tam ve net bir bilgiye sahip değiliz. Aynı şekilde işletildiği bilinen maden ocaklarının üretim ve idaresinde ne tür politikalar izlendiği de yani Osmanlı madencilik rejimi de tam olarak bilinmemektedir. Gerçi bu konuda şimdiye kadar bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunların yeterli olduğu söylenemez. Öte yandan, madenlerin Osmanlı ekonomisindeki yeri de meçhuldür. Yani madenler Osmanlı ekonomisine ne derecede ve ne zamana kadar etki etmiştir. Bu ve benzeri sorulara aydınlatıcı cevaplar verilemediği için Osmanlı ekonomisi hakkında şimdiye kadar verilmiş olan hükümlerin eksik olacağı da aşıkardır. Bağlı başına ayrı bir sektör olan madencilik yeteri derecede işlenmediği ve bilinmediği takdirde bundan sonra da verilecek olan hükümlerin de aynı özelliklere sahip olacağı düşünülebilir. Sonra, mesele sadece geçmişle de ilgili değildir. Çünkü bu alanda yapılacak olan araştırmaların günümüzün ekonomik problemlerine de kendi ölçüsünde çözüm getireceği bir hakikattir. Mesela bu türden çalışmalar ile en azından eskiden çalıştırıldığı halde herhangi bir sebepten dolayı kapanan veya günümüze ulaşamayan maden ocaklarının tespiti yapılabilir. Bu şekilde ortaya çıkartılacak olan ocakların gayet verimli bir durumda olabilecekleri de göz önünde tutulursa yukarıda izah etmeye çalıştığımız durumun geçerliliği daha iyi şekilde anlaşılacaktır. Yine, Osmanlı devletinde madenler ile ormanlar arasında çok sıkı bir ilişki mevcuttu. Çünkü belirli bir döneme kadar Osmanlı madenciliğinde yegane iki yakıt maddesi vardı: Kütük ve kömür. Bu ise maden bölgelerinde var olan orman potansiyelinin zamanla kesile kesile yok olması anlamına gelmektedir. Madencilik alanında yapılacak

çalışmalar sayesinde geçmiş dönemlerde maden bölgelerinde var olan ağaç cinslerinin tespiti mümkün olabilecektir. Dolayısıyla bugün ülkemizin pek müsait olmayan orman potansiyelinin iyileştirilmesi yolundaki gayretlere de böylelikle yön verilebilecektir.

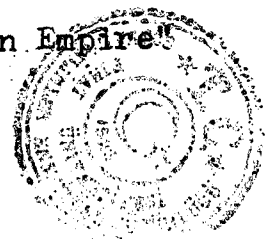
Osmanlı madenciliği ile ilgili araştırmaların çok az sayıda olması bizi bu konuda araştırma yapmaya sevkeden başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak, bu konuda irade sahibi olduktan sonra meselenin nereden ve hangi safhadan ele alınması gibi bir problem kendini hissettirmiştir. Çünkü Osmanlı madenciliği çok büyük bir sektör olarak karşımıza çıkmıştır. Böyle olunca bizde, meseleyi özelden ele alarak genele doğru gitme düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bizim yaptığımız gibi ileride mahallî olarak yapılacak daha başka çalışmalar ile Osmanlı madencilik sektörü hakkında genel hükümler vermek daha kolay olabilecektir. Bu düşüncelerden hareketle kendimize araştırma konusu olarak belirli bir dönemden sonra idarî açıdan özel bir konuma sahip olan Keban ve Ergani madenlerini seçmiş bulunuyoruz. Çünkü ileriki bölümlerde ayrıntıları ile ele alınacağı üzere "Maadîn-i Hümsyûn Emâneti"ni oluşturmuşlardır. Yani bu isimle anılan idarenin esas unsurlarını adı geçen madenler oluşturmuştur. Zikredilen idarenin ise çok yönlü özelliklere sahip olduğu dikkat çekmiştir. Dolayısıyla sözkonusu birim bizde özel bir ilgi uyandırmıştır. Böyle olunca bizim bu çalışmada asıl amacımız "maadîn-i hümsyûn emâneti"ni bir bütün halinde çeşitli yönlerden ele almak olmuştur. Ancak, bu konu ile ilgili olarak yapmış olduğumuz gerek ön çalışmalarda gerekse daha sonraki kaynak taramaları esnasında sözkonusu emanetin uzun bir geçmişe sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebepten dolayı araştırmanın belirli bir

zaman dilimi ile sınırlandırılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine araştırmamıza başlangıç tarihi olarak emanetin kuruluş tarihi olan 1775 yılını esas aldık. Konu bu tarihten XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar (1850) ele alınmıştır. En son belirtmiş olduğumuz zaman sınırı ise Osmanlı toplum ve devlet yapısında ve tabif olarak madencilik alanında da klasik sistemin nihaî olarak devam ettiği bir dönemdir. Ayrıca söz konusu dönemde madencilik alanında batılı yatırımlar artmaya başlamış, dolayısıyla klasik Osmanlı madencilik teknikleri de değişmeye başlamıştır(1). Diğer yandan ele aldığımız bu dönem Osmanlı madenciliği alanında en az araştırma yapılmış olan bir zaman dilimidir.

Konu yukarıda belirtilen tarihler arasında çeşitli yönleri ile ele alınmıştır. Her şeyden önce mesele tarihî bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Daha sonra Keban-Ergani madenlerinin idaresi ele alınmış ve tabif olarak maadîn-i hümsyûn emâneti idarî açıdan çeşitli boyutları ile incelenmiştir. Konunun tarihî ve idarî yönleri aydınlatıldıktan sonra üretim bahsine geçilmiş ve bu alanda da Keban-Ergani ve bunlara bağlı diğer telif madenlerin üretim durumları kuyulardan cevherin çıkarılmasından, elde edilen ürünlerin miktarlarına kadar ele alınmıştır. Elde edilen ürünlerin dağıtım ve nakliyesi de ele alındıktan sonra madencilik faaliyetlerinin ikmalî ile görevlilerin işçeleri de mümkün olduğunca araştırılmıştır. Bu arada madenciler ile madenlere bağlı kazalarda yaşayan insanların hukukî durumlarına da değinilmiştir.

(1) Roads Murphy; "Mineral Exploitation in the Ottoman Empire"
EI, volume V, Leiden, 1986, s. 982

Ayrıca konu, Maadin-i hümayn emâneti'nin coğrafî alanı ile de sınırlandırılmıştır. Mesela Ergani madeninde üretilen bakırın Tokat veya başka yerlerde tasfiyesi araştırma alanımızın dışında bırakılmıştır. Çünkü bakırın tasfiyesi maden emînlerinin dışında kaldığı bir olaydı. Nitekim adı geçen şehir ile Diyarbakır'da mevcut kalhanelerde bakırın tasfiye işlemleri ile bundan elde edilen gelirler bağlı başına birer mukataanın varlık sebebi idi. Böyle olunca araştırmamızda, Keban-Ergani ile bunlara bağlı diğer küçük çaptaki madenlerde elde edilen ürünlerin ilgili yerlere nakliyesi ile yetinilmiştir.

B- Kaynaklar:

1- Arşiv Vesikaları:

Araştırmamız için müracaat edilen temel kaynakları arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Bunlar genellikle Başbakanlık Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve çeşitli illerimizde bulunan müzelerde yer almaktadır. Gerek kaynak tespiti, gerekse temini safhalarında bu arşivlere ve müzelere gidilerek gerekli inceleme ve araştırmalarda bulunulmuştur. Bu arada en fazla istifade ettiğimiz arşivin Başbakanlık Arşivi olduğunu belirtelim. Bunun böyle olması da gayet normaldir. Çünkü söz konusu arşivin zenginliği herkesin malumudur. Bu genel bilgilerden sonra adı geçen arşivde yer alan ve istifade ettiğimiz tasnifleri konumuz açısından önem sırasına göre şu şekilde sıralayabiliriz.

Cevdet Tasnifi: Bu tasnifte Osmanlı devlet teşkilatının çeşitli birimlerine ait birçok katalog bulunmaktadır (dahiliye, hariciye, maliye, askeriye, darphane ve meskukat vb.). Bunların içerisinde en çok istifade ettiğimiz katalog ise Darphane ve Meskukat Kataloğu olmuştur. Ayrıca iktisat, maliye, dahiliye ve aske-

riye katalogları da oldukça işimize yaramıştır.

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi:31 ciltlik bir kataloğu olan bu tasnif tarafımızdan tamamen taranmıştır.İstifade imkanı açısından yani konumuzla alakalı belge bulunması açısından en yararlı tasnifler arasında yer almaktadır.

Mühimme Defterleri:Tamamı 263 adet olan bu defterlerden de dönemimiz ile ilgili olan 79 adet taranmıştır.Ancak mühimme defterlerinden yukarıda zikredilenlere göre daha az istifade ettik.Çünkü divan-ı hümayûndan çeşitli konulara ait çıkan emirleri muhtevf bu defterlerde konumuzla ilgili pek fazla kayda rastlanılmamıştır.

İrade Tasnifi:H.1255(M.1839) yılından itibaren sadır olan iradelerin yıl yıl kaydedildiği bu tasnifteki defterlerden de H.1272(M.1855) yılına kadar olanları taranmıştır.Adı geçen tasnifte de konu ile ilgili çeşitli irade kayıtları bulunmaktadır.

Kamil Kepeci Tasnifi:Çeşitli isimlerle anılan katalogları mevcut bu tasnifin de Darphane ve Maden Kalemi Defterleri taranarak belge temini yoluna gidilmiştir.

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi:Adı geçen tasnifte yer alan ve dönemimizle alakalı olan 9 adet defter taranmıştır. Ancak burada konumuzla ilgili pek fazla kayda rastlanılmamıştır.

İbnü'l- Emin Tasnifi:Bu tasnifte yer alan Maadin,Darphane ve Meskukat,Maliye ve Dahiliye katalogları da baş vurduğumuz kataloglar arasında yer almaktadır.Fakat ihtiva ettiği kayıtların ele aldığımız dönemden daha önceki tarihlere ait olması yüzünden zikredilen tasnifden istifade imkanımızın az olduğunu belirtelim.

Başbakanlık Arşivi'nde yukarıda isimleri zikredilen tas-

niflerden ayrı olarak Baş Muhasebe Defterleri'ne de müracaat edilmiştir. Ancak buradaki kayıtların seri olarak birbirini takip etmediği ve dönemimizle alakalı olarak maden eminlerinin muhasebelerine ait kayıtların pek fazla olmadığı gözlenmiştir. Yine, bu cümleden olarak müracaat edilen bir diğer tasnif de Maden Mukataası Kalemî'ne ait defterlerdir. Gerek bu tasnifde, gerekse Ali Emfri Tasnifi'ne ait defterlerde de madencilikle ve özellikle ele aldığımız döneme ilişkin Keban-Ergani madenlerine ait kayıt pek azdır.

Bu arada Başbakanlık Arşivi'nde yer alan ve konumuzla doğrudan ilgili olan bazı kaynaklara da elimizde olmayan bazı sebeplerden dolayı ulaşamadığımızı belirtelim. Mesela Millî Emlâk'den Devr Alınan Defterler ve Vesikalar Tasnifi'nde 1740-1798 tarihleri arasında Dadphâne'den madenlere yazılan çegitli hükümleri ihtiva eden 4 adet deftere(2) sözkonusu tasnifin henüz araştırmacıların hizmetine sunulmamasından dolayı ulaşamadık. Sözkonusu defterler ileride araştırmacıların hizmetine sunulduğu takdirde bugünkü bilgilerimize yenilavelerin olacağı muhakkaktır. Aynı şekilde Mevkufat Defterleri'nden de belirtilen sebepten dolayı istifade edemedik. Diğer yandan adı geçen arşivde tasnif çalışmalarının halen devam ettiği bilinmektedir. Bu çalışmaların sonucunda Osmanlı madenciliği ile ve bu arada Keban-Ergani madenleri ile ilgili olarak yeni belgelerin ortaya çıkması gayet tabiidir. Böyle olunca araştırma konumuz hakkında şimdilik vereceğimiz hükümlerin değişebileceği de muhakkaktır.

Konumuzla ilgili belgelerin bulunduğu bir diğer kurum da
(2) Atilla Çetin, Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, İstanbul, 1979,

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'dir. Buradan da mümkün olduğunca istifade edilmiştir.

Yukarıda işaret edilen arşivlerin dışında Maadin-i Hümayûn Emâneti dahilinde yer alan kazalara ait şer'iyeye sicillerinden de istifade yoluna gidilerek, bu kazalardan günümüze şer'iyeye sicili ulaşabilen Harput ve Eğin'in sicilleri-tabif ki dönemimizle ilgili olanları-taranmıştır. Öte yandan bölgeye olan coğrafi yakınlığı itibariyle Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri de taranmıştır.

Konumuzla ilgili kaynakların tesbiti ve temini yönünden müracaat edilmesi gerekli yerlerden biri de maden bölgelerinde mevcut işletmelerdi. Keban ve Ergani'deki işletmelerde-gerçi Keban'daki işletme şu anda faal değildir- Osmanlı döneminden kalma vesika bulunabileceği düşüncesi ile ilgili yerlere gidilmiş, fakat olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Yani buralarda herhangi bir kaynağa rastlanılmamıştır.

Ancak, konumuzla doğrudan alakalı ve madenler bölgesindeki mahallî uygulamaları ihtiva etmeleri dolayısıyla çok büyük bir önem arzeden iki kaynağa başka yerlerde tesadüf ettiğimizi belirtelim. Burada sözünü ettiğimiz kaynaklar tanıtımları ile birlikte aşağıda verilmiştir.

H.1190(M.1776)-H.1209(M.1794) Tarihli Keban Şer'iyeye Sicili: Söz konusu sicil aslı Keban'da bir ailede bulunmaktadır ve Hasan Yüksel tarafından yüksek lisans tezi olarak transkribe edilerek değerlendirilmesi yapılmıştır (3). Söz konusu çalış-
 (3) Hasan Yüksel, Hicri 1190(M.1776)-Hicri 1209(M.1794) Tarihli Keban Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, AÜSBE (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 1987, III-208 s.

maya esas teşkil eden defter adı geçen kişi tarafından her ne kadar şer'iyeye sicili olarak telakki edilmiş ise de, defterin sicil olması mümkün değildir. Çünkü defter Keban ve ona bağlı madenlerine ait çeşitli kayıtları ihtiva etmektedir ve şer'iyeye sicillerinin muhtevf olduğunu bildiğimiz hususlarda her hangi bir kayıt ihtiva etmemektedir. Bu durumda defterin madenlerde idareci konumunda bulunan maden emînlerinin kendi görev ve sorumlulukları dahiline giren hususlarda ve özellikle madenlerin idaresi ve üretimi ile ilgili konularda tuttukları ve "emin defteri" diye bilinen(4) defterlerden olması kuvvetle muhtemeldir.

Diyarbakır Mutasarrıfı İbrahim bin Muhammed'in Hatırat ve Mektupları: Bu kaynak da Elazığ Müzesi'nde aynı adla 137 numara kayıtlı olarak bulunmaktadır(*). Defter katalog bilgilerine göre H.1224(M.1809) yılına tarihlenmiştir. Ancak, kaynak dikkatlice tetkik edildiği takdirde müze tarafından verilen katalog bilgilerinin yanlış ve eksik olduğu ortaya çıkacaktır. Herşeyden önce söz konusu kaynak adı geçen kişiye ait değildir veya onun tarafından yazılmamıştır. Üstelik hatırat türünden hiç değildir. Aksine Ergani madenini Keban'daki idareci adına vekaleten yöneten kişilere aittir ve gerek Keban'daki eminin, gerekse Ergani'deki vekilinin madenlerin idaresi konusunda birbirlerine ve çevre kazalar ileri gelenlerine hitaben yazdıkları emir ve mektupları ihtiva etmektedir. Bu cümleden olarak adı geçen defterdeki kayıtların genellikle Maadin-i Hümayûn Emâneti'

(4) Robert Anhegger, Beitrage Zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei Bd 1, İstanbul, 1943, s. 35; Neşet Çağatay, Osmanlı Devletinde Maden İşletme Hukuku,

AÜDTCF, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1942, s.30-31

(*) Bu defterden beni haberdar eden Arş.Gör. İbrahim Yılmazçelik'e bu vesile ile teşekkürlerimi sunarım.

ne tâbi kazalardan Çüngüş ve Çermik'e ait olduğunu belirtelim. Ayrıca, defterde Diyarbakır'a ait veya defterin sahibi olarak nitelendirilen kişinin isminin geçtiği belge sayısı da birkaç tanedir. Hatta İbrahim b. Muhammed'in ismi bu belgelerde bir vesile ile geçmektedir. Böyle olunca defterin Keban'da oturan maden eminlerinin Ergani'deki vekillerinin olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Yine bu kaynak müze kayıtlarında yer aldığı gibi sadece H.1224(1809) yılına ait değildir. Aksine dikey olarak geniş bir zaman dilimine aittir. Yani defterde yer alan hükümler H.1220-1228(M.1805-1813) yılları arası döneme aittir. Bu da zamanlama açısından defterin yanlış sınıflandırıldığının bir göstergesidir.

Yukarıda zikredilen iki kaynakta yer alan belgeler sayesinde taşradaki yani bizzat madenler bölgesindeki uygulamalar hakkında bilgi edinme imkânımız da doğmuş olmaktadır.

2- Gazeteler:

Konumuz açısından önem arzeden bir diğer kaynak da 1831 yılında yayın hayatına giren ve döneminin resmî gazetesi niteliğindeki Takvim-i Vekâyi'dir. Söz konusu gazetede belirtilen tarihten itibaren Keban ve Ergani madenleri ile diğer idarî konularda alınan kararların suretleri bulunmaktadır. Bu gazetenin mevcut nüshaları da taranarak sözü edilen hükümlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

3- Kronikler:

Genellikle atama, azil, savaş ilanı vb. resmî olaylara verilen Osmanlı kronikleri de XVI. yüzyıldan itibaren madenle

rin evveliyatına dair bilgiler bulunur düşüncesi ile sırası ile taranmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Lütfî Tarihi, Tâ-cü't- Tevârih, Peçevî Tarihi, Nâima Tarihi, Silahdar Tarihi, Vâsîf Tarihi, Şânizâde Tarihi, Netâyicü'l- Vukûat, Târih-i Cevdet. Fakat burada önemlilerini zikrettiğimiz Osmanlı kroniklerinde böyle özel ve ekonomik muhtevalı bir konuda yeterli bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

4- Salnâmeler:

1860'lı yıllardan itibaren yayınlanmaya bağlanan salnâmelerden de madenler bölgesinde yer alan veya bölgeye civar olan Mamûreti'l- Aziz, Diyarbakır, Erzurum ve Sivas eyalet salnâmelerine müracaat edilmiştir.

5- Seyahatnâmeler:

Seyahatnâmeler yazıldıkları dönemi çeşitli yönleriyle aydınlatıcı kaynaklardandır. Bu düşünceden hareketle özellikle yabancı seyyahların değerlendirmesiyle madenlerin durumu hakkında bilgi edinebilmek için birçok batılı gezginin eserlerine müracaat edilmiştir(5). Ancak aşağıda zikredilen seyahatnâme-

(5) Bu konuda bahsettiğimiz yerli ve yabancı seyahatnâmeler şunlardır: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, İstanbul, 1314; Hrand Andreasyan, Ermeni Seyyah Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619, İstanbul, 1953; J.B. Tavernier, XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, 1980; P. Tournefort, Relâtion d'un Voyage du Levant, Lyon, 1727; Olivier, Türkiye Seyahatnâmesi, çev. Oğuz Gökçen, Ankara, 1977; M.D. Griffiths, Travels in Europe, Asia Minor and Arabia, London, 1805; James Morier, A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809, London, 1812; J.M. Kinneir, A Journey Through Asia Minor, Armenia and Kourdistan in the Years 1813-

lerde konumuzla ilgili doyurucu bilgi bulamadığımızı hatta bunlardan bazılarının sanki başka gayelerle yazılmış olduğu gibi bir düşünceye kapıldığımızı belirtelim. Mesela Ainsworth, seyahatnâmesinde Tokat ve Arapkir'i birer Ermeni kasabası olarak ele almıştır(6). Diğer yandan bazı seyahatnâmelerde de Anadolu'nun sosyal haritasının çizilmesi düşüncesinin ağırlık kazandığı gözlenmektedir.

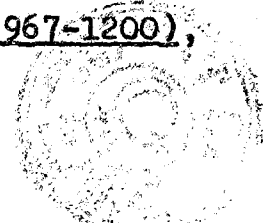
6- Tetkik Eserler:

Osmanlı madenciliği ile ilgili olarak az sayıda yapılan çalışmalardan birisi hatta ilki Ahmet Refik tarafından ortaya konmuştur. Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri ismini taşıyan bu çalışma 1559-1785 tarihleri arasında divân-ı hümayûn mühimme defterlerinde yer alan belgelerden 75 tanesinin transkribinden ibarettir. Çalışmada belgelerin herhangi bir şekilde değerlendirilmesine yer verilmediğinden dolayı eser sadece belge yayıncılığı karakteri arz etmektedir(7). Hatta çalışmada

1814, London, 1818; V. Fontanier, Voyages en Orient Entrepris per Ordre du Gouvenement Francais de l'année 1821 à 1829, Paris, 1829; David Urquhart, Turkey and Resources, London, 1833; Helmut von Moltke, Türkiye Mektupları, çev. Hayrullah Örs, İstanbul, 1969; Colonel Chesney, The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris, London, 1850; Charles Texier, Küçük Asya, mütercimi Ali Suat, İstanbul, 1340; H. Edvard Michelson, The Ottoman Empire and Its Resources with Statistical Tables, London, 1854; William F. Ainsworth, Travels Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, I-II, London, 1852; F. H. A. Ubucini, 1855'de Türkiye, çev. Ayda Düz, İstanbul (Tarihsiz).

(6) Ainsworth, a.g.e., I, s.5; II, s.17.

(7) Ahmet Refik, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200), İstanbul, 1931.

eserin ismine uygun olmayarak Osmanlı devletinin Avrupa yakasında yer alan birçok madenle ilgili olarak belgelere de yer verilmiştir.

Aynı karakterdeki bir diğer çalışma da Kâmil Su tarafından Balıkesir Madenleri ismi altında yapılmıştır(8). Söz konusu bu çalışmada da belge yayıncılığının birinci planda tutulduğu görülmektedir. Buna ilave olarak Balıkesir'in değişik yerlerinde yer alan madenler hakkında da çok yüzeysel bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Dönemin madencilik tarihi anlayışının bir gerigi olmalı ki daha sonraki yıllarda bu alanda belge yayıncılığının devam ettiğini görüyoruz. Bu cümleden olarak Talat Mümtaz Yaman'ın Küre bakır madeni ile ilgili(9), Neşet Çağatay'ın çeşitli madenler hakkında(10) ve Şerif Beygu'nun Kığı demir madeni ile ilgili(11) olarak yayınladıkları çalışmalarını zikredebiliriz.

Takip eden yıllarda Osmanlı madenciliği konusunda iki önemli araştırmanın yapılmış olduğunu görüyoruz. Bunlardan birincisi Neşet Çağatay tarafından Osmanlı Devletinde Maden İş-

(8) Kâmil Su, Balıkesir Madenleri, İstanbul, 1939.

(9) Talat Mümtaz Yaman, "Küre Bakır Madenine Dair Vesikalar", Tarih Vesikaları, c.1, S.4(1941), s.266-282.

(10) Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden Hukuk ve İktisadiyatı Hakkında Vesikalar", Tarih Vesikaları, c.II, S.10(1942), s.275-283; S.12(1943), s.415-423.

(11) Şerif Beygu, "Kığı Demir Madenlerinde Yapılan Top Güllerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmesine Dair Üç Vesika", Tarih Vesikaları, c.II, S.11(1943), s.335-337.

letme Hukuku adı altında yapılan tez çalışmasıdır(12).Söz konusu çalışma başlangıçtan 1864 yılına kadarki klasik dönem Osmanlı madencilik hukukunu ve maden işletme tarzlarını ihtiva etmektedir.Adı geçen çalışmada konu genel olarak arşiv kaynaklarına dayalı olarak ele alınmıştır.İkincisi ise Robert Anhegger tarafından Beitrage zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich adıyla yapılmış üç ciltlik bir çalışmadır(13).Bu çalışmada da Osmanlı devletinin Avrupa yakasında mevcut olan madenleri esas alınmış ve XVIII. yüzyıl sonuna kadar bölgede geçerli olan madencilik rejimi birinci elden kaynaklar yerine ikinci ve üçüncü elden kaynaklara müracaat edilerek ele alınmıştır.

Bu tarihlerde yapılan çalışmalardan sonra belge yayınlama türünden de olsa Osmanlı madencilik tarihi hakkındaki çalışmaların her nedense yavaşladığı görülmektedir.Ancak son zamanlarda yapılan bazı çalışmalarını da görmemezlikten gelemeyiz.Fakat hemen belirtelim ki bunlar da doğrudan madencilik ile alakalı değildir.Mesela Yücel Özkaya'nın XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı isimli eseri bunlardan biridir.Bu çalışmanın onuncu kısmı madencilik bahsine ayrılmıştır.Söz konusu bölümde genel anlamda Osmanlı madenciliği hakkında bilgi verilmiştir(14).Roads Murphy'nin makalesi(15) ile Charles İssawi'nin bir eseri de konumuzla il-

(12) N.Çağatay,a.g.e.

(13) R.Anhegger'in çalışmasının tam künyesi için bibliyografya kısmına bkz.

(14) Yücel Özkaya,XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,Ankara,1985.

(15) R.Murphy,a.g.m.

gilidir(16).Ama bunların da yeterli olduğu söylenemez.Üstelik en son zikrettiğimiz iki çalışmada bazı yanlışlar söz konusudur.Mesela R.Murphy'nin XVII. ve XVIII. yüzyıllar için hazırlanmış olduğu Anadolu'nun Mineraloji Haritasında Keban madeni- ne yer verilmediği görülmektedir(17).Halbuki XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Keban madeninin faal olarak üretim yapar durumda olduğu bir gerçektir.Araştırmacı çalışmasında bu hususa hiç değinmemiştir.Bu konu için ilgili bölüme bakılabilir.Yine C.İssawi'nin eserinde Anadolu madenciliğinin 1836 yılındaki durumu incelenirken kuyulardan maden cevherlerinin küçük torbalarla çocuklar tarafından dışarı taşındığı belirtilmektedir(18).Halbuki gerek belirtilen tarihte,gerekse önceki ve sonraki dönemlerde Keban-Ergani ve bunlara bağlı madenlerde böyle bir durumun kesinlikle söz konusu olmadığı yapılmış olduğumuz çalışmalar esnasında ortaya çıkmıştır.Bu işi ileriki bölümlerde de görüleceği üzere ücretli ve yetişkin ameleler çeşitli aletlerin yardımı ile yapmaktaydılar.Üstelik arşivlerdeki çalışmalarımız esnasında imparatorluğun diğer madenlerinde böyle bir durumun vaki olduğuna dair bir kayıda da rastlanılmamıştır.

(16) Charles İssawi,The Economic History of Turkey 1800-1914, London,1980,s.273-286.

(17) R.Murphy,a.g.m.,s.977

(18) C.İssawi,a.g.e.,s.284

GİRİŞ: TARİHİ TEMELLER

A- İlk ve Orta Çağlarda Keban-Ergani Madenleri

1- Keban Madeni:

Keban'da bugün yaklaşık 40 kilometre karelik bir alan içerisinde yüzlerce eski imalat galerileri ve pasaları mevcuttur. Bu imalat galerileri içinde de birçok seramik parçası, tahkimat direkleri, tahta kürekler, taştan yapılmış çekiçler ve uçlar bulunmaktadır. Bütün bu malzemeler ile bol miktardaki cürufurflar Keban'daki madencilik faaliyetlerinin eskiliğine delil etmektedir ki, bu malzemelere dayanılarak buradaki faaliyetlerin M.Ö. 6000'lere kadar uzandığını söyleyebiliriz(1).

Hititler zamanında da Keban madeni faaliyetini sürdürmüştür. Söz konusu dönemde burada kurşun madeni üretimi gerçekleştirilmiştir. Hititlerden sonra Anadolu'da kurulan diğer devletler tarafından da burada üretim faaliyeti devam ettirilmiştir.

(2). Fakat şunu hemen belirtelim ki, Keban madeninin Hititlerden

(1) Şahin Hanelçi, Keban Civarı Eski İmalat Pasaları ve Au-Ag Açısından Önemi, Keban, 1989, s.1

(2) Sabit Yılmaz, "Zengin Olan Maden ve Hammadde Kaynaklarımızın Değerlendirilebilmesi İçin Alınması Gereken Hukukî, İdarî ve Teşvik Tedbirleri", 2. Türkiye İktisat Kongresi, Ankara, 1981, s.274-275.

sonraki dönemleri karanlıktır.Söz konusu durum Osmanlılar zamanına kadar geçerliliğini korumaktadır.Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Keban madeninin Osmanlı dönemi öncesini aydınlatıcı pek fazla bilgiye rastlanılamamıştır.Bundan,bir araştırmada yer alan müphem bir bilgiyi ayırabiliriz.Buna göre Bizanslılar döneminde Doğu Anadolu'da bir bakır madenin varlığından söz edilmekte, fakat bunun yeri belirtilmemiştir(3).

2- Ergani Madeni:

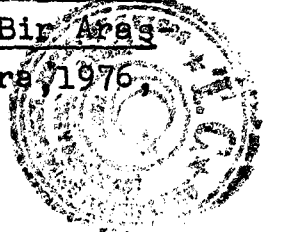
Ergani bakır madeninin ilk defa ne zaman kimler tarafından işletilmeye başlandığı hususu da bugüne kadar net olarak belirlenememiştir.Bir çok araştırmacı Ergani bakır madeninin M.Ö. 2000 yılında Asurlular tarafından işletilmeğe başladığını söylerken(4), bir araştırmacı da madencilik faaliyetinin Fenikelilerce başlatıldığını belirtmektedir(5).Bazı araştırmacılar da bu tarihi M.Ö. 7000'e kadar götürmektedirler(6).Bu düşüncelerin aksine söz konusu madendeki faaliyetin milattan sonraki dönemlerde başladığını belirten kaynak ve araştırmacılar da mevcuttur.Fakat bunlar da birbirini doğrulamamakta, kimi XII-XIII. yüzyıllarda kimi de XI. yüzyılda madenin keşfedilerek işletil-

(3) Ernest Honigman,Bizans Devletinin Doğu Sınırı,çev.Fikret Işıltan,İstanbul,1970,s.150.

(4) P.de Wijkerslooth,"Elazığ İli Ergani Madeni Bakır Yatakları Hakkında Bilgiye Yeni Bir İlave",MTA Mecmuası,s.1/33 (Haziran 1945),s.76;Necip Güngör,Maden İlçesi,Elazığ,1954,s.6;Pars Tuğlacı,Osmanlı Şehirleri,İstanbul,1985,s.121.

(5) S.Yılmaz,a.g.m.,s.274-275.

(6) Ergun Kaptan,Türkiye Madencilik Tarihi ve Kalayın Kökeni Hakkında Kahramanmaraş,Tokat,Ordu,Kastamonu ve Çorum Bölgelerindeki Eski Curuf Depolarında Yapılan Genel Bir Araştırma,MTA Rapor Derleme nr.5546(basılmamış),Ankara,1976,s.,46.

meye bağlandığını belirtmektedirler(7).Ancak,en son olarak zikredilen görüşlerin madenin islâmî dönemde işletilmeye başlaması için geçerli olduğunu tahmin ediyoruz.

Gerek Keban,gerekse Ergani madenlerinin ilk çağlardaki durumlarına ait bilgilerin yetersizliğine rağmen söz konusu dönemlerde Anadolu'da özellikle Hititler tarafından ileri düzeyde madencilik faaliyetinin söz konusu olduğu bilinmektedir(8).

Daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere Osmanlı döneminde Keban-Ergani madenleri ile birlikte yönetilen ve bugün Malatya ili sınırlarında olan ancak,nokta tayini ile kesin olarak yerlerini belirleyemediğimiz Tefvik madeni diye bilinen Malatya yöresi madenleri hakkında ise ne ilk çağ, ne de orta çağ dönemlerine ait kaynaklarda bilgi mevcut değildir.

B- Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik:

1- Orta Asya(İslâm Öncesi):

İslâm öncesi dönemlerde Türklerde madencilik her türün-

- (7) Ergani madenindeki üretimin XI. yüzyılda başladığı hk. bakınız:Diyarbakır Sahnâmesi,Sene 1316-1317,s.167;Vital Cuinet,La Turque d'Asia Geographiée Administrative Statistique,descriptive et raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure,II,Paris,1892,s.,491;XII-XIII. yüzyıllarda başladığı hk. bkz:Diyarbakır Sahnâmesi,Sene 1308,s.116;Ali Emiri,Osmanlı Vilâyet-ı Şarkiyesi,İstanbul,1918,s.97;Yaşar Hekimoğlu,Enver Atılgan,Ergani,İstanbul,1967,s.34;Fahrettin Kırzioğlu,"1871'deki Madenler ve Bunlar Üzerine Bilgiler",Yeni Fırat,S.21(Mart 1964),Elazığ,s.,16;Besim Dar-kot,"Ergani",İA,c.4,İstanbul,1945,s.,310;Necip Güngör,s.g.e.,s.6.
- (8) E.Kaptan,s.g.r.s.,61;Hamit Zübeyir Koşay,"Madencilik Tarihi Ait Yeni Belgeler",Resit Rahmeti Arat İçin,Ankara,1966,s.337.

de çok yaygın ve ileri düzeyde bulunduğunu ve gerek maden çıkarılması ve gerekse işlenmesi konusunda Türklerin çok ileri düzeyde olduklarını biliyoruz. Mesela silah ve at koşumlarının yapımında demir kullanıldığı gibi, çeliğe su vermede de Türkler çok mahir idi. Aynı şekilde Türklerin bu işin ticaretini de yaptıklarını biliyoruz. Bunun yanında madenî sanat ve ürünlerde de Türklerin söz sahibi oldukları bir hakikattir(9). Bahsi geçen bu madencilik faaliyetlerinin tarihî geçmişi ise M.Ö. 7000 yıllarına kadar dayanıyordu. Bugün söz konusu dönemlere ait Altay dağlarında keşfedilen pek çok maden ocağı ve izabe fırınları Türklerdeki bu sanatın eskiliği ve gelişmişliği hakkında en büyük delildir(10). Yine tarihî devirlerden beri Türklerin yaptıkları fütuhatlarda mühim rol oynayan unsur, at yetiştiriciliğinin yanında, demircilikte de söz sahibi olmaları idi ki, bu maden Türkler tarafından mukaddes de sayılmaktaydı(11).

Madencilik konusunda ve özellikle demircilik alanında Türklerde var olan maharetin yüzyıllar boyunca da devam ettiğini görüyoruz. Nitekim Uygur Türkleri demir çelik işçiliğinde, nişadır, boraks, bakıroksit ile maden kömürü üretiminde çok ileri bir düzeyde idiler(12). Öte yandan Türklerin Anado-

(9) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaddin Ögel, İslâmî-yetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984s., 121, 218, 232, 278, 281 vd.; Türk Mitolojisi, c.I, Ankara, 1971, s., 66-71.

(10) Ö. Kemal Açar, Maden İli, İstanbul, 1938, s., 18-19.

(11) Abdülkadir İnan, "Türklerde Demircilik Sanatı", Türk Kültürü, S.39 (Ocak 1966), s.542-543.

(12) Bahaddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988, s.212-214.

lu'ya gelmeden önce Türkistan'da bu faaliyeti aynı canlılıkla sürdürdükleri de bir vakıadır. Bu cümleden olarak Fergana'da maden işlemeciliği ve silah sanayiini, Semerkant'ın gümüş işçiliğini zikredebiliriz. Aynı şekilde bu dönemde Fergana, Ilak ve Şalcı'da altın, gümüş ve kıymetli taşlar çıkarılıyor ve yine maden kömürü ile petrol enerji hammadde olarak kullanılıyordu. Hatta bunlardan bazıları ihracat düzeyinde olmak üzere bol miktarda üretiliyordu(13).

2- Selçuklularda Madencilik ve Keban-Ergani Madenleri:

Orta Asya ve Türkistan'da Türkler arasında mevcut olan ileri düzeydeki madencilik, onların Anadolu'ya gelmesinden sonra da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Nitekim Ergani yöresini de ellerinde bulunduran Artuklu hükümdarlarının buradaki madeni faal olarak geliştirdikleri bilinmektedir. Aynı şekilde onlar bu madendeki üretim miktarının artırılması için de bir dizi yeni tedbir almışlardır. Mesela 1122 senesinde burada yeni bir maden ocağı işletmeye alındığı gibi, 1147 senesinde de Hüsamettin Timurtaş maden bölgesine bizzat giderek denetlemelerde bulunmuştur(14).

Selçuklu Türkiyesi'nde de madencilik gerek üretim gerekse işleme düzeylerinde oldukça gelişmiş ve yaygınlaşmıştı. Öyle ki Anadolu Selçuklu devletinin ve daha sonra Osmanlı devletinin de gücü bir noktada bu alandaki faaliyetlerine paralellik arz etmiştir(15). Fakat hemen belirtelim ki, Selçuklu Türkiyesi'n-

(13) Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980, s., 342-343, 466-468.

(14) O. Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1980, s. 212.

(15) S. Yılmaz, a.g.m., s., 275.

de işletilen madenlere ait bilgiler yetersiz ve dağınıktır. Hatta bu bilgiler yerli kaynaklarımızda değil de yabancı kaynaklarda yer almaktadır. Bunların başında da Anadolu dışındaki İslâm ülkeleri coğrafyacılarının eserleri gelmektedir. Tabii ki onlar eserlerinde Anadolu'nun tümü hakkında değil de, İslâm toprağı olan kısımları hakkında bilgiler vermişlerdir(16). Böyle olunca söz konusu dönemde Anadolu'nun tamamında yer alan madenler hakkında bilgi edinmemiz mümkün olamamaktadır. Söz konusu kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Selçuklular döneminde Anadolu'da işletilen maden yatakları ve cinsleri şunlardı:

Gümüş: O dönemde yerleri kesin olarak belli olmamakla beraber birkaç tane gümüş işletmesinin varlığı bilinmektedir. Bunlar sırası ile Ulukışla, Gümüşhacıköy, Gümüşhâne, Kütahya ve Kayseri Sarız yöresinde idi(17). Selçuklular gümüş üretimine özellikle para basımında kullanılmasından dolayı epey önem vermişlerdir(18). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere kaynaklarda bu dönemde Keban madeninin işletildiğine dair bir kayıt mevcut değildir. Bakır: Selçuklular zamanında Anadolu'da belli başlı üç bakır işletmesi mevcuttu ve bunların arasında Ergani bakırı da vardı. Diğer bakır işletmeleri ise Kastamonu Küre ve Erzincan bakır işletmeleri idi(19). Demir: Anadolu'da bu dönem-

(16) Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler", MÜTAD, S.4, İstanbul, 1989, s.160.

(17) F. Sümer, a.g.m., s.163: Yabanlu Pazarı, İstanbul, 1985, s.5-6.

(18) Claude Cahen, Anadolu'da Türkler, çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1984, s.165.

(19) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: F. Sümer, a.g.m., s.162; C. Cahen, a.g.e., s.165; Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1986, s.159-160.

de Ulukışla ve Sivas yakınlarında birer demir madeni bulunduğu bir araştırmada zikrediliyorsa da(20);bu konuda diğer araştırmalarda bilgi verilmemektedir.Şap:Şap dokumacılıkta kullanılan önemli bir madde idi.Ancak Anadolu dokumacılığında o dönemde şapın yerine kök boyalar kullanılmaktaydı ve bu yüzden üretimin büyük bir kısmı Avrupa'ya ihraç edilmekteydi(21). Söz konusu maddenin başlıca üretildiği yerler ise Kütahya ve Şarkıkarahisar'dı(22).

Bu arada yukarıda belirtilen madencilik faaliyetlerinin Selçuklu Türkiyesi'nde daha çok Rum ahali arasında rağbet gördüğünü belirtelim(23).

3- Anadolu Beyliklerinde Madencilik ve Keban-Ergani Madenleri:

Beylikler döneminde ise Keban-Ergani madenlerinin işletilip işletilmediği konusu bu güne kadar aydınlatılamamıştır.Bu dönemle ilgili bir araştırmada Anadolu'da faaliyet gösteren madenler zikredilirken Kütahya,Gümüşköy,Ulukışla Lâlova'daki Gümüşköy,Amasya Gümüşhacıköy ve Gümüşhâne de bulunan madenlerden söz edilmektedir(24).Bu bilgilere dayanılarak söz konusu dönemde Keban ve özellikle Selçuklular zamanında faaliyetde bulunan Ergani madenlerinin işletilmediğini söylemek mümkündür.

(20) A.Tabakoğlu,a.g.e.,s.165.

(21) C.Cahen,a.g.e.,s.164.

(22) F.Sümer,a.g.m.,s.164.

(23) Mustafa Akdağ,Türkiye'nin İktisadi Ve İçtimaf Tarihi,c.I İstanbul,1977,s.31.

(24) İsmail Hakkı Uzunçarşılı,Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri,Ankara,1984,s.253-254.

C- Osmanlılar ve Keban-Ergani Madenleri:

Keban ve Ergani madenlerinin bulunduğu bölge ile bunlara civar olan diğer Doğu Anadolu şehirleri Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferleri dönüşlerinde Osmanlı hakimiyetine girmiştir(25).Yavuz hemen akabinde ise Ergani'ye Laurium Rumlarını iskân etmiş(26) ve böylece burada mevcut bakır yataklarını yoğun olarak işletilmeye başlanmıştır(27).Bu dönemde de madencilik faaliyetlerini yürütmek için Rumlardan faydalanılması dikkat çekicidir.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre Ergani'de gerçekleştirilen bu faaliyet ile ilk önce madenin "demir takke" denilen bölgesi işletilmiş ve buradan altın ve gümüş üretimi yapılmıştır.Daha sonraları ise bakır cevherine rastlanılmış ve bu sefer de bakır üretimine geçilmiştir.Bütün bu ilk üretim faaliyetleri ise Arpa Meydanı denilen bölgede yapılmıştır(28).

Ancak,Ergani madenindeki bu faaliyetlerin sürekli olmadığı ve şimdilik tespit edemediğimiz sebeplerden dolayı zaman zaman kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır(29).Nitekim XVII. yüzyıl Anadolusunda bakır sadece Gümüşhane ve Kastamonu Küre'de üretilmekteydi(30).Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de Ergani'de madencilik faaliyetine yer verilmesi bu düşüncüyü doğru-

(25) İ.H.Uzunçarşılı,Osmanlı Tarihi,c.II,Ankara,1975,s.275-276.

(26) Wijkerslooth,a.g.m.,s.76.

(27) E.Kaptan,a.g.r.,s.46

(28) Wijkerslooth,a.g.m.,s.76.

(29) B.Darkot,a.g.m.,s.310.

(30) Mehmet Genç,"17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat",MÜTAD,S.3,İstanbul,1988,s.50.

lamaktadır. Bu madende üretim faaliyetine yeniden ne zaman geçildiği konusu bugüne kadar aydınlatılamamıştır. Fakat çeşitli araştırmalarda madendeki faaliyetin yeniden ne zaman başladığı hakkında değil de, Osmanlı döneminde üretime ne zaman bağlandığı konusunda görüşler ortaya atılmıştır. Bu konuda bir araştırmacı XVII. yüzyıl sonlarını tarih olarak verirken(31), bir diğeri de XVIII. yüzyıl ortalarında madende bakır üretilmeye başlanıldığını belirtmektedir(32). Ancak, H.1144(M.1731-1732)'de buradaki emirlere ait saray ile madencilikle ilgili diğer tesislerin tamir edildiğine bakılırsa(33), o tarihlerde madenin faaliyette olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda Ergani'deki faaliyetin yeniden başlamasına yukarıda zikredilen görüşlerden birincisini esas alabiliriz. Bütün bir XVIII. yüzyıl boyunca ise madende üretim faaliyetinin kesintisiz devam etmiş olduğu görülmektedir.

Yukarıda Keban bölgesinin de Ergani ile birlikte Osmanlı hakimiyetine geçtiği belirtilmişti. Fakat fethi takiben Ergani madeninin aksine Keban'da da madencilik faaliyetinin başlatıldığına dair kaynaklarda herhangi bir kayıda rastlanılmamıştır. Bu yüzden olmalıdır ki Keban'da Osmanlı döneminde ilk olarak madencilik ne zaman başladığı konusu da bugüne kadar karanlıkta kalmış bir konudur. Hatta, XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgeyi gezen batılı bir seyyahın vermiş olduğu bilgilere göre

(31) Bu görüş Türkiye İktisat Tarihi Semineri'nde Nejat Göyünç tarafından sunulan "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu" isimli tebliğin tartışmalar bölümünde Halil Sehillioğlu tarafından ortaya atılmıştır.

Bu konuda bkz: Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar, (5-10 Haziran 1973), Ankara, 1975, s.99.

(32) M. Genç, a.g.m., s.51.

(33) CDM, 1877

o dönemde halk Keban madeninin 1812 yılında işletilmeye başlandığına inanmaktaydı(34).Fakat arşivlerde yapmış olduğumuz araştırmaların sonucunda Keban madeninin yaklaşık 1708 yılında işletilmeye başlandığını tespit etmiş bulunmaktayız(35). Bu tarihlerden itibaren Keban madenindeki üretim faaliyetinin kesintisiz olarak 1730 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir.Fakat zikredilen tarihte bölgede meydana gelen depremin verdiği hasar ve meydana gelen can kaybı nedeniyle işçilerin mensubu oldukları aşiretlerin maden mağaraları ile çalısır durumdaki 70 tane izabe fırınına saldırıp tahrip etmeleri sonucunda madendeki faaliyetin 20 yıllık bir süre için kesintiye uğradığı bilinmektedir(36).

1751 yılında Keban madenine emin olarak gönderilen İspanakçı Mustafa'nın büyük gayretlerle sürdürdüğü ve 7 yıl devam eden onarım faaliyetleri sonucunda maden yeniden işletmeye alınmıştır(37).Üretim,1758 tarihinden itibaren ise kesintisiz olarak devam etmiştir.

(34) V.Cuinet,a.g.e.,c.II,s.332.

(35) HH,4488.

(36) "Keban",Yeni Fırat,S.12,Elazığ,1963,s.17.Nitekim 1727 yılında Keban madeni fiilen üretim yapar durumda idi.Bu konuda bkz.İE Maadin,193.

(37) "Keban",a.g.d.,s.17

BİRİNCİ BÖLÜM:

OSMANLI MADENCİLİK REJİMİ VE KEBAN- ERGANİ MADENLERİ

A- Osmanlı Devleti İçin Madenlerin Önemi:

Madenler Osmanlı devlet hazinesinin başlıca gelir kaynaklarından idi. Dolayısıyla imparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren gelişen fetihlerle ilk önce Rumeli yakasında, daha sonra Anadolu yakasında ele geçirilen maden yataklarının yeni doğmakta olan Osmanlı devleti için refah kaynaklarından biri olduğu bir hakikattir. Çünkü maden ocakları her şeyden önce Osmanlı para düzeninin tedavül ihtiyacının karşılanmasında büyük kolaylıklar sağlıyordu(1). Burada bir fikir vermesi açısından örnek vermek gerekirse; Kanunî döneminde sadece Gümüşhane madeninin devlet bütçesinin % 5'lik bir bölümünü sağladığını belirtebiliriz(2). Madenlerin bu öneminden dolayı daha başlan-

(1) Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri(1300-1750), ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı(1978), s.4

(2) N.Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", DTCFD, II/1(1943), s.118. Madenlerin Osmanlı devleti için önemi hk. ayrıca bkz: C.İssawi, a.g.e.s.281.

gıç dönemlerinden itibaren devlet altın ve gümüşün bol miktarda üretimi ile özellikle ilgilenmiştir(3).Öte yandan yine kuruluş dönemlerinden itibaren kurşun,kalay ve demir gibi aynı zamanda devletin gelişip kuvvetlenmesi açısından stratejik ve askerî öneme sahip olan madenler de ülke topraklarına katılmaya başlanmıştır(4).Tabii ki bu işte öncelik Balkanlardaki madenlere verilmiştir.Yani devlet sınırlarınının Rumeli yakasında genişlemesine paralel olarak yeni maden ocakları da ele geçirilmiştir.Bu arada yeri gelmişken hemen belirtelim ki,Osmanlı devleti şimdiye kadar özellikle Balkan tarihçilerinin iddia ettikleri gibi bu bölgedeki madencilik faaliyetlerini baltalayıp sekteye uğratmamış,aksine daha da ilerletmiştir(5).Bunda da gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu'da daha önceleri Türklerin madencilik alanında sahip olduğuna işaret ettiğimiz hünerlerinin ve madencilığe aşinalıklarının büyük etkisi olmuş olmalıdır.Gerek ekonomik gerekse askerî yönlerden sahip olduğu önem dolayısıyla varlığı için büyük önem taşıyan madenleri(6) ve madencilik faaliyetlerini Osmanlı devletinin baltalamasının düşünülmesi büyük bir yanlış olacaktır.

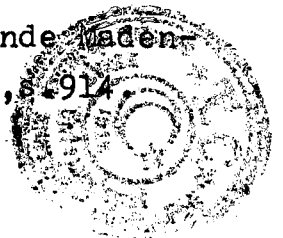
Bugün Anadolu'nun birçok yerinde Osmanlı döneminden kalma oldukça fazla sayıda demir,kurşun,bakır ve gümüş ocağı mevcuttur .Ayrıca yine Osmanlı döneminde yürütülen madencilik faaliyetlerinin bir göstergesi olarak da birçok tahkimat direği,

(3) C.İssawi,a.g.e.,s.7.

(4) R.Murphy,a.g.m.,s.974.

(5) R.Murphy,a.g.m.,s.976..

(6) Donald Quataert,"19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik"çev.Ahmet Günlük,TCTA,c.4,İstanbul,1985,s.914.

milyonlarca tonluk curuf yığınları varlığını korumaktadır(7). Nitekim, Osmanlı devletinde madenciliğin zamanla sayısı büyüklü küçüklü 100'e yaklaşan maden ocakları ile başlı başına bir sektör haline gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu cümleden olarak incelediğimiz dönemde Osmanlı devletinde işletilmekte olan başlıca maden yataklarını şöylece sıralayabiliriz: Bakır: Kastamonu Küre, Ergani, Gümüşhâne, Kratova. Gümüş: Gümüşhâne, Keban, Espiye, Bilecik, Sidrekapsa, Novaberde, Gümüşhacıköy. Demir: Bilecik, Kığı, Samakov, Rudnik. Altın: Keban, Ergani. Sap: Kütahya, Şarkı Karahisar. Kurşun: Bereketli ve Keban. Zikredilen bu maden ocakları ile diğer maden ocaklarında gerçekleştirilen üretimle, Osmanlı devleti madencilik alanında kalayın dışında kendi kendine yeter durumda idi. Hatta gerektiği zamanlarda duruma göre ihracat da yapabilmekteydi(8).

Osmanlı madencilik sektörünün unsurları sadece yukarıda varlıklarına işaret edilmeye çalışılan maden ocakları değildi. Madenlerde çalışan ve sayıları binlerle ifade edilen işçiler de bu sektörün başlıca unsuru idi ki, yine Kanunî döneminde sadece Bilecik madeninde 6000'e yakın işçi çalışmaktaydı(9). Aynı şekilde madenlere gerekli olan kömür ve kütüğü temin ederek buralara taşıyanlar da bu sektörde yer almaktaydı. Ayrıca maden ocaklarından çıkarılan ürünü gerek ham olarak gerekse işlenmiş olarak ilgili yerlere taşıyanlar, madencilerle onların hayvanlarının ihtiyaçlarını temin edenler de bu sektöre dahildiler. Öte yandan maden ocakları ile madencileri korumakla gö-

(7) S. Yılmaz, a.g.m., s. 276.

(8) R. Murphy, a.g.m., s. 980.

(9) N. Çağatay, a.g.t., s. 117.

revli olarak istihdam edilen kitleyi de buna dahil etmek gerekmektedir.Bu kadar geniş bir kitleyi ilgilendirilen bir sektöre sadece ekonomik bir değer atfetmek yanlış olacaktır. Hitap ettiği veya istihdam ettiği çok geniş bir insan topluluğu dolayısıyla madenciliğin sosyal yönü de vardır.Çünkü yukarıda da değinildiği üzere birçok insan ya doğrudan,yada dolaylı olarak madencilikten geçimini temin ediyordu.

Bu arada madenlerin gerek sivil gerekse askerî alanlarda çok geniş bir kullanım alanının olduğu da dikkate alınmalıdır.

Madenlerin veya biraz daha genel bir tabirle madenciliğin devlet ve toplum için taşıdığı öneminden dolayı Osmanlı tah-tında meydana gelen değişiklikler esnasında her padişahın bu konu ile ilgili olarak hükümler yayınladıkları görülmektedir. Daha önceden üretimin bol ve düzenli olarak yapılması için verilmiş olan emirlerin bir noktada yenilenmesi olarak telakki edebileceğimiz bu emirlerde de yöneticilerin madencilere ve madenlere bağlı kazalar ahalilerine iyi davranmaları istenilirdi(10). Ayrıca her yıl veya her yönetici değişmesinde de ilgililerden bol miktarda üretim yapmaları istenilirdi.Yani kısaca ifade etmek gerekirse,merkezî yönetim madenler konusunda her zaman oldukça titiz davranmıştır.

Yukarıda belirtilen esaslar dahilinde Keban-Ergani ve bunlara bağlı diğer madenlerin ise devlet için ayrı bir öneme haiz olduklarını görmekteyiz.Çünkü bu madenler "devlet-i aliyye"nin "...veridât-ı cesîme-i mu`ted bahasından..."(11)

(10) Y.Özkaya,a.g.e.,s.311.

(11) CDM 481.

ve "...varidât-ı cesfimesinden..."(12) olarak telakki edilmiştir.Yani söz konusu madenler Osmanlı devletinin başlıca büyük gelir kaynaklarından olarak nitelendirilmiştir.Nitekim Osmanlı devletinde hemen hemen her maden ocağının yanında birer darphane mevcut olarak çalışırdı(13) ve buralarda basılan sik-keler ile ülkenin para ihtiyacı karşılanırdı.Bu cümleden olarak bir aralık Keban madeninde de darphane tesis edildiği ve faaliyet gösterdiği bilinmektedir(14).Ele aldığımız dönemde bu darphanenin faaliyetinin tatilde olduğu anlaşılmaktadır ki, buna ayrıca değinilecektir.

Ergani madeninde üretilen bakırın ise devletin başlıca askerî tesislerinde(tophane,cebehane,tersane vb.) kullanıldığı bilinmektedir(15).Bütün bu hususlar da dikkate alınırrsa her iki madenin devlet için taşıdığı önem daha iyi anlaşılacaktır.Bu önemlerinden dolayı olmalı ki devlet, her iki madenin devamlı olarak "hüsn-i nizam" üzere imal ve idaresi için gerekli olan titizliği göstermiştir(16).Bu konuda elimizde örnek bazı hükümler mevcuttur.Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:Mesela Osmanlı maden kanunlarında bir maden işçisi herhangi bir kişiye borçlu olduğu halde borcunu ödeyemez de hapse atılması durumu ortaya çıkarsa bunun hapis süresi en uzun bir hafta olarak belirlenmiştir.Yine böyle bir durumda o işçinin borcuna karşılık ürettiği cevherin alacaklı tarafından

(12) CDM,1139;Müh.233/35(burada geçen birinci rakam defter, ikinci rakam ise belge numarasıdır).Ankara Etnografya Müzesi Eğin Şer'iyeye Sicili,defter no:1,s.16, belge 26.(bundan sonra Eğ.Sic. olarak kısaltılacaktır).

(13) H.Sahillioğlu,a.g.m.,s.4.

(14) A.Refik,a.g.e.,s.38.

(15) CDM,59,95,1000,1280,1753,2462,3151 vd.

(16) CDM,3074.

alınması yasaktır.Böyle bir işçiden ancak kefil istenebilir ve böylece salınıverilir.O kişi yine madendeki faaliyetine devam eder(17).Yine madenler için herhangi bir yerden maden ocağına getirilen nesnelere vergi alınmazdı(18).Yönetim düzeyinden bir misal ise:Madenler- burada kastımız Keban ve Ergani madenleridir- bölgesinin hiçbir zaman için kargaşaya mahal verilmeden ve yöneticinin herhangi bir vesile ile görev yerinden geçici olarak ayrılması fırsat bilinerek uygunsuz hareketlere mahal verilmeden üretimin devamı için yayınlanan bir fermandır(19).Bu konuda Keban'daki maden kâtibinin evine saldıran bir şâkinin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesinin istenmesi de başka bir örnektir(20).

Yukarıda verilen birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere Osmanlı devleti madenlerdeki faaliyetin kesintisiz devamını kural olarak benimsemiş ve bunun için gerekli her türlü tedbiri alma yoluna gitmiştir.Bu yollara tevessülün de yegane amacı devlet için büyük bir önem arzeden madenlerdeki faaliyetlerin belirli bir düzen içerisinde hiç aksamadan devamını sağlamaktı.

Diğer yandan gerek özelde Keban-Ergani gerekse genelde bütün madenlerin sahip olduğu önemden dolayı devlet buralardan elde edilen ürünlerin üretim,ve dağıtımını kendi tekeline almıştır.Bu tekellilik anlayışı kendisini madenlerin devlet malı olarak telakki edilmesi,üretimin devletçe belirli esaslar dahilinde yapılması veya yaptırılması,dağıtımda ve satışta da

(17) Fehim Spaho,"Turski Rudarski Zakoni",Glasnik,c.XXV,S.2, Sarajevo,1913,s.162.

(18) F.Spaho,a.g.m.,s.162.

(19) Müh.240/202.

(20) Müh.230/65

satış yerlerinin ve miktarının devletçe belirlenmesi şeklinde kendisini hissettirmektedir. Bu durum ihracatta da geçerli idi(21).

B- Osmanlı Devletinde Madenlerin Hukukî Durumu:

1- Madenlerin Mülkiyeti:

Madenlerin bir imtiyaz yolu ile tasarruf altına alınmasından veya herhangi bir yolla hukukî bir hüviyet kazanmasından ve yine herhangi bir işletme rejimine tâbi tutulmasından önce toprak mülkiyetine göre sahip oldukları hukukî durumları hakkında günümüzde başlıca üç görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi toprak sahibinin mülkünde bulunan madene mâlik olabilmesi, ikincisi maden cevherini bulanlara mülkiyet hakkı tanınması, üçüncüsü de devlete mülkiyet hakkı tanıyan görüştür(22). Her ülkenin maden mevzuatı bu nazariyelerden birine veya bazen üçüne de uygunluk gösterebilir.

Biz Osmanlı devletinin kuruluşundan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, yani madencilik alanında batı tarzında nizam-nâmelerin yayınlanmaya başladığı, batılı müteşebbislere madencilik imtiyazlarının verilmeğe başlandığı döneme kadar olan zaman diliminde yukarıda zikredilen şıklardan üçüncüsünün daima geçerli olmuş olduğunu görüyoruz. Yani madenler üzerinde her ne suretle olursa olsun devletin mâlik olduğunu görüyoruz(23).

Bu da muhtemelen Osmanlı devletinde toprakların mülkiyet ve murakebe hakkının genelde devlete ait olmasından yani millete

(21) R. Murphy, a.g.m., s. 980.

(22) Hüseyin Nail Kubalı, "Eski Maden Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti", Ebu'l- Ulâ Mardin'e Armağan, İstanbul, 1944, s. 795.

(23) H. N. Kubalı, a.g.m., s. 795

mal edilmesinden kaynaklanıyordu ki, bu sistem ile ger'f miras hukukunun menkul ve gayr-i menkul mülklere ait tasarruf hükümleri toprak meselesinde ortadan kaldırılmış ve devletin menfaatlerine uygun bir arazi siyaseti takip edilmiş oluyordu (24). Bu sistem tabif olarak madenlerin mülkiyetinin tamamen devlete ait olmasını gerekli kılıyordu. Halbuki islâm hukukunda madenlerin mülkiyeti meselesinde bu kadar katı ve kesin kurallar mevcut değildi. Mesela islâm hukukunda madenler mülkiyet konusunda açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılmış ve yeryüzüne yakın olmayan, yatağından üretildikten sonra hemen kullanılmayan, kullanılması için yeni bir işleme tâbi tutulması gereken madenler olarak bilinen gizli madenlerin özel mülkiyete konu olabileceği kabul edilmiştir (25). Osmanlı devletindeki belirtilen bu genel maden mülkiyeti anlayışının birtakım istisnaları da veya bu konuda bazı hususî hükümler de yok değildi. Mesela gerek öşrf olsun gerekse haracı olsun memlûk topraklarda bulunan madenler için sahibine ait olma hükmü mevcuttu. Devletin bu türden topraklarda ortaya çıkan madenlerden 1/5 oranında vergi alma hakkı vardı. Devletin üretilen maden üzerinden 1/5 oranında aldığı bu hak öşrf topraklar için zekat, haracı topraklar için de haraç niteliğinde idi (26). Bu arada metrûk veya mevat arazide bir kişi tarafından maden bulunması durumunda da üretimin yine 1/5'i devlete geri kalanı bulana

(24) Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", Tanzimat I, İstanbul, 1941, s.5.

(25) İslâm hukukunda madenlerin mülkiyeti konusunda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz: Hamza Aktan, İslâm'da Madenlerin Hukukî Statüsü, Erzurum, 1986, s.40-41.

(26) H.N.Kubalı, a.g.m., s.798.

aitti(27).Böyle durumlarda arazi sahibi olan kişiler veya madeni bulanlar madeni işletebilmek için devletden izin almak durumundaydılar.Bu kişilerin madeni işletmeye güçleri yetmezse başka bir kişiye yetkilerini devretmeleri de mümkündür.Fakat Osmanlı uygulamasında belirli bir döneme kadar,yani XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar özel şahısların maden işletmesi durumunun istisnaf olduğunu hatta yasak olduğunu da belirtelim(28).

2- Osmanlı Maden Kanunları:

Osmanlı devletinde çeşitli alanlarda karşılaşılan yeni meseleler ve durumlar karşısında bunların çözümü için zaman zaman yayınlanan emirlerin münferit birer kanun durumu arzettiği bilinmektedir.Bu gibi durumlarda aynı sahada çeşitli zamanlarda verilen hükümlerin yavaş yavaş bir araya getirilmesi ile belirli sahaların hususî kanunları veyahutta kanunnâmeleri ortaya çıkmıştır.Daha sonraları da söz konusu kanunların biraraya toplanması ile genel bir kanunnâmenin veya belli bir dönemde Osmanlı devletinde tatbik edilen kanunların koleksiyonu ortaya çıkmıştır(29).Belirtilen bu esaslar çerçevesinde Osmanlı devletinde özellikle stratejik öneme sahip olanları başta olmak üzere madencilik sektörünün kendi kendisini yönetmek ve böylelikle üretimde de verimliliği artırmak gayesiyle çeşitli defalar maden kanunnâmeleri yayınlanmıştır.Hatta bu

(27) H.N.Kubalı,a.g.m.,s.807.

(28) Yücel Özkaya,a.g.e.,s.300.

(29) Ö.Lütfi Barkan,Osmanlı İmparatorluğunda Ziraf Ekonominin Hukukî ve Malf Esasları(Kanunlar I),İstanbul,1943,s.XX.

kanunnâmeler sayesinde madencilik alanında bir otokontrol sistemi oluşturularak madenlerin belirli esaslar dahilinde düzenli olarak üretim yapar durumda bulunmaları sağlanmıştır (30).

Bu arada Osmanlı örfî hukuk alanının şer'î hukuk gibi belli kurallara bağlı olmadığı, aksine durmadan değişen ve gelişen kaypak ve araziye göre dağınık ve değişken bir hususiyet arzettiği de bilinen bir gerçektir. Böyle olunca kanun metinlerinin veya bu metinlerdeki hükümlerin ne zamandan beri nerelerde ve hangi tarihe kadar tatbik edilmekte olduğunun tesbiti güç olmaktadır. Bazan da çok önceleri tertip edilmiş olan bir kanun metnine ait parçalar halen geçerli olduğu düşüncesi ile yeni tertip edilen kanunlar arasına girebilmiştir (31).

Osmanlı kanunnâmelerinin belirtilen bu genel özellikleri dikkate alınarak meseleye yaklaşıldığında Osmanlı maden kanunlarında da aynı hususiyetlerin mevcut olduğu görülecektir. Şöyle ki; yukarıda kanunların oluşmasında önemli hususlardan birinin padişah emirleri olduğuna işaret edilmişti. Nitekim biz gerek II. Bayezit gerekse Kanunî tarafından yeni fethedilen ülkelerde mevcut madenlerde eskiden beri uygulanagelmekte olan Saksonya maden kanunlarının Osmanlı şartlarına göre yeniden gözden geçirilerek uygulamaya devam edilmesi konusunda emirler verilmiş olduğunu görüyoruz (32). Yani özellikle Balkanlardaki madenlerde önceden uygulanagelen Saksonya menşeli maden kanunları Osmanlılar tarafından da bazı değişikliklerle devam

(30) R. Murphy, a.g.m., s. 980

(31) Ö. L. Barkan, a.g.e., s. XXXIII.

(32) R. Murphy, a.g.m., s. 974; R. Anhegger, a.g.e., c. II, s. 233, 239.

ettirilmiştir. Bugün elimizde bu türden tertip edilmiş iki tane maden kanunu mevcuttur. Sözkonusu maden kanunlarından birincisi 1525 tarihlidir ve Rumeli madenleri ile ilgili bir çalışma yapmış olan R. Anhegger tarafından yayınlanmıştır (33). Anhegger'in verdiği bilgilere göre bu kanun bir hüküm defterinden alınmıştır ve 5 sayfa 21 paragraftan oluşmaktadır. İkincisi ise 1536 tarihlidir ve F. Spaho tarafından yayınlanmıştır (34). Bu maden kanunu da Kanun-ı Sultan Süleyman'ın eski Saksonya maden kanunlarının Osmanlı şartlarına göre uyarlanarak tatbik edilmesi yolunda vermiş olduğu emir sonucunda ortaya çıkmıştır. Ufak tefek değişikliklerle aynen tercüme edilerek uygulama alanına konulmuştur. Bu kanun metninde, bir kanunun halen geçerliliğini koruması sebebi ile yeni kanun metninde yer alması hususu açıkça görülmektedir. Çünkü bu kanunnâme metni 1525 tarihli kanunnâmeye göre daha hacimlidir ve iyice tetkik edilecek olursa, 1525 tarihli kanunnâmenin muhteva olarak çok az değişiklik ile içerisinde yer aldığı görülecektir. Her iki kanunnâme metni de hacimli olması dolayısıyla çalışmamızda veremedik.

İçinde maden kanunları ihtiva eden mecmualar açısından da iki adet kaynağa sahibiz. Bunlardan birincisi II. Mehmet ve II. Bayezit dönemlerine ait yasaknâme ve kanunları ihtiva eden

(33) R. Anhegger, Beitrage Zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich I Europäische Turkei Bd 1, Nachtrag, Newyork-Zürich, 1945;

(34) Bu kanunnâmenin metni F. Spaho'nun daha önce ismi geçen çalışmasının içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmanın tam künyesi için Bibliyografya kısmına bakınız. Ayrıca, Spaho'nun çalışmasının önemi ve tanıtımı için bkz: Abdülkadir İnan, "Yugoslavya'dan Türkiyat Haberleri", Türkiyat Mecmuası, c.2, İstanbul, 1928, s.627-628; R. Anhegger, a.g.e. II, s. 222.

"Kanunnâme-i Sultanî Ber- Muceb-i Örf-i Osmanî"dir(35).Söz konusu bu kanunnâme geçitli padişah hükümlerinin biraraya getirilmesiyle meydana gelmiştir.İçinde imparatorluğun değişik yerlerindeki maden ocakları ile altın,gümüş gibi değerli madenler hakkında birtakım emirleri ve kanunları ihtiva etmektedir.Söz konusu kanun mecmualarından ikincisi ise XVII. yüzyıl sonlarında Hüseyin Hazerfen Efendi tarafından kaleme alınan "Telhisü'l- Beyân Fi Kavânin-i Al-i Osman"dır.Bu kanunnâme mecmuasieserin müellifine yapılan tavsiyeler sonucunda,Osmanlı devletinin idarî ve malî teşkilatıyla her türlü teşrifat ve merasimine ait nizamları hülasa olarak biraraya getirmek gayesi ile meydana getirilmiştir(36).Eserin birkaç nüshası mevcuttur ve bu nüshalardan Paris Bibl.Nat.de bulunanından bir fotokopi nüsha da Başbakanlık Arşivi Kütüphanesinde yer almaktadır. (37).Eserin "Der- Beyân-ı Ma`adin ve Memlaha ve Kavânin-i Mahsusa" diye başlayan ve 189a-190a sayfaları arasında bulunan 12. bölümü bizim için önemlidir.Ekler bölümünde metnini verdiğimiz kanun da genel niteliklidir.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere

(35) Halil İnalçık- R.Anhegger,Kanunnâme-i Sultanî Ber- Muceb-i Örf-i Osmanî II.Mehmet ve II.Bayezit Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler,Ankara,1956.

(36) Ö.L.Barkan,a.g.e.,s.XXIV.

(37) Hazerfen Hüseyin Efendi,Telhisü'l- Beyân Fi Kavânin-i Al-i Osman,Başbakanlık Arşivi Kütüphanesi,Fotokopi Nüsha,Nr.220.Bu kanun mecmuasının önemi,nüshaları ve tanıtımı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:Ö.L.Barkan,a.g.e.,XXIII-XXIV;R.Anhegger,"Hazerfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülâhazaları",Türkiyat Mec.,c.X,İstanbul,1953,s.365-393;a.g.e.,I,s.17;Franz Babinger,Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,gev.Coşkun Üçok,Ankara,1982,s.253-254.

Osmanlı devletinde madenler hakkında tek tek her maden için bir hususî kanun neşretme anlayışının olmadığını ve bu konuda "kanun-ı kadim" in takip edildiğini görüyoruz. Nitekim gerek arşivlerde gerekse maden bölgelerinde (Keban-Ergani) yapmış olduğumuz araştırmalarda şimdilik bu madenlere ait bir kanunnâmeye rastlanılmamıştır. Bu maksata yönelik olarak bölgenin Osmanlılar tarafından fethini müteakiben düzenlenen kanunnâmeler de gözden geçirilmiştir. Mesela 1518 tarihli "Defter-i Yasaha-i Liva-i Ergani" (38) ve yine aynı tarihli "Harput Livası Kanunu" (39) ile Kanunî döneme ait "Ergani Livası Kanunu" (40) bu maksata yönelik olarak tarafımızdan incelenmiş, fakat Keban-Ergani madenlerine ait herhangi bir hükümeye rastlanmamıştır. Sadece 1540 tarihli "Diyarbakır Vilayeti Kanunu" nun "der-beyân-ı damga-yı siyah ki bâc-ı Ergani ve bâc-ı Siverek" bölümünde bakır ve kalayın yükünden 12 akçe, mürdesengin yükünden 4 akçe vergi alınacağına dair kayıda rastlanılmıştır (41). Ancak burada söz konusu olan madenlerin Ergani ve Keban madenleri ürünü olup olmadığı hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz.

Bu durumda bizde Osmanlı uygulamasında herhangi bir kanunun daha sonraları kendi alanındaki başka hususlara da teşmil edilmek üzere örnek tutulmasından hareketle, bir maden kanununun başka madenlere de teşmil edildiği yolundaki iddianın (38) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.149-153; H.Basri Karadeniz, 1518 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ergani Sancağı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1990, s.52-59.

(39) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.165-166.

(40) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.154.

(41) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.137.

(42) haklı olduğu düşüncesini doğurmaktadır.Esasen sayıları çok olan kanunnâmelerin sonradan kadılar tarafından yapılmış ilaveleri bir kenara bırakılacak olursa temelde birkaç tipe indirilebileceği bir hakikattir(43).Bunun yanında,XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönem Osmanlı maden hukuku açısından değişkenliklerin yaşanmadığı klasik bir dönem olduğu da dikkate alınırrsa şimdilik Keban-Ergani madenlerinde 1536 tarihli maden kanununun tatbik edildiğini söyleyebiliriz. Daha geç tarihli olan Hazerfen Hüseyin'in eserinde madencilik ilgili olarak yer alan kurallar uygulanmıştır diyemiyoruz.Çünkü kanun,metninde de görüleceği üzere çok kısadır ve madenler hakkında sathf ve genel bilgileri ihtiva etmektedir.Bu arada 1525 ve onun da içinde yer aldığı 1536 tarihli kanunnâmelerin de sadece kuyulardaki cevher üretimi ile gümüş cevherinin rafine edilışı hakkında hükümler taşıdıklarını belirtelim.En son sözünü ettiğimiz,Hüseyin Efendi'nin eserinde yer alan kanunnâmede de,belirtilen hususlara dair teknik konular ile kuyulardaki üretim faaliyetleri hakkında hükümler yer almaktadır.

Bunların yanında XVI. yüzyılda Kratova'da gümüş cevherinin saflaştırılmasına ait işlemleri ihtiva eden bir şair de bizim için önemlidir.Söz konusu şair Kratova'lı şair Zaiff'ye ait bir yazmada bulunmaktadır(44).Burada sözü edilen şairde de sadece madencilikle ilgili teknik konulara yer verilmiştir.

(42) H.İnalcık-R.Anhegger,a.g.e.,s.XIII.

(43) H.İnalcık-R.Anhegger,a.g.e.,s.XIV.

(44) Aslı Philadelphia Free Kütüphanesinde bulunan yazma hakkında ve bu yazmanın içinde yer alan şairin metni için bkz:R.Anhegger,a.g.e.II,s.350-356.

Bütün bu bilgilerden sonra şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Hangi dönemde yayınlanmış veya yazılmış olursa olsun maden kanunlaşması niteliğindeki hükümlerin ortak bir özelliği mevcuttur. O da, bunlarda madenlerin idaresine, işletme tarzına dair hükümlerin bulunmamasıdır. Buradan çıkan sonuç da madenlerde uygulanan yönetim modellerinin zamana ve yöneticilerin insiyatifine bırakılmış olmasıdır.

3- Osmanlı Devletinde Madenlerin Yönetimi ve İşletilmesi:

Osmanlı imparatorluğunda madenlerin yönetimi çok girift bir konu olma özelliğini arz etmektedir. Bunun da başlıca sebebi maden işletme yöntemlerinin ülkenin her yerinde ve bütün tarihi boyunca aynı olmamasıdır. Yani Osmanlı maden işletmeciliği madenin türüne, zamanın gereklerine ve devletin çıkarlarına göre kısaca belirtmek gerekirse zamana ve mekana göre değişmiştir. Ancak bu madenlerin yönetimi konusunda ortak yönlerin olmadığı anlamına da gelmez. Çünkü ileride de belirtileceği üzere bu hususta da imparatorluğun diğer kurumlarında olduğu gibi eskiden beri uygulanagelen mevcut kural ve düzenlemelere uyulmuştur. Mesela yönetim tarzı nasıl olursa olsun madenlere köylerin veya kazaların belirli muafiyet ve yükümlülüklerle bağlanması hususunun hiçbir zaman değişmemesi vb. hususlar devamlı olarak uygulanagelmıştır. Yani madenlerin idari yönetim modelleri zaman ve mekana göre belki değişiklik arz etmiştir fakat işletmecilik modelleri temelde hep aynı kalmış ve yüzyıllar boyunca değişmeden uygulanmıştır (45).

Belirtilen bu hususlar çerçevesinde Keban-Ergani madenlerinde eskiden beri uygulanmakta olan yönetim şeklinin daha

iyi bir şekilde açıklığa kavuşturulabilmesi için genel anlamda Osmanlı madenlerinde uygulanan yönetim şeklinin ilk önce açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

a- Genel Maden İdaresi ve İşletmesi:

Osmanlı devletinde madencilik alanında da uygulanan mirî rejimin bir gereği olarak madenlerin yönetim şeklini belirlemek de, devletin yetki alanına girmiştir. Bundan dolayı devletin şer'î hukukunun dayandığı İslâm hukukunda kesin bir delil olmamasına rağmen(46) maden mevzuatında devletçi ve maden işletmeciliğinde de tekelci bir zihniyet hakim olmuştur (47) Bu zihniyet özellikle top güllesi, kurşun fındık dökmeçiliği gibi sadece askerî maksatlara hizmet eden madenlerde daha açık olarak görülmektedir. Osmanlı'nın madencilik alanındaki bu zihniyeti İslâm hukukundaki kamunun yararına müdahaleci bir devlete izin veren hükümlerden(48) kaynaklanmış olmalıdır.

Madencilik alanında oluşturulan bu sistemin geliştirilmesi meselesine gelince şunları söylemek mümkündür: Hergeyden önce Osmanlı uygulamasında muhteva ve mekan itibarıyla birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının bileşimini temsil eden ve maliye nezarında normal olarak yıllık nakdî bir gelir yekünü olarak kıymetlendirilmekte olan malî birime mukataa denildiğini(49) ve bunlara konu olan başlıca gelir kaynakların-

(46) H. Aktan, a.g.e., s.57.

(47) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.VII, Ankara, 1976, s. 245-246.

(48) H. Aktan, a.g.e., s.57. İslâm hukukunda maden işletmeciliğinde devletin rolü hakkında daha fazla bilgi için aynı eserin 56-63. sayfaları arasına bakılabilir.

(49) Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar), Ankara, 1975, s.233.

dan birinin de maden işletmeleri olduğunu belirtelim(50).Böylelikle ülkenin en zengin gelir kaynakları olması hasebiyle madenler birer mukataa haline getirilmek suretiyle devletin elinde kalmış oluyordu.Mukataa haline getirilmek suretiyle birer malf birim hüviyeti kazandırılan madenlerin idaresi,bu konuda yapılmış bir araştırmada Osmanlı devletinin başlangıcından sonuna kadar Darphane tarafından gerçekleştirilmiştir denilmektedir(51).Fakat bize göre durum böyle değildir.Aksine madenler XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar bizzat maliye hazinesi(Hazine-i Amire) tarafından gönderilen elemanlarca sağlanmıştır(52).Belirtilen dönemden itibaren ise bu işle Darphane Nezareti ilgilenmeye başlamıştır.Bu süreç 1736 tarihinde başlamıştır.Çünkü belirtilen tarihten itibaren maden bölgelerinden gelen ürünlerin çagıni işlemine tâbi tutulduktan sonra Maliye hazinesine teslim işlemine son verilmiş ve bu hazinenin yerini Darphâne hazinesi almaya başlamıştır(53).Nitekim Darphâne bu dönemde,o ana kadar sahip olduğu sadece para basma hüviyetinden kurtulmuş ve kendisine bağlanan maden,evkaf vb. mukataaların idaresi ile de ilgilenmeye başlamıştır (54).O döneme kadar Darphânenin para basmak yanında madencilik açısından fonksiyonu sadece yeni bulunan bir madenin kalitesini tespit edip geliştirilip geliştirilamayacağına karar vermektir.Bu arada Darphâne Nezareti'nin bu işleri ait olduğu

(50) M.Akdağ,a.g.e.,c.II,İstanbul,1979,s.334.

(51) N.Çağatay,a.g.t.,s.26.

(52) K.Kep.5195

(53) CDM 377.

(54) Yavuz Cezar,"Tanzimata Doğru Osmanlı Maliyesi",TCTA,c.4,İstanbul,1985,s.928.

Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi adına ifa etmekte olduğunu belirtelim.Çünkü Darphâneye bağlı madenlerin gelirleri de padişahların hususî hazinesi niteliğindeki bu hazineye aktarılmaktaydı(55).Ancak şunu da belirtelim ki,burada sözü edilen bu durum ülkedeki bütün madenler için geçerli değildi.Çünkü bazı madenlerin Maden Mukataası Kalemî'nce idare edildiği bilinmektedir(56).Yukarıda sözü edilen Darphânedeki yönetim süreci takip eden dönemlerde de devam etmiş(57) ve Tanzimatın ilanı ile birlikte,Osmanlı devletinde bağlatılan tek hazine uygulamasının bir ürünü olan "Hazine-i Celfle-i Maliye"(58) nin kuruluşuna kadar sürmüştür.Bunu takibeden sürede ise madenlerin yönetimi Maliye Nezaretince yürütülecektir.Bu konu Keban-Ergani düzeyinde ileriki bölümlerde yeniden ele alınacağı için şimdilik fazla detaya inmeyi gereksiz görüyoruz.Ancak madenlerin yönetimi konusunda da diğer klasik Osmanlı mukataalarının yönetiminde geçerli olan iltizam(59),emânet(60),ve malikâne (61) usullerinin bazı farklılıklarla uygulandığını görüyoruz.
Bu konuda başlıca farklılık madenlere belli mükellefiyetlerle

(55) İ.H.Uzunçargılı,"Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi",Bellekten,42/165,s.81.

(56) XVIII. Yüzyılda özellikle Rumeli'deki madenlerden Pravişte,Sidrekapsa,İnöz Tuzlası,Eski ve Yeni Avlonya Tuzlaları ile Selânik Tuzlası söz konusu kalem tarafından idare edilmekteydi.Bu konuda bkz:A.Tabakoğlu,Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,İstanbul,1985,s.96-99.

(57) HH 27774;CDM 1747

(58) Y.Cezar,a.g.m.,s.932.

(59) N.Çağatay,a.g.t.,s.3;Y.Özkaya,a.g.e.,s.311-312.

(60) N.Çağatay,a.g.t.,s.21-22;İ.H.Uzunçargılı,Osmanlı Tarihi,c.IV,Kısım 2,Ankara,1983,s.577.

(61) R.Anhegger,a.g.e.,I,s.127-129;N.Çağatay,Osm.İmp.Mad.Huk. Vesik,s.416.

bağlı olan kaza veya köyler ile bunların tâbi oldukları muafiyet kurallarıdır. Farklılık arzeden bir başka durum da maden idarelerinin statü yönünden arzettikleri durumdur. Burada üzerinde durulan hususlar Keban-Ergani madenlerinde ayrı ayrı ele alınacaktır. Bunların dışında genel anlamda mukataaların idaresinde takip edilen usullerde mevcut olan kefil gösterme, tahvil, muhasebe vb. hususlar maden mukataalarının yönetiminde de uygulanmıştır.

Gerçi maden mukataalarının yönetim modeli olarak bir araştırmacı tarafından madenlerin devletçe, devlet yardımı ve denetimi ile madencilerce ve kesime vererek veya sarraf yazılarak işletme olmak üzere üç ana başlıkta toplanan bir görüş ortaya atılmıştır(62). Fakat bu görüşte yer alan hususların pek açık ve net olmadığını söyleyebiliriz. Ancak, bu görüşlerin de temelinde bizim yukarıda saydığımız modellere benzediği görülmektedir. Nitekim bizim yukarıda verdiğimiz yönetim modelleri de başka bir araştırmacı tarafından da kabul edilmiş durumdadır(63).

Burada zikredilen ve üç ana başlıkta toplanan maden işletme yöntemlerinden ayrı olarak Osmanlı devletinde pek yaygın olmamakla beraber diğer bazı usullerin de izlendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi kişisel maden işletmeciliği, ikincisi de devlet yardımı ile gerçekleştirilen maden işletmeciliğidir. Zikredilen bu usullere müracaat edilmesinin başlıca sebebi ise ülkede geçerli olan maden mülkiyeti zihniyeti idi. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı uygulamasında, arsasında veya metruk bir arazide maden bulan kişilerin o madeni işletme hak-

(62) N. Çağatay, a.g.e., s.19; Y. Özkaya da aynı görüşü savunmaktadır. Bkz. aynı yazarın a.g.e., s.229.

(63) R. Murphy, a.g.m., s.974.

ları vardı.Burada belirtilen türden uygulamalara az da olsa rastlanmaktadır(64).Eğer bu şekilde arsasında veya metruk bir arazide maden bulduğu halde onu işletmeye kudreti olmayan bir kişi söz konusu olursa o takdirde devreye devlet giriyordu.Böyle bir durumda gerektiğinde devlet yardımı ile işletmecilik gündeme geliyordu(65).Ancak burada sözü edilen sistemin nasıl çalıştığı hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz.

Bu genel bilgilerden sonra Osmanlı devletinde bütün madenlerde çoğunlukla takip edilen idarf modelin emanet usulü olduğunu belirtelim.Ele alınan dönem boyunca Keban-Ergani ve bunlara bağlı madenler bu usulle yönetilmiştir.Devleti bu yolu daim olarak izlemeye sevkeden sebep ise,mültezimlerin sürekli olarak kendi çıkarlarını düşünmeleri idi.Mesela XVI. yüzyılda ülkeye bol miktarda ve ucuza giren Amerikan gümüşü nedeniyle birçok maden ocağının kapandığı bilinmektedir.Buna göre mültezimler bir sürü zor ve zahmetli işlemten sonra gümüş üretmek yerine,piyasadan ucuz Amerikan gümüşü satın alıp devlete verme yolunu takip etmişlerdir(66).Yine,onlar madenlerde kendileri için kolay işletilen ve bol üretim sağlayan ocakları tercih edip diğerlerine meyletmemişlerdir.Bunun sonucunda da Osmanlı devletinde maden mukataalarına müşteri çıkmaması gibi durumlarla karşılaşmaya başlanmıştır.Böyle olunca maden ocaklarının terk edilmesi yerine bizzet devlet,madene bir memurunu göndererek orayı emaneten yönetme usulüne müracaat etmiştir.

(64) HH.27824;CDM.2683;IE.Maadin,195.

(65) N.Çağatay,a.g.t.,s.19;Y.Özkaya,a.g.e.,s.299.

(66) H.Sahillioğlu,a.g.m.,s.14.

Keban-Ergani madenlerinde devamlı olarak uygulanan emâneten yönetim usulüne göre devlet herhangi bir maden bölgesine birtakım yetkiler ile donattığı ve "emin" denilen bir görevliyi göndermektedir. Bu kişiye madenin büyüklüğüne veya önemine göre yeteri kadar da sermaye verilmektedir. Bu kişi kendisine verilen sermayeyi madende bol miktarda ve düzenli olarak üretim yapabilmesi ve elde edilen ürünleri devlet adına satın almak için kullanırdı. Bunun için de kendisine verilen sermayeden madenlere gerekli olan kalıcı yatırımları yapar, cevherin çıkarılması ve işlenmesi safhalarında ihtiyacı olanlara bir noktada avans veririrdi. Yine o, bu para ile cevherin işlenmesi için gerekli olan yakıt maddeleri ile diğer malzemeleri de temin ederdi. Bir noktada taşeron durumundaki ustabaşlıların vasıtası ile elde edilen ürünleri ise mirî hissesi ayrıldıktan sonra devlet adına satın alırdı. Bu satın alma işleminde ustalara daha önce verilen miktar yani avans niteliğindeki para bedelden düşülürdü. Bu şekilde elde edilen ürünlerin İstanbul'a veya bakırda olduğu gibi Tokat veya Diyarbakır'a gönderilmesi de eminlerin sorumluluğunda idi. Her yıl sonunda ise-ki, burada rumf yıl söz konusudur- maden eminlerine verilen sermaye ile elde edilen ürünlerin muhasebesi yapılır ve madenlerin kâr zarar durumları ortaya çıkardı.

b- 1775'e Kadar Keban-Ergani Madenlerinin İdaresi:

Bu çalışmanın asıl konusunu oluşturan Keban-Ergani ve bağlı madenlerinin genel idaresi için oluşturulan "Maadîn-i Hümâ-yûn Emâneti"nin oluşumunun daha iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, sözkonusu madenlerin Osmanlı hakimiyetine geçişinden itibaren genel olarak idareleri hakkında bilgi vermek yerinde

olacaktır.

Bu konuda karşımıza çıkan ilk durumun, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun doğu bölgesinde yer alan madenlerin zabt ve idaresinin genel olarak Gümüşhâne madeni eminlerine ait olduğu görülmektedir. Yani Erzurum, Trabzon, Sivas ve Diyarbakır eyaletleri ile Kars'ta eski ve yeni olmak üzere yer alan madenler "mütâd-ı kadim" üzere Gümüşhâne madeni emini tarafından zabtediliyordu. Bu durumun Keban ve Ergani madenleri için de geçerli olduğunu görüyoruz. Nitekim, 1716 yılında söz konusu madenler Gümüşhâne Voyvodalığı Mukataası dahilinde yer almaktaydı (67). Yine 1724 tarihinde Gümüşhâne'den söz konusu madenler bölgesinin değişik yerlerinde yer alan "atfk ve cedfd" madenleri açmak ve işletmek üzere madenciler gönderilmiştir. Fakat bölge halkı özellikle madenlerin işlenmesinde kullanılacak olan odun ve kömürü "bu dağlar bizimdir" diyerek gelen madencilere vermemişlerdir. Ayrıca bölge ileri gelenleri de, serbestiyete sahip olan bu kişilerden vergi alma yoluna gitmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul'dan ilgililere hitaben bir emr-i şerifin yayınlandığını ve bu durumların önlenmesinin istendiğini görüyoruz. Bu emrin bir sureti de Ergani kadısına gönderilmiştir (68).

Söz konusu bu dönemde Keban ve Ergani madenlerinin Gümüşhâne maden emini tarafından atanan ayrı ayrı eminlerce (vekil) yönetildiği anlaşılmaktadır (69). Bu tarihlerde Keban madeninin faaliyetinin tatilde olması dolayısıyla söz konusu olan sadece

(67) Fahrettin Tızlak, 398 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili

M.1814/1815-1839 (H.1230-1255), FÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1987, s.58.

(68) Diyarbakır Müzesi, Harput Şer'iyeye Sicili, 396/124 (Bundan sonra HŞS olarak kısaltılacaktır)

(69) GDM, 1503; A.Refik, a.g.e., s.26, 27.

Ergani madeni idi ve bu madene Palu, Eğıl ve Çermik kazaları ile Harput sancağı ihtiyaç duyulan maddeleri temin ediyorlardı(70). Sözü edilen bu kaza ve sancaklar idarf açıdan ise- ki, bunlara Ergani madeni de dahildi- Diyarbakır eyaletine tâbi idiler. Diyarbakır valileri maden işlerinin aksamadan yürütülmesi için bir noktada yardımcı da oluyorlardı. Mesela Gümüşhâne madeni için Harput'dan istenilen develerin yerli yerinde ve zamanında tedarik edilerek gönderilmesi için Diyarbakır valisi Harput kadısına buyuruldu yazabilmekteydi(71). Dolayısıyla bu dönemde ileride de görüleceği üzere başlı başına müstakil bir maden idaresinden veya birçok yetkilerle donatılmış bir maden eminin-den söz etmek mümkün değildir.

Ancak, bu durumun uzun sürmediğini ve 1740 yılında Keban-Ergani madenlerinin Gümüşhâne madeni mukataasına aidiyetlerinin sona ermiş olduğunu görüyoruz. Çünkü söz konusu tarihten itibaren her iki maden de Darphânedan ayrı ayrı gönderilen eminlerce yönetilmeye başlanmıştır(72). Bu vesile ile Keban-Ergani madenlerinin hiçbir zaman için Maden Mukataası Kalemî'nce yönetilmediğini belirtelim. Çünkü sözü edilen kaleme ait defterlerde bu konuda hiçbir kayıt mevcut değildir.

Yukarıda zikredilen tarihte de madenlerin Diyarbakır eyaletine idarf açıdan bağımlılıkları devam etmektedir. Ancak yavaş yavaş maden idarecilerinin kendi bölgelerinde söz sahibi olmaya başladıkları da gözlenmektedir. Mesela 1740 tarihinde Ergani maden emininin, bazı mükellefiyetleri yerine getirmesi dolayısıyla

(70) HSS, 396/123.

(71) HSS, 396/67.

(72) K. Kep. 5192/27.

kendisine bağlı olan Eğil ve ermik beylerinin atamasında etkili olduğunu, hakeza Keban madenine kömür tedarik edilen Palu hükümeti beyinin de Diyarbakır valisi tarafından sefere gtrlemediğini görüyoruz(73). Bu ise daha sonra karşımıza çıkan ve malî açıdan olduğu kadar, idarî ve askerî yönlerden de birtakım ayrıcalıklar veya hususiyetler arzeden "Maadîn-i Hümâyûn Emâneti"nin prototipinin yavaş yavaş oluşturulmaya başlandığı fikrini vermektedir. Bu arada daha önce Ergani madenine bağlı olduğunu, yani bu madene kömür temin etmekle yükümlü olduğunu gördüğümüz Palu hkmetinin bu sefer Keban'a bağlanması dikkati çekmektedir.

Keban ve Ergani madenlerinin ayrı ayrı yönetilmesi işlemine takip eden yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Mesela 1761 yılında Keban madeninde emin olarak Hacı Hasan, Ergani madeninde ise Seyyit mer bulunmaktaydı(74). Yine aynı tarihte Ergani maden eminenlerinden ve onlara mahsus saraydan hususen bahsedilmekte olduğunu görüyoruz(75). Nitekim idarî yönden mevcut olan bu durumun kesintisiz olarak 1774 yılına kadar devam ettiği gözlenmektedir(76).

Bu bilgilerden sonra şunu söyleyebiliriz ki; gerek Keban gerekse Ergani madenleri bağlangı tarihlerinden beri emanet usulü ile (77) idarî açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olarak, bazen Gümüşhâne Maden Mukataasına bağlı olarak, bazen de müstakil olarak kendilerine bağlı birtakım kazalar olduğu halde Darphaneden ynetilmişlerdir.

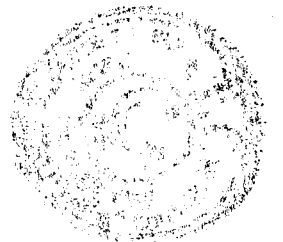
(73) A. Refik, a.g.e., s.40.

(74) CDM, 221.

(75) CDM, 1877.

(76) CDM, 110, 115; Müh. 165/195; 170/179.

(77) CDM, 110, 221, 1175, 1186 vd.

İKİNCİ BÖLÜM: İDARE

A- Maadın-i Hümâyûn Emâneti'nin Kuruluşu:

1775 yılına gelindiğinde Keban ve Ergani madenlerinin idari açıdan daha değişik bir hüviyet kazandıklarını görüyoruz. Belirtilen tarihten itibaren artık, idari yönden de tek tek Keban veya Ergani madenleri yerine ikisinin bileşiminden oluşan daha sonraları bunlara yeni ilaveler de olacaktır- "Maadın-i Hümâyûn Emâneti" gündeme gelecektir. Bu durum ele alınan bütün bir dönem boyunca devam edecektir. Bu konuda bazı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: Mesela 1780 yılında Gavur isminde bir akçenin tedavülden kaldırılması ile ilgili olarak Darhâne nazırının Maadın-i Hümâyûn eminine hitaben bir emir göndermiş olduğu görülmektedir(1). 1790 yılında ise, emanetin, uhdesinde olan kişinin üzerinde ibkâ edildiğine dair bir emr-i şerifte de Keban ve Ergani madenleri için "maadın-i hümâyûn" denildiğini(2) ve 1792 yılında da madencilere kimsenin karışmaması gerektiğine dair Diyarbakır valisine hitaben gönderilen bir emirde de bu tabirin söz konusu madenler için kullanılmış olduğunu görüyoruz(3). Yine

(1) H. Yüksel, a.g.t., s.21.

(2) H. Yüksel, a.g.t., s.139.

(3) CDM, 2398.

1793 yılında ise, Maadın-ı Hümâyûn Emâneti'ne dahil olan madenlerin Keban ve Ergani madenleri olduğu(4), 1807 yılında da bu madenler için aynı ibarenin kullanıldığı dikkat çekmektedir(5). 1811 yılında Diyarbakır eyaletinde meydana gelen eşkiyalık olaylarının bastırılması ile ilgili bir hükümde ise sözkonusu eyaletin 2/3'ünün adı geçen emanete ait olduğundan bahis vardır(6). Yani bu hükümde de Keban ve Ergani madenlerinin söz konusu emaneti oluşturduklarına delalet vardır. 1831 yılında emanetin İshak paşa'ya tevcihine dair emr-i şerifte de aynı madenlerin "maadın-ı hümâyûn-ı şahâne" olarak nitelendirildiğini(7) ve 1841 yılında da bu madenler için "Maadın-ı Hümâyûn Emâneti"ne tâbi madenler denildiğini görüyoruz(8). Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Burada verilen örnekler de göstermektedir ki, bu iki maden özel bir statüye tâbi tutulmuş ve en iyi şekilde idaresine de hususen itina gösterilmiştir.

Devlet bu işe neden müracaat etmiştir? Bu soruya cevabı en iyi şekilde söz konusu madenlerin bu isimle, beraber yönetildiğini gösterir en erken tarihli belge olan 16 M.1189(19 Mart 1775) tarihli ve Sivas ile Diyarbakır eyaletleri valilerine hitaben ayrı ayrı gönderilen bir ferman kaydından alabilmekteyiz(9).

(4) CDM, 482.

(5) HH, 53736.

(6) CDah.44.

(7) F.Tızlak, a.g.t., s.165.

(8) Tak.Vek.defa 235.

(9) CDM, 3074. Tespit edebildiğimiz kadarı ile şimdilik Maadın-ı

Hümâyûn Emâneti'nden bahseden en erken tarihli belge budur.

Belgenin metni ve transkribi için bkz. Ek II-III. Ancak, kaynaklar bahsinde ulaşamadığımızı belirttiğimiz defterler ileride araştırmacıların istifadesine sunulduğu vakit bu konudaki bilgirimizin daha da netleşeceği tabiidir. Ayrıca, Yücel Özkaya'nın da bu iki madenin birlikte yönetilmeye

Söz konusu fermanda herşeyden önce bu madenlerin, yani Keban Ergani ve tâbi madenlerinin devletin "mücessem ve muazzam" mukataalarından biri olduğuna işaret edilmektedir .Bu madenlerin devlet için olan önemi araştırmamıza esas aldığımız zaman dilimi boyunca hiç değişmeden devam edecektir. Bu madenlerle ilgili olarak değişik tarihlerde yayınlanmış olan ferman, emr-i âli vb. hükümlerde işaret edilen hususla ilgili olarak yer alan değerlendirmelerden bazılarını şöylece sıralayabiliriz: "...ser- cârib-i beytü'l- mâl-ı müslimîne medâr ve revâc..." (10); "...hazâ'in-i gaybiye-i `aleyhiyeden olup devlet-i aliye-nin âtyeb vâridât-ı mukarreresinden..." (11); "...matbah-ı kim-yâ-yı eser devlet-i aliye ...nin mûtenâsından..." (12); "umûr-ı mühimmeden" (13). Bu konuda kaynaklarda yer alan bir diğer hüküm de şudur: "...maadîn-i hümâyûn emâneti hidemât-ı saltanat-ı seniyyeden ve darphâne-i âmirenin mukannenât-ı azîmesinden..." (14). Bu hükümlerden de anlaşılacağı üzere Keban ve Ergani madenleri veya bu madenlerden oluşan Maadîn-i Hümâyûn Emâneti devlet hazinesinin başlıca büyük gelir kaynaklarından biridir. Hatta bu durum için Darphânenin büyük gelirlerinden ifadesinin kullanılmış olması çok ilginçtir. Böyle büyük bir öneme sahip bir gelir kaynağı elbette ihmal edilemezdi. Nitekim, yukarıda da görüldüğü üzere bu madenlerin imal ve idaresi devletin mühim işlerinden birisi olarak telakki edilmiştir. Bu noktadan hareketle başlanmasını XVIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemiş olduğunu belirtelim. Bu konuda yazarın adı geçen eserine bkz. s.303.

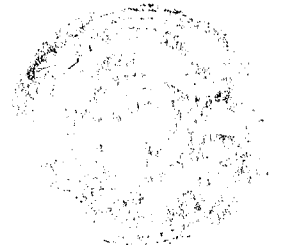
(10) CDM, 482.

(11) HH, 53736.

(12) Ibr. b. Muh. v. 37.

(13) Tak. Vek. defa 235.

(14) HH, 4491.

söz konusu mukataanın en iyi şekilde çalışabilmesi ve buradan devlet hazinesine önemli gelirler sağlanabilmesi için bu madenlere yönelik belli kurallar konulması ve bu doğrultuda madenler bölgesinde düzenin yeniden tesisine çalışılması yoluna gidilmiştir. Bunun da gerekleri yukarıda emanetin kuruluşu için esas aldığımız fermanla şu şekilde ifade edilmiştir:

Önce de işaret edildiği gibi söz konusu ferman Sivas ve diyarbakır valilerine hitaben yayınlanmıştır. Dolayısıyla onlara ilk önce Keban ve Ergani madenlerinde ötedenberi uygulana- gelen "şerâ'it-i kadîme" ile "serbestiyet" hususları hatırla- tılmış ve bunlara uyulduğu takdirde bu madenlerin "hüsn-i ni- zâm" üzere imal ve idarelerinin mümkün olabileceği belirtil- miştir. Fermanla adı geçen madenlerde öteden beri uygulanmakta olan bazı kurallar ile bundan sonra da uyulması gerekli olan şartlar ilgililere bildirilmiş ve aykırı şekilde hareket etme- meleri istenilmiştir. Bu kuralları ve şartları şöylece sırala- mak mümkündür:

- Keban ve Ergani madenlerinde istihdam olunan madenciler ve bunlarla birlikte veya onlara yardımcı olarak çalışan ama- lelerle, madenlere bağlı kazalarda yaşayan ahalinin maden eminleri tarafından zabtolunması.
- Madencilerle ilgili kazalar ahalilerinin kendi aralarında meydana gelen her türlü dava ve anlaşmazlıklarının, maden bölgesinde işlediği bir suçtan dolayı veya yaptığı usule ay- kırık bir davranıştan dolayı yakalanması veya cezalandırılma- sı gerekenlerin cezalarının "ber- vech-i istiklâl"iyet üze- re maden eminleri tarafından verilmesi ve görülmesi.
- Madenlerdeki amale ve kaza ahalilerinin her türlü büyük ve

küçük işlerinin de "serbestiyet" üzere maden eminleri tarafından görülmesi.

- Madenlere bağlı kazaların statülerine veya maden eminlerinin belirtilen yetkilerine madenlerin civarında olan kadımlar ile ehl-i örf taifesinden hiçbir kimsenin karışmaması. Bu doğrultuda Sivas yada Diyarbakır valilerinin, herhangi bahane ile olursa olsun kendilerine komşu olan madenlerle bu madenlere bağlı kazalar ahalilerinden hiçbirisini kendi yanlarına ihzar edemeyeceklerdir. Yani çevre eyalet valileri her ne sebeple olursa olsun maden idaresi dahilinde yaşayan insanlardan kimseyi, kendi yanlarına herhangi bir bahane ile çağırmaya yetkili değildir. Aynı şekilde bu valiler madencilikle maden ahalisini taciz edici herhangi bir davranışta bulunamayacaklardır.

- Madenlerin ihtiyacı olan çeşitli maddelerin temin edilmesine, ne maden sınırları dahilinde, ne de dışında hiç kimse karışamayacaktır. Aynı şekilde bu konularda ilgisi olmayan kişiler engelleyici faaliyetlerde bulunmayacaktır.

- Maden eminleri herhangi bir vesile ile hangi konuda olursa olsun şikayetde veya istekte bulunacak olurlarsa onların şikayet ve istekleri muteber tutulacaktır. Bu durum muhatabın vali olması durumunda bile geçerlidir. Yani maden eminleri bir vesile ile valileri şikayet edebilme yetkisine haizdirler ve şikayetleri de merkezî yönetim nezdinde itibar görülmektedir. Dülayısıyla etraf kaza ve vilayetlerde kadı ve ehl-i örf taifesine mensup kişiler maden eminlerinin istedikleri hususlarda onlara yardım etmekle mükelleftirler.

- Madenler ve bunlara çeşitli mükellefiyetlerle bağlı olan ka-

zaların "ber-vech-i istiklâl" maden eminleri tarafından "zabt ve rabtı" sağlanacaktır.

Yukarıda muhtevf olduğu hükümlerini verdiğimiz ferman açıkça göstermektedir ki, söz konusu tarihten itibaren yani fermanın yayınlandığı tarihten itibaren Keban ve Ergani madenleri tamamen değişik bir statüye kavuşturulmuş oluyordu. Artık bundan sonra adı geçen madenlerin ayrı ayrı idaresi yerine zikredilen hükümlerden de anlaşılacağı üzere idarî açıdan bazı özelliklere sahip bileşik bir birim sözkonusu olacaktır. Çünkü böyle bir duruma veya böyle bir statüye daha önceki tarihlerde hiç rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu Maadîn-i Hümâyûn Emâneti'nin kuruluş tarihi olarak biz zikredilen fermanın yayınlandığı tarihi esas alabiliriz. Bu arada fermana muhatap olan valilerin hükmettikleri yerlerin madenler bölgesini güneyden ve kuzeyden çevrelediğini de belirtelim. Bu da bizde bir noktada, her iki eyalet ehl-i örf mensuplarının müdahalesinin engellenmesi ile sanki ayrı bir idare oluşturulmaya çalışıldığı yolunda fikirler uyandırmaktadır.

İşaret edilen fermanın yayınlanmasının hemen akabinde bu iki madenin birlikte yönetilmesi hususuna hemen geçilmiş olduğu görülmektedir. Mesela aynı tarihte Maadîn-i Hümâyûn Emâneti'ne Hasan isiminde birinin(15), 1776 tarihinde ise kapıcıbaşı rütbesinde Abdülbeki Ağa'nın(16) emin olarak atandıkları görülmektedir. Yine 1780 yılında, aslında Ergani madenine civar ve tâbi olan Çermik kazasının "umûr-ı külliyesi"nin görülmesi konusunda ortaya çıkan bir durum da bunu açıkça göstermektedir. Böyle

(15) CDM, 3082.

(16) DBŞM, 4636.

ki; emânetin kuruluşundan beri Çermik kazasının işleri Keban' daki emin adına Ergani'de bulunan vekil tarafından görülmeye başlanmıştır. Ahali de burada idareci pozisyonunda olan kişiden memnun olmuş, ona bir aşinalık kazanmıştır. Fakat söz konusu kazanın yani Çermik kazasının işlerine zaman zaman Keban' daki emin de karışmaktadır, olaylara bazen müdahale etmektedir. Bu durumdan Çermik ahalişi özellikle mesafenin uzaklığı dolayısıyla rahatsız olmaya başlamıştır. Bunun üzerine ahali bir arz ile durumu İstanbul'a bildirir. Sonuçta kaza ahalisinin isteği, o sırada Ergani madeninde vekil olan Abdülvehab Efendi'nin kaza ahalişi ile olan ünsiyeti de dikkate alınarak kabul edilir ve bundan sonra Çermik kazasının her türlü işlerinin Ergani'deki vekil tarafından görülmesi kararlaştırılır. Hatta Keban'da bulunan asıl emin Çermik kazası ahalisinin arzından ve bu arzın sonucundan merkezî yönetim tarafından ayrıca haberdar edilmiştir. O da durumu Ergani'de bulunan vekiline iletir(17).

Yukarıda verilen örnekler de göstermektedir ki 1775 tarihinden itibaren Keban ve Ergani madenleri "Maadîn-i Hümâyûn Emâneti"ni oluşturmuşlar ve bu isimle idare edilmeye başlanmıştır.

(17) H. Yüksel, a.g.t., s.19.

B- Maadın-i Hümâyûn Emânetinin İdarî ve Askerî Statüsü:

1- Maadın-i Hümâyûn Emânetini Bağlı Madenler:

Kelime anlamı olarak padişaha ait madenler anlamına gelen bu tabir, Keban ve Ergani madenleri ile bunlara tâbi madenler için özel olarak kullanılmıştır. Daha önce de söz konusu madenlerin padişahların hususî hazinesi niteliğindeki Ceyb-i Hümâyûn Hazinesine ait olduğuna işaret edilmişti. Bu tabirin sadece bizim inceleme alanımızı oluşturan madenlerden meydana gelen mukataa için kullanıldığını kanıtlayıcı birçok belge mevcuttur(18). Söz konusu belgelerde Maadın-i Hümâyûn Emâneti tabiri ya doğrudan bu madenler için müstakil olarak kullanılmış, yada "maadın-i hümâyûna tâbi madenlerden" şeklindeki bir ifadeden sonra Keban ve Ergani ile bunlara bağlı madenlerin isimleri zikredilmiştir. Yine ele alınan dönemde Osmanlı ülkesinde mevcut olan madenler için bu ismin kullanılmadığını görüyoruz. Mesela imparatorluğun en eski ve aynı zamanda Keban ve Ergani madenleri için ihtiyaç duyulan ustaların temin edildiği Gümüşhane madeni için(19), Bozkır madeni için(20), Gümüşhacıköy madeni(21) ve yine en eski maden ocaklarından Kastamonu'daki Küre madeni için(22) böyle bir tabirin kullanılmadığını, aksine zikredilen madenlerin sadece yalın isimleri ile anıldığını görüyoruz. Buradan da anlaşılacağı üzere Maadın-i Hümâyûn Emânetini oluşturan madenler devlet için oldukça büyük bir öneme ha-

(18) CDM, 101, 219, 418 vd.; HH, 4491, 32212, 32461, 33027 A, 33550 43021 vd.; DMMK, 23125; CLah. 11330; CAsk. 25968.

(19) CDM, 103, 1164, 1289, 2276, 2425 vd.; HH, 55411, 53431, 37039 B; AEmr. III. Selim, 14888.

(20) CDM, 252; HH 1200; DBSM, 5792.

(21) CDM, 281, 567, 1507; HH, 32484, 48614.

(22) CDM, 132; HH 28225; CMa1. 23263, 30961.

izdiler. Bundan dolaydır ki Keban ve Ergani madenleri ile onların civarında yer alan küçük çaptaki diğer madenlere böyle bir statü tanınarak devletin büyük gelir kaynaklarından birisinin düzenli ve daimi olarak bol üretim yapar durumda olmalarının sağlanması düşüncesi uygulamaya konulmuştur.

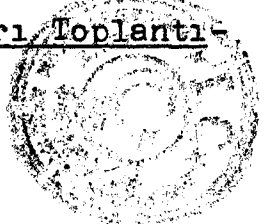
Peki bu özel idareyi oluşturan veya bu idareye tâbi olan madenler Keban-Ergani'den başka hangileri idi ve bunlar nerelerde bulunuyordu? Bu soruya cevap oluşturmak için hemen şunu söyleyelim ki, gerek Keban-Ergani ve gerekse bunlara bağlı olan madenler, ilk çağlardan beri ve hatta günümüzde de çok zengin demir rezervlerinin bulunduğu üç bölgeden biri olan Malatya-Elazığ-Bingöl-Tunceli bölgesinde(23) bulunmaktaydı. Bu genel bilgiden sonra söz konusu madenlerin coğrafi olarak buldukları mevkileri ile adı geçen emânete bağlanışları hususunda şunları söyleyebiliriz: Bu arada daha önce Keban-Ergani madenlerinin tarihi gelişimlerine işaret edildiği için, burada onların sadece coğrafi olarak buldukları alanlara değinilicektir. Burada sözü edilecek olan madenlerin ürün cinsleri ve miktarları ile üretim faaliyetleri ileriki bölümlerde incelenecektir.

a- Keban Madeni:

Bugünkü Keban ilçesinin 2 km. güneyinde 6 kilometre karelik bir saha içerisinde bulunan bu maden sahası kuzeyden Keban Deresi batıdan da Fırat Nehri ile çevrelenmiştir(24). Bu madende en büyük ocaklar Keban'ın güney ve güneybatısında

(23) Oktay Belli, "Doğu Anadolu Bölgesinde Antik Demir Metalurjisinin Araştırılması", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, s.366.

(24) Nureddin Menekşe, Elazığ, Tarihsiz, s.65.

Zeytindağ ve Derebaca isimli mevkilerde bulunmaktadır. Bu iki mevki birinci derecede önemli ocakları ihtiva etmektedir. İkinci dereceden önemli ocaklar ise Zeytindağı'ndan Keban Dere'ye ve buradan da kuzeye uzanmaktadır. Aynı şekilde Derebaca mevkiinden Keban Dere'yi geçerek kuzey istikametinde Fırat'ı geçen bir ikinci derecede cevher yatağı daha mevcuttur (25)(Keban madeninde eski ve yeni üretim alanları ile ilgili olarak bkz. Plân 1,2). Ancak burada sözü edilen cevher yataklarının hangisi Osmanlı döneminde işletildi? Şimdilik bunu bilemiyoruz. İleride yapılacak olan araştırmalar sonucunda bunun tespit edilebileceğini düşünüyoruz. Bu konuda şimdilik sadece 1838'lerde Keban'dan geçmiş olan Moltke'ye dayanarak burada bulunan sarp dağların yamaçlarında üretimin yapılmış olduğunu söyleyebiliyoruz(26).

b- Ergani Madeni:

Ergani madeni cevher bölgesi Elazığ-Diyarbakır karayolunun ortasında ve Doğu Toroslar üzerinde dağlık bir kesimde yer almaktadır(27). Biri Anayatak diğeri de Mihrap Lağı zuhuratı olmak üzere iki bölgede cevher bulunmaktadır(28). Söz konusu bölgelerde Osmanlılar tarafından Cinderesi, Altındüzü ve Arpa Meydanı denilen mevkilerde üretim yapılmıştır ki, Cinderesi bunların içerisinde en zengin olanı idi(29). Hatta 1883'lerde bile burada zengin cevher üretimi gerçekleştirilmekteydi(30).

(25) Hadî Yener, "Keban Madeninin Tarihçesi ve Jeolojik Vaziyeti", MTA Dergisi, 1(1937), s.16.

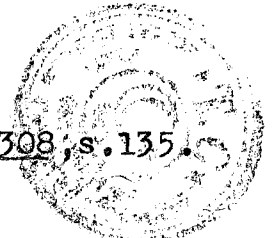
(26) H.von Moltke, a.g.e., s.151.

(27) P.de Wijkerslooth, a.g.m., s.76.

(28) N.Menekşe, a.g.e., s.59.

(29) F.Kırzioğlu, a.g.m., s.17

(30) Diyarbakır Salnâmesi Sene 1301, s.117; Senel308, s.135.

c- Uyum Madeni:

Maadin-i Hümsyün'dan Keban madenine ilk olarak bağlanmış olan ve bir müddet üretim faaliyetinde bulunduktan sonra kapatılan bir madendir. Söz konusu maden Divriği sancağı Uluçhan kazası (bugünkü Alacahan olmalı) yakınlarında yeni alan Ayvalıdere nahiyesinde (burası günümüzde Darende kazasına bağlıdır) bulunmaktaydı. Bu isimle anılan madenin tek bir yataktan oluşmadığı, adı geçen nahiyenin değişik yerlerinde bulunan diğer ocakların da bu isimle anıldığı anlaşılıyor. Ancak bu ocakların coğrafi olarak yerlerini tespit etmemiz mümkün olmadı. Yine bu madenin ilk defa 1751 yılında işletmeye alındığı ve Keban madeninde bulunan eminler tarafından vekaleten atanan eminler vasıtasıyla yönetildiği anlaşılmaktadır. Fakat Uyum madeninin Keban madenine bağlılık statüsü daha doğrusu buraya vekaleten atanan eminin statüsünün biraz farklı olduğunu görüyoruz. Tabii ki bu fark Keban madeni emininin statüsüne göre değildir. Şöyle ki, buraya atanan emin Keban'daki emine her yıl 250 kuruş ve buna ilave olarak 5 okka saf gümüş verecektir. Ayrıca adı geçen nahiyeye komşu olan 12 adet köyden de Keban madenine her yıl kömür bedeli olarak verilmesi gereken bedeli de ilgili köylerden toplayıp verecektir. Yani Uyum'da görev yapacak eminden yıllık ürün miktarını asgari olarak belirlenen bir miktarın altına düşürmemesi istenilmiştir. Bu durumda ürün fazlası emine kalacaktır. İdarî açıdan ise diğer vekillere göre herhangi bir farklılığı yoktur. O da bölgesinin yani madene bağlı olan yerlerin tek hakimi durumundadır. Burada görev yapan kişinin ataması da Keban'da bulunan eminin arzı üzerine Darphâne nazırının ilamı ile oluyordu(31).

(31) CDM, 1747.

Uyum madeninin 1780'den önceki yıllarda bir müddet faaliyetini tatil etmiş olduğunu, bunun da başlıca sebebinin maden ocaklarından elde edilen cevherin izabesi için gerekli olan odun ve kömürü teminle yükümlü olan bölge halkının bu işteki kayıtsızlığı ve isteksizliği olduğunu görüyoruz. Hatta bu durum bölge halkının madenin faaliyetlerini tamamen engellemek için maden ocaklarına saldırmasına kadar ileri gitmiştir. Bunun üzerine zikredilen tarihte buraya Keban'daki emin tarafından atanmış olan vekile yani eminlik vazifesini ifa eden kişiye bir noktada ihtarda bulunulmuştur. Bu ihtarda vekilden, üretime yeniden geçilmesi için madenin etrafında gerekli olan fırınlar ile sosyal tesislerin yeniden inşası ve bölge halkının yükümlülüklerini yerli yerince ifa etmelerinin sağlanması istenilmiştir. Söz konusu emirde, belirtilen hususlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılacakları da bildirilmiştir, yani bölge halkına bu durumların iletilmesi istenilmiştir(32).

Söz konusu madendeki üretim faaliyetlerinin aksamasında Keban'daki merkezî idarenin lakayd davranmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 1784 yılında böyle bir durumla yeniden karşılaşılmaktadır. Bu tarihte meydana gelen olumsuz durumun sebebi ise Keban'daki emin tarafından birkaç yıldır buraya emin atanmayışı ve muhtemelen maden işlerinin bölge ileri gelenlerine havale edilmesidir. Yani otorite boşluğudur. Nitekim çevrede yaşayan Türkmenler ve eşkiya taifesi bu otorite boşluğunu hissederek madenlere saldırmışlar ve ocakların kapanmasına, ahalinin de perişan olmasına sebebiyet vermişlerdir. Tam bu sırada daha önce burada eminlik görevi yapmış olan Kökcü Meh-

(32) H. Yüksel, a.g.t., s.13-14.

met isminde bir kişi söz konusu otorite boğluğundan istifade ile madenin ve ahalinin güvenliğini sağlamaya muktedir olduğu- nu iddia ederek ortaya çıkar.Bu arada Uyum nahiyesi mürasele- sini de eline geçirmiş olan adı geçen kişi,nahiye halkının kendisini emin olarak istediği yalunda bir arzı da İstanbul'a gönderir.Bütün bu faaliyetlerinin sonucunda da maden emniyeti- ni eline geçirir.Fakat durumdan haberdar olan ve tam o sırada madenin yeniden faaliyete geçirilmesi için Gümüşhane'den eleman getirtmiş olan Keban maden emniyeti duruma müdahale eder ve idare- yi yeniden ele geçirir(33).

Bu tarihten itibaren Uyum madeninin ne zamana kadar üretim yapar durumda kaldığını bilemiyoruz.Çünkü bu konuda elimizde aydınlatıcı kayıt mevcut değildir.

d- Tevfik Madeni:

Madin-i Hümayün Emniyeti'ne dahil olan madenler gurubundan birisi de Tevfik Madeni diye anılan madenler topluluğu idi.Bu topluluğa dahil olan madenler Malatya Sancağı dahilinde Şiro, Gerger,Kahta ve Burga(34) kazalarında bulunmaktaydı.Toplulu- ğa ismini veren maden ocağı ise kayıtlardan anlağıldığı kada- rı ile Keban'a göre Şiro kazasının biraz ilerisinde yer almak- tadır(35).Yani bu konuda kaynaklarda fazla aydınlatıcı bilgi yer almamaktadır.Günümüzde aynı bölgede birçok maden ocağı bu- lunduğu için,burada sözü edilen Tevfik madeninin bunlardan hangisine tekabül ettiği konusunda bir fikir sahibi değiliz.

(33) CDM,1747.

(34) Bugünkü Pötürge kazası olmalı.Çünkü 1892-3 yıllarına ait bir kaynakda burada eskiden beri gümüş ve bakır üretimi yapıldığından bahis vardır.Bu konuda bkz.Mamüreti'1- Aziz Salnemesi,Sene 1310,s.197.

(35) CDM,224,998,2627;H.Yüksel,a.g.t.,s.16.

Söz konusu bu kazalardaki madenlerin tarihçesi pek eskiye gitmemektedir(36).Çünkü bu madenler 1780'li yıllarda İstanbul'dan maden aramaları ile ilgili olarak Maadin-i Hümayûn eminine hitaben gönderilen emirler gereğince yapılan araştırmalar sonucunda bulunarak işletmeye alınmıştır.Tevfik madeni diye bilinen bu madenler topluluğunun bulunuşu ve adı geçen emanete dahil edilmeleri şu şekilde gerçekleşmiştir:

Osmanlı devletinde hazineye büyük gelirler temin edilmesi ile diğer maksatlara yönelik olarak zaman zaman değişik yerlerin vali,kadı ve diğer ileri gelenlerine yeni maden ocaklarının araştırılıp,işletmeye açılması için emirlergönderilmesi mutad olan hususlardandı.Biz.bu cümleden olarak 1770'li yılların sonlarına doğru Şiro,Gerger,Kahta ve Cubag kazalarında yeni mağaralar açılarak,altın ve gümüş cevherlerinin inşa edilecek olan fırınlarda üretilip,İstanbul'a gönderilmesi konusunda Maadin-i Hümayûn eminine hitaben bir emr-i alfinin yayınlanmış olduğunu görüyoruz(37).Bu emir gereğince 1780 Mart ayı başından itibaren söz konusu yerlere Keban'dan yeteri derecede usta-başı ve onlara yardımcı olacak madenci emalesi tayin edilmiş ve ilgili kazalar ahalilerinden de madencilerin faaliyetlerine karşı herhangi bir engellemede bulunmamaları,bilakis,onlara her konuda yardımcı olmaları tenbih edilmiştir.Hatta bu konuda ilgili kaza ileri gelenlerine hitaben İstanbul'dan bir ferman da sadır olmuş ve bununla kazalar ahalileri kendi bölgelerinde yapılacak olan madencilik faaliyetlerine destek sağlamakla yükümlü tutul-

(36) Mesela Malatya'nın 16. yüzyıldaki durumu ile ilgili bir çalışmada bu madenlerin ismi geçmemektedir.Bkz.Refet Yinanç-Mesut Elibüyük,Malatya Tahrir Defteri(1566),Ankara, 1983,

(37) H.Yüksel,a.g.t.,s.15,51;CDM,734,2390.

muşlardır.Bu işlere karşı çıkıp,engellemelerde bulunanların yakalanıp Keban'da cezaya çarptırılacakları da ilgililere ayrıca bildirilmiştir.

Bölgede ilk madencilik faaliyeti Şefrinderesi denilen mevki ile Kahta'da Pursga(?) isimli bir yerde başlatılmıştır.Ancak söz konusu bölgeler aynı zamanda Melikanlu aşiretinin yaylak yeridir.Bu sebepten dolayı adı geçen aşiret mensupları bölgede çalışan madencileri "...fırınlarınızı yakarız ve açtığınız mağaralara sizleri defnederiz .." (38) gibi tehditlerle engellemeye kalkışmışlardır.Sonuçta ise burada başlatılan madencilik faaliyetleri durma noktasına gelmiştir(39).Bu durum ilgili aşiretin önde gelenlerinden ve aynı zamanda Malatya mutasarrıfı Rışvan-zâde Ömer Paşa'nın arabuluculuğu ile atlatılmaya çalışılmış fakat olumlu bir sonuç elde edilememiştir.Hatta aşiret mensupları bir gece madeni basarak gasp ve yaralama hareketlerinde bulunmuşlar,bunun üzerine de madenciler çalıştıkları yerleri bırakarak canlarını kurtarmak için kaçmışlardır(40).Buna rağmen devletin bu madeni işletmeye kararlı olduğu anlaşılmaktadır.Çünkü bu olaydan sonra gerek Keban madeni için gerekse Rışvan-zâde'ye hitaben emirler yayınlandığı görülmektedir(41).Yayınlanan emirlerden sonra devletin bu işte başarılı olduğunu görüyoruz.Nitekim söz konusu Şiro madeni Gerger'de bulunan simli kurşun madeni ile birlikte 7 Eylül 1792

(38) H.Yüksel,a.g.t.,s.52.

(39) H.Yüksel,a.g.t.,s.15,51-52.

(40) H.Yüksel,a.g.t.,s.16-17.Baskına katılanların cezalandırılmaları ve aykırı hareketlerin önlenmesi için Malatya mutasarrıfı Rışvan-zâde'ye bir emr-i şerif gönderilmiştir.Bu konuda bkz.CDM,2223.

(41) CDM,1772,3147,3156. Burada sözü edilen emirler 1781 tarihine aittir.

yılında Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne (Keban madenine) rabte-
dirmiştir,yani bağlanmıştır(42).

Bundan sonraki tarihlerde ,Malatya sancağı dahilinde olan Kahta ve Burga kazalarında gümüş madeninin varlığı haber alınmış ve buralarda da gerekli hafriyatlarda bulunması o sıralarda maden emini olan Yusuf Ziya Paşa'dan istenilmiştir(43). Bunun üzerine bölgede başlatılan çalışmaların olumlu sonuç vermesi dolayısıyla buralarda da cevher üretimine geçilmesine dair bir ferman sadır olmuştur.Bu fermanla birlikte,sınırları dahilinde çeşitli yerlerde maden yataklarının mevcudiyeti anlaşılan Malatya sancağının külliye Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlanmasına karar verilir(44).Bu işlem yaklaşık olarak 1796 yılında gerçekleştirilmiştir(45).Yukarıda zikredilen fermanda adı geçen emanete dahil edilen yerlerde yani Malatya sancağında o tarihten itibaren geçerli olacak birtakım kurallara da yer verilmiştir.Bu kurallar şunlardan ibaretti:

- Herşeyden önce o ana kadar Maadin-i Hümayûn Emâneti'nde carif olan "surûd-ı serbestiyet" burada da geçerli olacaktır.Buna göre Tevfik madeninin ve buna bağlı olan kazalar ahalilerinin ortaya çıkacak her türlü dava ve anlaşmazlıkları maden emini tarafından görülecektir.
- Herhangi bir suç dolayısıyla bu ahaliden gerekenlerin yakalanması ve hapsedilmesi,gerekirse cezalandırılmaları ile diğer "cüzf ve küllî" bütün işleri "ber-vech-i istiklâl" maden emini ve şer` marifeti ile görülecektir.Maden eminlerinin bu konudaki yetkilerine Malatya civarında olan diğer valiler ve

(42) CDM,71.

(43) CDM,265,1195.

(44) CDM,2627.

(45) CDM,324.

kadılar ile diğer ehl-i örf taifesi karışamayacaktır.

- Gerek Malatya sınırları, gerekse Maadin-i Hümayûn'a tâbi diğer yerler ahalileri buralar dışında yer alan yerlerin ehl-i örfü tarafından her ne suretle olursa olsun "ihzar" veya "ta-ciz" edemeyecektir. Dolayısıyla bu gibilerin "...`azâm mevâd-d-ı mirfiyeden olan..." madenlerin lazımesine hâlel verecek davranışlarda bulunmaları kesinlikle yasaktır. Eğer böyle bir hal meydana gelecek olursa maden eminlerinin şikâyetleri mu-teber tutulacaktır. Hatta maden eminleri tarafından iltimas olunan hususlara civarda bulunan ehl-i örf taifesinin yar-dımcı olmasının kural gereği olduğu da ilgililere hatırlatıl-mıştır.

Yukarıda belirtilen şartlar dahilinde Malatya sancağı, söz konusu tarihte sınırları dahilinde bulunan madenler dolayısıyla Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne dahil edilmiş oluyordu.

Söz konusu bu şartlar dikkatle incelenecek olursa, Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin oluşturulduğu ilk yıllarda emanetin statü-sünü belirleyici mahiyette yayınlanan hükümlerle büyük bir ben-zerliğe sahip olduğu görülecektir. Böyle olunca bu hükmü de adı geçen emanetin statüsünü kuvvetlendirici bir hüküm olarak de-ğerlendirebiliriz.

1809 yılında yayınlanan bir başka hükümle de Malatya san-acağında geçerli olacak şartların yeniden tekid edildiğini ve emanete tâbi diğer kazalarda geçerli olan "serbestiyet" husu-sunun burada da aynen geçerli olacağı hükmünün yenilenmiş oldu-ğunu görüyoruz. Aynı hükümle Tevfik madeni için gerekli olacak kömürün sancak dahilindeki diğer kazalardan temin edilmesi ku-ralı da getirilmiştir.

Tevfik madeninin Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağıllılığının pek uzun süre devam etmediği anlaşılmaktadır.Çünkü belirli bir dönemden sonra zikredilen madenle ilgili,kaynaklarda yer alan kayıtların gittikçe azalmaya başladığı görülmektedir.Burada belirli bir dönemden kastımız 1810'lu yıllardır.Nitekim Maadin-i Hümayûn'a ait muhasebe kayıtlarında belirtilen dönemden itibaren hususen bu madene ait ürünleri izlemek mümkün olamamaktadır.Bu durumda biz,Tevfik madeni diye bilinen madenler topluluğunda söz konusu dönemden itibaren üretimin durmuş olabileceğini düşünüyoruz.Nitekim,daha Tevfik madeninin Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlanmasından bir yıl sonra Maadin-i Hümayûn emini Yüsuf Ziya'nın bu konuda bir arzının vaki olduğu bilinmektedir.Yusuf Ziya Paşa bu arzında ,Tevfik madenindeki ocakların cevherlerinin kalite yönünden iyi olduğunu yani değerli ürünler elde edildiğini,fakat ocaklardan elde edilen cevherlerin devamlılık arzemediğini ve bu yüzden de bir müddet sonra ocakların terkedilmek zorunda kalındığını bildirmiştir.Bu ise yeni açılan maden ocaklarının,cevherlerinin zengin olmamasından dolayı bir süre sonra kapanmaları demektir.Yine Ziya Paşa'ya göre bölgede maden cevheri bulunan yerler çok dağınıktır ve dağlık bölgelerde yer almaktadır.Bütün bunlar ise üretimin maliyetini yükseltmektedir.Yusuf Ziya Paşa arzında bütün bu hususları dile getirdikten sonra,Tevfik madeni diye bilinen madenler bölgesinden az ürün elde edileceğini tahmin etmiş olmalı ki;İstanbul'a Tevfik madeninden gönderilecek olan ürünlerin az olması durumunda kendisinin herhangi bir olumsuz davranışının olmayacağını da bildirmiştir.Dolayısıyla böyle bir durum ortaya çıkarsa kendisinin bundan sorumlu tutulmamasını

istemmiştir(47).

e- Elbistan Madeni:

Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahiline alınan madenlerden birisi de bu isimle anılan ve altın gümüş üretimi yapılan maden idi. Bu madenin evveliyatı hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat sadece 1733 yılında Elbistan'da bir bakır madeninin işletildiğini biliyoruz(48). Ancak bu maden ocağının bizim ele aldığımız ve altın gümüş üretimi yapılan maden ile ilgisi nedir bilemiyoruz.

Elbistan madeninin Maadin-i Hümâyûn'a ne zaman dahil edildiği ve bu durumun hangi tarihe kadar devam ettiği konusunda da şimdilik bir şey söyleyecek durumda değiliz. Söz konusu madenin adı geçen emanete aidiyeti konusunda bizim elimizde sadece 1798-1800 yılları arasında burada gerçekleştirilen üretim miktarını belirtir bir muhasebe defteri kaydı(49) ile madenin sadece isminin geçtiği bir başka kayıt mevcuttur(50).

Zikredilen madenlerin dışında, maden arama faaliyetleri doğrultusunda 1781 yılında Palu kazası Hoşes(?) köyünde bir altın gümüş madeninin zuhur etmiş olduğunu, fakat burada da üretimin devamlı olmadığını, sadece o yıla mahsus olduğunu görüyoruz. (51). Bu madendeki üretim faaliyeti de çok kısa süreli de olsa maden emînlerinin nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırlarında üretim yapılan küçük çapta bir diğer

(47) Yusuf Ziya Paşa'nın arzı için bkz. CDM, 482. Tevfik madenindeki üretim azlığı hakkında da ayrıca bkz. CDM, 656.

(48) A. Refik, a.g.e., s. 37.

(49) DBSM, 6487.

(50) CDM, 707.

(51) CDM, 3238.

maden ocağı da Hugin(?) bakır madeni idi. Buna benzer bir başka ocak da Pergin(?) gümüş madeni idi. Ancak, 1844 yılında maden emaneti sınırlarına alındığını gördüğümüz (52) bu ocaklardaki üretim faaliyetlerini ve miktarlarını Elbistan madeninde olduğu gibi izlemek mümkün olamamıştır. Palu kazası sınırları dahilindeki bu madenlerle ilgili olarak elimizde sadece birkaç yıllık ürün miktarını gösterir kayıt mevcuttur.

2- Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne Bağlı Kazalar:

Osmanlı madencilik rejiminde faaliyetlerin aksamadan düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için birtakım kazaların veya köylerin bazı mükellefiyetler ile madenlere bağlılığı söz konusu idi. Bu şekilde bağlı olan kaza veya köylerin ki, Maadin-i Hümayûn'a köy düzeyinde müstakil bağlılık söz konusu değildi- bazılarında cevherlerin işlenmesi için gerekli olan kömür ve kütük aynı olarak bedel karşılığında temin edilirdi. Bazılarından da belirtilen türden ihtiyaçların finansmanında kullanılmak üzere nakdi olarak vergi alınırdı. Dolayısıyla maden emaneti her yıl yeni kişilere ihale ve tefviz edilirken bu kazalarla birlikte emanete verilir. Böyle olunca maden idarelerinin başlıca unsurlarından birini de zaman zaman azalıp çoğalan bağlı kazalar ve köyler oluşturuyordu.

Burada sözü edilen uygulama aynıyla hatta, biraz daha değişik ve özel karakterde olmak üzere Maadin-i Hümayûn Emâneti için de söz konusu idi. Mesela bu emanete az sonra da belirtileceği üzere sancak düzeyinde bağlı olan yerler mevcuttu. Ayrıca bu birimin idari açıdan da değişik bir karakter arzettiği gö-

rülmektedir.

Biz burada araştırma konumuz olan Keban ve Ergani madenlerine-tabif olarak Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne- yukarıda belirtilen çerçevede ve tarihî gelişim içinde bağlı olan yerleri vermeye çalışacağız.Bunun için de,ilk etapda,söz konusu madenlere 1775 yılından önce yani adı geçen emanetin oluşturulmasından önce malf yönden bağlı olan kazalar belirlenecektir.Daha sonra da,belirtilen tarihten itibaren bu emanete yeniden bağlanan yerler statüleri ile birlikte verilecektir.Bu arada maden emanetine bağlanışları konusunda kesin tarih belirlemediğimiz yerler de mevcuttur.Bunların da yeri geldikçe isimleri zikredilecektir.Aynı şekilde bazı yerlerin maden idaresine bağlanışları konusunda meydana gelen bazı gelişme ve yazışmalara da yer verilecektir.

1775'den önce Keban madenine kömür ve kütük temin etme mükellefiyetini yerine getirmek ve yine kömür ve kütük bedeline sarfedilmek ve maden idaresine sermaye teşkil etmek üzere imdâd-ı seferiye ve hazeriye vermek zorunda olan yerler şunlardı: Kemah,Kuruçay,Gürcanış(53),Eğir,Erzincan(54) ve Harput(55).Aynı şekilde gerek nakdi gerekse aynı mükellefiyeti olan sancaklar da vardı ki,bunlar da Malatya(56),Çarsacak(57) ve Arapkir sancağı

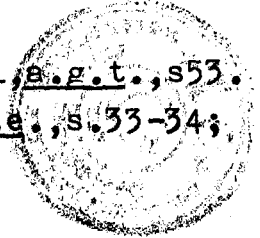
(53) CDM,747.Gürcanış V.Cuinet'in eserinde coğrafî olarak Re-fahiye'nin kuzeybatısında yer alan Akarsu yerleşim biriminin olduğu yerde Gouredjanış olarak yer almaktadır.Bu konuda adı geçen kişinin eserine bkz.Tome Premier.

(54) C.Dah.4596.

(55) CDM,221;H.Yüksel,a.g.t.,s.18,25,58.

(56) CDM.221,766,3070;CDah.3090;DBSM,4636;H.Yüksel,a.g.t.,s53.

(57) CDM,221,766,2292,2395;CMa1.29412;A.Refik,a.g.t.,s.33-34;H.Yüksel,a.g.t.,s.131.

(58) idi. Belirtilen tarihten önce Ergani madenine ise Ergani, Çüngüş, Çermik-Eğil, Ebutahir ve Hasaran kazalarının çeşitli yükümlülüklerle bağlı olduğunu görüyoruz(59). Burada isimleri zikredilen yerlerin madenlere olan yükümlülüklerinin cins ve miktarları iase ve ikmal bölümünde ayrıca ele alınacaktır.

Burada isimleri belirtilen yerler idarf açıdan ise buldukları bölgeye göre yani yakınlıklarına göre Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerine bağlıydılar. Yani kısaca belirtmek gerekirse idarf açıdan; Keban madenine yükümlülüğü olan yerler Erzurum eyaletine, Ergani madenine yükümlülüğü olan yerler de Diyarbakır eyaletine bağlı idiler.

Keban ve Ergani madenlerinin 1775 yılından itibaren tek elden "Maadin-i Hümayûn Emaneti" adı altında bir takım hususî özellikleri olan bir birim olarak birleştirilmesinden sonra bu kaza ve sancaklar da söz konusu emanete bağlanmış oluyordu. Yani buralar adı geçen emanetin veya idarenin başlıca unsurlarından birini teşkil etmişlerdir. Ancak burada Malatya sancağının bir istisna teşkil ettiğini görüyoruz. Çünkü Tevfik madeni hakkında bilgi verilirken de belirtildiği üzere burasının maden idaresine ilhaki bu tarihten sonra olmuştur.

Bu arada emanetin, oluşturulduğu tarihten itibaren yeni yerli kazaların bağlanması ile hem idarf hem de malf açılardan gittikçe büyüyen ve genişleyen bir karakter arzettiği gözlenmektedir. Bu genişlemede rol oynayan başlıca faktör, devlet için büyük önem arzeden bu madenlerin sürekli ve bol miktarda üretim yapmasını sağlamak düşüncesi idi. Bunun gerçekleşebilmesi için-

(58) DBSM, 4636; CDM, 221; A. Refik, a.g.e., s. 33-34.

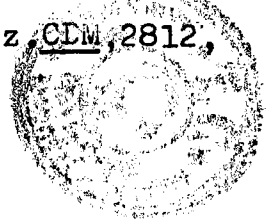
(59) CDM, 115.

de bol miktarda kömür ve kütüğe ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla madenlerin etrafındaki ormanların tükenmesi ile birlikte ormanı bol olan yeni yerlerin zaman zaman maden idaresine bağlanması yoluna gidilmiştir. Diğer yandan madenlerde, sözü edilen kömür ve kütüğün temini ile başka ihtiyaçlara sarfedilmek üzere nakit ihtiyacı da söz konusu idi. Bunun için de yeni yerleşim birimlerinin belli yükümlülüklerle maden idaresine bağlanması yoluna gidilmiştir. İşaret edilen bu ihtiyaçlar üretimin artırılmasına paralel olarak gittikçe ziyadeleşmekteydi. Böyle olunca yeni yerlerin maden idaresine bağlanması tabii oluyordu. Bu konuda etkili olan bir diğer faktör de; yeni maden bölgelerinin Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne dahil edilmesidir ki, buradada bol ürün elde edilmesi düşüncesi hakimdir. Yani yeni ocakların açılması ile devlet hazinesine bol miktarda altın, gümüş sağlanılmak istenilmiştir. Buna Tevfik madeni dolayısıyla madenlerle birlikte Malatya sancağının bütünüyle emanete dahil edilmesini örnek verebiliriz.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Maadin-i Hümayûn'a dahil edilen yerlerden ilki Hekimhanı kazası olmuştur. Bu kaza dahilinde ötedenberi ber- vech-i malikâne olarak işletilmekte olan Kocaözü Mukataası ile Köprülü Mehmet Paşa Vakfı mülhakatından Hekim-i Sâni ve Tevabii Mukataaları bulunmaktaydı (60). Söz konusu kaza, sınırları dahilinde bulunan bu mukataalarla birlikte 1778 yılında emanet dahiline alınmıştır. Bu ilhak olayında söz konusu kaza ve dahilinde bulunan mukataalar ahâlisinin her

(60) Burada sözü edilen Kocaözü Mukataası da Darphânedan yönetilmekte ve her yıl maden emînlerine iltizama verilmekte idi. Bu mukataa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. CDM, 2812, 3133; CMa1.24136.

türlü mezalim ve taaddiyatdan korunmaları karşılığında maden idaresine yıllık 200 yük kömürü teslim etmeleri şartının konulduğu görülmektedir. Ayrıca, o ana kadar diğer maden kazalarında geçerli olan serbestiyet şartlarının burada da geçerli olacağı karara bağlanmıştır(61).

1779 yılına ait bir kayıtda ise Palu'nun Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne kömür yükümlülüğü ile bağlı olduğunu görüyoruz (62).

1780 yılına gelindiğinde de, daha önce maden idaresine tâbi olduğu belirtilen madenlerden Tefvik madenine kömür, kütük vb. ihtiyaçların temini maksadı ile o civarda olan Kahta, Şiro, Gerger ve Cubag kazaları maden idaresine dahil edilmiştir. Burada da eminlerin tam yetkili olduğu ve söz konusu kazaların her türlü işlerinin bu kişiler tarafından görüleceği konuyla ilgili olarak yayınlanan fermanla belirtilmiştir(63). (1780 yılında Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlı olan yerler hakkında bkz. Harita 1).

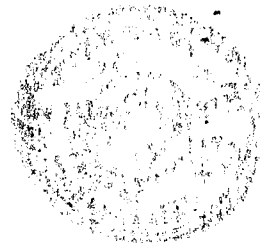
Bu arada daha önceden Keban madeni vesilesiyle maden emânetine bağlı olduklarını gördüğümüz ve zaman zaman Erzurum eyaleti valilerinin çeşitli vesilelerle müdahalelerde buldukları Kuruçay, Gürcaniş ve Kemah kazalarının 1789 yılında Maadin-i Hümayûn'a bağlılıklarının tam olarak sağlandığı görülmektedir(64). Çünkü daha önce maden idaresine bağlanmış olan bu kazalara çevre eyalet valileri hala karışmakta idi. Söz konusu tarihte yayınlanan bir emirle valilerin buralara müdahaleleri yeniden ya-

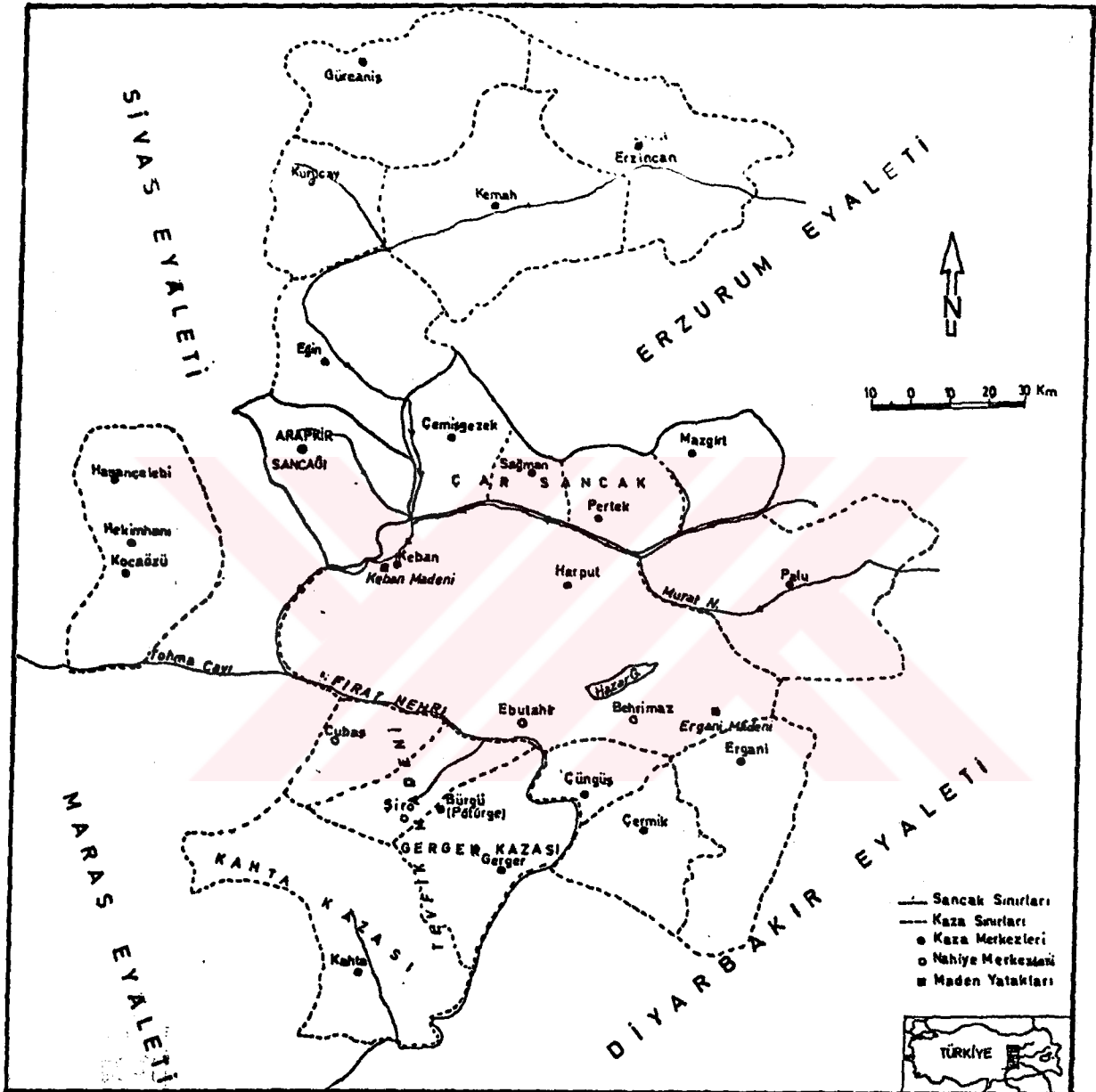
(61) CDM, 1757.

(62) H. Yüksel, a.g.e., s.105.

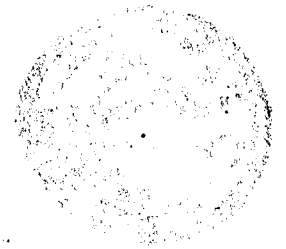
(63) H. Yüksel, a.g.e., s.17.

(64) CDM, 1098.

Harita 1: 1780'de MAADIN-İ HÜMÂYÜN EMÂNETİ^(x)

(^x) 1 ve 2 numaralı haritaların Malatya Sancağı ve Maras'ın nahiyelele ilgili bölümlerinin çiziminde, Refet Yınanç-Mesut Elibüyük'ün Malatya Tahrir Defteri (1566) ve Maras Tahrir Defteri (1563) isimli çalışmalarından istifade edilmiştir. Ayrıca 3 numaralı da dahil olmak üzere haritalarda yer alan diğer idari birimlerin bugünkü sınırları esas alınmıştır.

saklanmıştıır.

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne,yıllar geçtikçe doğan yeni şartlar ve ihtiyaçlar üzerine yeni bazı yerlerin bağlanması süreci doğrultusunda bağlanan yerlerden birisi de Malatya sancağıdır.Söz konusu sancak 1796 yılında bütünü ile adı geçen emanete ilhak edilmiştir(65).

Siverek kazası da Maadin-i Hümâyûn'a dahil olan yerlerden biridir.Burasının bağlılığı ile ilgili ilk kayıt 1807 yılında karşımıza çıkmaktadır(66).

Bu arada Maadin-i Hümâyûn'a tâbi olan yerler konusunda bazen değişik uygulamaların varlığı da dikkati çekmektedir. Şöyle ki;buraya tâbi olan kazaların veya mukataaların bağımlılıklarının devamlı olmadığı,zaman zaman çeşitli sebeplerden dolayı bazı kazaların bu emanetden ifraz edilebildikleri gözlenmektedir.Ancak,bu türden yerlerin bir müddet sonra yeniden emanet sınırlarına dahil edildikleri de görülmektedir.Bunun da başlıca sebebi uygulamanın olumlu sonuç vermemesi olmalıdır. Burada sözü edilen uygulamaya bir aralık Malatya sancağı,Kemah, Kuruçay ve Gürcanış kazaları ile Hısn-ı Mansur mukataasının muhatap olduğunu görüyoruz.Zikredilen bu yerler" " ...bazı esbâba mebnf..." tesbit edemediğimiz bir tarihte Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nden ifraz edilerek yani çıkarılarak başka idarf birimlere dahil edilmiş veya başka kişilere tevcih edilmiştir(67).Fakat merkezî yönetimin bir müddet sonra bu uygulamadan vazgeçtiğini ve "...Maadin-i Hümâyûn'un itibarının artırılması..." gereğinin de bir sonucu olarak 1809 yılında söz konusu yerleri tekrar ma-

(65) CDM,324.

(66) İbr.Ş.Muh.v.54-55.

(67) İbr.b.Muh.v.37.

den idaresine yine eski statüsü ile ilhak ettiğini görüyoruz. Bu konuda hususen bir emr-i şerif yayınlanmış(67) ve bunun akabinden de maden emini,söz konusu yerlerin kendisine tevcih edildiğine dair bölge ileri gelenlerine hitaben bir buyuruldu göndermiştir(68).Fakat,muhtemelen bu uygulamanın bir sonucu olmalıdır ki,ilk sıralarda maden idaresine bağlı olduğunu gördüğümüz Erzincan'ın bağıllık durumu bu tarihten itibaren sona ermiştir.

Yukarıda sözü edilen uygulamalardan birisi de Maadin-i Hümayûn'a bazı kazaların sadece malf açıdan bağlı hale getirilmesi durumudur.Böyle bir durum ilk olarak,Maraş sancağının Kars-ı Maraş kazasına tâbi Andırın,Yenice Kale ve Çamestil nahiyeleri için vaki olmuştur.Şöyle ki,XVIII. yüzyılın sonu ile XIX.yüzyılın ilk yıllarında Maadin-i Hümayûn Emâneti dahilinde bol miktarda cevher üretilmesi yolunda yayınlanan fermanların sonucunda bir üretim artışı söz konusu olmuş,bu ise beraberinde bol miktarda kömür ihtiyacını getirmiştir.Ancak bunun temini için maden idaresine bolca sermaye gerekli olmuştur.İşte bu ihtiyaca harcanmak üzere yukarıdaki üç yerleşim birimi her yıl 1250'şer kuruşluk "imdad-ı seferiye ve hazeriye" kaleminden nakidi maden idaresine vermek üzere Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne ilhak edilmişlerdir.Bu ilhak olayında o ana kadar diğer maden kazalarının sahip olduğu statünün buralarda da geçerli olacağı da belirtilmiştir.Biz bu durumu,söz konusu nahiyelerin maden emanetine ilhak edildiği hakkındaki emr-i şerifin Baş Muhasebe defterlerine kaydedilmesi ile ilgili olarak Defterhâne-i Amire'ye gönderilen ilmühaberden açıkça izleyebilmekteyiz.

(68) CDM,224;İbr.b.Muh.v.36,37.

1799 yılında gerçekleştirilen bu uygulama ile ilgili ilmühaberde;"...ahâlisinin vaki olan de'âvfleri ümenâ-i maden taraflarından rü'yet olunmak şartıyla nevâhi-i mezbûrenin nefsi-i Maraş ve Kars-ı Maraş'dan ifraz ve maden-i mezbûre ilhâk ile tarafından serbestiyet üzere zabt olunmak için ...surûd-ı mezkûr üzere..." maden eminlerine ihale ve tefviz edildiğinden bahsedilmektedir(69).Ancak,buralar o ana kadar ber- vech-i malikane olarak Rumeli beylerbeyi Kalender Paşa'nın "abâ- 'anced himâyesinde"dir ve bütün işleri söz konusu kişi tarafından görülmektedir.Üstelik ahali de adı geçen kişinin yönetiminden memnundur,dolayısıyla ona meyyaldır.Bunun üzerine 1808 yılında buraların Maraş sancağından ifraz işleminden vazgeçilerek sadece söz konusu yerleşim bölgelerinin maden idaresine ödeyecekleri miktar 100'er guruş zamlı 4050 kuruşa yükseltilmiştir.(70).Böylece buraların maden idaresiyle,kömür bedeline medar olmak üzere verecek oldukları bedel dışında hiçbir bağlantısı kalmamış oluyordu ki,bu da Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne yalnız malf bir bağımlılığı ve yükümlülüğü ifade ediyordu.

Bu şekilde Maadin-i Hümâyûn'a dahil edilip,bir süre sonra tekrar ayrılan ve maden idaresine sadece malf bağımlılığı olan yerlerden birisi de Divriği sancağıdır.Burasının da ağağı yukarı Maraş'ın nahiyelerinin bağlanmasında geçerli olan sebepler yüzünden maden emanetine,o sıra bağlı olduğu Sivas eyaletinden ifrazı ile bağlanması gündeme gelmiştir.Maden emininin yukarıda belirtilen gerekçelerle burasının da emanete bağlanması yolunda İstanbul'a bir arz yazmış olduğunu görüyoruz(71).Ancak

(69) Refet Yinanç-Mesut Elibüyük,Maraş Tahrir Defteri(1563), c.II,Ankara,1988,s.820.

(70) CDM,998,2112.

(71) CDM,759.

maden emininin 11 Mart 1816 tarihli arzı hemen kabul görmez. İlgililerle gerekli görüş alışverişlerinde bulunulduktan sonra eminin isteği kabul edilir ve burası yıllık 5000 kuruşluk bir kütük bedelini maden idaresine vermek şartıyla maden emanetine dahil edilir. Burada da diğer maden kazalarında olduğu gibi emimler tam yetkili kılınmıştır. Fakat emimlerin uygunsuz davranışları ve ahaliye zulüm etmeleri üzerine, Divriği ahalsinin vaki olan bir arzı üzerine çok geçmeden aynı yıl içerisinde Maadin-i Hümayûn Emâneti'nden burası çıkarılır ve Larp-hane tarafından atanan bir voyvoda tarafından yönetilmeye bağlanılır. Ancak, adı geçen sancağın maden idaresine olan yıllık nakit yükümlülüğü yine devam ettirilmıştır (72). Böylece burası da maden idaresine sadece malf yönden yükümlü hale getirilir.

Artık, bu tarihten sonra Divriği sancağının maden emanetine sadece malf açıdan belirli bir nakit ödemekle yükümlü tutulmasından sonra bu türden uygulamalara rastlanılmamaktadır. Başka bir deyişle bu uygulama ile birlikte, herhangi bir idarî birimin her ne suretle olursa olsun Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne dahil edilmesinin veya mükellef tutulmasının son bulmuş olduğu görülmektedir. Böyle olunca Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin aynı dönemde en geniş sınırlarına ulaşmış olduğu söylenebilir. Bkz. Harita 2.

Bu arada Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne malf yönden mükellefiyeti olanların dışında, bu emanete bağlı olan kaza veya sancakların idarî yönden artık eski ait oldukları idarî birimle ilişkilerinin bir noktada dondurulmuş olduğu görülmektedir. Çünkü daha önce de işaret edildiği üzere buraların her türlü işleri maden emimleri tarafından görülmekteydi. Maden kazalarının idarî yönden sahip oldukları bu durumu, 1799 yılında emanetin kö-

(72) HH, 32461.

mür ve kütük ihtiyaçlarının teminine dair maden eminine hitaben yayınlanan bir fermanla açıkça izlemek mümkündür. Söz konusu fermanla maden kazalarının idarî durumlarını belirleyici mahiyette yer alan ifadeleri şöylece aktarabiliriz: "...bundan akdem eyalet-i Diyarbakır'dan ifraz ve madenlere ilhak olunan Palu ve Çarsacak ve Harput ve Eğin ve Arapkir ve Ergani ve Çüngüş ve nefis-i derûn-ı Ergani..."(73). Burada açıkça görülmektedir ki, maden emanetine bağlanan kazalar önceden bağlı oldukları idarî birimden çıkarılarak maden idaresine bağlanmışlardır.

Esasını Keban ve Ergani madenlerinin oluşturduğu Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin idarî açıdan sahip olduğu bu statünün coğrafî mekan itibarıyla bir müddet statik olarak korunmuş olduğu, değişmediği görülmektedir. Bu cümleden olarak sözü edilen durumun nihaf olarak devam ettiği Mart 1832 yılında emanetin sınırlarını veya bu emanete bağlı olan yerleri şu şekilde sıralayabiliriz: Çarsacak, Arapkir ve Malatya sancakları. Palu, Ergani, Ergani Madeni, Ebu Tahir, Çermik, Çüngüş, Eğil, Siverek, Harput, Maden-i Keban, Eğin, Kemah, Kuruçay ve Gürcağış kazaları(74). Bunlara bir de malf yönden bağlı olan Divriği sancağı ile Maraş'ın nahiyelerini ekleyebiliriz. Ancak bunların statülerinin yukarıda belirtilenlerden farklı olduğunu tekrar belirtelim.

1836 yılına gelindiğinde ise maden emanetinin idarî açıdan değişik bir durum arzettiği ve kendisine bağlı kazalarla birlikte yeni oluşturulan Sivas Müşirliği dahiline alınmış olduğu görülmektedir. Yani artık eskisi gibi kendi başlarına buyruk maden emînleri söz konusu değildir. Bunda da etkili olan faktör-

(73) CMa1.2752.

(74) DMMK, 23208.

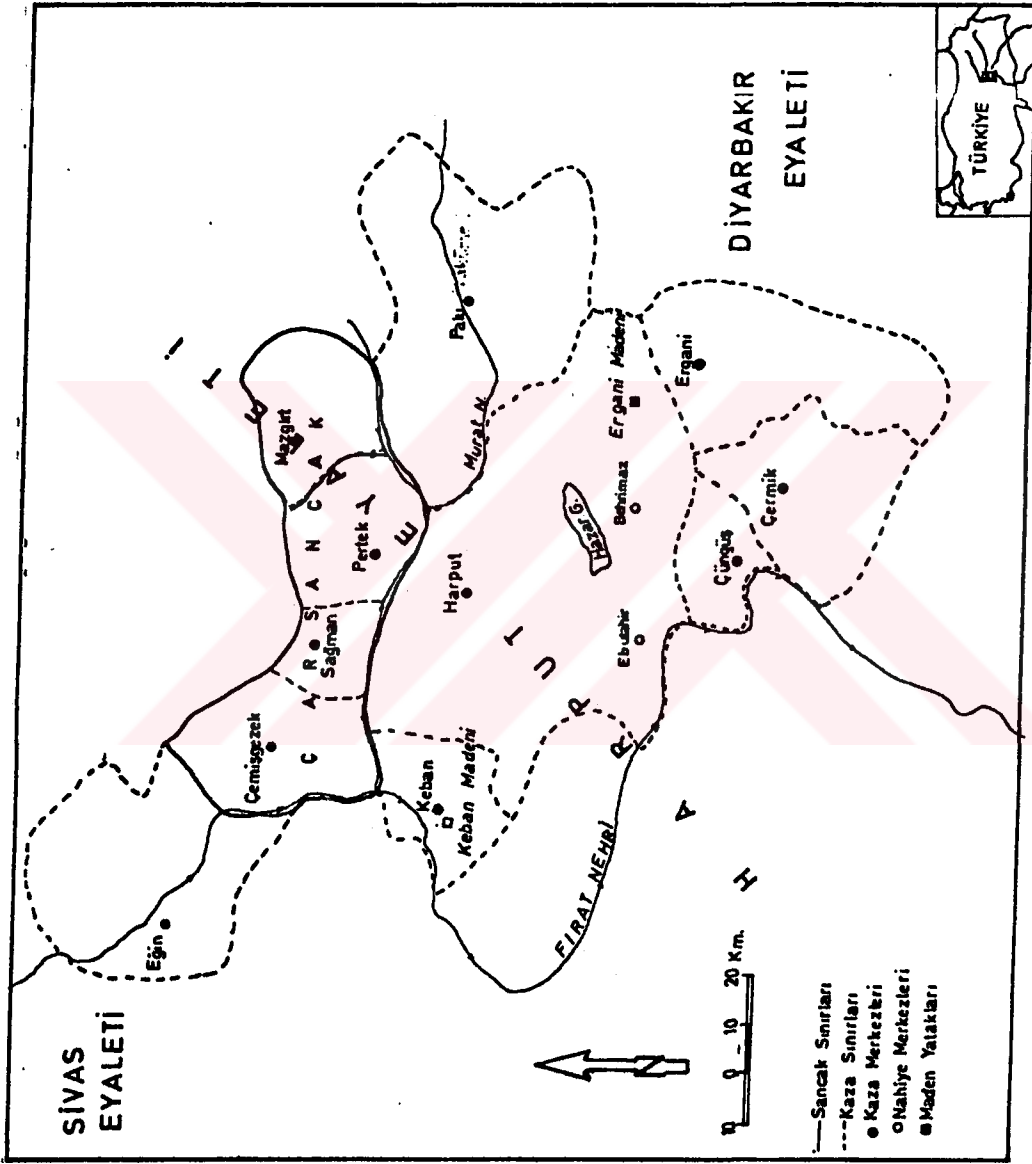

lerden başlıcası o yıllarda Meadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerde görülen üretim düşüşünün bütün gayretlere rağmen engellenememesi olmalıdır. Merkezî yönetim emanetin müstakil emeller yerine bir başka idarî birim içerisinde valilerin sorumluluğunda daha verimli olacağını düşünmüş olmalıdır. Nitekim bu konuda bir arayışın vaki olduğu görülmektedir. Çünkü bu emanet 1839 yılına gelindiğinde bu sefer Diyarbakır Müşirliği dahiline alınmıştır. Bu uygulama ile emanet dahilindeki madenlerin üretimi için gerekli olan sermayenin de, aynı eyalet dahilindeki bazı gelir kaynaklarının bu maksada tahsisi ile karşılanması yoluna gidilmiştir. Sözü edilen uygulamanın bir sonucu olması ki, belirtilen tarihten itibaren yani 1839 tarihinden sonra Malatya sancağının bu emanete olan tâbiyetinin sona ermiş olduğu görülmektedir. Aynı yıllarda Eğil'in de bağlılığının sona ermiş olduğunu söyleyebiliriz (75). Divriği ile Maraş'ın nahiyelerinin de emanete olan bağlılıklarının aynı tarihte sona ermiş olduğu düşünülebilir. Çünkü madenler için gerekli olan sermaye artık değişik ve dağınık yerlerden değil de bir eyaletin içerisinde yer alan gelir kaynaklarından temin edilmeye bağlanmıştır.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere belirli bir dönemden sonra maden emaneti, idarî yönden sahip olduğu statüyü kaybettiği gibi kendisine bağlı olan kazaların çoğunu da kaybetmiş görünüyor. Nitekim 1845 yılında emanetin Harput eyaleti dahiline alınmasıyla biraz daha küçülmüş olduğu görülmektedir. Çünkü, belirtilen tarihte öteden beri bu emanete bağlı olarak gördüğümüz Siverek kazası Diyarbakır eyaleti dahilinde ola-

(75) F. Tızlak, a.g.t., s.223; Ahmet Aksın, 218 Numaralı Harput Şer'iyye Sicili H.1249-1256 (M.1833-1840), FÜSBE (basılmamış yüksek lisans tezi), Elazığ, 1990, s.186.

Harita 3: 1850'de MAADIN-I HÜMAYÜN EMANETİ

rak karşımıza çıkmaktadır(75).1848'de ise aynı şekilde Kemah, Kuruçay ve Gürcağış'ı başka bir eyalet dahilinde görmekteyiz (76).Böyle olunca aynı tarihlerde Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne tâbi yerler olarak;Çarsancak,Harput- ki,aynı zamanda eyalet merkezidir-Palu,Eğir,Argani,Çermik,Şüngüş ve Ebutahir'i görmekteyiz.(Bkz.Harita 3).

3- Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin İdare Merkezi:

Maadin-i Hümâyûn Emâneti kendilerine tevcih edilmiş olan kişiler çoğunlukla Keban'da mevcut olan emin sarayında otururlardı(77) ve gerek malî,gerekse coğrafi açılardan da büyük bir birim olan emanetin idaresini buradan sağlardı.Ancak hemen belirtelim ki,bu bütün bir ele alınan dönem boyunca geçerli olan bir durum değildi.Burada belirtilen bu durum 1833'lere kadar yürürlükte olan bir husustu.Fakat,buna rağmen bazen eminlerin merkez konumundaki Keban'dan ayrıldıkları da olurdu.Bunun da yegane sebebi maden eminlerinin üzerlerinde başka mansıpların ve görevlerin de bulunması idi.Bu ise beraberinde madenlerin yönetiminde bazı olumsuzlukları da getiriyordu.Çünkü madenlerin çok titizlikle ve özenle idare edilmesi gerekiyordu.Burada belirtilen hususun da etkisiyle olmalı ki,biz H.1220(M.1805-6) yılında bu türden,uhdelerinde başka görevler de bulunan eminlerin bu tarihten itibaren madende yani Keban'da oturmala-

(76) Siverek'in emanetden ayrılışı hk.bkz.Tak.Vek.defa 290. Diğer kazalar için bkz.İbrahim Yılmazçelik,392 Numaralı Harput Şerî yve Sicili H.1260-1264(M.1844-1848),AÜTİTE,(basılmamış yüksek lisans tezi),Ankara,1987,s.272-274.

(77) TKEvr.3871;H.Yüksel,a.g.t.,s.19,104;Necdet Sakaoğlu,Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı,Ankara,1984,s.63.Keban'da mevcut sarayın bakım ve tamirat masrafları mirî tarafından karşılanmaktaydı.Bu konuda bkz.TKEvr.3871;H.Yüksel,a.g.t.,s.104.

rının bir fermanla karara bağlanmış olduğunu görüyoruz(78). H.1219(1804-5) yılında bölgede cereyan eden eşkiyalık faaliyetleri dolayısıyla madenlerde meydana gelen üretim düşüşünün engellenmesi maksadı ile yayınlanan fermanla ayrıca, bu türden ek görevi olan kişilerin kendilerinin madende kalarak diğer yerleri atayacakları bir mütesellim ile idare etmeleri de karar altına alınmıştır. Burada belirtilen hükmün de bir gereği olarak yukarıda zikredilen döneme kadar bazı istisnalar hariç olmak üzere maden emînlerinin genellikle Keban'da kalarak madenlerin yönetimini buradan sağladıklarını görüyoruz(79).^{4z} Önce de belirtildiği üzere başka mansıpları dolayısıyla emînler, geçici olarak madenden ayrılmaları gereken durumlarda ise yerlerine bıraktıkları vekil veya kaymakamlar aracılığı ile madenlerin yönetimini yine Keban'dan sağlıyorlardı(80).

Keban'ın idarî açıdan merkez olma konumu 1833 yılında sona ermiş görünüyor. Çünkü bu tarihten sonra bir aralık Malatya ve daha sonra Harput'un Keban'ın yerini aldığı görülmektedir. Bunda da artık maden emînlerinin sadece maden emâneti değil, bunun yanında çok geniş bölgelere de hükmetmeye başlamaları yani üzerlerinde başka görevlerin de bulunması ile özellikle 1836'dan itibaren emânetin, daha önceden sahip olduğu statüyü kaybetmesinin etkili olmuş olabileceğini düşünüyoruz. Burada belirttiğimiz ikinci hususun daha etkili olduğu kanaatindeyiz. Ama bu bile emîn-valilerin Keban'dan veya maden bölgesinden fazla uzaklaşmalarına sebep olamamıştır. Çünkü yukarıda belirtilen şehirlerden Harput daimî olarak Maadinî Hümayûn Emâneti'ne tâbi

(78) HH, 4488.

(79) H. Yüksel, a.g.t., s.19, 30; İbr.b.Muh.v.7,35; Eğ.s.1,10/17; HH, 44⁸⁸, 34311.

(80) HH, 4525, 33027, 43849; CDM, 582, 3178, 3478; F. Tızlak, a.g.t., s.120; H. Yüksel, a.g.t., s.13; İbr.b.Muh.v.59.

olan bir şehirdi. Böyle olunca emin-valilerin çok geniş bir coğrafya alanı ihtiva eden eyaletler ile madenleri Keban gibi bir sapa yerleşim birimi yerine, özellikle Harput gibi stratejik mevkideki bir şehirden yönetmeyi daha uygun gördüklerini düşünüyoruz. Bizi bu düşünceye iten başlıca etken ise Malatya ve Harput'un maden emini ve aynı zamanda çevre eyaletlerin valisi olan kişilerin "arâmgah" olarak seçmeleri ve yaklaşık on yıllık bir süre için çeşitli meselelere ait buyuruldularının buralarda n sadır olmasıdır(81). "Arâmgah"ın oturulan yer anlamı(82) dikkate alınır ise yukarıdaki durum daha da netlik kazanacaktır. Bu cümleden olarak Malatya'nın 1833 yılında, Harput'un da 1835-1843 yılları arasında emin-valilerin oturdukları yerler olduğunu görüyoruz ki, bu dönemlerde maden emini olan kişilerin aynı zamanda Sivas, Diyarbakır ve Rakka eyaletleri valiliği ile Çorum, Amasya, Divriği ve Malatya ve hatta bir aralık Muş sancaklarına da tasarruf ettikleri dikkati görmektedir(83). 1843 yılından 1845 yılına kadar emin-valilerin yönetimi hangi merkezden idare ettikleri konusunda bir fikir sahibi değiliz. 1845 yılından itibaren ise Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin Harput eyaleti dahiline alındığı bilinmektedir. Dolayısıyla adı geçen şehir aynı zamanda vilayet merkezi olarak yine emanetin idare merkezi konumuna geçmiş oluyordu.

Bu dönemde de yani 1840'lı yıllarda madenlerin önceden sahip oldukları önemi koruduğunu görüyoruz. Yani yönetim şekli nasıl olursa olsun veya idare merkezi neresi olursa olsun maden-

(81) F. Tızlak, a.g.t., s.66, 101, 109; A. Aksın, a.g.t., s.448-49: Eğ.

Sic.5, 4-5/17, 48/71, 68/105; 6, 25/26, 31/69; Mamûretü'l-Aziz Salnâmesi, sene 1301, s.106; sene 1302, s.97.

(82) Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî, Dersaadet, 1317, s.27.

(83) Bu konuda 81 nolu dipnota bkz.

lere hususen itina gösterilmeye devam edilmiştir. Nitekim, Harput'da oturan emin-valilerin herhangi bir nedenle buradan ayrılmaları söz konusu olduğu zamanlarda da "...maadin-i hümayûnün hüsn-i tesviye-i umûru zımında..." münasip birisini kendi yerlerine kaymakam olarak bırakıyorlardı. Bu konuda emanete dahil olan yerlerin ileri gelenlerine hitaben ayrıca bir buyruldu da gönderilirdi(84). Burada işaret edilen husus da, yani Harput'dan ayrılırken emin-valiler tarafından hususen maden emaneti için bir kaymakam bırakılması bir noktada onların Harput'da bulunma sebebini açıkça ortaya koymaktadır.

4- Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin İdarî Statüsü:

a- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Ber- Vech-i İstiklâliyeti:

Maadin-i Hümayûn Eminlerinin sahip oldukları "ber- vech-i istiklâliyet"e geçmeden önce bir başka hususa işaret etmek faydalı olacaktır. Burada ilk olarak üzerinde durulacak olan husus zikredilen mesele ile yakından alakalı olan ve madencilerle maden eminlerinin sahip oldukları "serbestiyet" hususudur. Ancak hemen belirtelim ki, bu ne madenlerde ne de Osmanlı idarî teşkilatında ilkdir. Serbestiyet hususuna değişik madenlerde ve değişik alanlarda gerek daha önceki dönemlerde, gerekse ele alınan dönemde rastlamak mümkündür. Mesela Osmanlı tımar sisteminde malî yönden "serbest tımar" kategorisinde yer alan tımarların idaresine sancak beylerinin karışmadığı(85) ve bu gibi yerlerin sanki ayrı ve bağımsız bölgelermiş gibi bir statüye sahip oldukları bilinmektedir(86). Yine Osmanlı malî sisteminde bazı

(84) Eğ. Sic. 6, 31/69; A. Aksın, a.g.t., s. 65, 69.

(85) M. Akdağ, a.g.e., c. II, s. 89. Serbest tımarlar için ayrıca bkz. Y. Özkaya, a.g.e., s. 200.

(86) M. Akdağ, a.g.e., s. 307.

mukataalara da "serbestiyet" statüsünün tanınmış olduğu, bunlara da sancak mutasarrıfı ve mütesellimlerinin karışmadığı bilinmektedir(87). Aynı şekilde Osmanlı idarî teşkilatında serbest mir-i mirânlıkların mevcudiyeti de bilinmektedir(88). Vakıfların durumunu da bu cümleden sayabiliriz. Yukarıda çeşitli alanlarda vermeye çalıştığımız örneklerde de görülen "serbestiyet" durumu Osmanlı devletindeki bütün madenlerde de uygulanmıştır. Nitekim biz bu durumu imparatorlugun ilk dönemlerinden beri madenlerde geçerli olduğunu görmekteyiz. Mesela II. Bayezit zamanında imparatorluğun Rumeli yakasındaki hassa madenleri ile ilgili bir yasaknâmede bu husus açıkça izlenebilmektedir. Söz konusu yasaknâmede "...ammâ âmilden ve adamlarından gayri hassa madenlerime ve yamaklarına kimesne karışmaya ol vilayetlerin sancağı beyleri ve subaşlıları ve yerlerine duran adamları maluma ve adamlarına gereği gibi muavenet ideler illet itmeyeler ve illâ itabıma müstahak olub azm belaya uğradırın bilmiş olalar"(89) denilerek madenlere, madencilere ve onların ihtiyaçlarını karşılayan köylere kimsenin karışamayacağı, aksine bu gibilerin madencilere yardımcı olmaları gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu bu serbestiyet kuralı bütün Rumeli madenlerinde daha sonraki dönemlerde de uygulanmıştır(90).

Bu kural imparatorlugun genişlemesi ile birlikte Anadolu yaykasında ele geçirilmiş olan madenlerden Kastamonu Küre-i Nühâs Madeni ile Gümüşhâne Madeni'nde de aynen uygulanmıştır. Mesela Küre madenindeki madenciler ile bu madene bağlı kazalar

(87) Y. Özkaya, a.g.e., s.108, 201; Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986, s.140, 220.

(88) İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., c.II, s.581.

(89) H. İnalçık-R. Anheger, Kanunnâme-i Sultanî, s.11.

(90) Bu konuda bkz. R. Anheger, a.g.e. I, s.107:II, s.350.

ahalilerine madenin yöneticisi dışında kimse karışmıyordu. Bu, idareci pozisyonundaki kişi mültezim de olsa değişmiyordu. "Min-küllü'l- vücûh serbest" olan bu madene tâbi kazalar ahalileri ile madencilerine beylerbeyi, sancak beyi ve subaşılar karışmıyordu(91). Gümüşhâne madeni için de durum aynı idi(92).

Osmanlıların eline Gümüşhâne madeninden daha sonra geçmiş olan Keban ve Ergani madenlerinde de söz konusu sistemin ele alınan döneme kadar uygulanmış olduğunu görüyoruz(93). Fakat bu konuda adı geçen iki madenin ortaklaşa yönetilmeye geçilmesi ile biraz daha değişik bir durumla karşılaşmaktadır. Buradaki değişiklikten kasıt, madencilerle maden eminlerinin sahip oldukları serbestiyete ilaveten maden eminlerinin, ayrıca "ber-vech-i istiklâliyet"e de sahip olmalarıdır. Burada belirtilen bu husus ilk olarak, Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin oluşmasına esas aldığımız tarihte Sivas ve Diyarbakır valilerine hitaben yayınlanmış olan fermanla karşımıza çıkmaktadır. Takibeden tarihlerde gerek Maadin-i Hümâyûn'a tâbi kazalar ahalileri ve madenciler ile maden eminlerinin sahip oldukları "serbestiyet", gerekse yine maden eminlerinin sahip oldukları "ber-vech-i istiklâliyet" hususlarının pekiştirilmesi yolunda müteaddid emirler yayınlanmıştır. Söz konusu emirlerden birisi 4 Eylül 1780 tarihli ve

Gümüşhâne ile Keban-Ergani madenlerinde müsdahdem amele ile bu madenlere bağlı kazalar ve köyler ahalilerinin her türlü dava ve ihtisazlarının ancak eminlerce görülebileceği ve bu konuda dışarıdan herhangi bir müdahalenin yapılmaması konusundadır. Bu ferman(91). Küre madeninde 1673-1756 arası durum için bkz: Talat Mümtaz Yaman, a.g.m., s.267-268. 1783'deki durum için bkz: CDM 2515.

(92) CDM, 1517; F. Tızlak, a.g.t., s.357-358; A. Refik, a.g.e., s.27, 28, 36, 37.

(93) CDM, 2856; CDah.12133.

rada sözü edilen emir Diyarbakır ve Erzurum valilerine hitaben yayınlanmıştır(94).Bu konuda yayınlanan emirlerden biri de yine aynı yıl Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde iki zımmî madenci arasında herhangi bir sebeple bir dava zuhur ettiği takdirde,bu davanın da maden emini tarafından görülmesi gerektiğini tekid eden bir emirdir.Sözü edilen emirde aynen şöyle denilmektedir:"...madenlerde müsdahdem esnâf-ı ameile ve gerekse madenlere bağlı kazalar reayası serbestiyet üzere maden emini taraflarından zabt ve rabt olunub zikr olunan madenciyân ve kazalar ahalisinin zuhûr eden davâ ve nizâ-ları ve ahz ve habs ve te'dib ve gûsmâlleri ve sâ'ir cüz`f ve küllî umûr ve husûsları ber- vech-i istiklâl maden eminleri marifetiyle görülüb etrâf ve havâlide vaki olan vülât ve kuzât ve sâ'ir ehl-i örf tâifesinden birisi hilafına tasaddî ve taarruz ile madenci tâifesi ve kaza ahalisini ihzar veyahut âhir bahane ile ta`ciz etmemek..." ilâ ahir(95). Ağustos 1781 tarihinde de Sivas valisine hitaben Keban madeni yöresindeki maden ahalisinin zararına olacak bir davranışta bulunmaması için ayrı bir emr-i şerif daha sadır olmuştur(96).Burada sözü edilen hükümlerde yer alan ifadelerden anlaşılan o ki, Maadin-i Hümâyûn Emâneti sanki müstakil bir idare gibi ele alınmıştır.Bizi bu kanaate sevkeden en büyük sebep,bu konuda yayınlanan emirlerde maden idaresinin etrafında yer alan ister vali isterse başka statülerdeki ehl-i örf taifesinin her ne suretle olursa olsun madenler bölgesine müdahale edemeyeceği yolundaki ifadelerdir. Yukarıda zikredilen hükümden yedi yıl sonra 24 Şubat 1787 ta-

(94) CDM,2393.

(95) CDM,2192.

(96) CDah.11019.

rihinde az önce işaret edilen sistemi yani yeni bir Maadin-i Hümâyûn Emâneti oluşturma yolundaki düşünceyi veya çabaları pekiştirmek istercesine bir emirle daha karşılanmaktadır. Bu emir de Erzurum valisine hitaben sadır olmuştur ve yine madencilerle madenlere bağlı olan yerlerin ahalisine her ne suretle olursa olsun zulüm yapılmaması, üstelik onlara yardımcı olunması gereğinden bahsedilmektedir(97). 1788 yılında ise yukarıdaki işaret edilen hususları tekiden ve aksi davranışlara tevessül edilmemesi yolunda bir emir daha Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne komşu olan Diyarbakır ve Sivas eyaletleri valileri ile kadılarına hitaben yayınlanmıştır(98). Bu emrin yayınlanmasından birkaç yıl sonra 7 Ocak 1791 tarihinde Diyarbakır valisi ile bu eyalet dahilinde yer alan kazalar kadılarına hitaben bir emir daha yayınlanarak yukarıda işaret edilen esaslara aykırı hareket etmemeleri istenilmiştir(99). Ancak, buna rağmen Diyarbakır valisinin uygunsuz davranışları devam etmiş olmalı ki(100), 1792 yılı içerisinde birisi Ağustos ayında, birisi de 20 Aralıkta olmak üzere iki tane emr-i şerifin daha yayınlanmış olduğunu görüyoruz(101). Bu hükmlerde de Diyarbakır valisinden Keban ve Ergani madenlerinden oluşan Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahilinde yaşayanların her türlü dava ve işlerinin ancak maden emînlerince görüleceği, dolayısıyla emanetin işlerine karışmaması gerektiği kendisine hatırlatılarak bu doğrultuda

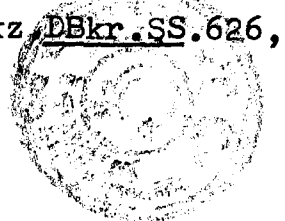
(97) CDM, 2370.

(98) CDM, 2441.

(99) CDM, 2371.

(100) Mesela 1792 yılında Diyarbakır valisi Maadin-i Hümâyûn'a tâbi kazalardan Ergani, Çüngüş ve Siverek'den uygunsuz olarak avarız vergisi almıştır. Bu konuda bkz. DBkr. SS. 626, s. 21, b. 1.

(101) DBkr. SS. 626, s. 37-38, b. 1; CDM, 2398.

hareket etmesi istenilmiştir. Aksi yöndeki davranışların ise cezayı gerektireceği de valiye hatırlatılmıştır.

Maadin-i Hümayûn Emâneti idaresini tam anlamı ile rayına oturtmak maksadına yönelik olduğunu tahmin ettiğimiz hükümlerden birisi ile de 1794 yılında karşılaşırız. Söz konusu tarihte yayınlanan emr-i şerifde yer alan hususlar da bizi yukarıda üzerinde durduğumuz düşünceye itmiştir. Çünkü söz konusu hükümde her şeyden önce Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin bol menfaat sağlar duruma getirilebilmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bunun yerine getirilebilmesi için de lazım olan şeyler aynı hükümde dile getirilmiştir. Bunlardan birincisi, burasının bir "...nizâm-ı kaviyeye rabtı..."dır. Yani bu emaneti oluşturan madenlerin bol miktarda üretim yapabilmesi için adı geçen emanetin sağlam esaslara kavuşturulması gerekmektedir. Aynı emirin devamında da bu cümleden olarak alınan ve bundan sonra da alınacak ve uygulanacak tedbirlerden bahis vardır. Bu tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz: Bundan sonra maden eminlerinden cazine ve avarız namı ile bir akçe bile alınmayacaktır. Yine bundan sonra "...hazine-i mirfiyenin varidât-ı cesfmesiyle zulmü mücib olacağına binâen madene mübâgir irsâl..." olunmayacaktır. Ayrıca "...iktiza eden fermanların darphâne tarafından ümenâya gönderilmesi için..." daha önce bir hatt-ı hümayûnun emri vardır olduğundan bahisle buna uyulması istenilmiştir(102). Burada da açıkça Maadin-i Hümayûn'un, dolayısıyla buraya bağlı madenlerin bol üretim yapar duruma getirilebilmesi için sağlam kuralların getirilmeye çalışıldığı ve bu cümleden olarak madenlerin yönetiminin Darphânece sağlanacağı hükmünün getirilmiş olduğu görülmektedir.

Takibeden yıllarda Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nde geçerli olacak olan "serbestiyet" ve "bi'l- istiklâliyet" durumları- nın aksine meydana gelen hareketlerin önlenmesine yönelik o- larak yayınlanan fermanlarla, aynı zamanda söz konusu emanetin zikredilen statülerinin kuvvetlendirilmesine çalışıldığı göz- lenmektedir.Çünkü bu yıllarda yani 1790'ların sonlarına doğru hala bazı kazalar önceden ait oldukları eyaletin ismi ve maden emaneti ile birlikte neredeyse çifte statü ile anılmaktadırlar. Mesela 1800 yılında ordu için bölgeden zahire temini ile ilgili bir kayıtda Palu, Harput, Çermik ve Eğil için "...Diyarbakır eya- letinde vaki maadin-i hümâyûna merbût..." ifadesi kullanılmak- da olduğu gibi(103), 1803 yılında da Çermik, Siverek, Çemişgezek, Sağman, Harput'dan Diyarbakır valisine nüzûl bedeli tahsil et- miştir(104). Bu cümleden olarak Maadin-i Hümâyûn'a bağlı olan Malatya sancağı ve tevabine Maraş eyaleti tarafından vaki ola- bilecek müdahaleleri önlemek için Maraş valisine hitaben de hu- susen bir emrin sadır olmuş olduğunu belirtelim(105). Nitekim yine 1803 yılında maden emanetine bağlı olan ve madenler için gerekli olan kütük ve kömür ihtiyacının temin edildiği Kemah, Kuruçay, Gürcanış ve Eğin kazaları ileri gelenlerine hitaben yayınlanan bir ferman da bu konu ile ilgilidir. Söz konusu fer- manda ilk önce kaza ileri gelenlerine, buraların maden emaneti- ne tâbi oldukları, dolayısıyla yerine getirdikleri yükümlülük- lerini karşılığında buralar halkının korunması hususunun vâcib olduğu ve etrafta olan vezir, mütesellim ve voyvodalar tarafın- dan bu kazalara her türlü müdahalenin yasak olduğuna bir kere daha değinilmiştir. Bu cümleden olarak, adları zikredilen kaza-

(103) CAsk.14923, 16450.

(104) DBkr.SS.356, s.17, b.3; s.18, b.1

(105) CDah.12648.

lar ileri gelenlerinden, Sivas ve Erzurum valileri ile bu eyaletler dahilinde olan ehl-i örf taifesinden birisinin birşey talebi ile kendilerine gelmesi veya izinsiz olarak askerleri kazalarına girerse onları men ve def etmeleri istenilmiştir (106). Bu arada bundan bir yıl önce yukarıdaki kazalardan Kermah, Kuruçay ve Gürcanış kazaları kadı ve naiblerinin, Sivas valisi Mustafa Paşa'nın kütükçülük hizmeti gören amaleyi tevkif edip kütük naklini engellemesi üzerine ahalinin vaki olan şikayetlerini merkeze ilam etmeleri de ilginçtir (107). Az önce sözü edilen fermanıda muhtemelen bu ilamlar üzerine yayınlanmış olmalıdır. Birkaç yıl sonra 1806 yılında bu defa Lıyarbakır, Sivas ve Erzurum valilerine, bu eyaletler dahilinde bulunan kazalarla Ergani, Palu, Harput, Çarsancak vs. kazalar ileri gelenlerine hitaben daha geniş bir kesimi ilgilendirecek şekilde aynı mahiyette bir emr-i şerif daha yayınlanmıştır (108). Bu emirde de madencilerle maden kazaları dahilindeki ahalinin sahip olduğu "serbestiyet" ile maden emininin sahip olduğu "ber-vech-i istiklâliyet" hususlarına riayet edilmesi ve aksi yöndeki davranışlara son verilmesi tekrar istenilmiştir. Bundan bir yıl sonra da Palu kazasının işlerine maden eminleri dışındavaki olan müdahalenin menî için hususî bir hatt-ı hümayûnun sadır olduğu görülmektedir (109) ki, bu hatt-ı hümayûn da aynı yıl başlarında (23-24 Mart 1807) Palu kazası ahalisinin vaki olan arzı üzerine yayınlanmıştır (110).

(106) CDM, 2553.

(107) CDM, 3327. Bu ilamlar 31 Ağustos ve 7 Eylül 1802 tarihlidir.

(108) CDM, 2749.

(109) HH, 53668.

(110) CDah.15821.

Bu arada emirlere maden emaneti tevcih edilirken veya emirler görevlerinde ibka edilirken yenilenen fermanlarda da yukarıda işaret edilen hususlar her defasında yenilenirdi. Mesela 19 Nisan 1811 tarihinde yayınlanan bir ibka fermanında ilgili maden emirinden "...maadin-i mezkûreyi ötedenberi olağeldiği üzere cem'i tevâbii ve kâffe muzâfât ve merbutâtıyla bi'l-istiklâl zabt ve rabt..." etmesi istenilmiştir(111).

Bu konuda 1811 yılında Diyarbakır ve Sivas valilerine hitaben tekidi ve tenbihi havi olarak yayımlanan bir ferman (112) sonra, yine aynı yılın 28 Ağustos'unda Diyarbakır beylerbeyine hitaben yayınlanan başka bir ferman, şimdiye kadar üzerinde durulan hususları özetlemesi ve Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin idarî statüsünü daha da belirginleştirmesi açısından çok ilginçtir. Burada sözü edilen ferman, Maadin-i Hümâyûn'a tâbi yerlerden vergi almaması ve oraların işlerine karışmaması için daha önceden vaki olan uygunsuz hareketlerinden dolayı, yani bazı maden kazalarından imdâd-ı hazeriye almasından dolayı İstanbul'a vaki olan bir şikâyet üzerine yine Diyarbakır beylerbeyine hitaben yayınlanmıştır(113). Az önce de işaret edildiği üzere söz konusu ferman, daha önce Diyarbakır eyaletine tâbi iken, buradan ifraz edilip Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne bağlı hale getirilen Palu, Eğil ve Çermik kazalarından Diyarbakır valilerinin eskiden almakta oldukları imdâd-ı hazeriye vergisini tahsil etmeye devam etmeleri üzerine, Eğil kazası ehalilerinin arzı ve maden emirinin inhası üzerine yayınlanmıştır. Diyarbakır valilerinin burada belirtilen hareketleri daha önce belirtilen ve "ser-

(111) CMa1,508.

(112) CDM,1757.

(113) CDM,692.

tiyet" ile "bi'l- istiklâliyet" hususlarını belirleyen emirlere aykırı idi. Dolayısıyla bu konuda "...maadin-i hümâyûn merbûtâtının muayyen olan hazeriye ve sair vergileri her ne ise maden emini marifetiyle tahsil ve mahalline teslim oluna- geldiğine..." değinilerek, artık Diyarbakır valisinin bu üç kazadan her ne isimle olursa olsun vergi tahsil etme yetkisinin olmadığı belirtilmiştir. Ki, madene bağlı olan yerler ahalisi ötedenberi "tekâlif-i eyaletden" muaftı(114). Yani maden idaresine bağlı olan yerler herhangi bir eyalete karşı vergi yönünden de yükümlü değildi. Dolayısıyla bu da eyalet valilerinin maden kazalarına karışmamasını gerektiren bir hususiyetti. Maden idaresi dahilindeki yerlere dışarıdan bir müdahalenin olmaması için en son olarak 7 Ağustos 1813 yılında bir hükmün yayınlanmış olduğunu görüyoruz. Söz konusu hükümde Maadin-i Hümayûn'u oluşturan Keban ve Ergani madenlerine tâbi kaza ve nahiyelere başkasının müdahale edemeyeceği ve bu konularda kendisinin tam yetkili olduğu Maadin-i Hümayûn eminliğine atanan Ahmet Paşa'ya hatırlatılmıştır(115).

Şimdiye kadar yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre devlet, çok önemli ve büyük bir gelir kaynağı olan Keban ve Ergani madenleri ile bunlara bağlı küçük çaptaki diğer madenleri belirli bir dönemden sonra, o ana kadar uygulanandan farklı olarak çok değişik bir idarî mekanizma ile yönetmeyi uygun görmüş ve bunu uygulama alanına koymuştur. Bu doğrultuda da zaman zaman çeşitli kararlar alınmış ve birtakım hükümler yayınlanmıştır. Ancak bu kararlar, taşrada madenlere komşu olan

(114) CDM, 692.

(115) CDM, 1895.

idarî birimlerin ehl-i örf taifesinin çıkarlarına ters düşmüş olmalı ki, onlar devamlı olarak bu konuda yayınlanan emirlerin aksine hareket etmişlerdir. Bunun da en iyi göstergesi madenlerin işlerine kimsenin karışmaması yolunda merkezden sık sık yayınlanan emirlerdir. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere madenlerin etrafında bulunan yerlerin ehl-i örfü hakkında zaman zaman merkeze şikayetler de vaki olmaktadır. Merkezî yönetim bu şikayetleri de vesile ederek bu türden hareketlerin önüne geçmek istediği gibi yeni oluşturduğu sistemi rayına oturtmak istemiştir. Devletin bu işte de başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Belirli bir dönemden sonra bu türden emir veya fermanlara rastlanmayışı bunun bir göstergesi sayılabilir. Bu konuda en son tarihli emir şimdilik 1813 tarihli görünüyor.

Şimdiye kadar verilen bilgilerden anlaşılan o ki, Maadin-i Hümayûn eminleri kendilerine tevcih edilen madenler ile madenlere bağlı yerlerin her yönden bi'l-istiklâl yöneticisi konumdadırlar. Onların bu yetkilerine çevre eyalet ve kazalardaki yöneticiler karışmamaktadırlar. Üstelik maden emininin her konudaki isteklerine yardımcı olmak zorundadırlar.

Diğer yandan yukarıda zikredilenlerden ayrı olarak bazı belgelerde yer alan birtakım bilgi ve ifadeler ise bize, söz konusu emanetin sanki müstakil bir idarî birim gibi ele alındığı, yani coğrafi açıdan da burasının ayrı bir idarî birim olduğu fikrini vermektedir. Burada sözü edilen bilgi ve ifadelerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Mesela 1780 yılında Gavur isimindeki bir akçenin tedvavülden kaldırıldığı dolayısı ile bu paranın kullanılmasının yasaklanması ile ilgili Darphâneneden hususen Maadin-i Hümayûn eminine buyuruldu sadır ol-

muştur(116).1781 yılında ise Van ocaklısına ait 10000 kuruşluk mirf mal ile İstanbul'dan Van'a gitmekte olan iki kardeşin,bölgede yani madenler bölgesinde yaşayan Keleşorlu ve Atmalu aşiretlerine mensup kişiler tarafından saldırıya uğramaları üzerine söz konusu aşiret mensubu eşkiyaların cezalandırılmaları konusunda bir hüküm yayınlanmıştır.Bu hükümde,mirf mal götüren iki kişinin saldırıya uğradıkları yer konusunda "Maadin-i Hümâyûn toprağı" ifadesinin kullanılmış olması dikkati çekmektedir(117).1796 yılında da madenlerin başlıca ihtiyacı olan kömür ve kütük meseleleri ile ilgili olarak Erzurum,Sivas ve Diyarbakır eyaletleri valilerine ayrı ayrı yazılan bir hükmün,aynı zamanda ayrıca maden eminine de yazılması(118) ve 1802 yılında vaki olan bir sefer dolayısıyla ortaya çıkan bir açığın kapatılması ile ilgili bir hükmün de ayrıca maden eminine gönderilmesi(119) bizde bu düşüncenin oluşmasında etkili olan hususlardan birkaçıdır.Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin idarf aşından arzettiğı bu durumunu kuvvetlendirecek daha birçok örnek olay ve belge mevcuttur.Bunlardan bazıları şunlardır:1821 yılında ülkede bulunan ve birtakım uygunuz hareketlere girişen bazı İranlı tüccarların sınır dışı edilmeleri gerekmiştir.Bu konuda yayınlanmış olan bir emr-i şerif maden bölgesine komşu olan eyalet valilerinin yanında ayrıca Maadin-i Hümâyûn eminine de gönderilerek bu konuda iste-

(116) H.Yüksel,a.g.t.,s.21.

(117) H.Yüksel,a.g.t.,s.11."Maadin-i Hümâyûn Toprağı" ifadesi Yeni İl aşiretinin Maadin-i Hümâyûn'a bağlanıp bağlanmaması yolundaki tartışmalarda da,bu aşiretin oturduğu yerlerden birisi olarak zikredilmiştir.Bkz.HH,27798.

(118) CDM,1579.

(119) DBkr.ŞS,289,s.27,b.2.

nildiği gibi hareket etmesi kendisinden istenmiştir(120).1825 yılında ise Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahilinde yer alan menzillerin hesaplarının da ayrıca görüldüğü gözlenmektedir(121). Yani madenler bölgesindeki menzillerin hesapları herhangi bir eyalet dahilinde olarak değil de ayrıca görülmüştür.Burada belirtilen bu hususlar da maden idaresinin merkezi yönetim nezdinde sanki müstakil bir idare gibi telakki edilmiş olduğunu göstermektedir.Bu hususa,bazı arşiv belgelerinde yer alan ifadeler de delalet etmektedir.Nitekim "...emânet-i mezkûrenin yalnız maadin-i hümâyûn-ı şahânenin idaresinden ibaret olmayıp merbût olan birkaç sancaklık mahal ve kazalar ahalisinin ve civarında bulunan aşâirin zabt ve idaresi..."nin dahi bu emanete bağlı olduğu bilinmektedir(122).Yani Maadin-i Hümâyûn Emâneti sadece madenlerin idaresinden ibaret olmayıp, madenlere civar olan çok geniş bir bölgeyi de içine alan bir idare olduğu anlaşılmaktadır.Diğer yandan yukarıdaki bilgileri destekleyici mahiyette olarak,bu emanete sancak düzeyinde Çar-sancak(123),Malatya(124) ve Arapkir'in(125) bağlı olduklarını da belirtelim.Şu ana kadarki bilgilerimize göre Osmanlı idarî teşkilatında,içerisinde sancakları da bulunduran birime eyalet denilmektedir.Gerçi biz şimdilik adı geçen emanetin böyle bir statüye sahip olduğunu söylemek istemiyoruz.Ancak bir karşılığ-tırma yapılabilmesi için bu bilgileri verdik.

(120) Müh.240/199.

(121) F.Tızlak,a.g.t.,s.46.

(122) HH,27774.

(123) CMa1.2752;CDM,484;Eğ.Sic.1,29/57;H.Yüksel,a.g.t.,s.131.
vd.

(124) CDM,324,582 vd.

(125) Cİkt.1296;Eğ.Sic.1,71/174.Bu konuda ayrıca Maadin-i Hümâyûn'a bağlı yerler ile bağlı kazaların yükümlülükleri bölümlerine bkz.

Yine, bu emanet dahilinde gelirleri maden idaresine ait olmayan yani, madenlere sermaye teşkil etmeyen çeşitli yerlere tahsis edilmiş mukataalar da mevcuttu. Mesela Pertek kazasında ber- vech-i malikane olarak işletilen Til ve Nabi Çelebi mezraaları(126), Diyarbakır voyvodalığı aklamından Ergani kazası Batanlu aşireti mukataası(127), Malatya voyvodalığı mukataası-malından Niğ kalesine gelir tahsisi(128) ve Van ocaklısına tahsis edilmiş olan Harput havass-ı hümayûn köyleri(129) bunlardan birkaçıdır.

Bütün bunlardan ayrı olarak Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin yukarıda izah edilmeye çalışılan durumu veya statüsü diğer maden idarecilerinin de özendiği ve istediği bir idarî modeldi. Mesela 1829 yılında Gümüşhane madeni emini ve aynı zamanda Trabzon valisi ve şark canibi seraskeri Osman Paşa uhdesinde bulunan madenin idaresinde birtakım güçlüklerle karşılaşmış olmalı ki, belirtilen tarihte İstanbul'a madenin idaresi ile ilgili olarak bir arz yazmıştır. Osman Paşa söz konusu arzında o ana kadar madenin idaresinde gerek idarî gerekse malf açılarından mevcut olan yetki anlaşmazlıkları ve çatışmaları yüzünden meydana gelen aksaklıklara dikkati çekmiş ve burasının da Maadin-i Hümayûn Emâneti gibi müstakil bir hüviyete büründürülmesini istemiştir. Çünkü o, madenin idaresi konusunda zaman zaman Erzurum valileri ile ihtilafa düşmektedir(130). Osman Paşa'nın arzı Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin idarî statüsü hakkında daha aydınlatıcı bilgi vermesi açısından çok önemlidir.

(126) TK Evr.2948.

(127) AEmr.III.Selim,292.

(128) KKep.5204.

(129) CDM,2627.Bu konuda ayrıca iage ve ikmal bahsine bkz.

(130) HH,43021.

Şimdiye kadar belirtilen hususların dışında 1830'lara kadar Maadin-i Hümayûn eminlerinin vezir rütbeli kişiler olduğu ve bunların bizzat görev yerlerinde bulunmaları ilkesinin de benimsenmesi dikkate alınır, bu emanetin idarî yönden belirli bir döneme kadar müstakil olduğu düşünülebilir. Bu şekilde bir ihtimalde etkili olabilecek hususlardan biri de, Osmanlı devletinde XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezir rütbeli kişilerin çoğalması, dolayısıyla bunların mansıplarına uygun görev ihdası için bazı sancakların bağlı oldukları eyaletlerden çıkarılarak söz konusu vezir rütbeli kişilere tevcih edilmeye başlanması gerçeği (131), yani bir vezirin başka bir vezirin tasarruf alanına sokulmaması prensibidir. Bu cümleden olarak ele alınan dönem boyunca çevre eyalet valilerinden Maadin-i Hümayûn eminlerine veya bu emanet dahilinde bulunan kazalar ileri gelenlerine hitaben normal şartlarda herhangi bir buyuruldunun gönderilmediği de görülmektedir. Üstelik daha önce de görüldüğü üzere, merkezden gelen emirlerin aksine maden eminlerine çevre valilerden bir müdahale olduğu zamanlarda maden eminleri tarafından İstanbul'a yapılan şikayetler merkezî yönetim tarafından itibar görüyordu.

Bütün bunlardan sonra görülüyor ki; Osmanlı devleti gerek idarî gerekse malî konularda hiçbir zaman statik olarak davranmamış, şartlara göre en iyi hareket şeklini tesbit etmiş ve buna göre uygulamalara girişmiştir. Bu cümleden olarak devletin önemli ve başlıca gelir kaynaklarından olan Keban ve Ergani ile bunlara bağlı madenler için de hususî bir idare etmiştir. Bunda da yegane amaç en iyi şekilde ve bol miktarda ürün elde etmek ol-

(131) Musa Çadırcı, "Tanzimatın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", Belleten, s.201, s.1216; Y.Özkaya, a.g.e., s.92-93.

muştur. Ancak, burada özellikle üzerinde durduğumuz "ber- vech-i istiklâliyet" hususu yani madenlere, madencilere ve bağlı yerler ahalisine çevre eyaletlerde yer alan ehl-i örf taifesinin karışmaması hususu bir müddet sonra son bulmuştur.

b- Müşirliklerin Kuruluşu ve Maadin-i Hümâyûn Emâneti:

Osmanlı imparatorluğunda girişilmiş olan askerî ıslahatlar çerçevesinde 1834 yılından itibaren ülke genelinde Redif askerî teşkilatının tesis edilmeye başlandığı bilinmektedir. İşte bu uygulama Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ni de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü bu uygulama ile emanetin idarî statüsünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim 4 Temmuz 1834'de yürürlüğe giren Redif Nizamnâmesi'ne göre sancakların havi olduğu kazaların madenlere, vakıflara ve havass-ı hümâyûna ait olup olmadıklarına ve yine muaf olup olmadıklarına bakılmaksızın hepsinde redif taburlarının teşkiline karar verilmiştir(132). Böyle olunca Maadin-i Hümâyûn Emâneti de söz konusu uygulama kapsamına alınmış oluyordu. Dolayısıyla bu emanet dahilinde de redif taburları oluşturulmuştur. Fakat söz konusu teşkilatın ülke geneline teşmil edilmesinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bundan dolayı adı geçen teşkilatın bütün ülke genelinde yaygınlaştırılması epey zor olmuştur. Bu sebeptendir ki 1836 yılında bu teşkilatda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere göre redif taburlarının bulunduğu sancakların ve kazaların gurup gurup toplanarak birer müşirin emrine verilmesi kararlaştırılmıştır(133). Böylelikle ülke düzeyindeki mülkî teşkilatda da ye-

(132) Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmut Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", İÜTEĞ, S.12, İstanbul, 1982, s.129.

(133) M. Kütükoğlu, a.g.m., s.141.

ni düzenlemelere gidilerek "vali" ünvanı "müşir"e çevrilir. Müşirlere de hem idarî, hem malî, hem de askerî yetkiler verilir. (134). Yani müşirler kendilerine bağlı olan yerlerin askerî, mülkî ve malî işleri ile doğrudan ilgilenebileceklerdi ki, bu uygulama ile bütün ülke genelindeki idarî, askerî ve malî işler -tabii burada taşra söz konusu- birleştirilmiş oluyordu (135). İmparatorluğun klasik dönemlerindeki yönetim anlayışına da uygun olan bu düzenlemeler çerçevesinde ilk etapda Anadolu'da uygulamaya geçilmiş ve beş tane müşirlik tesis edilmiştir. İşte Maadin-i Hümayûn Emâneti de, bu cümleden olarak daha sonra oluşturulan ve Diyarbakır ve Rakka eyaletleri ile Divriği sancağının da içerisinde bulunduğu "Redif-i Asâkir-i Mansûre Eyâlet-i Sivas Müşirliği"ne Kasım 1836'da dahil edilmiştir. Nitekim ilk defa bu müşirliğe atanan Hafız Mehmet Paşa'ya memuriyeti gereği Harput'a giderek gerekli işlemlere başlaması istenilmiştir -burada da Harput'un merkez konumu açıkça görülmektedir-. Burada Hafız Paşa'ya verilen direktifteki gerekli işlemden kasıt ise, müşirlik dahilindeki bütün mahal ve mevkilerin ileri gelenleri ile bir araya gelerek iyi bir idarî düzen için gerekli olan şeyleri görüşüp istişare etmektir. Hafız Paşa'nın ilgililerle görüşmesi istenilen hususlar içerisinde Maadin-i Hümayûn'un iyi ve bol üretim yapar duruma getirilmesi yollarının araştırılması da hususen zikredilmiştir (136). Böylelikle biz, Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin daha önceki bölümlerde belirtilen ve dışarıdan herhangi bir ehl-i örf taifesinin maden bölgesinin işlerine karışmaması anlamındaki müs-

(134) M. Çadırcı, a.g.m., s.1221-1222; M. Kütükoğlu, a.g.m., s.141.

(135) Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988, s.121.

(136) A. Aksın, a.g.t., s.208-211. Maden emanetinin adı geçen müşirliğe dahil edilmesi hk. ayrıca bkz. Tak. Vek. defa 182.

takillik durumunun sona ermiş olduğunu görüyoruz. Artık bu tarihten itibaren maden emaneti başka bir idarî birim içerisinde yer alacaktır. Böyle olunca maden emînlerinin önceden sahip oldukları "ber- vech-i istiklâliyet" durumları da sona ermiş oluyordu. Yine o ana kadar emînlerin doğrudan devlet merkezi ile yazışmaları ve haberleşmeleri söz konusu idi ki, belirtilen uygulama ile bu da sona ermiş oluyordu. Çünkü artık devreye müşirler girecektir. Ancak, buna rağmen maden emaneti bağlı olduğu idarî birimler içerisinde bağlı başına ayrı bir birim olma özelliğini yine de koruyacaktır. Yani ekonomik anlamda Maadin-i Hümayûn Emâneti sona ermiş olmuyordu. Sadece idarî açıdan durumu değişmiş oluyordu.

Yukarıda zikredilen uygulamalardan birkaç yıl sonra müşirliklerin ülke genelinde yaygınlaştırılması ve olgunlaştırılması yolundaki çabalar doğrultusunda H.1255(M.1839-1840) yılında Diyarbakır'da da bir müşirlik oluşturulmuş(137) ve muhtemelen coğrafî yakınlık dolayısıyla aynı yıl Maadin-i Hümayûn Emâneti Sivas müşirliğinden alınarak, yeni kurulan bu müşirliğe dahil edilmiştir(138). İdareleri altında bulunan yerlerin umûr-ı maliyesinin de tevcih edildiği Diyarbakır müşirlerinden de(139) aynı şekilde Maadin-i Hümayûn'un "germiyet" üzere yani yoğun bir şekilde bolca üretim yapmasını sağlamaları istenilmiştir.

Bu işlemin hemen akabinde yani emanetin Diyarbakır Müşirliği dahiline alınmasından hemen sonra 1840 yılında, maden emanetinin adı geçen müşirlik dahilindeki pozisyonunu belirleyici

(137) Tak.Vek.defa, 182.

(138) Tak.Vek.defa, 182. Bu müşirlik dahilinde Urfa eyaleti de yer almaktaydı.

(139) DEkr.SS, 607, s.34, b.1.

bazı uygulamalara gidilir.Buna göre adı geçen emanetin malî yönden Diyarbakır müşirliğinden tefrik edilmesi ve sadece umûr-ı zabtiyesinin eyalet müşirleri tarafından görülmesi kararlaştırılmıştır.Bunda da yegane amaç, "...Keban ve Ergani madenlerinin hüsn-i imâl ve idaresiyle hasılatının kesr ve tenniden vikayesi ve amale-i muktaziyenin tanzimat-ı hayriye usulüne tatbikan güzelce isdiham olunması..."nı sağlamaktır.Bu konuda Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan irade suretinde,yukarıdaki gereklilikden bahisle devamla şöyle denilmektedir:Emanete "...bir münasibinin müstakilen memuriyeti lazım gelmiş olduğundan usûl-i atikasının feshi ile zikr olunan madenler umûr-ı zabtiyesi Diyarbakır müşiri bulunan zevât taraflarından icra olunmak üzere maadin-i mezkûre maliyesinin eyalet-i merkûmeden bi't- tefrik..." bölgeye aşinalığı olan dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından Mehmet Bey'e ihale olduğundan bahsedilmektedir(140). Bu ifadelerden anlaşıldığına göre devlet bir yandan idarî ve askerî reformlara devam ederken,bir yandan da üretimi gittikçe düşmekte olan Keban ve Ergani madenlerinin daha verimli hale getirilebilmesi çarelerini aramaktadır.Bu cümleden olarak gerek mülkî,gerekse idarî ve askerî umûrlarını yani işlerini eyalet müşirlerine havale ettiği Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin üzerine yeniden titizlikle eğilerek,burasının malî açıdan hususî bir idareye sahip olması uygulamasına tekrar dönmüştür.Burada zikredilen "usûl-i atika" da,muhtemelen emanetin müşirlere tevcihi uygulaması olmalıydı.Çünkü o zamana gelinceye kadarki birkaç yılda müşirlere idareleri altında bulunan eyaletin umûr-ı maliyesi

(140) Tak.Vek. defa 214.Ayrıca Diyarbakır müşirlerinin madenlerin umûr-ı zabtiyesiyle ilgilendiklerine dair bkz. İr.Lah. 3115;Eyalet dahilindeki mukataaları müşirlerin iltizama vermeleri hk.İr.Mec.Val.848.

tevcih edildiği gibi(141), onlardan Maadin-i Hümâyûn'dan bol miktarda üretim sağlamaları da isteniliyordu(142). Ancak, emanetin bu doğrultuda yönetilmesine ne ölçüde riayet edildiğini bilemiyoruz. Bilinen bir şey varsa o da, adı geçen emanetin yine Diyarbakır müşirlerine ihale ve tefviz edildiğidir(143). Nitekim onların zaman zaman Maadin-i Hümâyûn'a Harput'dan ayrıldıkları durumlarda yerlerine kaimmakam tayin ettikleri bilinmektedir (144). Hatta onlar, maden kazalarından her yıl "Maadin-i Hümâyûn Kaimmakamıyesi" adı altında bir bedel de tahsil etmekteydiler (145).

c- Tanzimat Fermanı ve Maadin-i Hümâyûn Emâneti:

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tarihinin akış süreci değişik bir karakter arzitmeye başlamıştır. Bunun başlıca fermanın muhteviyat olarak genel anlamda ülke meselelerini daha değişik bir yaklaşım tarzı ile ele alması ve bu doğrultuda icreatlere girişilmesidir. Bu çerçevede Tanzimat Fermanında ülkenin idarî, askerî, malf ve değişik alanlardaki meselelerine değinilerek bu sahalarda alınması gerekli olan tedbirler kısa süre sonra açıklanmıştır. Bu cümleden olarak 1842 yılında "...memâlik-i mehrûse-i şahânedekâin eyalet eyalet ve elviyenin-umûr-ı mülkiye ve maliyesi(nin) müşirân ve defterderân ve sâir zabtiye ve maliye memurları marifeti ile idare..."

olunmasına karar verilmiştir. Yani Tanzimatın ilanından hemen sonra Meclis-i Alf tarafından ülkenin malf ve mülkî düzeni görü-

(141) DBkr. ŞS.607, s.34, b.1

(142) A.Aksın, a.g.t., s.78. Aynı kişilere maden emaneti de tevcih ediliyordu. Bkz. Tak.Vek.defa 182.

(143) Ir.Dah.2392; Eğ.Sic.5, 2/1, 74/114, 48/71, 48/72; 4, 50/121 vd.

(144) Eğ.Sic.5, 3/3; 6, 31/39.

(145) Eğ.Sic.5, 5/8-9.

şülmüş ve "...her eyaletin umûr-ı maliyesi, husûsatı-ı mülkiye ve zabtiyesi..." o eyaletin müşiri bulunan kişilere "emâneten havale ve tefviz" edilmesi uygun görülmüştür. Söz konusu müşirlerin maiyetlerine de birer defterdarın tayin edilmesi uygun görülmüştür. Aynı şekilde eyaletlerin dahilinde bulunan sancaklara da "...ümerâ-i askeriye ve sair bendegân-ı devlet-i alıyeden muhassılîne bedel kaimmakamlar..." atanması kararlaştırılmıştır (146).

Sancakların havf oldukları kazalara da, kendi bölgelerine daha vakıf olmaları, bölgelerinin meselelerini daha iyi bilmeleri ve yine yaşadıkları bölgeyi sevmelerinden dolayı kalkınması için yabancılardan daha iyi çalışacakları düşüncesi ile "eşraf-ı hanedândan birer müdür intihabına" karar verilmiştir. Yani sancakların içerisinde bulunan kazalara bölgenin eşrafından birer müdür tayin edilmesi kararlaştırılır. Buna göre gerek kaymakamlar gerekse müdürler hem kendilerinden hem de maiyetlerinde bulunan devlet memurlarından halkın zararına bir davranış ortaya çıkmamasına özen gösterecekleri gibi, yine kendi bölgelerinde bulunan mukataaların ürünlerinin artırılmasına yani gelirlerinin artırılmasına özen göstereceklerdir (147). Tanzimatın, ülkenin idarî ve malî açıdan yönetimiyle ilgili olarak ortaya koyduğu esaslar yukarıdaki şekildedir.

Fakat, Tanzimatın ülke yönetimi ile ilgili olarak ortaya koyduğu esasların ülke geneline yaygınlaştırılması biraz zor olur. Çünkü böyle bir işlem hem zaman hem de büyük bir malî yük gerektiriyordu. Burada belirtilenlerle benzeri sebeplerin etkisi ile olmalı ki, Tanzimatın hükümlerinin, özellikle de malî hükümler-

(146) Tak.Vek.defa 238.

(147) Tak.Vek.defa 238.

rinin uygulanmasında bazı pilot bölgeler seçilir ve buralardan işe başlanır.Dolayısıyla ülke,bu yönden Tanzimata dahil bölgeler ve müstesna bölgeler olmak üzere ikiye ayrılır(148).Tanzimatın uygulamasından başlangıçta hariç tutulan yerlerden biri de Diyarbakır eyaleti,dolayısıyla da bu eyalet dahilinde yer alan alan Maadin-i Hümâyûn Emâneti idi.Söz konusu eyalet ancak 1845 yılı Martı itibarıyla Tanzimata dahil edilebilmiştir(149).

Diyarbakır eyaletinin Tanzimata dahil edilmesi vesilesi ile o dönemde hala Osmanlı ülkesinde yer alan diğer madenlerin "... en alâ ve en balâ..."sı yani mevcut madenlerin en büyüğü ve "... hasılât-ı maliye-i beline-i celflenin varidât-ı cesfmesinden..." olma özellikleriyle(150),"...devlet-i aliye-i ebediyyü'd- devamın kesirü'n- nemâ madenlerinden..." olma özelliğini koruyan (151) Keban Ergani madenlerinin içinde bulunduğu Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin durumuna hemen el atılır.Bu cümleden olarak söz konusu emanetin Tanzimata dahil edilmesi ile birlikte burada uygulanacak esaslar hakkında Maadin-i Hümâyûn Meclisi'nin bir layiha kaleme almış olduğu görülmektedir(152).Bu layihada Keban ve Ergani madenlerinin iltizam veya emanet usulü ile bir müdür tarafından bağlı kazalarla birlikte yönetilmesi önerilmiştir. Yine bu layihaya göre bu madenlerin yönetimi ile Diyarbakır müşirleri de ilgili olacaklar ve madenler için gerekli olan kömür, kütük ve nakit bedellerini ilgili yerlerden temin edilmesinde eminlere yardımcı olacaklardır.Bunlardan başka aynı layihada (148) Y.Cezar,a.g.m.,s.932;Tanzimat'ın ülke geneline birden yaygınlaştırılmaması hk. ayrıca bkz.Stanford Shaw-E.Kural Shaw,The Ottoman Empire and Modern Turkey,v.II,Newyork, 1976,s.86-87.

(149) Tak.Vek. defa 288,289.

(150) CDM,143.

(151) CDM,219.

(152) CDM,143.

buraya atanan görevlilerin eskiden olduğu gibi yine Maliye Nezareti tarafından atanması ve buradan elde edilecek olan gelirin doğrudan Maliye hazinesine gönderilmesi ile madenlerdeki üretim faaliyetleri için gerekli olan sermayenin de söz konusu nezaret tarafından yöneticilere verilmesi uygun görülmüştür. Bu layihadan sonra 20 Mayıs 1845'de bütün bu hususları ihtiva eden bir irade-i seniyyenin yayınlanmış olduğu görülmektedir(153). Söz konusu iradeye göre Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin eyalet dahilindeki statüsü sancak olarak belirlenmiştir. Ancak bu sancağın hangi kazalardan oluştuğuna dair aynı iradede bilgi verilmemiştir. Fakat aynı tarihlerde Malatya ve Arapkir sancaklarının da müstakil olarak Diyarbakır müşirliği dahilinde olduğu dikkate alınacak olursa, bu sancağın Keban Ergani ile birkaç kazadan oluştuğunu söyleyebiliriz(154). Yine aynı iradeye göre Maadin-i Hümayûn Sancağına yönetici olarak bir kaymakam ve bağlı kazalara da birer yıllığına maaşlı müdürlerin atanması kararlaştırılır. Burada Maadin-i Hümayûn Meclisinin vermiş olduğu layihanın aksine bir uygulamaya gidildiği görülmektedir. Çünkü söz konusu layihada emanetin müdür tarafından yönetilmesi tavsiye edilmişti.

Yukarıda sözü edilen iradeye göre Maadin-i Hümayûn Sancağı'nın malfi açıdan yönetim şekli olarak da yine eskiden olduğu gibi emanet usulünün kabul edilmiş olduğu görülmektedir. Nitekim aynı yıl sancağa kaymakam olarak atanmış Osman Bey'e burasının "bervech-i emânet" idare etmek üzere verilmesi söz konusudur(155).

(153) İr.Dah.5179.

(154) İr.Dah.5179;Tak.Vek.defa 292. Aynı dönemde mesela Kemah, Kuruçay ve Gürcanış maden emanetine bağlı kazalardan birkaçı idi. Bkz. İr.Dah.5015.

(155) CDM,219.

Bu durumda buraya atanan görevliler eskiden olduğu gibi yine maaşlı birer emin olma özelliklerini korumuşlardır. Mesela 1845 yılında muhtemelen yeniden gerçekleştirilen bir atamaya göre Maadin-i Hümayûn kaymakamı Salih'in maaşı 8000 kuruşdu(156), 1849'da ise söz konusu emanet dahilinde bulunan görevlilerin yani kaymakam ve müdürlerin toplam maaşı 25300 kuruşdu(157).

Cerek Maadin-i Hümayûn kaymakamının gerekse bağlı kazalar müdürlerinin atamaları ise yine Maadin-i Hümayûn Meclisinin tek- lifi ve Maliye nazırının inhası üzerine her yılın Mart ayı başı itibariyle birer yıllığına yapılmakta idi(158). Bu arada uygulama Maadin-i Hümayûn kaymakamı olan kişinin aynı zamanda her iki madenin müdürlüğünü de uhdesinde bulundurduğu yani tek el- den bir idarenin söz konusu olduğu görülmektedir(159). Bu uygulama normal karşılanmalıdır. Çünkü kaymakam olan kişi aynı zamanda maaşlı bir emin idi. Bu kişilere lazım olan sermaye de maliye ha- zinesi tarafından Diyarbakır eyaleti dahilinde yer alan bazı ge- lir kaynaklarının bu maksada tahsisi ile veriliyordu. Sermaya ka- lemlerinden bir diğeri de madencilerin darphaneye olan borçları ile madenlerdeki mevcut beklemekte olan ürünlerdi(160).

Maden yöneticileri eskiden olduğu gibi madenlerden elde e- dilen ürünleri Tanzimat döneminde de Darphane'ye göndermeye de- vam etmişlerdir ki, söz konusu kuruluş bu dönemde maliyenin bir yan kuruluşu idi. Yani maliye nezaretine bağlı olarak çalışmakta idi. Maden yöneticilerinin bir yıllık süre sonunda İstanbul'a gön-

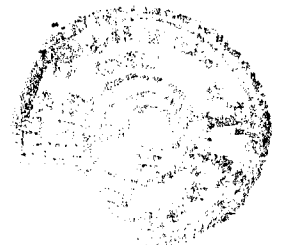
(156) İr. Dah. 5179.

(157) CDM, 1671.

(158) İr. Dah. 5932; Tak. Vek. defa, 292.

(159) Tak. Vek. defa, 289.

(160) CDM, 143; İr. Lah. 4211.

derdikleri ürün ile kendilerine daha önce sermaye olarak verilen veya gösterilen meblağın muhasebesini ihtiva eden şukkaları doğrultusunda muhasebeleri ilk önce Maadin-i Hümayûn Meclisinde yapılır ve daha sonra Maliye Nezaretine bildirilir, gelir ve gider mahsubları burada yapılırdı(161).

Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin idaresi konusunda merkezî yönetimin sürekli olarak bir arayış içinde olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü devamlı olarak burasının idaresi üzerine eğilinmiş ve buna paralel olarak yeni idarî düzenlemelere gidilmiştir. Nitekim, Diyarbakır eyaleti ve Maadin-i Hümayûn Emânetinin 1845 yılında Tanzimat uygulamasına dahil edilmesinin hemen akabinde yine aynı yıl içerisinde bu konuda daha değişik bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Şöyle ki; söz konusu eyalet dahilinde bulunan Harput kazası ile Maadin-i Hümayûn Emâneti bu eyaletten ayrılmış ve ayrıca Harput Eyaleti oluşturularak buranın mutasarrıflığına bir atama yapılmıştır. Bu uygulamaya gidilmesinin sebebi de Diyarbakır Eyaletinin büyük olması dolayısıyla idaresinde bazı güçlüklerle karşılaşılmasıdır ki, söz konusu yerlerin adı geçen eyaletten ayrılarak mutasarrıflık haline getirilmesinin idareyi kolaylaştıracağı düşünülmüştür(162). Böylelikle Maadin-i Hümayûn Emâneti söz konusu tarihte yeni oluşturulan Harput Eyaleti dahiline alınmış oluyordu ki, aynı tarihten itibaren emanetin malf vemülkî işleri de Harput valilerine ihale ve tefviz edilmeye başlanmıştır(163). Yani emanetin bu tür işleri Harput valilerinin "...zir-i nezâretine itâ ve vedia kılın..."maya başlan-

(161) İr. Dah. 4211.

(162) Tak. Vek. defa, 293. Bu arada yeni oluşturulan Harput Eyaleti'nin de H.1262(M.1845-1846) yılında Tanzimata dahil edildiğini belirtelim. Bkz. Müh. 257/1006.

(163) İ. Yılmazçelik, a.g.t., s.130-31.

mış oluyordu(164).Artık,söz konusu tarihten itibaren madenlerin idaresi ile doğrudan Harput valilerinin ilgilenmeye başlamaları gündeme gelmiş oluyordu ki,yine o sıralarda belirlenen yeni esaslar çerçevesinde maden emanetinin "...kemâkân başkaca idare olunmasına..." özel bir itina gösterilmekte idi(165).Bu da,o dönemde madenlerin idaresi konusunda merkezî yönetimin içinde bulunduğu arayışı güzel bir şekilde ifade etmektedir.Çünkü yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığına göre merkezî yönetim madenlerin idaresi konusunda önceki uygulamalardan farklı yeni idare tarzlarının bulunmasına özen göstermektedir.Nitekim bunun bir göstergesi de adı geçen emanetin yeni dahil edildiği eyalet içerisinde kaymakamlık statüsüne kavuşturulmasıdır.Onun bu statüsü ele aldığımız dönemin sonlarına kadar devam ettiği gibi, 1850'li yıllarda da devam etmiştir(166).

Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin iyi idaresi yolundaki arayışların sonucunda ortaya çıkan bu farklı uygulamayı malf yönden göremiyoruz.Çünkü emanet usulü yine varlığını korumuş görünüyord(167).

Yeni dönemde emanetin görevlilerinin atamaları konusunda ise herhangi bir farklılık olmamıştır.Yani Maliye Nezareti'nin bu konudaki fonksiyonu yine devam etmiştir(168).

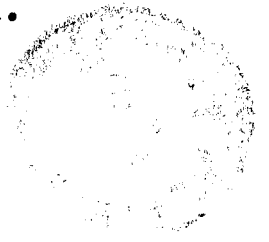
(164) Tak.Vek.defa 301.

(165) Tak.Vek.defa 301.

(166) Emanetin kaymakamlık durumu hk.bkz.CDM,694,1279;CMal.5312;İr.Mec.Val.11423,12311.Harput valilerinin emanetle ilgilenmeleri hk.bkz.İr.Mec.Val.4182;CDah.13671.

(167) CDM,913.

(168) Tak.Vek.defa,369.

d- Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin Maliye Nezareti'nce
Yönetilmesi ve Maadin-i Hümâyûn Meclisi:

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin yönetimi konusunda II.Mahmut'un son zamanlarında başlatılan yenilikler zincirine bir hal-kanın da O'nun ölümünden sonra 1841 yılında eklendiği bilinmektedir. Bu yenilik de o ana kadar mevcut olan Darphaneden yönetim usulünün terkedilerek Maliyeden yönetim usulünün benimsenmesidir.

II.Mahmut'un ülke yönetimi konusunda merkeziyetçi bir idare tesis etmek düşüncesinde olduğu ve bu cümleden olarak bir dizi reformlara giriştiği bilinmektedir. O'nun bu alandaki reformlarından birisi de ülke genelindeki bütün defterdarlıkların kaldırılarak, mevcut bütün hazinelerin idaresine bakmak üzere kurduğu Maliye Nezareti'dir(169). II.Mahmut'un ölümünden sonra da bu türden icraatlara devam edilmiştir. Nitekim 25 Mayıs 1840' da aynı amaç doğrultusunda, o ana kadar geçerli olan çoklu hazine uygulamasına son verilerek Maliye Hazine-i Celflesi tesis edilmiştir. Böylelikle de Osmanlı devletinde tek hazine uygulamasına geçilmiş oluyordu(170). Takip eden günlerde de bu türden kararlar alınmaya devam edilmiş ve Osmanlı ülkesinde mevcut

"...kâffe maadin-i şahânenin varidât ve masarifâtı..."nın "...
1265 senesi Muharreminde itibaren Maliye Hazine-i Celflesinden

(169) Araştırmacılar bu nezaretin kuruluş tarihi konusunda her nedense ittifak edememişlerdir. Mesela E.Ziya Karal 1835 yılını veririrken(bkz.Osmanlı Tarihi,VI,Ankara,1976,s.124), Bernard Lewis 1837 yılını(bkz.Modern Türkiye'nin Doğusu, çev.Metin Kıratlı,Ankara,1984,s.98),S.Shaw- E.K.Shaw ise 1838 yılını vermektedirler(bkz.a.g.e.,II,s.73).

(170) Y.Cezar,Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul,1986,s.290.

idare ve rü'yet olunması...irade-i seniyye..." ile karar altına alınmıştır(171).Yani ülke genelindeki bütün madenlerin Maliye Hazinesi tarafından yönetilmesi kararlaştırılmıştır.Böyle olunca o ana kadar çeşitli hazinelere ait olan gelir kalemleri ve bu arada Darphane'nin önemli gelirlerinden olan Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nden elde edilen gelirler de bu hazineye bağlanır(172). Artık bu tarihten itibaren yani 1840 yılından itibaren Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin Maliye Nezaretince yönetimi söz konusu olmaya başlar.Bu arada Darphanenin kendisine ait çeşitli giderleri karşılayabilmesi için de söz konusu hazineden belirli miktarda yıllık bir tahsisat bağlanır(8-9000 kese)(173).Böylece Maadin-i Hümâyûn'a,dolayısıyla Darphaneye ait olduğu halde maliye hazinesi adına sarfiyat yapılan gelirlerden dolayı doğan problemler de ortadan kalkmış oluyordu(174).

Bu tarihten itibaren artık Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin de diğer gelir kaynakları gibi Maliye Nezareti tarafından yönetilmesine başlanmış ve buraya söz konusu nezaret tarafından müdürler atanarak yönetimin sağlanması yoluna gidilmiştir(175).

Madenlerin yönetimi ve üretimi için gerekli olan sermaye ise bu dönemde,eskiden olduğu gibi İstanbul'da bulunan Darphaneden gönderilmemekte,bizzat mahallinde verilmeye başlanmıştır. Bunun için de Diyarbakır Müşirliği malından birtakım gelir kaynakları buraya tahsis edilmiş ve gerektiğinde Diyarbakır müşir-

(171) İr.Dah.2418.

(172) Y.Cezar,a.g.e.,s.290.Nitekim 1840 yılına ait Maliye hazinesinin gelir-gider kalemleri arasında Maadin-i Hümâyûn Emâneti de yer almıştır.Bu konuda bkz.aynı yer.

(173) CMa1.5280.

(174) CDM,869.

(175) Tak.Vek.defa,243;CDM,2844.

leri maden müdürlerine bu gelirleri sermaye olarak vermişlerdir. Maadin-i Hümayûn müdürlüğüne Diyarbakır Müşirliğinden tam olarak hangi gelir kalemlerinin tahsis edilmiş olduğunu tesbit edemedik. Ancak, Harput, Çüngüş ve Çermik kazalarının gelirlerinin tahsis edilmiş olduğunu biliyoruz(176). Diyarbakır müşirleri tarafından maden müdürlerine her defasında yapılan sermaye ödemeleri karşılığında ilgililerden birer ilmühaber alınırdı. Bütün bunları gösterir ve söz konusu meblağın İstanbul'da sarrafı olan kişinin taahhüt ettiği meblağdan düşülmesini ihtiva eden bir arz da daha sonra İstanbul'a gönderilirdi. Nitekim, 1843 yılında Diyarbakır müşiri İsmail Paşa'nın altı defada Keban madeni için 135000 kuruş, Ergani madeni için de 187428 kuruşluk bir meblağı maden müdürüne verdiğini böyle bir arzdan tesbit edebilmekteyiz. 1844 yılında da Diyarbakır Müşirliği malından toplam 247000 kuruşluk bir meblağ sermaye olarak ilgililere verilmiştir(177). Bu da bize bu dönemde Maadin-i Hümayûn'a tâbi kazaların maden idaresine eskiden beri çeşitli isimlerle vergeldikleri meblağların artık alınmaz olduğu fikrini veriyor.

Bu dönemde müşirlerin maden işleri ile doğrudan ilgilenmekde olduklarını da görüyoruz(178).

İmparatorlukta merkeziyetçi bir idare taraftarı olan II. Mahmut'un bu konudaki icreatlarından birisi de güçlü ve yerinden oynatılması zor kişiler yerine uysal ve değiştirilebilir gruplara dayanan bir hükümet sistemi oluşturmaktı. Bir nevi danışma meclisi niteliğindeki meclislerin kurulmaya başlaması da bu sistemin parçalarından biriydi. İlk defa 1836 yılında, daha sonra-

(176) CDM, 2844.

(177) CDM, 2415.

(178) CDM, 2036.

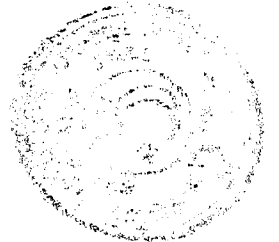
ları Tanzimat meclisi diye nitelendirilecek olan Meclis-i Vâ-lâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşunu 1838'da tarım, ticaret, sa-nayii ve bayındırlık alanlarında birer meclisin kuruluşu takip etmiştir. Bu cümleden olarak aynı dönemlerde kurulan meclisler-den birisi de, madenlerle ilgili meselelerin ilk etapda görüşü-lüp tavsiye niteliğinde kararların alındığı Maadin-i Hümâyûn Meclisi'dir. Bu meclis ilk defa 1842 yılında karşımıza çıkmak-tadır(179). Bu meclisin başlıca vazifesi madenlerdeki kuralların yani madenlerin iyi bir şekilde çalışmasına sekte verdirmeyecek kuralların belirlenmesi , buralarda üretim faaliyetlerinin en iyi şekilde sağlanarak artırılması yollarını araştırarak bu ko-nularda tesbit etmiş olduğu veya uygulamasında fayda gördüğü hususları padişaha arz etmektir(180). Ancak bu meclisin doğrudan Keban-Ergani madenleri ile ilgili olup olmadığı konusunda şim-dilik kesin bir şey söyleyemiyoruz. Fakat söz konusu meclisde zikredilen madenlerle ilgili hususların görüşülüp karara bağ-landığı muhakkaktır. Mesela kuruluşunun hemen ilk yılında, birta-kım uygunsuz hareketlerinden dolayı Keban ve Ergani madenleri sarrafı Kaspar'ın görevden alınması yolundaki tavsiye kararının bu meclis tarafından alındığı bilinmektedir(181). Yine aynı yıl yani 1842 yılında söz konusu madenlerin ihtiyacı olan kömürün fiyatı ile maden amalelerinin ücretlerine Diyarbakır müşirinin ışarı ve bu meclisin tavsiyesi doğrultusunda zam yapıldığını bi-liyoruz(182). Söz konusu meclisin daha sonraki yıllarda da bu ma-denlerin üretim ve yönetim faaliyetleri konusunda oldukça etkili olduğu görülmektedir.

(179) CDM, 418.

(180) CDM, 143.

(181) CDM, 418.

(182) CDM, 2579.

C- Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin Askerî Statüsü:

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin askerî yönden de yukarıda belirtilen idarî statüsü ile paralel bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.Yani bu emanetin askerî yönden de değişik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.Bunu biraz daha açık bir ifade ile söz konusu emanetin askerî yönden birtakım ayrıcalıklara sahip olduğu şeklinde de söyleyebiliriz.Bunun da muhtemel sebebi madencilik faaliyetlerinin aksatılmadan yürütülmesi düşüncesi olmalıdır.Nitekim biz,Osmanlı imparatorluğunda maden kazalarında yer alan ahalinin genelde askerî hizmetlerden istisna tutulması eğiliminin var olduğunu görüyoruz.Bu cümleden olarak Gümüşhane madenine bağlı kazalar halkının sefer mühimmatı taşınması için XVIII. yüzyılda ilgililere hitaben çeşitli defalar emirler yazılmıştır(183).Bu hususu biz Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nde de aynen görüyoruz ki,emanetin oluşturulmasından önce de maden kazaları ümerasının -burada söz konusu olan Palu,Çermik ve Eğil ümeralarıdır- seferden muaf tutuldukları bilinmektedir (184).Aynı uygulama 1789 yılında Anadolu'dan asker tertibinde büyük güçlüklerle karşılaşılmasına rağmen devam etmiş ve Maadin-i Hümâyûn dahilinde bulunan beyler seferden af edilerek durum ordu-yı hümâyûna bildirilmiştir(185).Ancak,bu demek değildir ki,Maadin-i Hümâyûn Emâneti askerî yükümlülüklerden tamamı ile muaftır veya bu bölgede hiçbir askerî faaliyet söz konusu değildir.Aksine bu emanet askerî yönden üzerine düşen sorumlulukları başlı başına yerine getiren bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır.Yeni yukarıda değinilen genel eğilim dışında, maden

(183) Y. Özkaya, a.g.e., s.306.

(184) CDM, 124.

(185) HH, 55608, 57427.

bölgesi de askerî faaliyetlere sahne olmuş veya askerî yükümlülüklerini gücü oranında yerine getirmiştir. Bu cümleden olarak mesela H.1205(M.1790-91) yılında meydana gelen bir sefer dolayısıyla maden kazalarından gerek nakdî gerekse aynı ihtiyaçların karşılandığı bilinmektedir. Belirtilen tarihte Arapkir sancağından 4200 kuruşluk bir nakit ile miktarını tespit edemediğimiz nakil hayvanı tedariki vaki olmuştur(186). Yine 1800 yılında maden emini olan köse Mustafa Paşa'nın Mısır seferine Sivas, Divriği ve Arapkir bölgelerinden tertip etmiş olduğu 2000 asker ile katılmış olduğunu görüyoruz(187). Aynı şekilde 1828 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus harbinde de burasının göz ardı edilmediği dikkati çekmektedir. Nitekim aynı yıl maden emini olan Salih Paşa'dan kendi bölgesinden tertip edecek olduğu asker ile şark canibi seraskeri Galip Paşa'nın maiyetine girmek üzere hareket etmesi merkezden istenilmiştir(188). Bunun üzerine Salih Paşa da maden kazalarından yeteri kadar aylıklı ve aylıksız asker tertip ettiğini, bunlardan bir bölümünü gönderdiğini, geri kalanlarını da daha sonra göndereceğini tertip etmiş olduğu askerin toplam sayısını gösterir bir kaime belirtmiştir. O'nun kimesi İstanbul'a gönderilmiştir(189). Mesela bu maksada yönelik olarak Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlı Eğin kazasından 200 adet asker tertip edilmiştir(190). Fakat Salih Paşa'nın sefere bizzat kendisinin iştirak etmediğini, bunun da başlıca sebebinin sefere katıldığı takdirde zaten karışık bir bölge olan

(186) Eğ.Sic.1,71/174-175.

(187) N.Sakaoğlu,a.g.e.,s.96.

(188) HH,43908.

(189) HH,43849.

(190) Eğ.Sic.2,59/192.

maden bölgesinde asayisizliğin kol gezeceği ve dolayısıyla maden faaliyetlerinin sekteye uğrayacağı yolundaki düşüncesi olduğunu görüyoruz.O bu düşüncelerini merkeze göndermiş olduğu bir kaimesinde dile getirmiştir(191).Belirtilen sebeplerden dolayı o,yerine Palu beyini sefere göndermiştir(192).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Maadin-i Hümayûn Emâneti'nden,doğu sınırına yakın olan yerlerden istenildiği gibi gerektiği zamanlarda asker istenilmiştir.Ancak burada bir husus dikkati çekmektedir.O da bölgeden müstakilen asker istenilmesidir.Yani tertip edilen askerlerin ilk önce herhangi bir eyaletin askerleri ile birleşmesi söz konusu değil veya herhangi bir eyalet valisinin emrine girmesi söz konusu değildir.Aksine doğrudan şark canibi seraskerinin emrine girmektedir.Dolayısıyla burada da emanetin müstakillik statüsü bir ölçüde kendisini hissettirmektedir.

Aynı şekilde II.Mahmut zamanında girişilen bir dizi askerî ıslahat teşebbüsünde de Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin hissesine düşen görevleri yerine getirmiş olduğunu görüyoruz.Mesela adı geçen emanet dahilindeki kazalardan 3 redif taburunun oluşturulduğu(193) ve bunların daha sonra Musul taraflarında isdiham edildiği bilinmektedir(194).

(191) HH,43891.

(192) HH,43908.

(193) HH,17984,18004.Bu taburlarla ilgili olarak takip eden yıllara ait kayıtlar için bkz.HH,18512,19086;F.Tızlak, a.g.t.,s.224.

(194) İr.Dah.3115;Eğ.Sic.5,2/1.

D- Maadin-i Hümâyûn Emîni:

1- Atama ve Azil:

a- Atama:

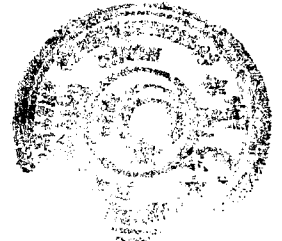
Maden emînlerinin atamaları konusuna geçmeden önce, emanetin sahip olduğu bazı özellikleri ve öneminden dolayı buraya atanacak olan yönetici pozisyonundaki kişilerde birtakım hususiyetlerin arandığını belirtelim. Çünkü bu emanet devlet maliyesine büyük katkılarda bulunan ve geniş bir coğrafî alana yayılan bir mukataa idi. Böyle olunca buraya emîn olarak atanacak kişilerin belirli meziyetlere veya özelliklere sahip olması tabii bir durumdur. İşte bu sebeplerden dolayı maden emanetinin idaresi ile görevlendirilecek kişilerin sadakat ehli, iyi hizmetleri ile tanınmış iktidar sahibi ve bizzat görevi başında olmaları gerekiyordu (195). Ayrıca, onların memleket idaresine ve maden işlerine vukufiyetli, bölgenin özelliklerine ve usullerine aşina olmaları da aranan şartlardandı (196). Çünkü, madenler beraberlerinde eşkiyalık faaliyetlerini de gerektiren bir özelliğe sahiptiler. Böyle olunca maden emîni olacak kişilerin başlıca görevlerinden biri de maden bölgelerini söz konusu faaliyetlerden korumak oluyordu. Bu ise "...erbâb-ı satvet ve ehl-i nüfuz..." sahibi, yani gösterişli ve nüfuz sahibi bir kişinin emîn olmasını gerektiriyordu (197). Ancak bu özelliklere sahip olan kişilerin maden bölgesine hakim olması mümkün olabilmekteydi.

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip birisine Maadin-i Hümâyûn Emâneti ihale ve tefviz edileceği zaman yani verilece-

(195) HH, 4491.

(196) HH, 27774.

(197) HH, 53025, 53736; F. Tızlak, a.g.t., s. 165.

ği zaman Darphane nazırı durumu bir takrirle vezir-i azama o da bir telhisle padişaha bildirir ve o da uygun görürse bu konuda hatt-ı hümayûnun sadır olduğunu belirtir ferman-ı şerifle atama gerçekleştirdi(198). Tabii burada sözünü ettiğimiz atama usulü madenlerin yane Keban Ergani madenlerinin Darphane'den yönetildiği dönemler için geçerlidir. Söz konusu madenlerin Maliye Nezareti tarafından yönetildiği dönemde ise emin konumundaki kaymakam veya müdürlerin atanmaları hususuna daha önceki bölümlerde işaret edilmişti. Yukarıda anlatıldığı şekilde bir kişinin maden emini atandığına dair ilgiliye bir emr-i şerif sureti gönderildiği gibi söz konusu atama ile ilgili olarak Darphane nazırına da ayrıca bir ilmühaber gönderilirdi. Mesela H.1248(1832-33) yılında İshak Paşa'nın maden emini olarak atanmasında böyle bir durum açıkça görülmektedir(199). Bu konuda yayınlanan atama emrinde Maadin-i Hümayûn'un ilgiliye "...tevabii ...ve kâffe mülhakât ve müstemilât ve mukataatıyla...ber-vech-i istiklâl...hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn..." ile tevcih ve ih-san edildiği belirtilmiştir(200).

Bu işlemlerden sonra ise yeni atanan veya eski görevinde devamı uygun görülen yani görevinde "ibkâ"sı söz konusu olan kişilerin bu göreve atamaları ile ilgili olarak her defasında ilgiliye bir "hilat" verilmesi kuraldandı. Nitekim, H.1195(M.1780-1781) senesinde eminliğe atanan kişinin atamasını bağlı kazalar ile ilgililere duyurmak için yayınlamış olduğu buyurulduşunda "...hilat-ı fâhiremiz döş-i iftiharımıza ilbas olundu..." di-yerek durumu etrafa duyurduğu görülmektedir(201). 8 Ocak 1791 ta-

(198) F. Tızlak, a.g.t., s.165-169.

(199) HH, 53025.

(200) İbr. b. Muh. v. 36. Ayrıca eminlerin her atanışında kendile-rinden bol ürün istenmesi de mutad olan bir durumdur.

(201) H. Yüksel, a.g.t., s.34-35.

rihli bir kayıtdan da, bu hilatın ilgiliye veya onun adına İstanbul'da Darphane aracılığı ile verildiği anlaşılmaktadır. Bu "kundes samur"dan yapılma hilat ile Darphane nazırının mansıp tevcihi ve bu vesile ile tebrikini ihtiva eden "kaimesi" de ilgiliye veya İstanbul'daki adamına teslim edilirdi. Eğer bunları ilgilinin adamı almış ise o da efendisine götürürdü (202). Bu durumda yeni atanan veya eski görevinde devamı uygun görülen maden eminine atama ile ilgili olarak bir ferman, hilat ve Darphane nazırının kaimesi gönderilmiş oluyordu.

Bu arada maden eminliği hizmetinde devam etme durumunun o kişinin maden eminliği sırasında görülen iyi hizmetleri ve bol üretim sağlaması (203) ile aynı şekilde görevi esnasında maden ahalisi ile olan iyi ilişkileri dolayısıyla ahalinin tekrar o kişiyi görevde istemesi gibi durumlardan kaynaklandığını belirtelim (204). Bu şekilde görülen iyi hizmetleri ve davranışları neticesinde Yusuf Ziya Paşa Maadin-i Hümayûn eminleri içerisinde en uzun süre görevde kalan kişi olmuştur (205). Diğer yandan görevi esnasında iyi hizmetleri görülen maden eminlerine vezirlik rütbesinin veya valilik görevinin verildiği de olurdu (206) ki, böylece o kişiler taltif edilmiş olurlardı.

Maadin-i Hümayûn eminlerinin atamaları genellikle birer

(202) H. Yüksel, a.g.t., s. 138-39.

(203) CDM, 906, 2219

(204) H. Yüksel, a.g.t., s. 31, 115; İbr. b. Muh. v. 45, 46, 59.

(205) Adı geçen kişi H. 1200 (M. 1785-86)'dan 1213 (M. 1798-99)'a kadar ve H. 1224 (M. 1809-10)'dan H. 1226 (M. 1811)'a kadar olmak üzere iki dönem maden eminliğinde bulunmuştur. Bu konuda bkz. CDM, 1139, 1764, 2248, 2633, 2738 vd.; TK Evr. 2840.

(206) Müh. 250/243; HH, 4491, 23526; H. Yüksel, a.g.t., s. 96. Eminlerin vali yapılması ile ilgili olarak bkz. Müh. 240/239; CDah. 4440; HH, 34115 vd.

yıllığına yapılır ve bu işte her yılın Mart ayının başı başlangıç tarihi olarak alınır ve Şubat ayı sonu da bitiş tarihi olarak itibar olunurdu(207).Osmanlı malf sisteminde mukataaların emanet veya iltizama verilmesinde gördüğümüz tahvilin üç yıllığına verilmesi durumu ise ele alınan dönem boyunca bir defa gerçekleşmiştir ki,bu da emanetin ilk oluşturulduğu yıllara rastlamaktadır(208).

Yukarıda belirtildiği şekilde atamaları gerçekleştiren kişilere ayrıca, maden işlerinde kullanılmak üzere sermaye de verildi. Sermayenin verilmiş şekli ise genelde taksitler halinde olurdu ve bunun bir kısmını da emanetin dahilinde bulunan bir kısım mukataa gelirlerinin tahsisi oluştururdu. Maden emînleri kendilerine verilen veya sermaye olarak gösterilen gelirleri tahsil edip gerektiğinde maden ustalarına ihtiyaca göre dağıtmak durumunda idiler(209). Kendilerine verilen sermayenin bir kısmı ile madenlerdeki üretim faaliyetleri için gerekli olan masrafları karşılarlar bir kısmı ile de mirî hissesi dışındaki ürünü madencilerden satın alırlardı. Maden emanetinin Maliye Nezareti tarafından yönetilmeye başlaması ile birlikte sermayenin eyalet gelirlerinden verilmeye başlandığını da bu arada tekrar hatırlatalım.

Maadin-i Hümâyûn Emînliğine atanmış veya görevinde devam ettirilen kişilerin ilk yaptıkları işlere gelince şunları söylemek mümkündür: Herşeyden önce emîn olan kişi maden bölgesinden uzakta ise yani yeni görev yerine ilk defa geleceksé , Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin kendisine ihale ve tefviz edildiğini (207) F. Tızlak, a.g.t., s.165-169; H. Yüksel, a.g.t., s.19,26,27,124. (208) CDM, 1417. (209) F. Tızlak, a.g.t., s.165-169.

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin o sıra başında bulunan kişiye veya ilgililere bir mektupla bildirirdi(210).Görevinde devam ettirilen kişi ise bulunduğu yerde hemen bir encümen toplayarak divan oluşturur ve burada atama fermanı okunurdu .Yine,görevinde devamı söz konusu olan veya görev yerine yeni gelen eminin Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin kendisine ne kadar bir süre için ihale ve tefviz edildiğine dair "...zîr-i hükümetinde vaki elviye,kaza ve nevâhiye ilân ve işâat..."da bulunmaları "...kaide-i mer'iyeye..."dendi(211).Yani emin olan kişinin ne kadarlık bir süre için atanmış ise durumu emanet dahilinde bulunan sancak,kaza ve nahiyelere duyurması yürürlükde olan bir kuraldı.Onlar bu işi ise ilgili yerlere imzalı ve mühürlü ferman suretinin de yer aldığı "tebşir buyuruldusu" ile duyururlardı. Böyle bir buyurulduya muhatap olan yerler ileri gelenleri de, kendi emirleri altındaki bölge halkına durumu zincirleme olarak bildirirlerdi ki,Keban'dan vekaleten atanan görevlilerce yönetilen madenlerde ilk muhatap söz konusu kişilerdi,yani vekillerdi.Vekiller de durumu madenin etrafındaki kazalara birer "tezkere" ile bildirmek zorunda idi(212).Eminliğe yeni atanan kişilerin tebşir buyuruldularında ayrıca,yöneticilerden halkın her türlü mezalimden korunması,refahının sağlanması ile emniyet ve asayiş içerisinde yaşamasının sağlanması da istenilirdi.Yine ilgililerin üzerlerine düşen ve Maadin-i Hümâyûn'la ilgili olan hizmetlerini yerli yerince ve zamanında ifa etmeleri hususu da bu buyuruldularda yer alırdı.Öte yandan sözü edilen bu buyurul-

(210) H.Yüksel,a.g.t.,s.39.

(211) İbr.b.Muh.v.36;Eğ.Sic.6,4-5/17;H.Yüksel,a.g.t.,s.34,35.

Burada da Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahilinde sancakların bulunduğu dair bilgi yer almaktadır.

(212) İbr.b.Muh.v.36,39.Burada sözü edilen buyurulduların ileride görülecek olan Rey buyuruldularından farklı olduğunu belirtelim.

dulara kazalardan durumun ahaliye bildirildiğini ve gereğinin yapıldığını bildirir cevabı ilâmların maden eminine gönderilmesi de usuldendi(213).

Bazı maden emimleri tebşir buyurulduğunda Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ni bağılı yerler ileri gelenlerini maden işlerini görüşmek üzere Keban'a çağırırlar emanetin iyi bir şekilde idaresiyle ilgili görüş alışverişlerinde ve tenbihlerde bulunurlardı(214).Bu konuda en son olarak,eminliğe atanan kişinin görev yerine vardığını ve görevine başladığını belirtir "tahriyat-ı arz"ı İstanbul'a göndermesinin de kural gereği olduğunu belirtelim.Mesela 1825 yılında Maadin-i Hümâyûn eminiğine atanan Salih Paşa Bursa'dan Keban'a kadar olan yolculuğunu bütün safhaları ile İstanbul'a yazmış olduğu böyle bir arzında dile getirmiştir(215).

Bu arada Maadin-i Hümâyûn eminiğine atanan kişiler bir noktada devlet memuru oldukları için,rastgele kişilerden olmadıklarını bu hususta da belirli kuralların mevcut olduğunu belirtelim.Bu görevde devletin çeşitli bürolarında ve değişik bürokratik kademelerde görev yapmış kişiler istihdam edilmekte idi.Bu kişiler genellikle hâcegân-ı divân-ı hümâyûndan(216), dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarından(217),dergâh-ı âlî gediklilerinden(218),mirahor-ı evvellerden(219) ve vüzerâdan oluyorlardı

(213) İbr.b.Muh.v.49.

(214) H.Yüksel,a.g.t.,s.124-125.

(215) HH,34311.

(216) H.Yüksel,a.g.t.,s.115.

(217) CDM,582,2473;AEmr.III.Selim 1026.

(218) CDM,195.

(219) CDM,2078;İbr.b.Muh.v.59.

(220). Bunların bazen ümerédan da atandıkları olurdu(221). Burada sözü edilen rütbelerden herhangi birine sahip emin adayının mutlaka devlet merkezinde bulunması ve oradan Maadin-i Hümâyûn' a gönderilmesi gibi bir kural söz konusu değildi. Sözü edilen kişiler bazen Maadin-i Hümâyûn'da vekalet görevini ifa etmekte olan kişiler olabildiği gibi(222), Salih Paşa örneğinde de olduğu gibi Anadolu'nun herhangi bir yerinde veya maden bölgesine civar olan yerlerde görev yapmakta olan kişiler de olabiliyordu (223). Ancak, 1829 yılından itibaren vezir rütbeli kişilerin bu göreve atanmasından vazgeçilerek dergâh-ı âlf kapıcıbaşlarından atanması kuralı getirilir(224). Bunun sebebini de aynı tarihli başka bir kayıtdan şu şekilde belirlemek mümkün olabilmektedir: Bu yıllarda Maadin-i Hümâyûn'da özellikle askerî maksatlarda kullanılmakta olan bakırın üretiminde önemli bir düşme olmuş ve padişahın emri ile bu durumun sebepleri araştırılmaya başlanmıştır. Sonuçta kaymakampaşa, Darphane ve mukataa nazırlarından oluşan bir kurul üretim düşüşünün yegane sebebini o ana kadar eminliğe atanan vezir rütbeli kişiler olduğu tesbitinde bulunmuştur. Çünkü onlara göre zikredilen rütbedeki kişiler vezir olmalarından dolayı aynı zamanda başka mansıplara da sahip bulduklarından dolayı(225), bu görevleri ile uğraş-

(220) TK Evr. 2840; CDM, 383, 2738; F. Tızlak, a.g.t., s. 45, 71, 165.

Buradan da anlaşılacağı üzere vezir rütbeli dahi olsa maden eminleri mansıp itibarıyla Darphane nazırından aşağı idiler.

(221) CDM, 1455.

(222) İbr. b. Muh. v. 45.

(223) Müh. 160/230; CDM, 260.

(224) HH, 25697, 34115; CAsk. 25968 vd.

(225) Hakikaten daimi olmasa da, ele aldığımız bütün bir dönem boyunca maden eminlerinin aynı zamanda çevre eyaletlere de taserruf eden kişiler olduğu dikkat çekmektedir. Bu ko-

maktadırlar ve madenlere ayıracak zamanları kalmamaktadır.Ya-
ni uhdelerinde bulunan başka görevlerden dolayı madenlerle pek
ilgilenmemektedirler.Yine bu kurula göre vezir rütbeli eminler
kendilerine madencilik faaliyetlerinde kullanmak üzere verilmiş
olan sermayeyi de aynı şekilde diğer işleri için kullanmaktadırlar.
Bu ise madenlerdeki çalışmaların aksamasına dolayısıyla da
üretimin düşmesine sebebiyet vermektedir.Belirtilen bu gerekçe-
lerden dolayı söz konusu kurulun tavsiyeleri üzerine zikredilen
tarihten itibaren Maadin-i Hümayûn eminliğine vezir rütbeli ki-
şilerin atanması uygulamasından vazgeçilir.Bunun yerine emane-
tin kapıcıbaşı rütbeli kişilere tevcihi kararlaştırılır.Ancak,
o zamana kadar vezir rütbeli kişilere gözü alışmış olan maden
ahalisinin gözünde kapıcıbaşı rütbeli bir emin küçük görülece-
ği ve sözünün dinlenmeyeceği düşüncesi ile bu uygulamaya hemen
geçilmez.Şimdilik kaydı ile bir müddet için emanetin mir-i mi-
rân rütbeli kişilere tevcihi uygun görülür(226).Bundan sonraki
yillarda ise emanetin kapıcıbaşı rütbeli kişilere tevcihi uygu-
lamasına geçilir(227).Ancak,bu kurala ne derecede uyulduğu şüp-
he götüreren bir husustur.Çünkü sonraki dönemlerde vezir rütbeli
eminler karşımıza yeniden çıkmaktadır.Bu da o yıllarda yani 1830'
larda Maadin-i Hümayûn'da görülen üretim düşüşünde etkili olan
hususlardan biri olmalıdır.

Maden eminlerinin atamaları konusunda son olarak bazı oto-
ritesi güçlü ve zorba vezirler tarafından maden eminliğinin ba-
nuda elimizde birçok kayıt mevcuttur.Bunlardan bazıları
için bkz.CDah.2275;HH,4488;Müh.251/21;Eğ.Sic.2,48-50/169;
59/192:4,1/1;F.Tızlak,a.g.t.,s.185,223,235;H.Yüksel,a.g.
t.,s.37,91;İbr.b.Muh.v.35.

(226) HH,27774.

(227) Tak.Vek.defa,36.

zen güç kullanılarak zabtedilebildiğini fakat devletin hiçbir zaman için bu gibi durumları kabullenmediğini de belirtelim (228).Yine bu konuda Osmanlı mukataa sisteminde işletmecî pozisyonundaki kişilerin-bunlar ister mültezim olsun isterse emin olsun- zimmetlerine devlet malı geçirme riskine karşı oluşturulmuş olan kefil gösterme usulünün(229) maden emînleri için de geçerli olduğunu zikredelim(230).

b- Azil:

Maadin-i Hümâyûn emînlerinin görev süreleri normal olarak atandıkları yılın Şubat ayı bitiminde sona ererdi.Ancak, Maadin-i Hümâyûn emînlerinin görev sürelerinin dolmadan bir yıllık süre içinde bazı sebeplerden dolayı azledildikleri de olurdu.Bu türden olayların meydana gelmesinde etkili olan bazı kriterler mevcuttu.Bunların başlıcası emîn olarak atanmış olan kişinin madenlerin ve dolayısıyla maden bölgesinin iyi bir şekilde idaresine muktedir olamadığının anlaşılmasıdır.Bu ise, maden emînlerini daimi olarak takibat altında tutarak onların hareketlerini izleyen Darphane nazırının üst makamlara vereceği olumsuz bir takrirden anlaşılırdı.Böyle bir durumdan sonra ise emîn olan kişinin padişah emri ile görevinden azli gerçekleşirdi.Mesela burada anlatılan prosedür çerçevesinde 1807 yılında maden emîni olan Mustafa Paşa'nın azledildiği ve yerine Yusuf Ziya Paşa'nın atandığı bilinmektedir(231).Emînlerin azli, konusunda bir diğer kriter de Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde yaşayan halkın herhangi bir sebepten dolayı memnun olmadığı maden emîninin değiştirilmesi yolunda İstanbul'a vereceği arzıhaldir ki, (228) TK Evr.3394.

(229) M.Akdağ, a.g.e., II, s.392.

(230) CDM, 1367.

(231) HH, 53736.

bu türden bir arzıhal doğrudan divan-ı hümâyûna yapılabilmekte idi.Bu konuda maden ahalisinin kaleme alacakları arzlar her zaman dikkate alınır ve gereği yapılırdı.Mesela 1807 yılında maden ahalisinin,zulmünden şikayetçi olduğu Abdi Bey'in görevden alınarak,yerine Hulusi Ahmet Ağa'nın emin tayin edilmesi yolunda kaleme aldığı bir arz hemen dikkate alınmış ve gereği yapılmıştır(232).Akabinden Hulusi hakkında da memnuniyetsizlik yüzünden görevden alınması yolunda vaki olan arz da dikkate alınarak işleme konulmuş ve o da görevden alınmıştır(233).Maden eminlerinin azli konusunda geçerli olan bir diğer husus da merkezî yönetimin tasarrufu idi.Yani,merkezî yönetim ortaya çıkan bir durum veya ihtiyaç üzerine bölgeye yeni emin tayin edebiliyordu.Nitekim,H.1248(M.1832-33) yılında bölgede meydana gelen bir karışıklık dolayısıyla o ana kadar dirayetkarlığı ile tanınan Çöteli-zâde İbrahim'e Maadin-i Hümâyûn Emâneti verilerek mevcut emin görevden alınmıştır(234).

2- Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Ücreti:

Emanetle yönetilen bütün madenlerde olduğu gibi Maadin-i Hümâyûn'da da eminliğe atanan kişiler aynı zamanda birer ücretli memur durumundaydı.Bu eskiden bere geçerli olan bir durumdu. Mesela H.1153(1740-41) yılında Keban maden eminine ve Ergani maden eminine ayrı ayrı yıllık olarak 7500 kuruşluk bir ücret verilmekteydi(235).Bu uygulama ele aldığımız dönem boyunca da devam etmiştir.Nitekim,H.1210-1216(M.1795-1802) yılları arasında Maadin-i Hümâyûn'a ait bir muhasebe defterinde toplam 117776 kuruşluk bir meblağın "maaş-ı emin" kaleminden eminlere ödenmiş

(232) HH,53025.

(233) TK Evr.3394.

(234) Tak.Vek.defa,36.

(235) CDM,171;KKep.5192/27.

olduğu görülmektedir(236).Bu da yıllık enflasyon dikkate alınmaz ise ortalama 19623.3 kuruşluk bir maaşa tekabül etmektedir.Ancak bu ödeme İstanbul'dan nakden değil de madenlere sermaye için verilen meblağdan yapılırdı.

Bu yıllık bedelin dışında Maadin-i Hümâşyûn eminlerinin belirli bir döneme kadar ayrıca gizli aidatlarının var olduğu görülmektedir.Nitekim maden eminlerine öteden beri 5000 kuruşluk Palu kazası bedeliyesi irad kayd olunmakta idi ki,bu miktar aynı zamanda eminlerin "mektun aidatı" olarak yani gizli aidatı olarak nitelendirilmekteydi.Ancak,1780 yılında olduğu gibi bazen bu gizli aidat,eminlerin yıl sonu muhasebelerinde açık verdikleri durumlarda zahire çıkarılabılırdı.Yani herhangi bir maden emini yıl sonu muhasebesinde devlete borçlu çıkarsa,borcunun bir kısmına veya yetiyorsa tamamına bu miktarı karşılık gösterebilirdi.Böylece de gizli olan aidatın zahire çıkarılması söz konusu olurdu.Fakat aynı yıl bu aidatın gizlilik özelliği ortadan kalkmıştır(237).

Fakat daha sonraki yıllarda söz konusu aidatın yerini başka gelirlerin almış olduğu gözlenmektedir.Yani maden emininin maaş dışında almakta oldukları ücretleri kaybolmamış görünüyor.Nitekim H.1245(1829-30)'lerde Maadin-i Hümâşyûn eminlerine ait başka bir muhasebe defterinde de maden eminlerinin hesaplarına dahil olmayan,kendilerine bırakılmış olan birtakım gelirlerin varlığı görülmektedir.Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:Maden eminlerine maden kazalarının veregeldikleri tayyarât,varidât ve iltizamât kalemlerine ait

(236) DBSM,6487.

(237) CDM,1901.

gelirler.Söz konusu kalemlerdeki bu vergiler maden eminlerine tahsis edilmiş durumda idi(238).Öte yandan H.1232(M.1816-17)' de Divriği sancağının Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne bağlanması örneğinde olduğu gibi maden kazalarından "ümenâ ikramiyesi" adı altında bir bedel aldıklarını ve merkezî yönetimin de buna göz yumduğunu biliyoruz(239).Bir de bunlara ilave olarak pek kesin olmamakla beraber,bir araştırmada maden eminlerinin üretimde fırın başına bir küfelik avaid aldıklarının belirtildiğine işaret edelim(240).Fakat Keban Ergani madenlerinde bununla ilgili bir kayıda rastlanılmamıştır.

Bütün bunlardan sonra maden eminlerinin gerek ücret gerekse aidat nevinden aldıklarına işaret ettiğimiz kalemlere ait net rakamlar bulamadığımızı belirtelim.Bu arada Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin Maliye Nezareti'nden yönetildiği dönemde bütün devlet memurlarının maaşlı hale getirildiği dikkate alınırsa,eminlik görevini ifa edenlerin belirtilen dönemde de ücretlilik durumunun devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

3- Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Görev ve Yetkileri:

a- Eminlerin Statüsü:

Burada ilk önce Maadin-i Hümâyûn eminlerinin merkezî yönetim nezdindeki,daha sonra da emanetin civarında mevcut ehl-i örf mensuplarına göre olan pozisyonları ele alınacaktır.

Daha önceki bahislerde de belirtildiği üzere Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahilinde sancaklar,hükümetler,kazalar mevcuttu. Bu kadar geniş bir bölgeyi içine alan emanete emin olarak ata-

(238) HH,27774.

(239) HH,32461.

(240) R.Murphy,a.g.m.,s.976.

nan kişilere de "serbestiyet" ve "ber-vech-i istiklâl"iyet üzere hareket etme yetkisi veriliyordu.Söz konusu kişilerin atamaları da doğrudan merkezden,taşradaki herhangi bir ehl-i örf mensubunun aracılığı olmaksızın Darphane tarafından yapılmakta idi.Böyle olunca Maadin-i Hümâyûn eminlerinin ilk etapda sorumlu oldukları merci herhangi bir eyaletin beylerbeyi değil,Darphane nazırı oluyordu.Dolayısıyla Darphane nazırları hangi rütbeden olurlarsa olsun maden eminlerine takaddüm eden bir pozisyonda idiler(241).Tabii ki bu hüküm,Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin Sivas müşirliği dahiline alındığı tarih olan 1836'dan sonraki dönem için geçerli değildir.Çünkü söz konusu tarihten itibaren emanetin işleri ile müşirler doğrudan ilgilenmekteydiler.

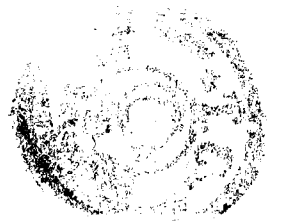
Yukarıda belirtilen çerçevede meseleye yaklaşıldığı zaman, sanki Maadin-i Hümâyûn eminlerinin protokolde eyalet beylerbeyine yakın bir pozisyonda olduğu izlenimi doğmaktadır.Bunun da çeşitli sebepleri vardır.Mesela Tanzimata yakın dönemlerde herhangi bir eyalete atanan valilerin ilk yaptığı işlerden biri olan atama buyuruldusu yazma işlemini(242),maden eminleri de yönetimleri altındaki idarî birimler ileri gelenlerine hitaben yazmaktaydılar.Burada sözü edilen atama buyuruldularından ayrı olarak maden eminlerinin emanet dahilinde bulunan idarî birimler ileri gelenlerine hitaben değişik konularda da ayrıca buyuruldular yazdıkları bilinmektedir.Bu durum muhatabın sancaqbeyi konumundaki kişiler olması halinde bile geçerli idi. Mesela Maadin-i Hümâyûn eminlerinin Çarsacak voyvodalarına (243) ve Arapkir sancağı voyvodalarına hitaben(244) birçok de-

(241) HH,33550;CLM,484.

(242) M.Çadircı,a.g.m.,s.1222.

(243) H.Yüksel,a.g.t.,s.37,39,137.

(244) H.Yüksel,a.g.t.,s.18,138.

fa çeşitli vesilelerle buyuruldu yazdıkları bilinmektedir. Maden eminlerinin diğer normal kazalar ileri gelenlerine hitaben buyuruldu göndermeleri de gayet normaldi. Yine, herhangi bir eyaletin en üst düzey ehl-i örf mensubu durumundaki beylerbeyilerden Maadin-i Hümâyûn eminlerine, emanetin Sivas müşirliğine dahil edilmesi söz konusu oluncaya kadar herhangi bir buyuruldunun gönderilmemiş olduğu da görülmektedir. Üstelik bir maden emini maden ahalisine zararı dokunabilecek bir beylerbeyinin Maadin-i Hümâyûn topraklarından geçmesinin engellenmesi için doğrudan İstanbul'a arz yazabilmiştir. Burada sözü edilen durum 1816 yılında vaki olmuş ve daha önce maden eminliği yapmış olan fakat görevi esnasında maden ahalisine zulmeden birisinin, bu defa Diyarbakır valisi atanması dolayısıyla mansıbına giderken Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırlarından geçmesi gerekmiştir. Sözü edilen arz işte bu geçişin engellenmesi için vaki olmuştur. Çünkü aynı kişinin bölgeden geçerken ahaliye yine zulmedeceğinden korkulmuştur (245). Yukarıda belirtilen hususlarda da görüldüğü üzere Maadin-i Hümâyûn eminleri kendi bölgelerinin en üst düzey ehl-i örf mensubu idiler ki, onlar söz konusu bölgeye her açıdan tasarruf etmekte idiler. Bu görüşümüzü 16 Ağustos 1826 yılında vukubulan bir yazışma da doğrulamaktadır. Buna göre Darphaneden yönetilen Diyarbakır Voyvodalığını idare eden oğullarıyla mahsus olmak üzere uhdesine almış olan Ahmet isminde bir kişinin, zimmetine 45623 kuruş geçirdiği ve bunun bir kısmını da memleketi olan Harput'a götürerek sakladığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine adı geçen, Diyarbakır'da hapsedilmiş ve Maadin-i Hümâyûn emini ile Harput kadısına bir ferman gönderilerek, sözkonusu kişinin Harput'da bulunan bütün mallarının ve mülklerinin satılması

rak bedelinin Darphaneye gönderilmesi istenilmiştir(246).Yani bu konuda Diyarbakır valisinin hiçbir surette Maadin-i Hümâyûn eminine takaddümü söz konusu olmamıştır veya ilgilinin Harput' da bulunan mal varlığının satılıp bedelinin alınması yolunda Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahiline hiçbir görevli göndermemiştir.Yine Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne civar olan eyaletlerin valileri herhangi bir vesile ile emanet sınırlarından geçecek olduğu zaman durumu maden eminlerine "karındaşım" hitabı ile başlayan bir mektup ile bildiriyorlardı(247).

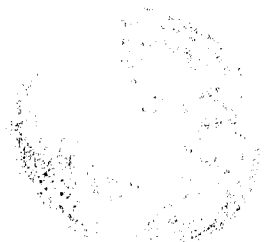
Öte yandan, Maadin-i Hümâyûn eminleri merkezî yönetim ile doğrudan yazışabilmekte idiler.Bu durum da muhtemelen emanetin ilk oluşturulduğu yıllara dayanmaktadır.Nitekim,1781 yılında maden emininden İstanbul'a gönderilen bir arzın bu konuda olduğu görülmektedir.Söz konusu arzında maden emini,bütün Osmanlı tebasının olduğu gibi Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde yaşayan ahalinin de çeşitli vesilelerle İstanbul'a yaptıkları arzlar ile yine emanet dahilinde yer alan kadıların yaptıkları arzlarda,o ana kadar bazı suistimallerin ortaya çıkması dolayısıyla belirtilen tarihten itibaren yapılacak arzların kendi onayı olmadıkça muteber sayılmamasını istemiştir.Aynı arzında maden emini,belirtilen konuda Maadin-i Hümâyûn sınırları dahilinde yaşayan ahaliye hitaben bir fermanın yayınlanmasını da istemiştir(248).Bu cümleden olarak onların İstanbul'a ilgili yerlere doğrudan kaime de yazabildiklerini görüyoruz(249).Bu hususlardan anlaşılın o ki,çevre eyalet valileri

(246) F.Tızlak,a.g.t.,s.72-73.

(247) H.Yüksel,a.g.t.,s.110.

(248) H.Yüksel,a.g.t.,s.103-104.

(249) HH,43849.

Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilindeki hiçbir mesele ile ilgilenme yetkisine sahip değillerdir.Yani bu bölgede meydana gelen herhangi bir olayın veya meselenin halli için yetkileri yoktur.Bu konularda maden eminleri tam yetkiye sahiptirler.Onlar kendi bölgelerinde meydana gelen meselelerin çözümlü için doğrudan merkezî yönetim ile temasa geçebilmekteydiler.Böyle olunca da maden bölgesine her yönü ile tasarruf etmekteydiler.Nitekim daha önceki bahislerde de belirtildiği gibi Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne bir emin atanırken onlara adı geçen emanet bütün bağlı yerleri ve müstemileti ile ber-vech-i istiklâl hareket etmek üzere tefviz ediliyordu.Onların,yani maden eminlerinin yukarıda belirtilen çerçevede sahip oldukları yetkileri ve ifa ettikleri görevleri konusunda da şunları görüyoruz:

b- İdarî Alanda Yetki ve Görevleri:

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin bütünüyle kendilerine tefviz edilmesinden dolayı, maden eminlerinin, emanet dahilindeki yerlere yöneticiler atadıkları görülmektedir.Onlar bu konuda tam yetki ile hareket etmekteydiler.Mesela 1778(?) tarihli ve Malatya sancağının kömür bedelinin tahsiline dair bir kayıtda adı geçen sancağın emin tarafından birisine(adı belirtilmemiş) tefviz edildiğinden bahsedilmektedir(250).Hatta bu işin yani Malatya sancağına voyvoda atanmasının eminler tarafından yapılmasının eskiden beri yapılageldiğini H.1220(M.1805-6) tarihli başka bir kayıtdan anlıyoruz.Söz konusu kayıtda buraya mutad olduğu üzere Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin mütesellim atadığı ve buna da voyvoda denildiği belirtilmektedir(251).Maden eminlerinin aynı yetkiye Çarsacak voyvodalığı konusunda da sahip ol-

(250) H.Yüksel,a.g.t.,s.53.
 (251) HH,3358.

dukları görülmektedir.Nitekim 1779 senesi için Çarsançak'a maden emini tarafından Osman Ağa isminde birisi voyvoda olarak atanmış fakat bir süre sonra bilinmeyen bir sebeple bu kişi katledilmiştir.Bunun üzerine buraya yeni bir voyvoda atanması gerekmiştir.Bu gereklilikden dolayı bu sefer Abdullah isminde birisi yeni voyvoda olarak atanmıştır.Adı geçenin tama buyurulduğunda "...inhâ olunur ki işbu 1193 senesi Mart'ı'ibtidasından Şubat'ı gayetine kadar tarafımızdan voyvoda tayin ve nasb olunan..." ibarelerinden sonra yeni voyvodadan vermiş olduğu temessük gereğince üzerine düşen görevleri yerine getirmesi istenilmiştir(252).Söz konusu atama buyurulduğunda ayrıca, Çarsançak ahalisinden Abdullah'ı üzerlerine voyvoda bilmeleri ve ona itaat ederek üzerlerine düşen yükümlülüklerini de yerine getirmeleri istenilmiştir.Maadin-i Hümâyûn eminlerine bir temessük vererek bu görevi üzerlerine alan voyvodalara maden eminleri tarafından,atama ile ilgili olarak bir de hilat verilmekte idi(253).Maadin-i Hümâyûn eminlerinin emanet dahilindeki diğer voyvodalıklara da atamalar yaptıkları bilinmektedir ki,bu eskiden beri olagelen bir işlemdi.Nitekim,emanete bağlı kazalardan Arguvan Mukataası ve Havass Kuraları'na H.1196 (M.1781-82) senesi için mutad üzere Keban serdarı Osman Ağa maden emini tarafından tam yetki ile voyvoda olarak atanmıştır (254).1811 tarihli ve maden kazalarından Eğin'e voyvoda ataması ile ilgili bir başka kayıtda da, maden eminlerinin bu konudaki yetkilerinin eskiden beri mevcut olduğu ve onların bu meselede tam yetki ile hareket ettikleri belirtilmektedir.Söz konu-

(252) H.Yüksel,a.g.t.,s.29,30.

(253) H.Yüksel,a.g.t.,s.137.

(254) H.Yüksel,a.g.t.,s.86,87.

su kayıtda bu konuya şöyle işaret edilmektedir:"...bâ- hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn Maadin-i Hümâyûn'a merbut olarak voyvodaları Maadin-i Hümâyûn ümenâsı tarafından tayin va nasb olunagelen..."(255).Bu arada 1779 yılında Eğin voyvodası olan Veli'nin voyvodalık buyurulduğunu aynı zamanda babası olan Maadin-i Hümâyûn emini Mustafa Paşa'dan aldığını biliyoruz(256). Yine,H.1212(M.1797-98) yılında Kuruçay voyvodası Osman'ın Kemah ve Gürcanış kazalarının da yer aldığı bölgede yapmakta olduğu zulümden dolayı değiştirilmesinin ve yerine kapı halkından birisini voyvoda atamasının bir fermanla maden emininden istenildiği görülmektedir(257).

Maadin-i Hümâyûn Emâneti'ne bağlı hükümetlere hakim atamaları konusunda da maden eminlerinin etkili olduğunu görüyoruz. Onların başlangıçtan beri mevcut olan bu durumları(258) emanetin Maliye Nezareti tarafından yönetildiği dönemlerde de devam etmiştir.Nitekim,1843 yılında kendi bölgesinde yaşayan ahaliye zarar vermeye ve yine kendisine verilen emirleri dinlememeye başlayan Palu hakimi Abdurrahman'ın görevden azledilmesi yolunda Maadin-i Hümâyûn kaymakamı tarafından bir arz vaki olmuştur.Maadin-i Hümâyûn kaymakamının bu isteği uygun görülmüş ve sonuçta Abdurrahman görevden alınarak yerine başka birisi hakim olarak atanmıştır(259).

Maadin-i Hümâyûn eminlerinin atadıkları bir diğer ehl-i örf mensubu da kaza subaşları idi.Bu konuda elimizde birçok kayıt mevcuttur.Burada sözü edilen kayıtlara göre,maden emin-

(255) Müh.233/483.

(256) N.Sakaoğlu,a.g.e.,s.98.

(257) CDM,287.

(258) Müh.165/195;H.Yüksel,a.g.t.,s.57.

(259) CDM,131.

leri bu konuda ahaliden gelen istekleri göz önünde bulundurmada ve gerektiğinde istenmeyen bir kişiyi azlederek yerine başka birisini atamakta idiler(260).Yine bu çerçevede kaza subaşılıarı gerektiğinde yani ahalinin istemesi durumunda uzun süre görevde kalabilmekteydiler.Mesela Maden kazalarından olan Qüngüş'de subaşı olan bir kişi on yıl aralıksız olarak görevde kalmıştır (261).

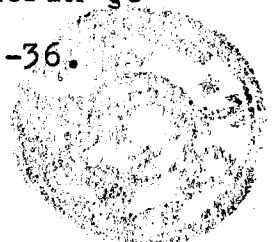
Maden eminlerinin yetkileri konusunda yukarıda verilen örneklerden sonra;onların sahip oldukları bu yetkiler çerçevesinde emanetin her türlü idarî problemleri ile ilgilindikleri ve dolayısıyla emanet dahilinde idarî mekanizmanın tam ve düzenli olarak işlemlerini sağladıkları görülmektedir.Halbuki klasik dönemde Osmanlı eyalet valilerinin genelde eyaletlerinin askerî işleri ile ilgilindikleri,diğer adlı,beledi ve idarî hususlarda sadece nezaret hakkına sahip oldukları da bilinen bir husustur (262).Böyle olunca,aslında malî anlamda bir birim olan Maadin-i Hümayün mukataasının yöneticisi konumundaki maden eminleri,söz konusu mukataanın öneminin bir gereği olarak buraya bağlanmış olan çeşitli idarî birimlerle geniş bir coğrafi alana da ihtiva eden bir bölgenin idarecisi olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Öyle ki onlar emanet dahilindeki her türlü idarî mesele de tek yetkili olarak davranmaktadırlar.Bu alanda,yani eminlerin idarî alanda ilgilendikleri hususlar veya ifa ettikleri görevler konusunda şu örnekler verilebilir:

Onların bu alanda ilgilendikleri veya yerine getirdikleri görevlerin başında gerek madenci olsun ,gerekse madenlerin çe-

(260) CDM,1177;İbr.b.Muh.,v.28,29;H.Yüksel,a.g.t.,s.35-36.

(261) İbr.b.Muh.,v.4.

(262) İ.H.Uzuncarşılı,a.g.e.,c.II,s.581.

şitli ihtiyaçlarının karşılanması maksadına yönelik olarak maden idaresine bağlanmış olan yerlerde yaşayan insanlar olsun bütün maden ahalisinin rahat, huzur ve güvenliğinin sağlanması geliyordu. Bu açıdan uygunsuz davranışlarda bulunan yöneticilerin olumsuz hareketlerinin engellenmesi veya önlenmesi (263), bölgede yer alan aşiretlerin giriştikleri eşkiyalık hareketleri (264), yerleşim birimlerinde bulunan ayânların ahaliye yaptıkları zulümlerin önlenmesi (265), firarî olayları (266) ile gasp ve hırsızlık olayları (267) gibi hususlarla Maadin-i Hümayûn eminleri bilfiil ilgilinmekteydiler. Onlar bu gibi durumlarda genellikle o yerin ileri gelenlerine hitaben yazdıkları bir buyuruldu ile halkın güvenliğinin sağlanmasını, yani olumsuz durumların önlenmesini istiyorlardı (268). Bu iş için maden eminlerinin müracaat ettikleri yollardan biri de, yukarıda zikredilen türden durumların meydana geldiği yerlerin ileri gelen ehl-i örf mensubunu bir "davet buyuruldu" (269) veya "rey buyuruldu" (270) ile Keban'a çağırıp ilgililerle müşavere yapmaktı. Yani halkın aleyhine bir durum ortaya çıktığı zaman o yerin ileri gelenlerini Keban'a çağırarak durumu görüşmekte ve gerekli tedbirleri alma yoluna gitmekteydiler. Bu cümleden olarak onların bazı durumlarda meselenin halli için ilgili yere bizzat giderek asayı-

(263) Müh.230/274; Eğ.Sic.1, 79/193.

(264) Müh.173/715; Eğ.Sic.1, 29/57; H.Yüksel, a.g.t., s.127, 128, 136.

(265) H.Yüksel, a.g.t., s.18.

(266) Müh.233/68; H.Yüksel, a.g.t., s.56, 57.

(267) Müh.165/371; Eğ.Sic.3, 2/9; 5, 74/114.

(268) Eğ.Sic.5, 48/71; F.Tızlak, a.g.t., s.194-196; H.Yüksel, a.g.t., s.23.

(269) Eğ.Sic.1, 79/193.

(270) H.Yüksel, a.g.t., s.127, 128.

şi sağladıkları da olurdu(271).

Devlet işlerinin belirlenmiş olan şartlar doğrultusunda iyi bir şekilde ve serf olarak yürütülmesi de onların başlıca görevlerindendi.Bu cümleden olarak da,mesela onlar emanet dahilindeki menzillerin düzenli bir şekilde işlemesi ile ilgilenmekteydiler(272).Onlar bu konuda da bölgenin en üst düzey mercii idiler(273).Nitekim buralara maden eminleri "konakcıbaşı" atamakta idiler(274).Aynı şekilde kendi sorumluluk alanlarında yer alan derbentlerin de her türlü hususuna nezaret etmek,derbentlerin ve derbentçilerin korunmasını sağlamak ve buralardan mürûr ve ubûr edenlerin yani gelip geçenlerin asayiş ve güvenliklerinin sağlanması da Maadin-i Hümâyûn eminlerinin görevlerindendi(275).Yine bu cümleden olarak,1821 yılında Osmanlı ülkesinde uygulamaya konulan tezkere usulünün Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde tam anlamı ile yürütülmesinden de maden eminleri sorumlu idiler ve ülke içinde herhangi bir sebeple seyahat etmek isteyenlere tezkerelerini vermek durumundaydılar (276).Bunların yanında,emanet sınırları dahilinde men-i mürûr maddesine riayet ile yol güvenliğinin sağlanması ile de maden eminleri doğrudan ilgili idiler(277).

(271) İbr.b.Muh.v.49.Mesela 1809'da Ergani'de böyle bir durum söz konusu olmuştur.

(272) Müh.175/96; CNaf.895,934,1123,1667; F.Tızlak,a.g.t.,s.48,288-89.Bu arada Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilindeki menzillerin başlıcalarının Ergani,Harput,Arapgir,Keban,Kızılbey ve Atağuran menzilleri olduğunu belirtelim.

(273) CDM,332.

(274) F.Tızlak,a.g.t.,s.48.

(275) Cikt.1071; CDM,998,2806,5926.

(276) Eğ.Sic.6,3/13-14; F.Tızlak,a.g.t.,s.323-24.

(277) Eğ.Sic.6,28/62; İbr.b.Muh.v.40; H.Yüksel,a.g.t.,s.17.

Yukarıda zikredilenlerden ayrı olarak Maadin-i Hümâyûn eminlerinin ilgilendikleri idarî hususlardan birkaçı da şudur: Osmanlı ülkesinde 1831'den itibaren uygulanmaya başlanan nüfus sayımı(278) ve her kazada yaşayan islâm ve zimmi reayanın nüfusunun ve özellikle erkek nüfusunun oturduğu yerler ile zimmi reaya ait kiliselirin yerlerini belirtir birer defterin her yıl İstanbul'a gönderilmesinden ibaret olan yoklama usulü(279). Maadin-i Hümâyûn eminleri kendi sorumluluk bölgelerinde bu hususların da en üst düzeyde uygulayıcısı idiler.

c- Hukukî ve Sosyal Alanda Görev ve Yetkileri:

Hukukî ve sosyal alanlarda da Maadin-i Hümâyûn eminlerinin birtakım yetkilerle donatılmış oldukları görülmektedir. Bu cümleden olarak ilk göze çarpan husus, onlara şer'î konularda davaları halletme yetkisinin verilmiş olmasıdır. Bunun da yegane sebebi, herhangi bir dava vesilesi ile madenlerden ayrılacak kişilerin yokluğundan dolayı madenlerdeki faaliyetlerin sekteye uğratılmamasıdır. Maadin-i Hümâyûn Emâneti'nin oluşturulmasından çok önceleri de söz konusu olan bu durumun temelinde yatan temel espri budur(280). Çünkü maden bölgesinde halledilemeyen bir dava veya mesele dolayısıyla kişilerin normal olarak haklarını başka yerlerde aramaları söz konusudur. Bu ise özellikle madenci olan veya madenler için stratejik öneme sahip olan ihtiyaç maddelerini temin eden kişilerin maden bölgesinden ayrılmalarını gerektirecek bir durumdur. Böyle olunca madencilik faaliyetlerinin sekteye uğraması tabiidir. Dolayısıyla böyle olumsuz bir duruma sebebiyet vermemek için merkezî yönetim böyle bu müraca-

(278) Eğ.Sic.6,35/78.

(279) Eğ.Sic.5,48/72.

(280) Y.Özkaya, a.g.e., s.306.

at etmiştir. Diğer yandan Maadin-i Hümâyûn eminleri bölgeleri- nin en üst düzey yöneticisi olmak hasebi ile hukuk sisteminin burada en iyi şekilde işlemlerini sağlamakla da mükelleftiler. Bu gerçeğe onlar herhangi bir kazaya gerektiğinde emr-i şerif- le giderek huzurlarında oluşturdukları şer'f meclisinde davaları halledebilecekleri gibi(281), normalde de herhangi bir davada ya- kından ilgili iseler bizzat mahkemeye giderek ihkak-ı hak olun- masını sağlayabiliyorlardı(282). Yine onlar, ahali arasında meyca- na gelen ancak, mahallinde halledilemeyen alacak verecek davala- rını da, tarafları dinledikten sonra halledabiliyorlardı. Onlar bu konuda tarafları dinledikten sonra ilgili yerler ileri gelen- lerine ihkak-ı hakkın yani adaletin yerine getirilmesi için bu- yuruldu yazmaktaydılar(283). Yukarıda anlatılanlara bir örnek de Maadin-i Hümâyûn emini Abdi Paşa'nın uygunsuz hareketleri dola- yısıyla hakkında şikayetde bulunulan ve yapılan soruşturmalar sonucunda suçu sabitleşen Ciboğlu isminde bir maden ustabaşısı- nın katline izin vermesidir(284).

Maadin-i Hümâyûn eminlerinin, emanet sınırları dahilinde yaşayan müslim ve zimmi ahali arasındaki ilişkilere de nezaret edici pozisyonda oldukları görülmektedir. Bu konularda da emin- ler gerektiğinde tarafları bizzat dinleyerek adaletin sağlanma- sı için aynı şekilde ilgili yerin ileri gelenlerine hitaben buyuruldu göndermekte idiler(285). Bu cümleden olarak da, 1824' lerde maden kazalarından olan Eğin'de birtakım zimmi reayanın müslüman elbisesi giymeleri üzerine merkezî yönetimin durumu

(281) CDah.3090.

(282) H. Yüksek, a.g.t., s.27.

(283) İbr. b. Muh. v.39, 56.

(284) TKEvr.3394.

(285) İbr. b. Muh. v.47, 48, 49.

araştırarak haber vermesini maden emini olan kişiden istediği görölmektedir.Maden emini de durumu araştırarak İstanbul'a bildirmiştir.Bu konudaki yazışmalara ait,bugün elimizde üç tane tahrirat(şukka) mevcuttur(286).

Emanet sınırları dahilinde yaşayan insanların dinî hayatı ile de ilgilenmek maden eminlerinin başlıca vazifelerinden olduğu anlaşılmaktadır.Bu cümleden olarak onların vakıflarla(287). ve din adamlarının problemleri ile yakından ilgilendikleri görölmektedir(288).Aynı şekilde eminler,emanet sınırları dahilinde yaşayan zımmîlerin dinî hayatıyla da ilgilenen kişilerdi.Me-sela,Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde yer alan ge-sitli zımmî kiliselerinin usulüne uygun olarak tamiri ile maden eminlerinin yakından ilgilendikleri bilinmektedir.Daha doğrusu herhangi bir yerde harap olan bir kilisenin tamiri için ilk önce Maadin-i Hümâyûn eminlerine müracaat edilmekteydi.Tamiratın gerçekeşebilmesi için eminlerin durumu merkeze bildirmeleri gerekmektedir.Ancak bu şekilde vaki olan bir müracaat üzerine kiliselerin onarımı için merkezden izin çıkmaktaydı.Onarımın yapılabilmesine dair yayınlanan emirlerde maden eminlerinden durumu yakından takip etmeleri istenilirdi.Yani kiliselerin tamirâtı eskiden mevcut olan ölçülerine uygun olup olmadığı maden eminleri tarafından takibat altında tutulurdu.Mesela 1833-35 yılları arasında Arapgir'de(289),Malatya'da(290) ve Çüngüş'de (291) bulunan bazı kiliselerin onarımına yukarıdaki anlatılan

(286) HH,3394,A,B.

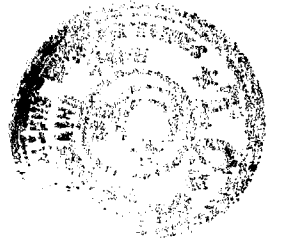
(287) A.Aksın,a.g.t.,s.214-17.

(288) H.Yüksel,a.g.t.,s.106.

(289) Müh.250/1267;251/37.

(290) Müh.251/164.

(291) Müh.251/245.

şekilde ruhsat verilmiş ve Maadin-i Hümâyûn emminden de onarımın eski ölçülerine göre yapılıp yapılmadığını takip etmesi istenilmiştir.

d- İktisadî Alanda Görev ve Yetkileri:

da- Madencilikle İlgili Görevleri:

Maadin-i Hümâyûn emminlerinin iktisadî alanda ilgilendikleri başlıca husus, bir noktada onların ve emanetin varlık sebebi olan madenler konusu idi. Madenlerdeki faaliyetlerin önceden belirlenmiş olan bir düzen içerisinde aksamadan yürütülmesi onların başlıca görevlerindendi. Onların bu konudaki görevleri eskiden beri hiç değişmeden var olagelen bir husustu. Yani emanetin oluşturulmasından önce bu madenlerde görev yapan emminlerin vazifeleri ile Maadin-i Hümâyûn emminlerinin madencilik alanında ifa ettikleri görevler arasında hiçbir farklılık mevcut değildi. Meseleyi biraz daha geniş çerçevede ele alacak olursak; bu konuda imparatorluğun diğer madenlerinde görev yapan emminlerin maden üretimi konusundaki görevleri ile Maadin-i Hümâyûn emminlerinin ifa ettikleri görevler aynı idi ki, bu konuda bir farklılığın olması da zaten normal karşılanamaz. Nitekim N. Çağatay ve R. Anheggerin çalışmalarında da maden emminlerinin madencilik alanında ifa ettikleri görevler konusunda verilen bilgilerle aşağıda verilecek bilgilerin aynı olduğu görülmektedir. Bu genel bilgilerden sonra meseleye Keban-Ergani düzeyinde yaklaşacak olursak Maadin-i Hümâyûn emminlerinin madencilikle ilgili olarak yerine getirdikleri görev ve sorumluluklar hakkında şunları söylemek mümkündür:

Herşeyden önce yeni işletilmek üzere açılmış bir maden ocağını veya önceden çalıştığı halde çeşitli sebeplerden dola-

yı atıl duruma gelmiş bir maden ocağını geliştirmek üzere atanmış bir maden emininin ilk yapacağı iş gerekli ekipmanı sağlayarak ocağı işler hale getirmektir. Bu konuda maden eminlerinin yerine getirecekleri vazifeler hakkında daha imparatorluğun ilk dönemlerinde II. Bayezit zamanında konulmuş olan esas şöyleydi:

"...ve buyurdum ki ilercan varub kuyuculara ve çarhlara ve madenlere münasip olan kimesneleri götürüp madenleri şen edeler.."

(292). Yani emin olan kişi cevher üretiminin sağlandığı kuyular ile cevherin işlendiği yerlere ilgili elemanları bulup koyacak ve madende faaliyeti başlatacaktır, dolayısıyla maden şenlenecektir. Eminler bu iş için temin etmiş oldukları elemanları isim, lakap ve kefilleri ile birlikte defterlerine kaydederler ve onların kuyularda düzenli olarak gelişip gelişmadıklarını kontrol ederlerdi (293). Bu konuda da yine II. Bayezit döneminde konulmuş olan esaslar şöyle idi: Maden emininin yapacağı görevden bahisle

"...ve buyurdum ki madenlerimi ve mecmu mahsulatın görüp gözede ve çarhları ve kuyuları işlede emrim mücebince amel etmeyip avâre yürüyüb işlemeyen kuyucuları ve çarhcı kafirleri işlede işlemeyenleri sekidüp haklarından gele..." denilmektedir. Bu hususta başka bir hükümde de

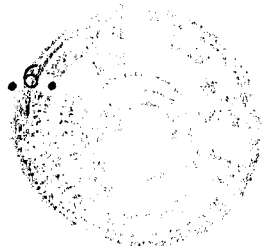
"...ve buyurdum ki vara ol madenleri ve kuyuları göre gözede her kim adet üzere kuyusun işlemeyüp mukayyet olmazlarsa işlede ve ...işlemeyüp tekasül edenlerin haklarından gele..." denilmektedir (294). Bu hükümlerde anlaşılan

o ki, eminler, ilk defa işletmeye alınan veya halen faaliyette bulunan maden ocaklarını devamlı olarak kontrol altında tutmakta-

(292) H. İnalçık-R. Anhegger, Kanunnâme-i Sultanf..., s. 7-8.

(293) N. Çağatay, a.g.e., s. 30. Burada sözü edilen defterden R. Anhegger de bahsetmektedir. Bkz. a.g.e., I, s. 35.

(294) H. İnalçık-R. Anhegger, Kanunnâme-i Sultanf..., s. 6.

dırlar.Burada asıl amaç ise üretimin devamlılığıdır.Nitekim kuyuların atıl durmaması hususunun prensip olarak kabul edildiği yukarıdaki hükümlerden açıkca anlaşılmaktadır.Maden eminleri bu işi yani kontrol işlemini her Perşembe günü kadı ve maden kâti-bi ile yaparlardı.Söz konusu kontrol esnasında onlar başka hususlara da dikkat etmek durumundaydılar.Bunlardan bazıları şunlardır:Kuyular kaç kulaçtır,yani genişliği ne kadardır ve çalışılan kuyu başka ekiplerin sınırına taşmış mı?Cevher kalitesi nasıldır,kuyularda çalışanlar hisselerini yerli yerince almışlar mı, madencilerin çeşitli ihtiyaçları karşılanıyormu, faaliyetler düzenli olarak yürüyormu vb.(295).Yukarıdakilerden ayrı olarak maden ocaklarında boş terkedilmiş kuyular var mıdır varsa sahiplerini bulup yeniden kuyularına getirmek,eğer kuyu sahibi bulunamazsa söz konusu kuyuyu başkalarına verip yeniden işler hale getirmek de maden eminlerinin bu cümleden görevleri arasında yer almaktaydı(296).

Madenlerde üretilen cevherin mirf hissesi dışında kalanını devlet adına satın alınmasını kadı önünde sağlamak da maden emininin bu konudaki görevlerinden birisidir(297).II.Bayezit dönemindeki kanun metinlerinde bu konuda da "...ve işitdim ki...cevher alıcı(lar) taksirlik ederler imiş,adet üzere satın almazlar imiş,cevheri ayağa bırakmak isterler imiş anı dahi gözleye,bundan evvel nice olup gelmiş ise gerü eyle alalar niza etmeyeler"

(298),Yani madencilerin ürettikleri ürünü satamama gibi bir du-

(295) F.Spaho,a.g.m.,s.152-53.R.Anhegger kontrol işleminin Salı ve Cuma günleri yapıldığını belirtmektedir.Bu konuda bkz.

R.Anhegger,a.g.e.,I,s.34.

(296) F.Spaho,a.g.m.,s.139.

(297) R.Anhegger,a.g.e.,I,s.32,105.

(298) H.İnalçık-R.Anhegger,Kanunnâme-i Sultanf...,s.6.

rumla karşılaşmamaları konusunda da onların tedbirli davranmaları gerekiyordu. Burada bahsi geçen satın alma işlemi ise her Cumartesi günü yapılırdı(299).

Üretilen cevherlerin ocaklardan her ne suretle olursa olsun alınmasını o yerin ileri gelenlerinin de yardımı ile engellemek de maden emînlerinin üretim safhasındaki görevlerinden idi(300).

Ocaklarda cevher çıkaran madenci amalelerinin her türlü ihtiyaç maddesi ile malzemelerini zamanında tedarik etmek, buralarda görevli işçilere ücretlerinin zamanında ödenmesini sağlamak ve bütün bu hususlara nezaret etmek yine emînlerin üretim safhasındaki görevleri arasında yer almaktaydı(301). İleriki bölümlerde de görüleceği üzere madencilerin kendilerine lazım olan her türlü ihtiyaç maddesinin tedariki gibi bir problemleri yoktu. Yani gerek teknik malzeme gerekse işe maddeleri belirli bir düzen dahilinde maden idaresi tarafından sağlanarak madencilerin ayaklarına kadar getiriliyor ve önceden belirlenen bir fiyat ile onlara satılıyordu. Madencilerden alınan bedeller ise o malın veya ihtiyaç maddesinin ilk satın alındığı kişilere ödenirdi. Böyle olunca en ufak bir vesile ile de olsa madencilerin meşgul edilmemeleri prensibinin varlığı kendisini açık şekilde hissettirmektedir. Yani üretimin devamlılığı ilkesi doğrultusunda yönetim gerekli tedbirleri almıştır.

Ocaklardan cevher üretiminden sonraki safha olan cevherin ergitilmesi aşamasında da maden emînlerinin ilgilendikleri ve

(299) R. Anhegger, a.g.e., I, s. 34.

(300) H. İnalçık-R. Anhegger, Kanunnâme-i Sultanî..., s. 6.

(301) N. Çağatay, a.g.t., s. 30; R. Anhegger, a.g.e., I, s. 33.

birtakım görevleri ifa ettikleri veya bu safhada gerçekleştirilen işlemlere de nezaret ettikleri görülmektedir. Bu cümleden olarak odun, kütük ve kömür gibi yakıt maddeleri ile mürdeseng, tulum ve kelek gibi ikmal maddelerini usulüne uygun olarak temin ederek madencilere vermek de maden eminlerinin başlıca görevlerindendi. Bundan sonra üretilen madenlerin cinslerine göre mirî hisselerini madencilerden almak ve yine bunun dışında kalanını da mirî fiyatı üzerinden devlet adına satın almak da maden eminlerinin görevlerindendi. Onlar bu işlemi göreve atanırken kendilerine verilmiş olan sermaye ile yapmaktaydılar.

Yine Maadin-i Hümayûn Emâneti sınırları dahilinde madencilik hizmetlerine sermaye olarak tahsis edilmiş mukataa gelirleri varsa-ki, bu türden mukataalar da onlara tefviz edilmekteydi bunları tahsil etmek de onların görevleri cümlesindedir. Bu işlem ise söz konusu mukataaların eminlerce başkalarına iltizama verilmesi yolu ile yapılmakta idi.

Ocaklardan elde edilen cevherlerin tasfiyesinden sonra ortaya çıkan ürünlerin gerekli yerlere naklinin sağlanması da maden eminlerinin sorumlu oldukları hususlardandı.

Bütün bunlardan sonra madenlerdeki her türlü mesele hakkında merkezle doğrudan yazışmak ve bu cümleden olarak, madenlerde bir yıl sonunda elde edilen ürünlerin miktarını, tahsil edilen mukataa gelirlerini ve bütün harcamaları en ince ayrıntılarına kadar bir defter haline getirip kadiya onaylattıktan sonra İstanbul'a göndermek de eminlerin vazifelerinden idi. Söz konusu deftere göre eminlerin muhasebeleri görülürdü ki, bu işlemin sonunda madenlerin kâr zarar durumları veya madenlerde elde edilmiş olan ürün miktarları ortaya çıkardı.

Bu arada, Osmanlı madencilik rejiminde üçlü bir kontrol mekanizmasının mevcut olduğu görülmektedir. Bu mekanizma gerek eminler, gerekse maden bölgesinde bulunan kadı ve maden kâtiplerinin madencilikle ilgili görevleriyle alakadardır. Buna göre maden eminlerinin yukarıda değinilen görevlerini yaparken herhangi bir kusur işlemleri veya bir yolsuzluk yapmaları durumunda onları kadı ve maden kâtibinin doğrudan İstanbul'a şikayet etme hakları mevcuttu. Aynı şekilde bir maden bölgesinde yer alan kadının madencilik faaliyetleri ile ilgili olarak yapacağı bir ihmal veya yanlış davranışı da emin tarafından, maden kâtibinin de aynı türden davranışları emin ve kadı tarafından devlet merkezine şikayet edilebilecektir(302).

Bu arada madencilerin asayiş ve güvenliklerinin sağlanarak daimî olarak faaliyette bulunmalarını sağlamak da maden eminlerinin bu konudaki görevleri bütünündendi.

Maden eminlerinin madencilikle ilgili olarak ifa ettikleri veya yerine getirmek durumunda oldukları görevler konusunda verilen bilgiler genel mahiyette idi. Yani bütün imparatorluk genelindeki madenlerde bulunan maden eminleri için geçerli idi. Bütün bu hususları Maadin-i Hümayûn'dan örneklendirecek olursak şunları söyleyebiliriz: Bize bu konuda H.1248(M.1832-33) yılına mahsus olmak üzere maden emini atanmış olan İshak Paşa'nın atama emri yeterli bilgi vermektedir. Söz konusu atama emrinde ilgiye eminliğe atandığı bildirildikten sonra kendisinden birtakım hususları yerine getirmesi istenilmiştir(303). Buna göre İshak Paşa'nın yerine getireceği hususlar şunlardı:

(302) F.Spaho, a.g.m., s.153.

(303) F.Tızlak, a.g.t., s.105.

- Herşeyden önce madenlerin iyi bir şekilde idaresini sağlamak. Bu cümleden olarak da madenlerle ilgili olarak daha önceden belirlenmiş olan nizamları ve kuralları yerli yerinde tatbik etmek veya tatbik edilmesine nezaret etmek.
- Madenlerin her yönü ile imar edilmesini sağlamak.Yani buraları devamlı olarak üretim yapılabilir durumda tutmak,bunun için ne gerekiyorsa yapmak veya yaptırmak.
- Madenlere bağlı olan yerlerin "hıfz-ı hırasat"ini yani korunmasını sağlamak ve bu cümleden olarak gerek madenler bölgesinde gerekse madenler için çeşitli ihtiyaçların temin edildiği yerlerde eşkiyalık faaliyetlerini önlemek.Bu türden hareketlere girişenler varsa yakalanıp cezalandırılmalarını sağlamak.Bu işe gücü yetmezse ilgililerin isim ve şöhretlerini İstanbul'a bildirmek.
- Madenci amalelerinin her türlü mezalimden korunmasını sağlamak.
- Madenlerden istenildiği gibi ve bol miktarda ürün elde etmek.
- Elde edilen ürünleri ise peyderpey İstanbul'da bulunan merkezî Darphaneye göndermek.
- Aynı şekilde yıl sonunda hesabının görülmesi için bütün gelir ve giderlerine gösterir bir defteri de yine Darphaneye göndermek.

Burada da görüldüğü üzere Maadin-i Hümâyûn eminlerinin madencilik faaliyetleri ile doğrudan ilgili olarak ifa ettikleri görevler,imparatorluğun diğer madenlerinde mevcut eminlerin yerine getirdikleri vazifelerle aynıdır.

db- Devlet Gelirlerini Tahsil Etme:

Maadin-i Hümâyûn eminleri iktisadî alanda sadece madenler

ile veya madenlerin üretim faaliyetleri ile ilgilenmiyorlardı. Aksine onlar emanet sınırları dahilinde iktisadî hayatın diğer unsurları ile de yakından ilgilenmekteydiler. Yani bir noktada emanet sınırları dahilinde iktisadî düzenin devamıyla da ilgilidiler.

Bu alanda onların ifa ettikleri veya nezaret ettikleri hususların başında "...Maadin-i Hümâyûn'a merbut olan elviye ve nevâhîlerde..." mevcut "...emvâl-i mukataat, fevâiz ve harciyâb" ın tahsili geliyordu(304). Eminler söz konusu mukataalardan veya gelir kaynaklarından Maadin-i Hümâyûn'a tahsis edilmiş olanları ile özellikle ilgilenmekteydiler(305). Mesela 1782 yılında yıllık 10000 kuruşluk bir bedelle Çarsancak voyvodaları tarafından iltizama alınan bir mukataanın işlerine karışan, bazı engeller çıkaran birisinin söz konusu hareketlerinin engellenmesi merkezî yönetim tarafından, yayınlanan bir emr-i şerifle istenilmiştir(306). Onlar aynı şekilde, emanet sınırları dahilinde yer alan diğer mirî mukataaların düzeniyle de yakından ilgileniyorlardı. Mesela yine 1782 yılında "Arguvan Nahiyesi ve Tevabii Havas Kuralları Mukataası"nın Keban serdarı Osman Ağa'ya maden emini tarafından iltizama verildiği görülmektedir(307). Yine bu türden mirî mukataaların gelirlerinin tahsili için merkezden gönderilen mübaşirlere de Maadin-i Hümâyûn emînleri yardımcı oluyorlardı. Mesela H.1206(M.1791-92) yılında, geliri mirî adına tahsil edilip başka yerlere tahsis edilen 19 adet mukataanın bulunduğu Malatya Sancağında böyle bir durumla karşılaşılma-

(304) DMMK, 23125.

(305) H. Yüksel, a.g.t., s. 9, 27, 28.

(306) CMa1. 12505.

(307) H. Yüksel, a.g.t., s. 73.

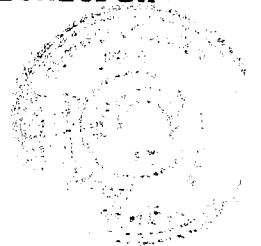
dır.Söz konusu tarihte adı geçen sancak dahilinde bulunan mîrîf gelirleri tahsil için İstanbul'dan mübaşirler gönderilmiş, fakat bunlar her nedense görevlerinde başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Maadin-i Hümâyûn emini Yusuf Ziya Paşa devlet merkezine bir arz yazarak durumdan kendisinin mesul tutulmamasını ve bu gelirlerin tahsili işlemine yeni bir düzen verilmesini istemiştir(308).Yine,Keban madenine bağlı olan köylerin gelirlerine berat ile tasarruf eden kişilerin 1780 yılında,gelirlerin tahsili sırasında köylülerin kendilerine karşı gelmeden üzerlerine düşen vergiyi normal şekilde ödemelerinin sağlanması için Maadin-i Hümâyûn eminine müracaat ettikleri görülmektedir.Söz konusu kişiler, Maadin-i Hümâyûn eminden belirtilen maksada yönelik olarak Keban madeni köylerinde yaşayan ahaliye hitaben bir buyuruldu göndermesini istemişlerdir(509).Aynı şekilde Çüngüş kazasından İrad-ı Cedfd Hazinesi'ne tahsis edilmiş olan resm-i keyl ve yapağı akçelerinin tahsil zamanının geldiği de H. 1220(1805-6) yılında adı geçen kaza ileri gelenlerine Maadin-i Hümâyûn emini tarafından hatırlatılmış ve akabinden de söz konusu gelirin adı geçen hazineye gönderildiğine dair bir ilâmın Keban'a gönderilmesi istenilmiştir(510).

1836 yılında yılında bütün ülke genelinde oluşturulmaya çalışılan Redif-i Asâkir-i Mansûre ordusu için iane-i cihâdiye kaleminden tahsil edilmeye başlanılan vergilerin maden kazalarından tahsil edilerek ilgili hazineye gönderilmesi ile de Maadin-i Hümâyûn emînlerinin yakından ilgilendikleri görülmektedir.Maadin-i Hümâyûn emînleri bu konuda kaza ileri gelenlerin-

(308) CMal.29322.

(309) H.Yüksel,a.g.t.,s.38.

(310) lbr.b.Muh.v.52.

den hisselerine düğen bedellerin tahsil edilerek Keban'da bulunan hazineye gönderilmesini bir buyuruldu ile istemekteydiler (311).Maadin-i Hümayûn eminlerinin tahsili ile ilgilendikleri mirî gelirler arasında maden kazalarından toplanması gereken cizye(312) ve maden idaresine sermaye teşkil etmek üzere yine maden kazalarından tahsil edilmesi gereken salyaneler yer almakta idi(313).Maden eminlerinin bu cümleden olarak ilgilendikleri bir diğer husus da,emanet sınırları dahilinde olup da tahsilinde günlük çekilen mirî mukataa mallarının tahsili idi(314).

dc- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Para Düzeni ile İlgilendirmeleri:

Maadin-i Hümayûn eminleri ülkede geçerli olan para düzeninin istikrarı konusunda da,yani söz konusu düzenin emanet sınırları dahilinde sağlanması konusunda da merkezî yönetimin doğrudan muhatabı idiler.Mesela 1780(315),1789-90(316),1833(317) ve 1835(318) yıllarında ayarları bozuk olduğu için tedavülden kaldırılmak istenilen akçeler ile altın ve gümüş eşyaların para basılmak üzere toplatılıp İstanbul'a gönderilmesi konusunda yayınlanmış olan emr-i şeriflerin birer sureti de eminlere gönderilmiştir.Bu emirlerde Maadin-i Hümayûn eminlerinin kendi bölgelerinde gerekenleri yapmakla mükellef tutuldukları görülmektedir.

(311) A.Aksın,a.g.t.,s.65.

(312) F.Tızlak,a.g.t.,s.194-95.

(313) İbr.b.Muh.v.12,16,56,74;H.Yüksel,a.g.t.,s.13,18.

(314) H.Yüksel,a.g.t.,s.30.

(315) Y.Özkaya,a.g.e.,s.313;H.Yüksel,a.g.t.,s.21.

(316) Eğ.Sic.1,9/16.

(317) F.Tızlak,a.g.t.,s.186-87.

(318) F.Tızlak,a.g.t.,s.214.

Maadin-i Hümâyûn Emâneti sınırları dahilinde define türünden eski sikkelerin Darphaneye gönderilmesiyle de maden eminleri ilgilendiği gibi, onlar bölgelerinde yeni definelerin araştırılması ile de mükellef tutulabilmişlerdir(319).

dd- Maadin-i Hümâyûn Eminlerinin Ticarî Hayatla İlgilenmeleri:

Maadin-i Hümâyûn eminlerinin veya bağlı madenlerde onlara vekalet görevini yerine getiren vekillerin emanet sınırları dahilindeki ticarî hayat üzerinde de etkinliklerinin var olduğu görülmektedir. Onların bu alanda ilgilendikleri başlıca hususlar şunlardı: Bu konuda ilk dikkati çeken, onların çarşı ve pazar düzeni ile yakından ilgilenmeleridir. Mesela 1813 yılında Maadin-i hümâyûn emini, emanet sınırları dahilinde çarşı ve pazar düzeninin bozulduğundan ve isteyenin istediği fiyattan mal satmaya başladığından bahisle durumun düzeltilmesi için kaza ileri gelenlerine hitaben bir buyuruldu yazmıştır(320). Söz konusu genel buyurulduda ilginç bir husus yer almaktadır. O da, maden emininin bu işe tevessül ederken bu vazifenin "vülât"ın görevleri arasında yer aldığını bilerek hareket ettiğini belirtmesidir. Bu durum ise bize Maadin-i Hümâyûn eminlerinin statülerini daha da belirginleştirmesi açısından önemlidir. Çünkü duruma bakılırsa Maadin-i Hümâyûn emini kendisini vali pozisyonunda görmüştür veya adı geçen emâneti idare eden eminler eyalet valilerinin üzerine düşen görevleri yerine getirmekle yetkili kılınmışlardır.

(319) Müh.230/295. Burada sözü edilen husus 1810 yılında olmuş ve Eğin kazasına bağlı Beyrut(?) köyünde bulunan 107 adet eski sikkenin Darphaneye gönderilmesi eminden istenmiştir.

(320) İbr. b. Muh. v.30.

Bu konuda bir diğ er örnek de 1834 yılına aittir.Söz konusu tarihte Harput ahalisinin Maadin-i Hümayûn eminine,o ana kadar gayr-i resmî şekilde devam eden pazar geleneğinin haftanın Pazartesi gününün tahsisi ile resmîleştirilmesi yolunda bir arzı vaki olmuştur.Maadin-i Hümayûn emini de durumu bir şukka ile merkeze bildirmiş ve ahalinin isteğ i merkezî yönetimce de uygun bulunarak Pazartesi günü Harput'da pazar kurulması kabul edilmiştir(321).

Diğ er yandan,emanet sınırları dahilinde gerek yerleşim birimlerinde gerekse şehirler arasında ticarî hayatın düzenlik ve asayiş içerisinde devamından da maden eminleri sorumluydular. Nitekim 1807 yılında Çüngüş'de bazı fesat ehli kişiler tedavülde olan yüzlük ve ikilik akçelerin geçmediğ i şeklinde bir yalan uydurarak ticarî hayatın durmasına sebebiyet vermişlerdir.Çünkü bu dedikodu üzerine esnaf paraların geçmiyeceğ i düşüncesi ile zikredilen paralarla alış veriş yapmaz olmuştur.Ergani'de bulunan vekil durumdan haberdar olmuş ve Çüngüş kadısı ile subağ sından bu işe sebebiyet verenlerin yakalanıp Ergani'ye gönderilmelerini bir tezkere ile istemiştir(322).1813 yılında da Halebü's- şehbâ'dan Ergani'ye gelmekte olan tüccarların eşkiya saldırısına uğramaları ile de Keban'da bulunan eminin bizzat ilgilendiğ i görülmektedir(323).

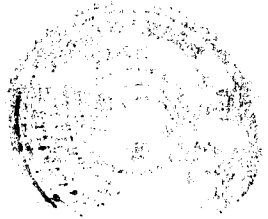
de- Maadin-i Hümayûn Eminlerinin Timarlarla İlgilenmesi:

Maadin-i Hümayûn eminlerinin ilgilendikleri hususlardan biri de emanet dahilinde yer alan timarlar ve zeametlerdi.Ancağ eminlerin bunlarla ilgisi taliplilerine tevcih etmek şek-

(321) A.Aksın,a.g.t.,s.451-53.

(322) İbr.b.Muh.v.59.

(323) İbr.b.Muh.v.22.

linde değil de, tasarruf eden kişilerin bazı işlerine aracı olmak şeklinde tecelli ediyordu. Mesela 1812 yılında emanet sınırları dahilinde yer alan bir timara tasarruf eden kişinin beratının yenilenmesi için Maadin-i Hümayûn eminine bağ vurduğu ve durumun emin tarafından İstanbul'a bildirilerek meselenin halledilmiş olduğu bilinmektedir(324). Yine aynı yıla ait başka bir kayıtda da tasarruf ettiği köyün "bf- hasıl" yani verimsiz olması dolayısıyla, timarını geçici olarak terkederek köyüne giden bir kişinin geri döndüğü zaman her ne suretle olursa olsun sert bir muameleye maruz bırakılmamasını Keban'daki eminin Ergani'deki vekiline bir mektup ile bildirdiğini biliyoruz(325). Eminlerin timarlarla ilgilenmesine bir örnek de, 1805 yılında Ergani kazası Milan köylülerinin köylerine tasarruf eden kişinin kendileri ile ilgilenmediğinden dolayı değiştirilmesi yolundaki arzlarının Maadin-i Hümayûn emininin onayından geçmesidir(326). Yeni adı geçen köyün ahalileri isteklerini ilk önce maden eminine bildirmişlerdir. Aynı şekilde H.1250(M.1834-35) yılında da Ergani'de bulunan derbentçilik timarlarının tevcihinde Maadin-i Hümayûn emininin aracı olduğu görülmektedir(327).

Maadin-i Hümayûn eminlerinin, madencilik faaliyetleri de dahil olmak üzere iktisadî hayatın çeşitli birimlerinden verilen örnek görevlerinden sonra karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Eminler kendilerine tefviz edilmiş olan Maadin-i Hümayûn Emâneti'nde sadece madencilik faaliyetlerinin yürütülmesi ile mükellef değildirler. Aksine onlar, Osmanlı imparatorluğunda yü-

(324) İbr. b. Muh. v. 33.

(325) İbr. b. Muh. v. 29.

(326) İbr. b. Muh. v. 75.

(327) HH, 3356, A-B-C-D.

rürlükte olan iktisadî nizamın kendi bölgelerinde yürütülmesinden de sorumludurlar. Böyle olunca maden eminlerinin sadece bir mukataa yöneticisi pozisyonunun varlığından bahsetmek yanlış olacaktır. Çünkü onlar tasarrufları altındaki çok geniş bir bölgenin her türlü iktisadî meseleleri ile de ilgilenen bir idareci konumundaydılar. Onların bu konumuna, yukarıda çarşı ve pazar düzeni ile ilgilenmeleri bahsinde bir vesile ile geçen ve valilerin görevlerini yerine getirdikleri hakkındaki ifade daha da açıklık getirmektedir.

e-Askerî Görev ve Yetkileri:

Maadin-i Hümayûn eminlerinin birtakım askerî yükümlülükleri de yerine getirdiklerini görüyoruz. Hemen belirtelim ki, burada üzerinde durulacak husus, maden eminlerinin kendi bölgelerinden asker tertip ederek istenilen yerde orduya katılmaları durumudur. Burada belirtilecek olan bu husus Maadin-i Hümayûn Emânetinin kuruluşundan beri geçerliydi. Nitekim 1775 yılında Diyarbakır taraflarında meydana gelen bir olay üzerine Maadin-i Hümayûn kazalarından da-Çarsacak hariç çünkü burası kömürcü idi- harbe ve darbe kadir yani savaşa yeteneğine sahip askerlerin tertip edilerek ilgili bölgeye sevk edilmesinin istenildiğini görüyoruz (328). Bu konuda merkezden gelen emirde eminin görevinin başında kalması da özellikle belirtilmiştir. Bunun da başlıca sebebi madenler bölgesinin otorite yönünden boş bırakılmamasıdır. Çünkü aksi halde bölgede hemen eşkiyalık faaliyetleri başlayabilecektir.

Maadin-i Hümayûn eminleri özellikle bir dış tehlike söz konusu olduğunda, yani cihat ilan edildiği zamanlarda sefere

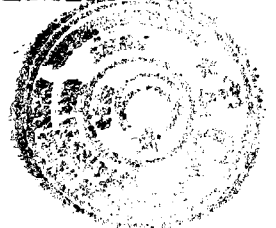
(328) Müh.165/873.

çağrılırdı.Bu gibi durumlarda mesele ilk önce bir fermanla maden eminine bildirilir ve ileride yer ve zamanı belirtilecek bir tarihte sefere katılmak için yayınlanacak olan emri şerifi beklemesi istenilirdi.Ayrıca sadrazam da konu ile ilgili bir mektubu emine gönderirdi.Söz konusu durumlarda eminlerin beylik caizeleri devlet-i âliye tarafından kendilerine verilirirdi.Nitekim 1782 yılında Maadin-i Hümâyûn emininden ,emanet dahilinden tertip edecek olduğu 150 asker ile "...müdefa-i adâ ve ikâme-i fariza-i cihat ve gazâ zımında" Rumeli taraflarında ordu-yı hümâyûna katılması istenilmiştir(329).Yine,H.1202(M.1787-88) yılında Maadin-i Hümâyûn'a tabi yerlerden Palu ve Eğil hakimleri ile Çermik beyinin sefere katılmakla yükümlü tutulduklarını görüyoruz(330).

Fakat,gerek maden emininin,gerekse emanete bağlı olan yerlerin hakim ve beylerinin seferle yükümlü tutulmalarının hemen akabinden maden bölgesinin bazı gerekçelerle seferden muaf tutulması yolunda İstanbul'a bazı arzların vaki olduğu gözlenmektedir.Nitekim yukarıda verilen her iki örnek olayda da böyle bir durum söz konusu olmuştur.Maadin-i Hümâyûn emininin Rumeli tarafında orduya katılmasından muaf tutulması ile ilgili arzda öne sürülen sebepler şunlardı:Herşeyden önce maden bölgesi seferin olacağı bölgeye uzaktır.İkinci olarak,maden bölgesi dağlık,taşlık ve aşiretlerin bol olduğu bir yerdir.Üstelik bölge halkı maden idaresine karşı olan yükümlülüklerini zor yerine getirmektedir,bu durumda halk daha da mutazarrır olacaktır.Üçüncü olarak da,Maadin-i Hümâyûn eminin kendisinin sefere katılması du-

(329) H.Yüksel,a.g.t.,s.82-83.

(330) Müh.185/340.Bu sefere Palu hakimi 200,Eğil hakimi 100 ve Çermik beyi de 60 askerle katılmıştır.

rumunda hizmetlerin sekteye uğrayacağını öne sürdüğü görülmektedir. Palu, Çermik ve Eğil hakim ve beylerinin seferden muaf tutulmaları ile ilgili olan arzında da emin, buraların Maadin-i Hümayûn'un önemli ihtiyaçlarından olan kömürün tedariki ile yükümlü olduğu, dolayısıyla buraların beylerinin sefere katılmaları durumunda kömürün yerli yerince sağlanmasında güçlüklerle karşılaşılacağı ve ahalinin de ikinci bir külfet altına sokulmuş olacağı şeklinde bahaneler ileri sürmüştür. Bu arz ise şartlı olarak kabul edilmiş ve söz konusu yerlerin bundan sonraki muafiyetinin başka kazalara duyurulmaması istenilmiştir.

Maadin-i Hümayûn'dan asker tertibine dair fermanların akabinde vaki olan muafiyet arzları kabul edilmez de, maden bölgesinden asker sevki gerçekleşirse Maadin-i Hümayûn eminleri genellikle bu kuvvetleri bir başbuğ komutasında ilgili yere gönderirler ve kendileri maden bölgesinde kalırlardı. Mesela H.1223 (M.1808-9) tarihinde Maadin-i Hümayûn emininin Sincar Dağı bölgesinde meydana gelen bir karışıklıkta Ergani'ye civar olan kazalardan tertip edilen kuvvetlerin başına belirtilen şekilde bir başbuğ tayin ettiğini(331), yine, aynı yıllarda Çarsacak yöresinde Fındık Ali isminde birinin giriştiği eşkiyalık faaliyetini bastırmak üzere oluşturulan kuvvetlerin başına da bir başbuğ tayin etmiş olduğu bilinmektedir(332). Aynı şekilde 1828-29 Osmanlı-Rus harbi dolayısıyla Maadin-i Hümayûn emininin kendi bölgesinden tertip edecek olduğu askerleri ile Şark seraskerinin emrine girmesi istenildiğinde de(333) böyle bir durumla karşılaşmaktadır. Söz konusu emir gereği olarak Maadin-i Hü-

(331) İbr.b.Muh.v.10.

(332) İbr.b.Muh.v.38.

(333) HH,43891;F.Tızlak,a.g.t.,s.120-21.

mâyûn emini Salih Paşa'nın ilk etapda tertip ettiği 1000 asker-
rin başına Palu hakimi İsmaili Bey'i serdar tayin ederek kuvvet
gönderdiği(334), fakat ahalinin asker vermekte güçlük çıkarmasını
ileri sürerek kendisinin seferden affedilmesini istemiş olduğu
görölmektedir. Ancak onun bu isteği kabul edilmemiş ve istenilen
yerde hazır bulunması emredilmiştir. Bu olayda maden emininin mut-
laka istenilen yere gitmesinin emredilmesi olayın vehametinden
kaynaklanmış olmalıdır. Yoksa normalde bu gibi durumlarda maden
eminleri görevlerinin başında kalıyorlardı.

Bu arada Maadin-i Hümayûn'dan asker tertibi meselesinde bir
husus dikkati çekmektedir. O da, maden bölgesinde madenlerin muha-
fazası hizmetindekiler hariç tutulursa muvazzaf hazır bir kuvve-
tin bulunmayışıdır ve dolayısıyla bölgeden sağlanan askerlerin
ücretli ve ücretsiz olarak yeniden tertip edilmesi hususudur.
Nitekim Fındık Ali ismindeki eskiyanın tedibi için günlük 20'
şer paradan 10 kuruşluk bir bedel karşılığında asker tertip e-
dilmiştir(335). Rus harbi dolayısıyla bölgeden tertip edilen
askerlerin ücretlerinin de Darphane tarafından verileceği bu
konuda yayınlanmış olan emr-i şerifde belirtilmiştir(336).

Bütün yukarıda anlatılanlardan sonra karşımıza çok yönlü
görev ve sorumlulukları olan ve bunları yerine getiren bir Ma-
adin-i Hümayûn emini çıkmaktadır. Yani Maadin-i Hümayûn eminle-
ri sadece konusu madenler olan bir mukataaya tasarruf eden ki-
şiler olmaktan öteye, daha önce de belirtildiği üzere, sınırları
dahilinde sancaklar, hükümetler, beylikler ve kazalar bulunan
çok geniş bir bölgenin her türlü problemi ile ilgilenen ve ge-
rektiğinde de askerî yükümlülüklerle mükellef tutulabilen ve

(334) HH, 43908.

(335) İbr. b. Muh. v. 38.

(336) HH, 43891.

bunları da şartlara göre yerine getiren kişilerdi. Halbuki klasik Osmanlı sisteminde mukataalara tasarruf eden kişilerin bu türden askerî yükümlülekleri yerine getirmek bir yana, ellerinde herhangi bir askerî kuvvet bulunmadığı bilinmektedir. Üstelik onlar herhangi bir sengkelleme ile karşılaştıklarında İstanbul'a, merkezî yönetime müracaat etmekteydiler(337). Maadin-i Hümayun' da ise bu gibi kişiler zaman zaman eminden yardım istemekteydiler. Böyle olunca maden eminlerini ne sadece mukataaya tasarruf eden kişiler, ne sancak beyi-çünkü emanet dahilindeki sancaklar da eminlerin yönetiminde idi- ne de eyalet valisi konumundaki beylerbeyi olarak telakki edilebilir. Çünkü eyalet valilerinin genelde eyaletlerinin askerî işleri ile ilgili oldukları(338), diğer alanlarda ise nezaretçi pozisyonunda oldukları (339) bilinmektedir. Halbuki maden eminleri yukarıda da görüldüğü üzere idarî, askerî, iktisadî ve hukukî alanlarda da tasarruf ettikleri yerin hakimi durumundaydılar. Ancak burada belirtilen görev ve yetkiler ber-vech-i istiklâliyyete sahip olan eminleri içindir. Yani 1836'ya kadar olan dönem için söz konusudur. Çünkü belirtilen tarihten itibaren karşımıza başka eyaletler dahilinde yer alan bir Maadin-i Hümayun Emâneti ve ona tasarruf eden eminler çıkmaktadır.

E- Maadin-i Hümayun Emâneti'ndeki İdarî Görevliler:

Maadin-i Hümayun Emâneti sınırları dahilinde klasik Osmanlı idarî birimlerinden olan çeşitli kazalar mevcuttu. Dolayısı ile bu idarî birimlerde de diğer kazalarda bulunan görevlilerin bulunması normaldi. Ancak konumuz madencilikle sınırlı oldu-

(337) Y.Özkaya, a.g.e., s.100-101.

(338) İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, s.581.

(339) Y.Özkaya, a.g.e., s.180.

bu için burada onlardan bahsedilmeyecektir. Bahis konusu olacak olan emanet dahilinde madencilik faaliyetleri ile ilgili olarak çeşitli idari hizmetleri yürüten görevliler olacaktır. Burada sözü edilecek olan görevlilerin tespitinde bize büyük ölçüde mahallî kaynaklar yardımcı olmuştur. Bunların içinde de Keban Sicili diye bilinen defter ile İbrahim bin Muhammed'in Hatıraları olarak telakki edilen iki defterin özel bir yeri vardır. Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarı ile Maadin-i Hümayûn Emâneti dahilinde madencilikle ilgili görevleri yerine getiren zümreye mensup kişileri şu şekilde belirtmek mümkündür:

1- Vekil:

Maadin-i Hümayûn Emâneti kendilerine bir yıllığına tefviz edilmiş olan kişiler kendilerine bağlı madenleri Keban'dan atadıkları bir vekil vasıtası ile yönetirlerdi(340). Adı geçen emaneti oluşturan iki esas madenden birisi olan Ergani madeni olduğu için burada özellikle bu madenin yöneticisi pozisyonundaki vekil ele alınacaktır. Çünkü maden emanetine bağlı olduğuna daha önce işaret edilen madenler uzun süreli üretim faaliyetine sahne olmamıştır. Gerçi o madenler de Ergani gibi vekil emînler tarafından yönetilmiştir. Fakat onların pozisyonları da yani atama, azil ve görevleri gibi hususları Ergani'deki vekil gibi idi, Bu yüzden burada örnek olması açısından Ergani'de bulunan vekil ele alınacaktır.

Ergani'deki vekiller de, Keban'da bulunan asıl emînler gibi çok daha önceki dönemlerden beri burada mevcut olan sarayda oturmaktaydılar. Bu sarayın da tamirat ve bakım masrafları da mirfice karşılanmaktaydı(341).

(340) TKEvr. 4601/5,6; CDM, 1786; İbr. b. Muh. v. 4, 5, 34, 38, 60, 72; H. Yüksel, a.g.t., s. 31, 32.

(341) CDM, 1877.

a- Atama ve Azil:

Keban'da oturan Maadin-i Hümayûn eminleri emanetin başlıca madenlerinden olan Ergani madenini de ele alınan dönem boyunca devamlı olarak vekiller aracılığı ile yönetmişlerdir(342).Ergani madenine vekil olarak atanan kişiler genellikle mahallin ileri gelenlerinden seçilirdi.Yani Ergani bölgesinde idareye kadir veya daha önce çeşitli idarî hizmetlerde bulunmuş olan ümera tatifesinden seçilirlerdi ki,yeni atanarak göreve başlamış olan maden eminleri bu seçimi genellikle Ergani madeninde daha önceden yöneticilik görevinde bulunmuş kişiler arasından yaparlardı(343).

Yukarıda belirtilen özelliklere sahip ve Maadin-i Hümayûn emininin uygun gördüğü kişilerden birinin vekil olarak atanabilmesi için, maden emini durumu ilk önce İstanbul'a bildirirdi. Atama bundan sonra gerçekleşirdi(344).Atanması merkezden uygun görülen kişilere Ergani madeni bir yıllığına yine Maadin-i Hümayûn eminlerinde olduğu gibi "...kâffe mülhakât ve müstemilâtı.." ile "...bi'l-vekâle tefviz" edilirdi(345).İlk defa vekalet atanana ve eski görevinde devamı yeni emin tarafından uygun görülen kişilere de Keban'da maden eminleri tarafından,kendilerine daha önce yapıldığı gibi hilat giydirilirdi(346).Keban'da hilat giyen kişi görev yerine hareket etmeden önce kendisine Ergani madeninin "...cümle merbutât ve muzafâtıyla ihale ve tefviz..." buyrulduğunu ihtiva eden bir tebşir bütçekeresini Ergani madenine civar kazalar ileri gelenleri ile diğer ilgililere hitaben ka-

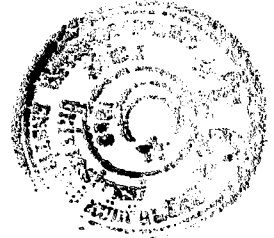
(342) Bu konuda 340 nolu dipnota bkz.

(343) İbr.b.Muh.v.60.

(344) İbr.b.Muh.v.60.

(345) İbr.b.Muh.v.38;H.Yüksel,a.g.t.,s.19.

(346) İbr.b.Muh.v.4,5.

leme alırdı(347).Ergani madenine vekil olarak atanmış olan kişiler söz konusu tezkerelerinde ayrıca,kendilerinin Ergani' ye gelmek üzere yola çıktıklarını ve herkesin "hüsn-i hareket" üzere,yandıyı hareketlerde bulunmaya gayret etmeleri gerektiği ile aksi davranışların cezaya müstahak olacağını belirtirlerdi.Yine bu tezkerelerde,madene bağlı kaza ileri gelenlerinin bütün maden bölgesinin-civar kazalar da dahil olmak üzere meselelerinin görüşülmesi için Ergani'de hazır bulunmaları da istenilirdi.

Bu arada,kendisine "nühas emini" de denen(348) vekillerin bu görevi belirli miktarda bir caize vererek aldıklarını da belirtelim(349).Ancak burada sözü edilen caizelerin miktarı hakkında kaynaklarda aydınlatıcı bilgiye rastlanılamamıştır.Dolayısıyla zaman zaman bu işe talip olanlar da olurdu.Fakat Keban'da bulunan emin seçimi kendisi yapardı,uygun görmediği kişilere bu görevi vermezdi.Mesela 1779 yılında Ahmet Bey isminde birisi bu işe talip olmuş ve birkaç defa Keban'da bulunan emine müracaat etmiş,fakat adı geçeninin desiseli ve hilebaz birisi olduğunu bilen emin söz konusu istekleri reddetmiştir(350).

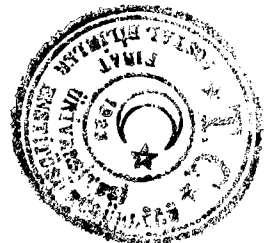
veki Keban'dan Ergani madenini idare etmek üzere atanan vekil emine de sermaye verilmekte idi.Ancak onlar bu sermayeyi doğrudan Darphaneden değil de Keban'da bulunan eminden zaman zaman taksitler halinde ve ihtiyaç durumuna göre almaktaydılar. Mesela 1805 yılında Keban'dan Ergani'de bulunan vekil emine 100000 kurus sermaye gönderilmiş,fakat bunun zamanında yeti-

(347) İbr.b.Muh.v.34,38.

(348) CDM,1786;Müh.200/3.

(349) İbr.b.Muh.v.55.

(350) H.Yüksel,a.g.t.,s.32.

memesi üzerine, vekilin acil olarak 50000 kuruş daha gönderilmesi yolunda bir istegi vaki olmuştur(351).

Ergani'de bulunan ve kendilerine bakır emini anlamında nühas emini de denilen vekillerin görevleri tabif olarak atandıkları yılın sonunda biterdi. Eğer Maadin-i Hümâyûn emini o kişinin görevinden memnun olursa, veya Keban'a yeni gelen bir Maadin-i Hümâyûn emini Ergani'de daha önce vekillik görevinde bulunmuş olan kişinin iyi hallerini öğrenirse halihazırda görev başında bulunan kişinin söz konusu vazifede devamı mümkün olabilirdi. Nitekim, uzun yıllar Maadin-i Hümâyûn eminliğini başarı ile yürütmüş olan Yusuf Ziya Paşa zamanında Çermikî Seyfullah Bey'in bu şekilde birkaç yıl Ergani madeninde vekillik görevinde bulunduğu bilinmektedir(352). Vekil eminlerinin görevlerinin sona ermesi konusunda, bazen normal sürenin dolmadan görevden ayrılmaların da olabildiğini belirtelim. Burada sözü edilen durumlar genelde vekil olan kişinin isteğinden kaynaklanmaktaydı. Bu tür isteklerde de etken olan başlıca husus, vekilin kendi başarısızlığını görmesi idi(353).

Diğer yandan, Maadin-i Hümâyûn eminlerinde olduğu gibi Ergani madeninde bulunan vekil eminlerin atama ve azilleri konusunda da merkezî yönetimin halktan gelen isteklere olumlu yaklaştığı ve ahalden gelen istek doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Ancak bu her zaman olumlu sonuçlar vermeyebiliyordu. Şöyle ki, yine Yusuf Ziya Paşa'nın Maadin-i Hümâyûn eminiliği sırasında Çermikî Seyfullah Bey görevini sadakatla ve otoriter bir şekilde birkaç yıldan beri ifa etmektedir. Bu ise

(351) İbr. b. Muh. v. 5.

(352) İbr. b. Muh. v. 60.

(353) İbr. b. Muh. v. 72.

bölgede mevcut eşkiya taifesinin işine gelmemektedir. Böyle
 lunca onlar halktan bazı kişileri de kandırarak, İstanbul'a
 Seyfullah Bey'den memnun olmadıklarını dolayısıyla onun gö-
 revden alınıp yerine Eyüp Sabri Bey isminde birinin vekil ta-
 yin edilmesini ihtiva eden bir arz yazarlar. Yusuf Ziya Paşa'
 dan habersiz olarak gerçekleştirilen bu arz üzerine durumun
 araştırılması için bir emr-i şerif yayınlanır. Yusuf Ziya Paşa
 gerekli soruşturmayı yapmak için Seyfullah'ı Keban'a çağırır
 ancak, o bu işle uğraşırken eşkiya kolladığı fırsatın doğduğu-
 na inanarak Eyüp Sabri'yi vekaletе geçirir. Bu konuda hernasıl-
 sa İstanbul'un da onayını alırlar. Eyüp Sabri'nin vekaletе ge-
 tirilmesi ile Ergani'de büyük bir keşmekeş ve eşkiyalık faali-
 yeti başlamıştır. Çünkü artık onlara engel olabilecek güçte bi-
 risi iş başında değildir(354).

b- Vekil Eminlerin Görev ve Yetkileri:

Vekiller, atamaları bahsinde de görüldüğü üzere Ergani'ye
 burada bulunan maden ve ona civar olan kazaların bütün işleri-
 ni görmek üzere atanıyorlardı. Dolayısıyla onlar da Keban'da
 bulunan emin gibi aynı yetkilerle donatılmış olarak ve asıl
 emine bağlı olarak görev yapmaktaydı(355). Yani onlar bu işlemi
 Keban'da bulunan emin adına ifa etmekteydiler. Nitekim bürok-
 ratik olarak Keban'da bulunan Maadin-i Hümayûn emini herhangi
 bir meselede Ergani'deki vekile buyuruldu yazabilmekte(356),
 vekil de ona arz yazmakta idi(357).

Maadin-i Hümayûn'da vekillik görevini ifa eden kişiler de

(354) İbr. b. Muh. v. 60.

(355) İbr. b. Muh. v. 4, 5, 60.

(356) İbr. b. Muh. v. 35; H. Yüksel, a. g. t., s. 31-32.

(357) İbr. b. Muh. v. 5.

maden bölgesinin ve civar kazaların en üst düzey yöneticisi ko-
numundaydılar ve buralarda bulunan gerek ehl-i örf gerekse eh-
l-i şer mensuplarına takaddüm etmekteydiler. Dolayısıyla bu ger-
çevede vekil de, Maadin-i Hümayûn emininin genel olarak emanetin
bütün işleri ile ilgilenmesi gibi, idaresi altındaki yerlerin
her türlü problemi ile ilgilenmek durumunda idi. Mesela madenin
en iyi şekilde üretim yapar durumda bulundurulması ve yönetimi
dışında onların ilgi alanına giren bazı hususlar şunlardı: Böl-
gede yer alan menzillerin idaresi(358), bölgede asayişin sağlan-
ması(359), alacak verecek davaları(360) vb. Vekiller bu ve benze-
ri işlerini yürütürken bürokratik yazışma usulü olarak "tezke-
re"yi kullanmaktaydılar. Yani ilgililere her hangi bir meselede
bir tezkere yazarak dileklerini belirtiyorlardı(361).

Maadin-i Hümayûn Emâneti'nde madencilik faaliyetleri ile
ilgili olarak vekillerin dışında, çeşitli idari hizmetleri gö-
ren kişiler veya hizmetliler gurubu da mevcuttu. Bunları şu şe-
kilde sıralamak mümkündür:

2- Konakçılar:

Maadin-i Hümayûn emînlerinin maiyetlerinde bulunan kapı
halkı veya "daire halkı" diye isimlendirilen hizmetliler gu-
rubu ile madenlerin güvenliği açısından her an göreve hazır o-
lan bir miktar asker(362) iagesi için gerekli olan zahireyi
ilgili yerlerden temin eden hizmetliler gurubudur. Yani bunlar
yukarıda sözü edilen kişilerin iagesi için lazım olan zahire-

(358) İbr. b. Muh. v. 6.

(359) İbr. b. Muh. v. 35.

(360) İbr. b. Muh. v. 57.

(361) İbr. b. Muh. v. 59.

(362) İbr. b. Muh. v. 44.

yi ücret karşılığında temin ederek Keban ve Ergani'ye ulaştırmakla yükümlüydüler(363).Fakat bunların kaç kişi olduklarını,nasıl çalıştıklarını ve hizmet sürelerinin ne olduğu gibi hususlarda aydınlatıcı bilgi edinmek mümkün olamamıştır.

3- Kethüda:

Genel olarak büyük devlet adamlarının çeşitli işlerini gören kethüdaların Maadin-i Hümayûn eminlerinin maiyetlerinde de var olduğu görülmektedir.Maadin-i Hümayûn eminleri de bu kişileri zaman zaman değişik işlerinde isdiham etmekteydiler.Mesela,H.1195(1780-81) yılında kethüdayı,eşkiya tedibi ile görevli iken(364),H.1207(1792-93) yılında ise,Maadin-i Hümayûn emininin uhdesine ihalesi söz konusu olan bir "resm-i damga" mukataasının emin adına İstanbul'da yazışmalarını yaparken görüyoruz(365).H.1244(M.1828-29) yılında da kethüda,eminin seferde olması dolayısıyla Keban'da yerine bırakmış olduğu kaymakam pozisyonunda karşımıza çıkmaktadır(366).

4- Çukadarlar:

Resmî dairelerin ayak hizmetleri ile dışarıyla bağlantılı olan işlerini görmekle görevli olan bu hizmetli gurubu(367), Maadin-i Hümayûn eminleri ile vekillerinin maiyetinde de mevcuttu.Bunların yaptığı hizmetler arasında tespit edebildiklerimiz şunlardır:Mesela 1780-81 yıllarında maden emininin çukadarını bazı "umûr ve hususları" ilgililerle görüşmek üzere

(363) İbr.b.Muh.v.44.

(364) H.Yüksel,a.g.t.,s.44,63.

(365) Cİkt.1296.

(366) MH,43891.

(367) Mehmet Zeki Pakalın,Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,c.I,İstanbul,1973,s.384.

İstanbul'da(368),1782'de ise Akçadağ nahiyesindeki kabile ve aşiretlere boybeyi atması ve kömür salyane bedellerinin görülməsi için ilgililerin Keban'a çağrılması hizmetinde görüyoruz(369).H.1202(M.1787-88)'de ise Çukadarlardan birisi de Meadin-i Hümayûn emininin görevinde ibkasına dair ferman ile hilatını Keban'a getirmekle yükümlü olarak karşımıza çıkmaktadır(370).

Bunların sayılarının fazla olduğunu tahmin ediyoruz.Çünkü Meadin-i Hümayûn eminlerinin emrinde bunlarla ilgili olarak ayrıca "serçukadar" veya "başçukadar" diye isimlendirilen görevliler mevcuttu ki,bunların vazifeleri yukarıdakilerden ayrı olarak çukadarlara nezaret etmekte(371).

5- Tatarlar:

Meadin-i Hümayûn eminlerinin maiyetinde bulunan tatarların başlıca vazifesi,madenlerden elde edilen ve Darphaneye gönderilmesi gereken ürünlerin yani madenlerden İstanbul'a gönderilmekte olan hazinelerin başında gitmekti(372).

6- Şatır:

Şatır,devlet ricalinin sağ ve solunda yürüyerek onların debdebelerinin arttırılmasını veya halka gösterilmesi ile madenlerde halka karşı uygunsuz hareketlerde bulunan kişilerin cezalandırılmasını sağlayan silahlı adamlara denilmektedir(373).

Maden eminlerinin maiyetinde bulunan şatır ise,tespit edebildi-

(368) H.Yüksel,a.g.t.,s.17.

(369) H.Yüksel,a.g.t.,s.13.

(370) H.Yüksel,a.g.t.,s.125.

(371) İbr.b.Muh.v.50,70.

(372) CDM,482,1890,2455.

(373) M.Zeki Pakalın,a.g.e.,c.III,İstanbul,1973,s.311.

ğimiz kadarı ile maden eminlerinin, göreve atandıklarını etrafı duyurmak üzere yazdıkları "mektub"u ilgili yerlere götürerek kişi olarak karşımıza çıkmaktadır(374).

7- Birun Ağası:

Maadin-i Hümayûn eminlerinin maiyetinde bir de bu isimle anılan görevli mevcuttu. Söz konusu kişinin görevleri konusunda ayrıntılı bilgi edinmemiz mümkün olamamıştır. Fakat biz onu 1782 yılında madenler için Kemah ve Gürcanış'den tedarik edilen kütüklerin bedelinin ilgililere teslimi ile görevli olarak görmekteyiz(375).

8- Peşkir Ağası:

Osmanlı sarayındaki peşkir ve havlulara bakan memur olarak bildiğimiz bu görevliyi(376) Maadin-i Hümayûn eminlerinin sarayında da değişik bir hizmetde isdiham edilmiş olarak görüyoruz. Çünkü bu isimle anılan görevliyi biz, 1813 yılında İçme'de bulunan ambara zahire temini konusunda baş görevli olarak görmekteyiz. Peşkir Ağası, belirtilen tarihte adı geçen ambara teslim edilen buğdayın kalitesini ölçtüğü gibi, orada bulunan görevlileri de denetlemiştir(377).

9- Vekilharç:

Eminlerin maiyetinde bulunan vekilharçın görevlerinin tam olarak tespit edemedik. Fakat, 1809 yılında maden emininin tebgir buyuruldusunu ilgililere iletmekle isdiham edilmiş olduğunu görüyoruz(378).

(374) H.Yüksel, a.g.t., s.39.

(375) H.Yüksel, a.g.t., s.10.

(376) M.Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, İstanbul, 1973, s.773.

(377) İbr.b.Muh.v.27.

(378) İbr.b.Muh.v.49.

10- Tahsildar:

Maadin-i Hümâyûn eminlerinin emrinde çalışan tahsildarların başlıca vazifesi Maadin-i Hümâyûn hazinesine edası lâzım gelen veya zamanında adı geçen hazineye teslim edilmeyen gelirlerin tahsil edilmesi idi(379). Bunun yanında bazen onların Maadin-i Hümâyûn hazinesi dışında başka yerlere tahsis edilmiş olan gelirlerin tahsili ile de görevlendirildikleri olurdu(380).

11- Hazinedar:

Gerek Keban'da, gerekse Ergani'de varlığını gördüğümüz ve madenlerin işletilmesi için tahsis ve tahsil edilen gelirler ile elde edilen ürünlerin muhafaza edildiği hazinelerin başında bulunan kişidir(381).

12- Mühürdar:

Mühürdar normalde sadrazamlar ile nazır ve valilerin maiyetlerinde resmi kâğıtları mühürlemekle memur olan kişilerdir (382). Maadin-i Hümâyûn eminlerinin de bir mühürdari bulunmakta idi(383). Ancak, Maadin-i Hümâyûn eminlerinin bu isimle anılan görevliyi başka işlerde de istihdam ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü H.1236(M.1820-21) tarihli bir muhasebe defterinde, Keban'da bulunan Maadin-i Hümâyûn emininin mühürdarının, İstanbul'da eminin çeşitli ilâmât, senedât ve temessüklerini teslim ile görevli olduğu görülmektedir(384).

(379) İbr.b.Muh.v.5; H.Yüksel, a.g.t., s.94.

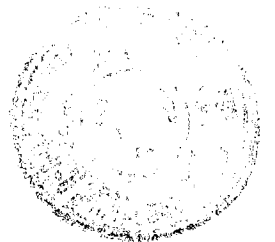
(380) İbr.b.Muh.v.11.

(381) TKEvr.3394; CDah.3090; İbr.b.Muh.v.5, 48; F.Tızlak, a.g.t., s.11
11.

(382) M.Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s.609.

(383) DBSM, 8528; H.Yüksel, a.g.t., s.44.

(384) DBSM, 8634.

13- Gece Nazırı:

Yapmakta olduğu görevi tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak, maden emininin kaime yazarak kendisine muhatap edindiği(385) ve madenlere sermaye olması maksadıyla toplanan salyanelerde, adına vergi toplanan bir görevli olarak karşımıza çıkmaktadır(386). Onun muhtemel görevi madenlerde geceleri güvenliği sağlamak olmalıdır.

14- Kavas:

Kavas Osmanlı devlet teşkilatında padişahlardan aşağı rütbelerde bulunan devlet adamlarının maiyetlerinde çalışan memurlara verilen bir isimdir(387). Bu isimle anılan bir görevli Maadin-i Hümayûn eminlerinin maiyetinde de mevcuttu ve tespit edebildiğimiz kadarı ile bu kişinin yaptığı işler arasında herhangi bir yere yönetici olarak atanmak veya asayişle ilgili hususlarla ilgilenmek yer alıyordu(388).

15- Kâtipler:

Osmanlı devletinde faal olarak çalışan her madende beratla atanmış olan birer kâtip bulunurdu(389). Maadin-i Hümayûn eminlerinin emrinde de bazen "sim kâtibî" diye isimlendirilen bir kâtibin var olduğu bilinmektedir. Bunların görevi daimiydi, yani onlar, Keban'a yeni gelen eminler yanlarında bir kâtip getirmedikleri sürece uzun müddet görevde kalabilmekteydiler. Nitekim 1780'e gelinceye kadar Mehmet Emin Efendi isminde birisinin 20 yıl boyunca aralıksız olarak Keban'da bu görevde kaldığını bi-

(385) H.Yüksel, a.g.t., s.131.

(386) H.Yüksel, a.g.t., s.149-150.

(387) M.Zeki Pakalın, a.g.e., c.II, s.215.

(388) DBSM, 8528; İbr.b.Muh.v.20.

(389) TKEvr.3394; CDM, 1618.

liyoruz(390).Keban'a gelen yeni bir emin yanında hususî olarak kâtip getirdiği durumlarda ise madende önceden kâtiplik hizmetini yürüten kişilerin boşa kalmaları söz konusu olurdu.Bu ise sâbık kâtibin işsiz kalması demektir.Mitekim H.1195(M.1780-81) yılında böyle bir durum vaki olmuş ve Keban'da kâtiplik hizmetini o ana kadar yürüten kişi işsiz kalmıştır.Boşa kalan kâtip de bunun üzerine mahkemeye müracaat ederek durumun İstanbul'a ilâm edilmesini istemiştir ki,söz konusu kişi hakkında ahali de ayrıca verdiği bir arzla memnuniyetini dile getirmiştir(391).

Kâtiplerin başlıca vazifesi "...zahire,kütük ve kömür ve bedel-i kömür ve sim mübayaasına tahsis kılınan emvâl-i mirfeyenin tahsil ve isticâllerine iktiza eden tezkere ve bâ-husus sim tahriri ve hesap ve kitabı..." idi(392).Yani madenler için gerekli olan zahire,kütük ve kömürlere defterini tutmak, madenlere sermaye olarak tahsis edilen gelirlerin tahsili ile yine madenlerden elde edilen çeşitli ürünlerin defterlerini tutmak kâtiplerin temel görevlerindendi.Bütün bunların yanında yukarıda da belirtildiği üzere zikredilen işlemler için gerekli olan yazışmaları da sağlamak onların vazifelerindendi.Yukarıda anlatılanları özetleyecek olursak onların görevini "...madenin hesabını görmek" şeklinde de ifade edebiliriz(393).

Kaynaklardan edinebildiğimiz bilgilere göre kâtipler aylık ücretle çalışıyorlardı ve onlara ücret ödemesi Keban hazinesinden yapılmaktaydı.Yani ödemeler Maadin-i Hümâyûn hazi-

(390) H.Yüksel,a.g.t.,s.135.

(391) H.Yüksel,a.g.t.,s.65.

(392) H.Yüksel,a.g.t.,s.135.

(393) CDM,1618.Genel anlamda bütün madenlerde bulunan kâtiplerin görevleri için ayrıca bkz.R.Anhegger,a.g.e.,I,s.35-36;N.Çağatay,a.g.t.,s.27.

nesinden yapılmaktaydı ki,eminlerin yıl sonu muhasebelerinde yer alan masraf kalemlerinden birini de bu ödemeler oluştuyordu.Mesela H.1202(M.1787-88) yılında sim kâtibi olan Mehmet'in 40 kurugluk bir aylık aldığını biliyoruz.Ancak bu miktar söz konusu kişiye evlad-ı iyâlinin çok olaması nedeni ile yetersiz gelmiştir.Bundan dolayı kendisinden memnun olan Maadin-i Hümâyûn emini bu kişiye aylık ücretinin yanında her ay 30 okka piring,7 okka sade yağ,4 okka bal,3 okka şem-i revgan (mum yağı),2 okka sabun ve günlük olarak da 4 okka ekmek,2 okka koyun eti verilmesini İstanbul'a arzettiği görülmektedir.Bu konuda emin tarafından merkezi yönetime yapılan arzda,yukarıda yer alan hususlara müsaade edilmesi isteğinin yanında adı geçen bir beratın verilmesinin de istenmiş olduğu görülmektedir (394).Bu bilgilere göre onların görevi çok önemli idi ve sadakat doğruluk gerektiren bir meslekti.Yine yukarıda yer alan ifadelerden anlaşıldığına göre onlara bu göreve atandıklarına dair bir berat verilmekteydi.

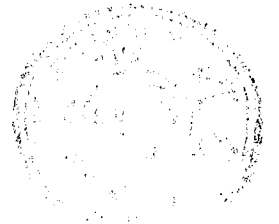
16- Sarraf:

Maadin-i Hümâyûn eminlerinin İstanbul'da emaneti uhdelerine ne alırken kefil olarak göstermiş oldukları sarraflarından(395) ayrı olarak bir de Keban'da,maiyetlerinde çalısın ve çok önemli bir görevi yerine getiren sarrafları mevcuttu.Madenlerde sarraf bulundurulması hususu aslında öteden beri imparatorluğun bütün madenleri için geçerli olan bir durumdu.Nitekim,1536 tarihli maden kanunnâmesinde bu konuda ilgililere hitaben "... her madene sermayesiyle sarraf tayin olunmak lazımdır" denilmektedir(396).

(394) H.Yüksel,a.g.t.,s.135.

(395) Müh.233/477;CDM,1413,2174.

(396) F.Spaho,a.g.m.,s.139.

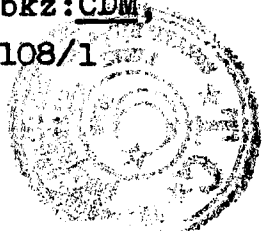
Maadin-i Hümâyûn'da bulunan sarrafların atamaları, görevleri ve sahip oldukları muafiyetler hakkında diğer görevlilerden daha fazla bilgiye sahibiz. Buna göre, onların atamaları maden emininin Darphane nazırına "inhâ ve iltiması", nazırın "takriri" ve padişahın "beratı" ile gerçekleşiyordu. Bu durum herhangi bir kişinin bu görevde ibkası yani devamı hali için de geçerli idi. Nitekim 1809 yılında Maadin-i Hümâyûn sarrafı olan kişiye H.1219(M.1804-5) yılında verilen beratın, görevde devam nedeniyle yenilenmiş olduğunu görüyoruz(397)

Maadin-i Hümâyûn'da görev yapan sarrafın görev süresi konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu görevin Keban'da uzun yıllar boyunca Eğin'li Elibarogulları denilen bir aile tarafından ifa edilmiş olduğunu biliyoruz. Söz konusu zımmî aile bu işi babadan oğula devrederek yıllarca devam ettirmiştir (398).

Görevleri Maadin-i Hümâyûn'u oluşturan bütün madenler için şamil olan sarrafların başlıca görevleri veya icra ettikleri fonksiyon hakkında şunları söyleyebiliriz: Herşeyden önce onlar madenlerde üretim faaliyetini gerçekleştiren ustalara ihtiyaç duydukları sermayeyi veriyorlardı. Yani onlara bir noktada kredi açma fonksiyonunu icra ediyorlardı. Maden ustaları sarraflardan aldıkları krediyi veya avansı kendi hesaplarına almaktaydılar ve üretim faaliyeti sonunda elde ettikleri gelirden borçlarını ödüyorlardı. Maadin-i Hümâyûn'da bir noktada özel finans kuruluşu olarak görev yapan sarrafların yerine getirdikleri görevler arasında madenciler için gerekli olan "...sair lazıme-

(397) Eğ. Sic. 1, 59/141; A. Aksın, a.g.t., s. 211-14.

(398) CDM, 418. Sarrafların zımmîliği konusunda ayrıca bkz: CDM, 1469, 1758, 2168; HH, 27723; TK Evr. 3394, 1904, 8275, 4108/1

lerin" temininde onlara yardımcı olmak ve madenlerde altın ve gümüş üretiminin bol olmasına gayret etmek de yer alıyordu(399). Belirtilen bu görevlere, bir yere para ulaştırılacak olduğu zaman parayı ilgili yere iletmeyi de ekleyebiliriz ki, bu gibi durumlarda onların geçecekleri yollarda güvenliğin sağlanması için yol üzerindeki kadılara ve diğer ilgililere hitaben maden emînleri bir "yol buyuruldusu" yazarlardı(400). Yukarıda zikredilen görevleri "...maden ustalarının sermaye ve levâzım-ı sairelerine ianet ve esbâb ve eslihalar ve zer ve sim hususlarında say ve gayret..." etmek şeklinde özetlemek mümkündür(401). Bu arada sarrafların söz konusu görevlerinin bütün Osmanlı madenleri genelinde yüzyıllarca olduğu gibi, Maadin-i Hümayûn'da da emanetin kuruluşundan ele alınan dönem sonuna kadar değişmeden devam etmiş olduğunu belirtelim(402).

Madenlerde görev yapan sarrafların, muhtemelen yerine getirdikleri hizmetlerin sadakat istiyen önemli işlerden olması nedeniyle olmalı ki, çok geniş bir muafiyete sahip oldukları görülmektedir. Onların sahip oldukları muafiyet şer'î ve örfî vergilerin tamamını kapsıyordu ve bütün aile fertleri için de geçerli idi. H.1213(M.1798-99) yılında, Keban'da sarraflık hizmetini yürütmekte olan ve yukarıda zikredilen aileye mensup kişilere verilen muafiyet beratı(403) bize bu konuda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Sarraf Kasper ve oğulları ile iki tane

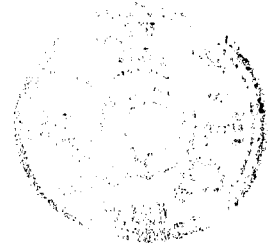
(399) A.Aksın, a.g.t., s.211-14.

(400) H.Yüksel, a.g.t., s.37.

(401) Eğ.Sic.1, 59/141.

(402) Bu konuda bkz. F.Spaho, a.g.m., s.37; Eğ.Sic.1, 59/141; A.Aksın, a.g.t., s.211-14. Rumeli madenlerinde sarraflık için bkz. R.Anhegger, a.g.e., I, s.115-16.

(403) Eğ.Sic.1, 59/141.

hizmetkârlarını da gâmil olmak üzere verilen bu beratda yer alan muafiyet şartları şunlardan ibaretti:

- Sarraf Kaspar ve oğulları cizye, avârız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye ve tekâlif-i şakkadan muaftılar. Bu cümleden olan kisve baha, ispençe, kürekçi, ordu tekâlifi, tapu akçesi vb. vergilerin tahsili bahanesi ile ümenâ ve ehl-i örf taifesi taraflarından taciz edilmeleri yasaktı.

- Sarrafın kendi hanesinde kullanılmak üzere herhangi bir yerden satın almış olduğu eşyalar için masdariye, bâc resmi gibi vergilerin alınması da yasaktır ve bu kural her yerde geçerlidir. Mesela iskeleler, kapılar ve haremeyn bunlardan bazılarıdır.

- Sarrafın hanesine ehl-i örf taifesine mensup kişilerin her ne suretle olursa olsun gâbren girmeleri mümkün değildir.

- Sarrafın ve aile fertlerinin maden bölgesinde herhangi bir davaları zuhur ederse bu dava, Keban'da değil de ilk etapda sadrazamın dinlemesi şartıyla İstanbul'da görülecektir.

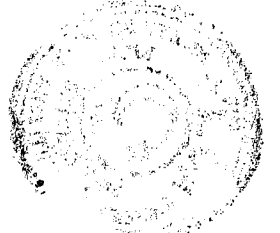
- Sarraf kara veya deniz yolu ile nereye giderse gitsin kendisine ve yanındakilere müdahale edilmeyecektir. Yani onların seyahat serbestisi mevcuttur(404)

Bu şartlar beraberinde büyük bir serbestiyeti getirmekte idi ki, bu bir noktada birtakım riskleri gerektiren bir durumdu. Çünkü bu şartlara haiz bir kişinin her zaman için uygunsuz hareketlerde bulunması veya aykırı hareketlere kalkışması mümkün olabilirdi. Gerçi merkezî yönetim bu riski göz önünde bulundurmuş olmalı ki, bu göreve atanacak kişilerde sadakati başlıca şartlardan biri olarak belirlemiştir. Fakat buna rağmen zaman zaman uygunsuz durumlar da meydana gelmiyor değildi. Nitekim (404) A. Aksın, a.g.t., s. 211-14.

sarraflar madencilik faaliyetinin çok önemli bir safhasında faaliyet gösterdiklerinden ve mesleklerinin gereği olarak bol miktarda servete sahip oldukları bilinmektedir. Bu suretle onlar madenlerin yönetiminde, eminleri kandırarak veya istedikleri kişileri emin yaptırarak etkili olabiliyorlardı. Nitekim Maden-i Hümayun emini Abdi Bey döneminde (adı geçen kişi 1798 ile 1806 yılları arasında iki dönem eminlik yapmıştır) yukarıda değinilen hususlara delalet edecek bir dizi olaylar zinciri meydana gelmiştir. Mesela söz konusu yıllarda Ergani'deki madencilerden, bize borcunuzu ödemediniz diyerek haksız yere zorla bakkır almışlar ve bunu da Tokat, Diyarbakır ve Karadeniz iskelelerinde satarak büyük kazanç elde etmişlerdir. Bunun üzerine durumu İstanbul'a şikayet eden maden ustalarını da maden emini Abdi Bey'e 15000 kuruşluk bir rüşvet vererek katlettirmişlerdir. Ancak bir müddet sonra durumun anlaşılacağından endişelenerek bu sefer de halkın memnun olmadığı Hulusi Ahmet Bey isminde birini emin tayin ettirmeyi de başarırlar ki, adı geçen kişi onların istediği gibi hareket edebilecek tipde birisidir. Uzun serencamı olan bu olaylar zincirinden sonra tabif olarak madenciler perişan olmuştur ki, bu da beraberinde üretim düşüşünü getirmiştir (405).

Aynı zamanda mukataa iltizama alma yetkisine de haiz olan sarrafların görevine, 1842 yılında madenlerde Avrupalı tarzda üretime geçilmesi ve madenlerin yönetim tarzında meydana gelen değişiklikler sonucunda son verilmiştir. Söz konusu tarihte madenlerdeki sarraflık kurumuna son verilmesi ile birlikte bu görevi en son olarak ifa etmekte olan kişi emekliye sevk edilmiş

(405) TK Evr. 3394.

ve kendisine kayd-ı hayat gartı ile 1500 kurugluk maaş bağlanmıştır(406).

17- Maden Yiğitbaşısı:

Bu isimle anılan görevli hakkında da elimizde yeterli bilgi mevcut değildir.Ancak,1780 tarihli bir kayıt bize bu konuda yardımcı olmaktadır.Buna göre bu isimle anılan kişinin görevinin,madenlere ait çeşitli işlere bakmak,maden bölgesinde yeni cevher yataklarının tespitini yapmak,maden ocaklarının kontrolünü yapmak ve yeni bulunan cevher yataklarında üretim yapılıp yapılamayacağı konusunda emine rapor vermek olduğu anlaşıyor(407).

F- Madin-i Hümayün'da Güvenlik ve Asayiş Görevlileri:

Madenlerde güvenlik ve asayişin sağlanmasına yönelik olarak değişik isimlerle anılan ve aşağı yukarı aynı fonksiyonları ifa eden çeşitli hizmetli gurupları vardı.Ancak,bu hizmetli guruplarına komuta edenler yani,madenlerin güvenliğinin sağlanması için hazır vaziyette bulundurulan kuvvetlere(408) komuta eden kişilerin değişik isimlerle anıldığı görülmektedir.

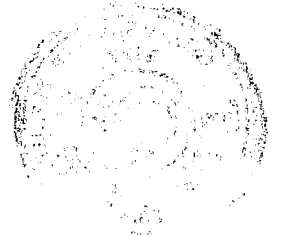
1- Serdivangan ve Başbuğ:

Madenlerin güvenliği ve asayışı ile ilgili kuvvetlere komuta eden kişilerin başında bu isimlerle anılan kişiler gelmekteydi.Bunlardan Serdivanganın vazifesini,H.1196(M.1781-82) tarihli bir kayıtdan,herhangi bir sefer veya memuriyet esnasında "divangân bayrağı"nı açmak olarak tespit edebilmekteyiz. Serdivangân'ın ve emri altındaki askerlerin ulufeleri yani üç-

(406) İr.Mec.Val.903.

(407) H.Yüksel,s.g.t.,s.24.

(408) İbr.b.Muh.v.5.

retleri maden hazinesinden verilmekteydi(409).

Maden eminlerinin emrinde güvenlik maksadına yönelik olarak hazır vaziyette bulunan kuvvetlere kumanda eden ve genelde madenlerin eşkiyalık faaliyetlerine karşı korumasını sağlayan bir diğer görevli di Bağbuğ idi(410).

2- Madenci Bölükbaşısı:

Maden üretiminin yapıldığı yerlerde üretim faaliyetlerini ve dolayısıyla madencileri eşkiya tehlikesinden koruma maksadı ile bölge halkından tayin olunan bir görevlidir. Bu isimle anılan kişinin de maaşı ve diğer ihtiyaç maddeleri maden eminleri tarafından verilmekteydi. Emrinde yeteri kadar güvenlik kuvveti bulunurdu ve özellikle eşkiya tehlikesinin daha fazla olduğu maden idare merkezlerine uzak olan ocaklarda görev yapardı(411). Böyle olunca, her maden bölgesinde bu isimle anılan bir görevli mevcut olurdu ve sayıları da maden üretim merkezlerinin sayısı ile paralellik arz etmekteydi(412).

3- Serdar:

Klasik Osmanlı şehirlerinde gördüğümüz Yeniçeri serdarlarının da maden eminlerine güvenlik ve asayiş konularında yardımcı oldukları görülmektedir(413). Yeniçeri serdarlarının belirtilen konularda maden eminlerine yardımcı oluşları özellikle Keban ve Ergani'de söz konusu olmaktadır.

(409) H.Yüksel, a.g.t., s.85.

(410) H.Yüksel, a.g.t., s.55,61,63.

(411) CDM, 482.

(412) CDM, 482.

(413) İbr.b.Muh.v.43, 60; H.Yüksel, a.g.t., s.56,62,65.

4- Delilbaşı ve Tüfekcibaşı:

Tanzimat'dan önce vezir dairelerinde muhafız ve muharip olarak kullanılan kuvvetlerden süvari olanlarına komuta edene Delilbaşı, piyadelere komuta edene de Tüfekcibaşı denilmekteydi ki, bunların emrinde enaz yüzer adam bulunurdu(414). Burada sözü edilen her iki görevli de Maadin-i Hümayûn eminlerinin maiyetinde mevcuttu(415).

5- Kışlakcılar:

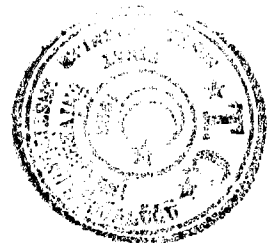
Bu isimle anılan görevlilerin, madenlerde mevcut fırınların kışın korunmasını ve bakımını sağlayan kişiler olduğunu tahmin ediyoruz. Nitekim H.1203(M.1788-89) yılında Keban madeninde 24, Ergani madeninde de 50 adet kışlakcının mevcut olduğu görülmektedir(416).

Bütün bunlardan sonra, madenlerin devlet için sahip olduğu öneme paralel olarak organizeli bir güvenlik ve asayiş sisteminin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda belirtilen elemanların komutasındaki kuvvetler, herhangi geniş bir eşkiyalık faaliyetinde veya madenlere büyük çaplı bir saldırı olduğu zamanlarda yetersiz kalırsa, Maadin-i Hümayûn eminleri durumu hemen devlet merkezine bildirerek çevre eyalet kuvvetlerinin de bu işte görevlendirilmesini isteyebilmekteydiler. Onların bu konulardaki isteklerinin genellikle kabul görmüş olduğu gözlenmektedir. Bunda da etkili olan başlıca faktor madenlerde üretimin devamlılığı prensibine uyulmasıdır.

(414) M. Zeki Pakalın, a.g.e., c.I, s.422.

(415) HH, 3556.

(416) H. Yüksel, a.g.t., s.145.

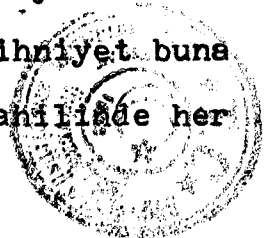
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÜRETİM

A- Cevher Üretimi ve İşlenmesi:

Keban-Ergani ve bunlara bağlı madenlerde üretim düzeninin iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için, ilk önce, yeni keşfedilen bir maden bölgesinde üretim faaliyetinin nasıl ve hangi safhalardan sonra başladığına değinmek faydalı olacaktır. Bunun için de, Maadin-i Hümayûn Emâneti dahilinde yer alan iki tane maden üretim bölgesinin işletmeye alınması örnek olarak alınmıştır. Böylelikle Keban-Ergani madenlerinde de bu alanda eskiden beri uygulanmakta olan sistemin ortaya çıkmış olacağını inanıyoruz.

1- Yeni Bir Maden Ocağının İşletmeye Alınması:

Hemen şunu belirtelim ki, Osmanlı ülkesindeki bütün madenlerde olduğu gibi, Maadin-i Hümayûn Emâneti'ni oluşturan madenlerde de yeni bir maden bölgesinin işletmeye alınması Darphane Nezareti'nin iznine tâbi idi. Emânetin Maliye Nezareti tarafından yönetilmeye başlanmasından sonra ise bu izin adı geçen nezaretten alınmaya başlanmıştır. Böyle olunca, herhangi bir Maadin-i Hümayûn emini söz konusu yerlerden habersiz olarak kendi bölgesinde yeni keşfedilen bir maden ocağını işletmeye alamazdı. Çünkü devletin bu alanda sahip olduğu tekelci zihniyet buna uygun değildi. Dolayısıyla imparatorluk sınırları dahilinde her

nerede olursa olsun yeni ortaya çıkarılan maden ocaklarından mutlaka devletin haberdar edilmesi ve yine söz konusu ocakların işletilmesi için de merkezi yönetimden izin alınması gerekiyordu. Burada sözü edilen izin işlemi ise bir dizi işlemden sonra alınabilmekteydi. Buna göre bir maden emini veya herhangi bir yerin ileri geleni kendi maden bölgesinde veya yönetim bölgesi dahilinde yeni ortaya çıkarılan madeni ilk önce kendisi inceler ve işletilebileceğine kanaat getirirse bir miktar numuneyi İstanbul'da bulunan merkezi Darphaneye gönderirdi. Darphaneye nazırı bu numune üzerinde gerekli incelemeyi yaptırır ve o da yeni ocağın işletilebileceğine inanırsa durumu sadrazama bildirirdi. Sadrazam da maden ocağının işletmeye alınmasını ve bunun için gerekenlerin yapılmasını havi bir emr-i gerifin sâdır olması için meseleyi padişaha iletir ve daha sonra ilgililere hitaben emir yayınlanırdı. Mesela 1780 yılında faaliyette olan Uyum madeni bölgesinde madenciler tarafından yeni bir cevher sahası keşfedilmiştir. Durum hemen Keban'daki emine bildirilmiş ve o da buradan aldığı numuneyi Darphaneye göndererek söz konusu ocağın işletmeye alınması için ruhsat istemiştir (1). Bunu takibeden yıllarda da Tevfik maden bölgesinde benzer uygulamaların yapıldığını ve sözü edilen işlemlerden sonra bu bölgede yeni ortaya çıkarılan gümüş madeninin işletmeye alındığı bilinmektedir (2). İmparatorluğun diğer madenlerinde de eskiden beri uygulana gelen bu sistemin (3) Maadin-i Hümayun Emâ-

(1) H. Yüksel, a.g.t., s.24.

(2) CDM, 265, 482, 2627.

(3) Mesela 1584'de Şirvan'da ortaya çıkarılan gümüş madeninin işletmeye alınması için benzer bir yol takip edilmiştir. Bu konuda bkz. A. Refik, a.g.e., s.20. 1685'de Rumeli yakasında Berkofça'da yeni ortaya çıkarılan bir maden ocağının işlet-

neti sınırları dahilinde sonraki yıllarda da uygulandığını görüyoruz. Mesela H.1220(M.1805-6) yılında Keban madeninde Kudüm-kân isminde bir mağara bu şekilde işletmeye alınmıştır(4).

Yukarıda işaret edilen işlemlerden sonra, işletilmesi uygun görülerek faaliyete geçirilmesine dair emr-i şerif yayınlanan bir maden bölgesinde veya maden ocağında bunları müteakiben yapılması istenilen veya yerine getirilen işlemler ile hizmetler şu şekilde sıralanabilir: Bu cümleden olarak karşımıza çıkan ilk husus, yeni keşfedilen maden ocağının öteden beri işletilmekte olan Keban-Ergani madenlerine uzaklığı durumunda buraya bir "emin" tayin edilmesidir. Mesela Tevfik ve Uyum madenlerinde böyle bir durumla karşılaşmaktadır(5). Bundan sonra ise bölgeye tayin edilen eminlerin maiyetlerine yeteri kadar amele ile madenci ve yine bölgenin asayiş ve güvenliğinin sağlanması maksadına yönelik olarak görevlendirilen bir miktar askerin başına da bir komutan tayin edilirdi(6). Söz konusu asme alınması bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Bkz. Neşet Çağatay, Osm. İmp. Mad. Huk. Vesk. s. 418-19. Aynı şekilde H.1133(M. 1720-21) yılında Taşoz adasında zuhur eden maden ocağı da bu şekilde işletmeye alınmıştır. Bu konuda da bkz. A. Refik, a.g.e., s. 24-25.

(4) HH, 4488. Müteakip yıllarda aynı uygulamanın diğer madenler için de geçerli olduğunu görüyoruz. Mesela 1823 yılında Akdağ madeninde bu türden bir uygulama için bkz. Ankara Etnografya Müzesi Kayseri Şer'iyeye Sicili, no. 192, s. 10.

(5) CDM, 482; H. Yüksel, a.g.t., s. 24.

(6) CDM, 482. Maadin-i Hümayun Emâneti dışında imparatorluğun herhangi bir yerinde ilk defa ortaya çıkan madenlerde bu alanda yapılanlar biraz daha şümüllü idi. Yani önceden herhangi bir maden işletmeciliği yapılmayan bir bölgede bu alanda yapılanlar biraz daha geniş kapsamlı idi. Mesela madenlere yeni kazalar veya köylerin bağlanması, kömürcülük, kütükçülük vb. alanlarda iş bölümü yapılması bu cümleden- dir. Bu konularda da bkz. CDM, 177, 233, 566, 1281, 1503, 2375, 2353.

kerlere komuta eden kişilerin isimleri daha önce de işaret edilmiş üzere değişebilmekteydi.

Bundan sonra sıra bölgede görev yapacak olan insanların barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına gelirdi. Bunun için de ilk etapda maden emininin kapı halkı ile birlikte oturacağı "hususî bir mahall" in yani bir evin yapımı ile(7) daha sonra, madencilerle diğer görevlilerin barınacakları evlerin yapımı işlemine geçilirdi. Akabinden de maden bölgesindeki bütün görevlilerin her türlü ihtiyaçlarını para ile temin edebilecekleri dükkanların yapımı gerçekleştirilirdi. Burada sözü edilen dükkanlarda iş yapan esnaflar bakkal, ekmekçi, kasap, demirci vb. cinsten olabilmekteydi(8). Yapılan bu tesislere sözü edilen esnaf guruplarının gelip yerleşmesine kadar da maden yönetimi buralara belirli ihtiyaç maddelerini önceden getirirdi. Bunlara ilave olarak madenlerde müsdahdem olan gerek müslim gerekse zımmî hizmetlilerin dinî ibadetlerini yerine getirebilmeleri için Keban ve Ergani madenlerinde birer cami(9), tekke(10) ve kilisenin(11) mevcut olduğunu biliyoruz. Keban ve Ergani madenlerinde varlığına işaret edilen bu dinî yapıların ilk faaliyete geçirilen madenlerde de küçük çapta da olsa var olması muhtemeldir. Bütün bunlardan sonra ise madencilerin cevher ve kömür

(7) H. Yüksel, a.g.t., s.24. Buna Keban ve Ergani madenlerinde saray denildiğine daha önce işaret edilmişti.

(8) CDM, 482; H. Yüksel, a.g.t., s.13, 14, 24.

(9) Keban'daki cami için bkz. HH, 4658; CDM, 115; İr. Dah. 12201. Ergani'deki cami için de bkz. İr. Mec. Val. 5314, 7068.

(10) DBSM, 8528.

(11) HH, 33460, 36430 A-B. Mesela Ergani madenindeki Rum madenciler ayinlerini buradaki EBuburki(?) ismiyle bilinen kilisede icra etmekteydiler. Keban ve Gümüşhane madenlerindeki zımmî madencilerin ayinleri için de bkz. AEmr. III. Selim, 5.

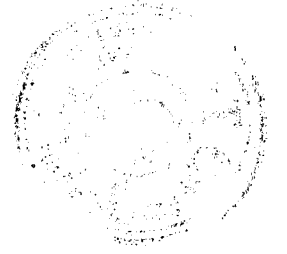
naklinde, emin ile maiyetinin şahsi hizmetlerinde kullandıkları katır, merkep vb. hayvanların barınmaları için ahırlar yapılır ve bunlar için de yeteri kadar arpa tahsisatı yapılırdı (12).

Bahsi geçen bu hususlardan sonra şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Her maden bölgesi aynı zamanda bir nevi -küçük de olsa- yerleşim birimi olma hüviyetine de sahipti. Bugün Ergani madeni yakınındaki Maden ilçesi ile Keban madeni yakınındaki aynı isimle anılan ilçenin böyle bir oluşum sonucunda meydana geldiği söylenebilir (13).

Madenlerde müsdahdem olan insan ve hayvanların her türden ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra sıra, cevher üretim ve işleminde kullanılacak olan tesislerin yapımına gelirdi. Bunlardan başlıcası cevherlerin işlenecek olduğu fırınlar idi. Bu cümleden olarak kurulan tesisler arasında maden kuyularına hava vermek ve kuyulardan çıkarılan cevherleri parçalayıp öğütmede kullanılacak çarklar da yer almaktaydı. Maden mağaralarından veya kuyularından elde edilen cevherleri ile buralarda ortaya çıkan suyun dışarı taşınmasında kullanılan dolapları ve işçilerin yiyeceklerini, ürettikleri cevherleri, odun ve kömür gibi levazımata ile çegitli aletlerini saklayıp muhafaza ettikleri depoları, hangarları da bunlara ilave edebiliriz (14).
(12) CDM, 482.

(13) Ergani madeni yakınındaki Maden ilçesinin böyle bir süreç sonunda oluştuğu hk. bk. Diyarbakır Selnâmesi sene 1317 zeyli, s. 58-59. Ali Emiri, a.g.e., s. 97. Ali Emiri eserinde, madenin bulunmasından önce burada beyındırlık hizmetlerinden eser yoktu demektedir.

(14) CDM, 156, 482; İE Maadin, 19, 46.

lardan ayrı olarak biz, Osmanlı devletinde hemen her maden ocağının yanında bir darphanenin çalıştığını biliyoruz(15). Nitekim Keban madeninde de fasılalarla da olsa belirli bir döneme kadar faaliyet gösteren bir darphane mevcuttu. Bu darphanenin XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar faaliyette olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü adı geçen tesisin yeniden faaliyete geçirilmesi yolunda 1734 yılında bir emr-i şerifin yayınlanmış olduğu bilinmektedir(16). Söz konusu tarihten itibaren buradaki darphanenin faaliyetleri hakkında pek fazla kayda rastlanılmamaktadır. Ele alınan dönem boyunca ise, bu tesis hiç çalıştırılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma için esas alınan dönem boyunca Maadin-i Hümayûn Emâneti sınırları dahilinde hiçbir yerde darphanenin mevcut olmadığı görülmektedir. Nitekim ileriki bölümlerde de görüleceği üzere Keban'da veya Maadin-i Hümayûn'un değişik yerlerinde üretilen gümüşler devamlı olarak İstanbul'daki merkez Darphaneye gönderilmiş ve burada sikke kesilmiştir.

Bu arada işletmeye hazır hale getirilen bir maden ocağının, Maadin-i Hümayûn'da örneği olmamakla beraber, faaliyete geçirilmesinin kurban kesilerek kutlandığını belirtelim(17). Ancak bu işleme ilişkin olarak Maadin-i Hümayûn'dan, bölgede yeni ocakların devreye sokulduğu zamanlarda madenci amelelerine bahşis verilmesini örnek olarak gösterebiliriz. Nitekim H.1234 (M.1818-19) yılında böyle bir olay vaki olmuştur(18).

Yine, madenlerde kalıcı olarak varlığını koruyacak olan

(15) H. Sahillioğlu, a.g.m., s.4.

(16) A. Refik, a.g.e., s.38.

(17) Mesela H.1232 (M.1816-17) yılında Kığı madeninde yeni olarak bulunan bir ocak, yukarıda belirtildiği şekilde bir kutlama ile işletmeye alınmıştır. Bkz. CDM, 313.

(18) DBŞM, 8528.

yani yıllar boyu devamlı olarak hizmet verecek olan tesislerin ve malzemelerin ücretlerinin mirî tarafından verildiğini de belirtelim. Bu türden tesislere ve malzemelere tahkimat malzemesi olarak kullanılan mağara ağaçlarını, kuyularda ortaya çıkan suyun dışarıya tahliyesi için açılan lağımları ve kömür naklinde kullanılan kelekleri örnek verebiliriz(19).

2- Ocaklardan Cevher Üretimi:

Yukarıda anlatıldığı şekilde herhangi bir maden bölgesinde yeni açılan bir ocak işletmeye alınır ki, eskiden beri çalışmakta olan bir madende de faaliyetin devamlılığı için bunlar gerekmektedir. Ancak, ocaklardan cevher üretimi konusunda Madin-i Hümayûn'u oluşturan madenler hakkında doğrudan bilgiler edinmemiz mümkün olmamıştır. Çünkü ulaşabildiğimiz arşiv kayıtları madencilik bu safhası ile pek ilgili değildir. Yani söz konusu kayıtlarda maden ocaklarından cevher üretim işlemlerine değinilmemektedir. Bu sebepten dolayı burada, büyük ölçüde daha önce sözü edilen maden kanunları ile Zaiff'nin şirine müracaat edilerek bu alandaki eksikliğin giderilmesine çalışılmıştır. Dolayısıyla verilecek bilgiler genel karakter arz etmektedir.

Osmanlı uygulamasında maden üretim işlemlerinin gayet organizeli bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Bu cümleden olarak her maden bölgesi, kimsenin birbirinin sınırına müdahale edemediği çeşitli müteşebbis grupların faaliyet alanlarına ayrılmaktaydı(20). Söz konusu grupların başında ise ustabağlar bulunmakta ve üretimi onlar yönlendirmekteydi. Bir ustabağı, emrinde ustalar ve madenci ameleleri bulunduğu halde kendisine

(19) DMMK, 23125.

(20) P.de Wijkerslooth, a.g.m., s.76.

verilen bölgede üretimde bulunurdu(21).Onlara üretim esnasında lazım olacak para yani sermaye ise maden emini tarafından taksit taksit ihtiyaç oldukça verilir ve bunun karşılığında ustabaşılar eminlere borçlandıklarına dair bir temessük verirlerdi(22).Ustalara verilen bu bedeller daha sonra,üretimin miri hissesi dışında kalan kısmının satın alınması esnasında dikkate alınır ve ustaların hesaplarına dahil edilirdi.Ustalar da aldıkları bu sermayeyi madencilere verirler ve aynı şekilde üretimin sonunda muhasebesini yaparlardı.Eğer devletin verdiği sermaye ustalara ve dolayısıyla madencilere yetersiz gelirse devreye sarraflar girerdi.İhtiyacı olanlara onlar kredi açarlardı.

Ancak,bu arada şunu belirtelim ki,yukarıda sözü edilen mütegebhis gruplarının kaç kişiden oluştuğunu tespit edemedik.

Belirtilen şekilde bir organizasyona tâbi olan madenci amelesinin cevher üretim faaliyetine girişirken üzerlerinde bulunan alet edevat konusunda da günleri söyleyebiliriz:1536 tarihli maden kanununda bu konuda yer alan alet ve edevatlar şunlardır:Demir aletler,esbablar,klavye,işlik,bakraç,çûy(?), balta,burgu,demir mevmin(?),maden takkesi,balatna,ham,hunta,işlaka,mum(23).Söz konusu kanunda bir maden işçisinin bunlar olmadan kuyulara inemeyeceği belirtilmektedir.Bu aletlerle veya malzemelerle donatılmış gruplardan her biri maden cevheri bulunduğunu tahmin ettiği yeri işaretler ve burada faaliyete başlardı(24).Miktarını tespit edemediğimiz ve hususî bir maden

(21) TK Evr.3394.

(22) DMMK,23125.

(23) F.Spaho,a.g.m.,s.158-61.

(24) F.Spaho,a.g.m.,s.141.

ölçü birimi olan kulaçla 8 kulaçlık bir alanı ihtiva eden(25) bu yerde grup üyeleri işe ilk önce cevherin üzerinde bulunan toprağı atmakla başladılar.Yani cevhere ulaşınca kadar hafriyat gerçekleştirilirdi(26).Bu hafriyatdan sonra yer altına doğru mağaralar derinleşirdi ki,bu derinliğin bir sınırının olmadığı anlaşılmaktadır.Nitekim söz konusu 1535 tarihli maden kanununda bu konuda 72 ile 100 metre arasında değişen bir derinlikten bahsedilmektedir(27).Yine aynı dönem için bir araştırmada ise 112 ile 150 metre arasında değişen bir derinlikten söz edilmektedir(28).Yer altında da mağaraların sağa sola ve değişik yönlerde yine 8 kulaçlık bir genişlik çerçevesinde genişlediği anlaşılmaktadır(29).Bu şekilde yer altında genişleyen mağaralarda veya galerilerde,madenciler çekiç veya murgular ile yerinden kopardıkları cevherleri tahta veya sağıtan yapılmış küreklerle yine tahtadan yapılmış tekneler veya torbalar sayesinde dar yerlerden geçirerek açık yerlere taşırlardı.Bu arada çalışmaların aydınlıkta yürütülebilmesi için de mum ile yanan kandillerden istifade edilirdi(30).Bu şekilde yer altında dar yerlerden biraz daha açık alanlara taşınan cevher dolaplardan istifade edilerek yer yüzüne çıkarılırdı.(Bir fikir vermesi açısından XIX. yüzyılda Osmanlı madenlerinde kullanılan bazı aletler için bkz.fotoğraf 1,2,3).

Bu arada,yer altında çalışmanın bir takım güçlüklerinin olması gayet tabii bir şeydir.Çünkü açılan kuyular karanlıktır,

(25) H.Hazerfen,a.g.e.,v.189b;F.Spaho,a.g.m.,s.155.

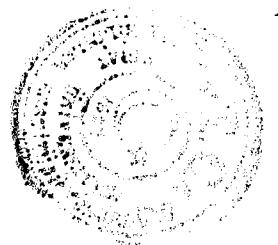
(26) H.Hazerfen,a.g.e.,v.189b.

(27) F.Spaho,a.g.m.,s.142.

(28) R.Murphy,a.g.m.,s.981.

(29) F.Spaho,a.g.m.,s.142.

(30) S.Yılmaz,a.g.m.,s.301.

havasızdır, göçük tehlikesi her zaman için mevcuttur ve su birikintilerinin olması veya su kaynakları ile karşılaşılması ihtimal dahilindedir. Böyle olunca maden idaresinin bu konularda gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Burada sözü edilen ihtiyaçlar veya meseleler Osmanlı madenciliğinde göz önünde bulundurulmuş ve gerekli tedbirler alınmıştır. Osmanlı madenciliğinde bu konuda alınan tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Havalandırma:

Yer altındaki galerilerin havalandırılmaları konusunda elimizde net ve kesin bilgiler yoktur. Ancak, 1536 tarihli maden kanununda yer altındaki kuyular arası ilişkilere değinilirken bir kuyunun başka bir kuyuya "yellik" verebileceği, yani bir kuyudan komşu kuyuya açılacak bir galeri ile hava verilebileceği ve bunun karşılığında da havayı veren kuyu sahiplerinin komşu kuyudan ürün üzerinden "dokuzlama" diye bilinen bir hak alabileceği belirtilmektedir (31). Fakat söz konusu kanunda kuyulara yani hava veren kuyulara havanın nasıl sağlandığı konusunda bilgi verilmemektedir. Ancak bu işlemin iki şekilde yapılmış olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan birincisi, dışarıdan çalıştırılan körükler ile galerilerin içerisine hava basılması usulüdür. Nitekim madenlerde bu maksada yönelik olarak çarkların mevcudiyetine deha önce işaret edilmişti. Bir diğer usul de yer altından yanlamasına veya yukarıya doğru havalandırma delikleri açılarak hava sirkülasyonunun sağlanması yoludur. Nitekim Keben madeninin tarihçesi ve jeolojisi üzerine yapılmış olan bir çalışmada adı geçen madende yer alan eski ve yeni imalat galerilerini gösterir plânlardan birinde Ağa Nefesliği deni-

(31) F. Spaho, a.g.m., s. 147.

len bir havalandırma deliğinin varlığı gözlenmektedir(bu konuda bkz.Plân 1)(32).

b- Aydınlatma:

1536 tarihli maden kanununa göre bu ihtiyaç her işçinin elinde bulundurduğu mum ile karşılanmaktaydı(33).Ancak burada mumun ne ile yakıldığı hakkında bilgi verilmemiştir.Fakat bunun kandil ile yakılması muhtemeldir(bkz.föt.1).XVI. yüzyılda doğduğu yer olan Aratova'da yurutulen gümüş üretim faaliyetlerini şiire dökerek anlatan Zaiff'ye göre ise bu ihtiyaç her işçinin elinde bulundurduğu meşaleler ile temin edilmekteydi (34).Burada aydınlanma konusunda her iki kaynakta verilen bilgiler arasında pek farklılığın olmadığı görülmektedir.Çünkü her ikisinde aydınlanmada kullanılan yakıtın mum olduğu görülmektedir.

c- Kuyulardaki Suyun Tahliyesi:

Maden ocaklarında faaliyetleri engelleyici ve güçleştirici faktorlerden biri de hafriyat çalışmaları sırasında biriken veya ortaya çıkan su kaynakları idi.Osmanlı madenciliğinde bu durum göz önünde bulundurulmuş ve hatta kuyularda ortaya çıkan suyun doğurabileceği riskleri takip eden hususî bir hizmetli gurubu oluşturulmuştur.Sözü edilen bu hizmetli gurubu ocakları devamlı olarak kontrol etmekte ve durumu ilgililere iletildikten sonra suyu boşaltmaktaydı.Maden kanunlarında belirtildiğine göre onlar bu hizmetlerinin karşılığında kuyu sahiplerinden yine "dokuzlama" almaktaydılar(35).Madenlerde boşaltıl-

(32) H.Yener,a.g.m.

(33) F.Spaho,a.g.m.,s.161.

(34) R.Anhegger,a.g.e.,II,s.353.

(35) R.Anhegger,a.g.e.,I,s.49.

ması bir gereklilik olan, dolayısıyla mutad olan suların(36) boğaltılmasında yani dışarı akıtılmasında tulumbalardan ve su yollarından istifade edilmiştir(37). Belirtilen bu iki yoldan da Maadin-i Hümâyûn'u oluşturan madenlerde yararlanıldığı görülmektedir. Mesela H.1235(M.1819-20) yılında Ergani madeninde bu maksada yönelik olarak tulumba kullanılmakta idi(38). Yine aynı madende H.1236(M.1820-21) yılında zuhur eden suyun tahliyesi için bir su yolu açılmıştır(39). Yani tahliye kanalı açılmıştır. Keban madeninde de ortaya çıkan suların tahliyesinde kullanılmak üzere Yusuf Ziya Paşa'nın emniyeti sırasında bir su yolunun açıldığı bilinmektedir(40).

Madenlerde yer altında çalışılırken bir kuyu sahibinin başka bir kuyunun alt hizasına gizlice girerek üretim yapması yasaktı. Ancak bu yasak bazen çiğnenebilmekteydi ki, bu gibi durumlarda üstteki kuyunun suyu alttakine sızmış olurdu(41). Dolayısıyla yukarıda yer alan kuyu su probleminden geçici bir süre için de olsa kurtulmuş olurdu.

d- Tahkimat İşleri:

Maden ocaklarında karşılaşılan problemlerden birisi de göçükler idi. Osmanlı madenciliğinde üretim esnasında karşılaşılmaması muhtemel olan göçük riski çalışılan yerlerin kalın ve kuvvetli ağaçlarla tahkim edilmesiyle halledilmiştir. Madenci-

(36) C. İssawi, a.g.e., s.282.

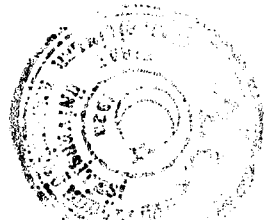
(37) R. Murphy, a.g.m., s.981.

(38) DMMK, 23125.

(39) CDM, 1791.

(40) Fahrettin Kırzioğlu, a.g.m., s.17; "Mamüreti'l- Aziz Sencağı'nda Keban Maden-i Hümâyûnu", Yeni Fırat, S.22 (Nisan 1964), E-lazığı, s.4.

(41) F. Spaho, a.g.m., s.157.

likde ağacın tahkimat malzemesi olarak kullanılmasının çok eski bir geçmişi vardır ki, bunu madencilik faaliyetinin ilk başladığı dönemlere kadar götürmek mümkündür(42). Keban Ergani madenlerinde de bu işe gerekli önem verilmiştir. Nitekim bu maddede yönelik olarak Kemah, Eğin ve Kuruçay bölgelerinden ele alınan bütün bir dönem boyunca "mağara ağacı" diye isimlendirilen çam kütükleri temin edilmiştir. Gerçi Osmanlı madenlerinde tahkimat maddesi olarak bir çalışmada ardıc ağacının kullanılmış olduğundan bahsedilmekte(43) ise de, Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerde tahkimat malzemesi olarak bu ağacın kullanıldığına dair kaynaklarda bir kayda rastlanılmamıştır.

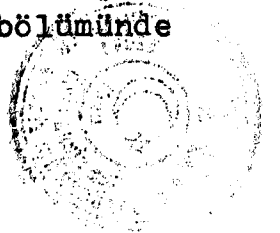
Maden ocaklarında, yukarıda belirtildiği şekilde alınan tedbirler çerçevesinde maden ameleleri tarafından üretim faaliyeti gerçekleştirilirdi ki, her işçinin çalıştığı yani cevher ürettiği mahale "işlek" denilmekteydi(44). Bu işleklerde ortaya çıkan taş ve toprakların da maden cevheri gibi yukarıya yani yer yüzüne çıkarılması gerekirdi. İşte bu işlemi cevherin yanında taş ve toprakların yer yüzüne çıkarılmasında C. İssawi'nin belirttiğinin aksine Osmanlı madenciliğinde genellikle eşekler tarafından döndürülen dolaplardan faydalanılmaktaydı(45). Ancak biz bu sistemin Maadin-i Hümayûn'a dahil madenlerde kullanıldığına dair bir kayda rastlayamadık. Aksine maden mağaralarında üretilen cevherlerin 1780 yılında "me-

(42) Cemal Biron, Madenlerde Tahkimat İşleri, İstanbul, 1979, s.69.

(43) S.Yılmaz, a.g.m., s.276.

(44) F.Spaho, a.g.m., s.142.

(45) F.Spaho, a.g.m., s.142; H.Hazerfen, a.g.e., v.189a; N.Çağatay, a.g.t., s.17; R.Murphy, a.g.m., s.975. C.İssawi bu konuda küçük çocuklardan istifade edildiğini belirtmektedir. Bu konuda bkz. a.g.e., s.284. Ayrıca Konu ve Kaynaklar bölümünde 18 nolu dipnota bkz.

den küfeleri ile yer yüzüne taşındığına dair elimizde bir kayıt mevcuttur(46).Ancak bu söz konusu dolap sisteminin Maadin-i Hümayûn'a tâbi madenlerde hiç kullanılmadığı anlamına gelmez.

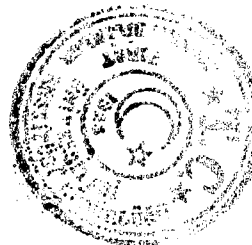
Bu arada, üretim aşamasının yer altındaki safhaları hakkında maden kanunlarında ayrıntılı hükümlerin yer aldığı görülmektedir.Yani maden kanunlarında yer altındaki üretim faaliyetleri en ince ayrıntılarına kadar ele alınmıştır.Biz burada söz konusu bilgilerden önemli olanlarını vermeye çalışacağız.Ancak hemen bir hususa işaret etmekte fayda vardır ki,o da,maden üretiminin yer altındaki safhaları hakkında ulaşabildiğimiz arşiv kaynaklarında bilgi yer almamasıdır.Bu da bize söz konusu faaliyetlerin eskiden beri yürürlükte olan esaslara göre yürütüldüğünü düşündürmektedir.Bu noktadan hareketle bir fikir verir düşüncesiyle burada,yer altı üretim faaliyetleri maden kanunlarındaki bilgilere göre aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Maden kanunlarında yer altı üretim faaliyetleri konusunda üzerinde önemle durulan hususlardan birinin,ocakların üç gün üstüste sebepsiz yere boş bırakılmaması olduğu görülmektedir. Bu şekilde ocağını terkedenler hakkında öngörülen ceza ise, ocağın. bu kişilerden alınıp başkalarına verileceği şeklinde belirlenmiştir(47).Yine,bir işçi kasıtlı olarak cevher üretim faaliyetlerini engellerse veya birisi bir işçinin herhangi bir aletini çalarsa bu gibilerin 250 akçe cezaya mahkum edileceği veya "...hakaret olunub siyaset olun..."acağı yani öldürüleceği öngörülmüştür(48).Aynı şekilde bir kişi maden ocağını e-
minden habersiz olarak terk edip gitse de,bir müddet sonra geri

(46) H.Yüksel,a.g.t.,s.23.

(47) H.Hazerfen,a.g.e.,v.189b;F.Spaho,a.g.m.,s.161.

(48) F.Spaho,a.g.m.,s.158.

dönse o kişiye üretimden hiçbir pay verilmeyeceği öngörülmüştür(49).Diğer yandan, madencilerin yer altında birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmemeleri yani gizlice başka ocaklardan üretim yapmamaları için de çeşitli cezai hükümler konulmuştur (50).Bütün bu ve benzeri hükümlerle madenlerde üretimin devamlılığı ve aksamadan yürütülmesi prensibine riayet edilmesine çalışıldığı anlaşılmaktadır ki,bu husus madenlerle ilgili bir yasaknamede de "...her kim adet üzere kuyusun işlede...işlemeyib de tekâsül edenlerin haklarından geline..."(51) şeklinde karara bağlanmıştır.

Belirtilen bu prensipler çerçevesinde yer altından çıkarılan cevherler mağaraların ağzında bekleyen ve hususen taşıma işini yapmak üzere kiralanmış olan beygirler ile "çarh" denilen cevher işleme merkezlerine taşınırdı(52).

3- Cevherlerin İşlenmesi:

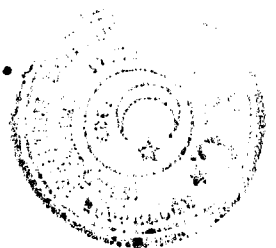
Burada belgelerden veya maden kanunlarından tespit edebildiğimiz kadarı ile Osmanlı devletinde Tanzimat dönemine kadar genel anlamda mağaralardan çıkarılan cevherlerden bakır ve gümüşün elde edilışı aktarılmaya çalışılacaktır.Yani sadece durum tespiti yapılarak cevherlerin işlenmesinde takip edilen usullerin veya işlemlerin aktarılması yoluna gidilecektir.Dolayısıyla cevherlerin işlenmesinde takip edilen usullerin -eksiği veya bugünlere göre yanlışı varsa bile- eleştirilmesi yoluna gidilmeyecektir.Bundan kaçınmamızın da en büyük sebebi kimyasal açıdan herhangi bir yanlışa sebebiyet vermemek düşün-

(49) F.Spaho,a.g.m.,s.158.

(50) H.Hazerfen,a.g.e.,v.190a.

(51) H.Inalcık-R.Anhegger,Kanunnâme-i Sultânî...,s.6.

(52) F.Spaho,a.g.m.,s.142.

cesidir.Uygulanan metodların varsa eğer eksik veya yanlışları ile değerlendirmesini konunun uzmanlarına bırakıyoruz.

Az önce de işaret edildiği üzere mağaralardan veya kuyulardan çıkarıldıktan sonra çarh yerlerine getirilen cevherlerin kayıtları ustabaşılar tarafından tutulmaktaydı.Bu işlem bazen mağara ağızlarında da yapılabilmekteydi.Bu cümleden olarak her hafta sonunda da,üretilen cevherlerde kimlerin ne kadar pay sahibi olduğu kadı ve maden emininin nezaretinde tespit edilirdi(53).Bu şekilde toplama yerinde iki üç aylık bir ürün biriktirildiği zaman toplanan cevherlerin birinci defa olarak bir yıkama işlemine tâbi tutulduğu görülmektedir(54)ki, bu işlem o civarda mevcut küçük çapta bir akar suyun arklarla işleme bölgesine getirilmesi ile gerçekleştiriliyordu.Bu işi yapan ve madencileri ücretle faydalandıran ayrı müteşebbislerin varlığı gözlenmektedir(55).Birinci defa olarak yıkanan cevherler,su kuvveti ile çalışan çarkların döndürdüğü değirmenlerde öğütülerek toz haline getirilir(56) ve ikinci defa yıkama işlemine tâbi tutulurdu.Bu işlemden cevher içerisinde bulunan çeşitli maden parçacıklarının kaybolmaması için iki tane havuz bulundurulur ve bu şekilde taş ve topraktan arındırılan cevher yakında bulunan ambarlarda muhafaza altına alınırdı(57).

Bu ambarlarda biriktirilen yıkanmış cevherlerin daha sonra "hutman" denilen ustabaşılar tarafından kadı ve maden emini-

(53) F.Spaho,a.g.m.,s.143.Söz konusu kanun metninde bu konuda kuyudan elde edilen ürünün ilk önce adet üzere 63 hisseye ayrılıp,daha sonra kaç kişi varsa ona göre taksim edildiği de belirtilmektedir.Bu konuda bkz.F.Spaho,a.g.m.,s.154.

(54) Bu bilgi Zaiff'nin şiiirinden alınmıştır.Bkz.R.Anhegger,a.g.e.,II,s.353.

(55) F.Spaho,a.g.m.,s.162.

(56) CDM,313.

(57) F.Spaho,a.g.m.,s.142.

nin nezaretinde satın alınması işlemine geçilirdi. Bu satın alma işlemine dair kayıtların da zikredilen kişiler tarafından tutulması kural gereği idi. Burada belirtilen kayıt tutma işlemi esnasında taraflara yine kadı ve maden kâtibi tarafından diğer tezkere verilmesi mutad olan bir işlemdi(58). Bu bilgilerden sonra şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Devlet madencilik alanında sahip olduğu tekelci zihniyetinin bir gereğini burada da göstermektedir ve daha cevherin mağaralardan ilk çıkarıldığı esnada elde edilen ürünün miktarına dair kayıtlar tutturmaktadır ki, takip eden her safhada da bu zihniyeti devam etmektedir.

Cevherlerin yıkanıp öğütüldükden sonra tekrar yıkanması aşamasından sonra fırınlarda yakılması safhasına geçilmektedir. Maden kanunlarında belirtildiğine göre cevherin yükler halinde izabe edilecek olduğu fırınların yanına getirilip hazır hale getirilmesi işlemine "roşt" denilmektedir(59). Kaynaklardan edinilen bilgilere göre söz konusu işlem gümüş cevheri üzerinde şu şekilde cereyan etmektedir: İlk önce bir kemer cevher bir kemer odun onun üzerine de bir kemer kömür olmak üzere, roşt işlemi için hazırlanmış cevher(bunun miktarını testip etmemiz mümkün olamamıştır) bitinceye kadar üst üste yığılır. Bu şekilde oluşturulan yığının etrafı ise balçıkla sıvanır(60). Bu sıvama işleminde yığının en altında hava deliği ve en üstünde de havanın çıkacağı bir deliğin bırakılmasına dikkat edilirdi(61).

Daha sonra ateşlenen fırınlar ise yedi, sekiz gün boyunca sürekli olarak yanar. Bu işlemin akabinde de o mahallin kadısı

(58) F. Spaho, a.g.m., s.143.

(59) F. Spaho, a.g.m., s.143. Zaiff'nin anlatımı için ayrıca bkz. R. Anhegger, a.g.e., II, s.353.

(60) F. Spaho, a.g.m., s.143. Bu konuyu Zaiff'nin anlatımı için bkz. R. Anhegger, a.g.e., II, s.354.

(61) F. Spaho, a.g.m., s.143.

maden emini ve kâtibi, fırın başına 1/3 oranında olmak üzere her fırından elde edilen üründen "fete-i sim" diye isimlendirilen bir miktarı ayırmaktadır(62) ki, bu ilerde üretimin vergilendirilmesi bölümünde de görüleceği üzere gümüşten alınan ve fete-i sim diye bilinen vergiye tekabül etmektedir.

Gümüş cevherinin işlenmesine ait bu işlemden sonraki safha konusunda kaynaklarda değişik bilgiler yer almaktadır. Şöyle ki, gerek 1536 tarihli maden kanunda gerekse Zaiff'nin şiirinde ilk yakma işleminden sonra iki defa daha yakma işleminden bahsedilmektedir. Yani cevher, saflaştırılması maksadı ile iki defa daha fırında yakılmaktadır. Fakat bu yakma işlemlerinde cevhere mürdeseng denilen bir katkı maddesi ilave edilmektedir. Ancak söz konusu maddenin ilavesi 1536 tarihli maden kanununa göre ikinci yakma işleminde, Zaiff'nin şiirinde ise üçüncü yakma işleminde gerçekleştirilmektedir(63). Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerde bu işlemlerin nasıl ve hangi safhalardan ibaret olarak yapıldığını gösterir kayıt olmadığı için biz bunların hangisinin doğru veya daha geçerli olduğunu bilemiyoruz(64). Burada sözü edilen ikinci ve üçüncü yakma işlemlerinin gerçekleştirildiği fırınların 2 zira(136-151 cm) yüksekliğinde mer-

(62) F.Spaho, a.g.m., s.143.

(63) F.Spaho, a.g.m., s.143-144; R.Anhegger, a.g.e., II, s.354-55.

Ayrıca, tabif kurgunoksit olan mürdesengin (Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Lügât, Ankara, 1986.) üretim ve muhteviyatı hk. Keban madeninin üretim durumu bahsine bkz. Burada söz konusu maddenin fırınlara katkı oranınının gümüş cevherinin 3 yüküne 12 kantar hesabı ile olduğunu belirtelim.

(64) İleriki bahislerde de görüleceği üzere Keban madeninin üretim durumu ile ilgili kayıtlarda fırınların yakılma tekniği hakkında bilgi verilmemekte, sadece adı geçen madende yakılan fırın sayıları ile bunların bazılarının nisabetlerinden saf gümüş miktarları hakkında bilgiler verilmektedir.

kezi bir ısıtma odası ile buna bağı olan ve arıtılan cevherin toplanacağı haricî bir toplama odasından ibaret olduğu bilinmektedir(65).Söz konusu bu fırınlar iki tane körük yardımı ile bir hafta boyunca devamlı olarak yakılırdı.Burada sözü edilen körükler ise su kuvveti ile veya hayvan gücü ile döndürülen çarklar yardımı ile çalıştırılırdı ki, Maadin-i Hümsyûn'a tâbi madenlerde de bunları görüyoruz(66).

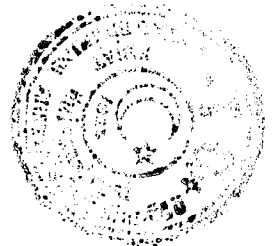
Bu arada cevherin fırınlarda üçüncü defa yakılmasında yakıt olarak genellikle kütük kullanılmaktaydı ve bunun sonucunda en altta eriyerek sıvı hale gelen bileşimin üstünde kaymak halinde kurşun,onun altında da sıvı halde gümüş oluşurdu.Fırınların yakılması ile ilgili olarak görevli olan elemanlar devamlı olarak üstte biriken kurşunu dikkatlice alırlar ve böylelikle de gümüş ortaya çıkardı.İşte bu safhada da maden emini, kadı ve maden kâtibinden oluşan üçlüyü görüyoruz.Onlar bu safhada elde edilen ürünün miktarını da defterlerine kaydetmekteydiler(67).Böylelikle burada elde edilen ürün miktarının ilk kayıtlar ile karşılaştırılması imkânı elde edilmiş oluyordu ki, burada da kontrol mekanizmasının açıkça çalıştığı görülmektedir.

Bütün bu işlemlerden sonra elde edilen gümüş hala saf halde değildir.Onun saflaştırılabilmesi için yeni bir işleme daha ihtiyaç vardır ve o da "kalhâne" diye bilinen fırınlarda gerçekleştirilmektedir.Bu tesislerde saf hale getirilmek istenen gümüşün 100 dirhemine 5 dirhem bakır konularak izabe işlemi gerçekleştirilmektedir.Sözü edilen bu işlemde gümüşün içeri-

(65) R.Murphy,a.g.m.,s. 981.

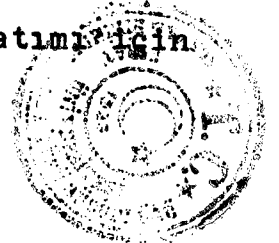
(66) CDM,313.

(67) F.Spaho,a.g.m.,s.144.

sinde bulunan kurgunun, katalizör olarak konan bakır tarafından emilmesi sağlanmaktadır(68). Gümüşün elde edilmesi ile ilgili olarak son defa gerçekleştirilen bu işlem hakkında da Keban madeni ile ilgili bir kayıda malesef sahip değiliz. Bu konuda elimizde sadece adı geçen madendeki kâf işlemleri için yani izabe işlemleri için değişik yerlerden "kâhâne kütüğü" temin edildiğine dair müteaddit kayıtlar mevcuttur. Arşiv kaynakları ile mahallî olarak tespit ettiğimiz kaynaklarda gümüşün son defa olarak tâbi tutulduğu işlemi ihtiva eden bilgilere yer verilmemektedir. Yukarıda da değinildiği üzere söz konusu kaynaklarda sadece Keban'da yakılan fırın sayıları ile bu fırınlardan elde edilen gümüş miktarları hakkında bilgiler verilmiştir. Burada belirtilen son durum üzerine, zihinlerde, Keban madeninde veya Madin-i Hümayûn'a tâbi olupta gümüş üretilen diğer madenlerde kanun metinlerinde belirtilen hususlara uyulmadığı veya başka usulere takip edilmiş olabileceği yolunda fikirler oluşabilir. Ancak, biz bu yola müracaat edilmesindeki amacın, yani gümüş cevherinin saflaştırılması esnasında geçirdiği safhalara ait bilgilere yer verilmeyişinde etkili olan düşüncenin veya sebebin bütün bu işlemlerde ilk safhada roşt işlemi için esas alınan cevherin ölçü olarak alınması olduğunu düşünüyoruz. Yani yönetim için ilk başta hazırlanmış olan birim cevherden ne kadar saf gümüş elde edildiğinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Böyle olunca fırınların yakılmasına ait ayrıntılı bilgilerin verilmesine gerek olmadığına inanılmış olmalıdır ki, üstelik bütün bu işlemler eskiden beri bilinen klasik usullerle yapılmaktadır. Dolayısıyla her defasında bu işlemlerin belirtilmesi gereksiz olacaktır. Nitekim XVIII. yüzyılın

(68) F. Spaho, a.g.m., s.144. Kâf işlemini Zaiff'nin anlatımı için bkz. R. Anhegger, a.g.e., II, s.356.

sonlarında Keban madenindeki fırınların maliyetini gösterir bir muhasebe defterinde yer alan masraf kalemleri arasında ayrı ayrı olmak üzere ırgad-1 fırın ve ırgad-1 kal ücretleri verilmiştir. Bu da bize cevherin saflaştırılmasının değişik aşamalardan sonra yapıldığını göstermektedir. Ancak biraz sonra da görüleceği üzere bu defterde masrafların fırın başına verildiği görülmektedir. Bu husus da, birim cevherin esas alındığının bir göstergesi olmalıdır.

Yukarıda işaret edilen masraf defterine göre Keban madeninde bir fırının maliyetinin, madenin ilk faaliyete geçtiği dönemlerde 40-50 kuruş arasında değiştiği görülmektedir. Ancak bu rakam H.1211(M.1796-97) yılında 333 kuruşa kadar yükselmiştir. Bu miktarın dökümü ise şöyledir: 75 kuruş kömür bedeli, 40 kuruş kâlhâne kütüğü bedeli, 30 kuruş ırgad-1 fırın, 15 kuruş ırgad-1 kâ1, 12 kuruş piristad-1 fırın, 115 kuruş cevher bedeli, 26 kuruş cevher ufaltma (öğütme) ve nakliye bedeli ve 20 kuruş sair masraflar (69). Burada yer alan kalemler gümüş cevherinin saflaştırılması için geçirdiğine işaret edilen ve yukarıda anlatılmaya çalışılan safhaları göstermesi veya ifade etmesi açısından da önemlidir. Bu arada Keban madeninde ilk başlangıç yıllarında yakılan fırınların birim maliyeti ile XVIII. yüzyılın sonlarında yakılan fırınların maliyeti arasında önemli bir farklılık mevcuttur. Yani önemli derecede bir maliyet artışı söz konusudur. ki, bu artış ele alınan dönem boyunca da devam edecektir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan başlıcaları bölgede ormanların gittikçe azalması ile cevher kalitesinin düşmesidir. Bu konu ileriki bölümlerde ayrıca ele alınacaktır.

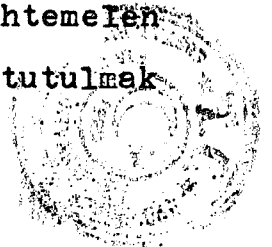
(69) CDM, 484. Maliyet artışları hk. ayrıca bkz. HH, 57512.

Gümüş madeninin eksine bakır içeren cevherin işlenişi konusunda ulaşabildiğimiz tarih kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanılmamaktadır. Bize bu konuda XIX. yüzyılın sonlarına ait bir seyahatnamede yer alan bazı bilgiler fikir verebilecek durumdadır(70). Gerçi söz konusu kaynaktaki bilgiler daha geç döneme aittir. Ancak Ergani madeninde belirtilen yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen modernizasyon faaliyetlerinin sonucunda klasik sistemden yine de pek farklı bir durumun ortaya çıktığı dikkate alınır, az sonra belirtilecek olan yöntemlerin klasik sistemden pek farklı olmadığını söyleyebiliriz. Öte yandan bakırın elde edilişi konusunda izlenen yollar az sonra da belirtileceği üzere yüzyıllar boyunca fazla bir değişikliğe uğramamıştır.

Yukarıda sözü edilen kaynağa göre, gümüş cevherinde olduğu gibi kuyulardan çıkarılan cevher belirli miktarlarda olmak üzere kısım kısım ayrılır(265 okka=272.4 kg.). Belirtilen miktarlardaki cevherler ayrı ayrı olmak üzere taş ve toprağından ayıklanır ve bundan sonra taş değirmenlerde öğütülerek toz haline getirilir. Bu toz haline getirilmiş olan cevher etrafı taş duvarlarla örülmüş olan ve içerisinde bir ızgara bulunan fırınlarda odun ile yakılmaktadır. Bu yakma işlemi üç gün boyunca devam eder. Bunun sonucunda cevherde bulunan kükürt bir ölçüde ayrışarak altta erimiş cevher birikir. Bu eriyik yeniden bir fırına verilerek odun ile ergitme işlemine tâbi tutulur ve altta biriken yeni sıvı kalıplara dökülür. Kalıplarda külçe haline getirilen ve bakır yönünden zenginleştirilen eriyik tekrar bir fırına verilmektedir. Bu işlemin sonucunda muhtemelen ham bakır oluşmaktaydı ki, o da yeni bir işleme tâbi tutulmak

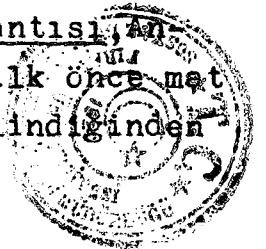
(70) V. Cuinet, a.g.e., II, s.482.

üzere Tokat'a gönderilmekteydi. Ancak ele alınan dönem boyunca sözü edilen ham bakırın zaman zaman Diyarbakır' da bulunan kalhânede de işlendiği görülmektedir. Burada verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bakır içeren cevher de aynen gümüş cevheri gibi dört safhadan ibaret olan bir işlemler zincirine tâbi tutulmaktadır ve Ergani'de üretilen ham bakır nihaf olarak başka yerlerde saflaştırılmaktadır. Ergani'de üretilen ham bakırın başka yerlerde saflaştırılması gerçi bizim araştırma alanımızın dışında kalmaktadır. Ancak bir fikir vermesi açısından nihaf işlem hakkında şunları söylemek mümkündür: Bu safhada yani ham bakırın kâl edilmesi safhasında, yüksek sıcaklıkta eritilmiş olan ham bakıra basınçlı hava üflenmekte ve yabancı maddelerin oksidasyonu sağlanmaktadır. Yine bu safhada erimiş olan ham bakıra kuvars ilave edilerek yine bazı yabancı maddelerin curuflaşarak eriyikten ayrışması sağlanmaktadır. Bu işlemde kullanılan bir diğer katkı maddesi de yağ odundur. Böylece odun sayesinde karbon da saflaştırma işleminde devreye sokulmaktadır. Burada bakırın saflaştırılması konusunda anlatılan hususlar ise çok eski dönemlerden beri bilinen bir yöntemdir (71).

4- Üretim Mevsimi ve Süresi:

Osmanlı imparatorluğunda mevcut bütün mirî madenlerde faaliyet süresi genelde yaz mevsimini içerisine alacak şekilde belirlenmiştir. Bu süre bir araştırmada nevrüz (21 Mart) ile rûz-ı kasım (7 Kasım) arasındaki yedi buçuk aylık bir zaman dir (71) Şeref Kuşçu-Alaattin Çukur, "Bakır Buluntularında İz Element Dağılımı", III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1987, s. 98. Söz konusu çalışmada bakırın ilk önce mat hale getirilmesi usulünün de eskiden beri bilindiğinden bahsedilmektedir.

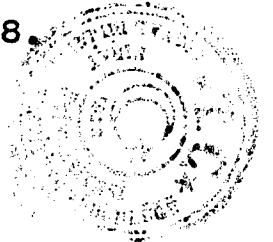
limi olarak belirtilmiş ise de(72), genellikle rûz-ı hızır(6 Mayıs) ile başlayıp yine rûz-ı kasımda sona ermekteydi(73). Sürenin bu şekilde belirlenmesinde başlıca amacın kış mevsiminin doğruduğu zor şartlardan etkilenmemek olduğu anlaşılıyor. Çünkü kış mevsiminde dağlık arazide bulunan maden ocaklarına gidip gelmek, buralarda cevher üretmek ve üretilen cevheri işleme fırınlarının bulunduğu yerlere nakletmek oldukça güçtür. Diğer yandan cevherlerin işlenmesinde kullanılan fırınları yakmak için dağlarda kömür yakmak, kütük kesmek ve bunları da fırınların bulunduğu yerlere veya maden ocaklarına taşımak da oldukça güçtür. Nitekim biz, H.1201(M.1786-87) yılında maden emininin o yıl üretimde meydana gelen düşüş üzerine İstanbul'a göndermiş olduğu arzında buna sebep olarak zor geçen kış şartların göstermiş olduğunu biliyoruz(74). Söz konusu arza göre şiddetli geçen kış mevsimi dolayısıyla dağlardan kar çok geç kalkmıştır. Bundan dolayı da zamanında kütük kesilememiş ve kömür yakılamamıştır. Hatta bütün bu zor şartlara rağmen dağlardan temin edilen kütük ve kömür, bunların Keban madenine ulaştırılmasında tabii yol olan Fırat ve Murat nehirlerinin donması yüzünden zamanında madene ulaştırılamamıştır. Kışın işleme fırınlarını yakmak ve bunlarda cevherlerin işlenmesi için lazım olan ısı derecelerini de elde etmek oldukça güçtür. Bu güçlükten dolayı fırınların yakılma mevsiminin madenlerde daha da özel bir zaman dilimi ile sınırlandırılmış olduğu görülmektedir. Maadin-i Hümayûn'a dahil madenlerde bu sürenin, her yılın Mart ayı başı itibariyle 12. haftası(Haziran başı)(75) veya

(72) R. Murphy, a.g.m., s.976.

(73) A. Refik, a.g.e., s.39; N. Çağatay, a.g.t., s.2,4,38.

(74) CDM, 1890.

(75) CDM, 2279.

20. haftası(Temmuz sonu)(76) ile 36. haftası(Ekim sonu)(77) veya 39. haftaları(Aralık ortası)(78) arası olarak belirlenmiş olduğu görülmektedir.Aynı şekilde Ergani madeninde üretilen ham bakırın Tokat'da bulunan kâlhânedede işlenmesi de yaz mevsiminde yapılmaktaydı. Çünkü "nühas(bakır)ın tabhı(işlenmesi) ve nakli vakt-i şitâda müşkül idi"(79).Yani kış mevsiminde ham bakırın ilgili yerlere nakli ve işlenmesi oldukça güç bir işti.Madenlerde,belirtilen bu mevsimlik üretim düzeninin ta ilk çağlardan beri uygulanagelen bir usul olduğunu da bu arada belirtelim(80).

Böyle olunca,kış mevsiminde madenlerde üretim faaliyeti durmaktaydı.Nitekim 29 Ekim 1785 tarihli ve maden emini Mustafa Paşa'dan fazla ürün istenmesine dair olan bir hükümdende bunu açıkça izlemek mümkündür.Çünkü adı geçen kişiden daha kış mevsimi gelmeden bu işi sağlanması istenilmiştir(81).

Madenlerde üretim faaliyetlerinin durduğu kış mevsimi süresince madenciler boşta kalmaktaydılar.Onlar bu boş süreyi ise izinli olarak ya köylerinde yada kasabalarında geçirmektedirler(82).

(76) CDM,1458,1459.

(77) CDM,1458.

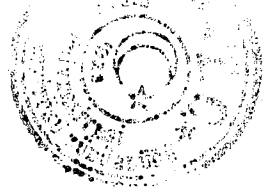
(78) CDM,1459.Bu konuda bir araştırmada da kaynak belirtilmeden Ergani madenindeki fırınların Mayıs başı ile Ekim sonu arasındaki süre zarfında yakıldığı belirtilmektedir.Bu konuda bkz.F.Kırzioğlu,1871'deki Madenler...,s.18.

(79) CDM,3052.

(80) Oktay Belli,"Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesinde Demir Metalurjisi",Anadolu Demir Çağları,İzmir,1987,s.93;E.Kaptan,Madencilik Tarihi için Genel Bir Araştırma(Kalayın Kökeni),MTA Rapor Derleme(basılmamış),No 5226,Ankara,1974,s.96.

(81) CDM,2431.

(82) İbr.b.Muh.v.5.

Bu genel çerçevede madenciler ocaklarda süre olarak ne kadar çalışırlardı? Bu soruya cevap vermek için her şeyden önce madencilğin tabiatında bulundurduğu, yani beraberinde getirdiği zor fizikî şartları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Çünkü yer altında fazla aydınlık ve havadar olmayan bir ortamda bir işçinin devamlı olarak çalışması mümkün değildir. Bundan dolayı her işçi maden kuyularında iki saatlik fasılalar ile nöbetleşe olarak çalışmaktaydı. Böylelikle gece ve gündüz aralıksız olarak üretimin de devam etmesi sağlanmış olurdu ki, zaten kısa olan üretim mevsimi bu şekilde değerlendirilmiş de olurdu. Bu şekilde haftanın iki gününü tatil olarak geçiren bir işçi 20 gün üst üste çalışabilmekte idi. Bu sürenin bitiminde ise gurup değişimi sağlanarak mağaralarda veya ocaklarda başka gurupların çalışmasına da imkan verilmiş olurdu(83). Bu arada cevherlerin kuyulardan çıkarılması ve işlenmesinde kullanılan çarklar ile dolaplarda çalışan personelin haftada bir günü Cuma gününü tatil olarak geçirdiklerini belirtelim(84). Yani bunların çalışma süresi olarak madenci amalesinden farklı bir düzen içerisinde çalıştığı anlaşılmaktadır.

5- Maadin-i Hümayûn'da Teknik Elemanlar:

Osmanlı devletinde madencilğin bağlı başına bir sektör olduğuna daha önce değinilmişti. Madencilğin böyle bir özellik arzemesinin bir sebebi de, madenlerin ocaklardan çıkarılmasından işlenip piyasaya sürülmesine kadar olan bütün safhalarında çok geniş bir insan kitlesini ilgilendirmesidir. Yani madencilik sektörü dolaylı ve dolaysız olarak bünyesinde bir çok insanı istihdam itmekteydi. İşte bu noktadan hareketle şunu rahat-

(83) R. Murphy, a.g.m., s.976.

(84) DBSM, 5758.

lıkla söylemek mümkündür: Genel anlamda Osmanlı madenciliğinde olduğu gibi Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne tâbi madenlerde de teknik anlamda organizeli bir iş bölümü mevcuttu. Dolayısıyla burada, arşiv kaynaklarından tespit edebildiğimiz kadarı ile sözü edilen iş bölümüne paralel olarak madenlerde görev yapan teknik elemanlar yaptıkları vazifenin önemine göre verilecektir. Ancak hemen bir hususa işaret etmekte de fayda vardır. O da, madenlerde görev yapan teknik elemanlar konusunun şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalarda da ele alınmış olmasıdır. Fakat söz konusu çalışmalarda zikredilen teknik elemanlar için Maadin-i Hümayûn'da farklı isimlerin kullanılmış olduğu görülmektedir. Bunun da başlıca sebebi, söz konusu çalışmalardan biri olan Anhegger'in çalışmasının Balkanlara yönelik olması ve konuyu ilk dönemlerden itibaren ele almış olmasıdır. Çünkü Balkanlar Saksonya menşeli maden kanunlarının ilk uygulandığı bölgedir ki, üstelik bu bölge etnik yönden de tamamen Türk değildir. Dolayısıyla isimlendirmede yabancı kelimelerin olması normal karşılanmalıdır. Osmanlı madenciliği ile ilgili olarak yapılmış olan bir diğer çalışmanın da, yani N. Çağatay'ın çalışması genel bir mahiyet arz etmektedir. Böyle olunca zikredilen her iki çalışma da Anadolu madenleri ile hele Keban ve Ergani madenleri ile doğrudan ilgili değildir. Dolayısıyla madenciliğin Anadolu'da kazandığı karakter üzerinde şimdiye kadar pek durulmamıştır. Halbuki biz yüzyılların geçmesi ile Anadolu'da madenciliğin millî bir bünyeye kavuşmuş olduğu inancındayız. Bir başka deyişle zamanla Anadolu madenciliği özgün hale gelmiştir. Bu genel çerçevede meseleye yaklaşıldığı zaman karşımıza Maadin-i Hümayûn'da çıkan teknik elemanları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- Ustabası ve Ustalar:

Ustabagılar madenlerdeki üretim faaliyetinin maden eminin-den sonra en üst düzeydeki elemanı idiler. Onlar maden ocağında mağaralardan vya kuyulardan cevherin çıkarılması, fırınlara taşınması, işlenmesi vb. işlemlerin yapılması gibi bütün işlere nezaret eden kişilerdi(85). Her madende birer tane olan bu kişilerin(86) görevleri babadan oğula geçiyordu ve yine bunlar bazen müslim olabildiği gibi genellikle zımmı reayadan oluyorlardı(87).

Atamaları maden emininin arzı ile merkezden izin alınarak yapılan bu kişiler(88) madenlerin en üst düzey kalifiye elemanı idiler. Böyle olunca maden üretimi konusunda Meadin-i Hümşyün eminleri doğrudan bu kişilerle muhatap oluyorlardı. Nitekim biz, bu kişilerin maden eminlerinden sermaye aldıklarını ve aldıkları sermayeyi ihtiyacı olanlara dağıttıklarını, aynı şekilde madenlerde bulunan bütün ücretlilere maaşlarını verip, madencilerin odun, kütük, kömür vb. ihtiyaçlarını sağladıklarını biliyoruz(89).

Madenlerde ustabaşılardan sonra ikinci derecedeki kalifiye elemanlar ise ustalardı. Ustabagılar kendilerine verilen görevleri bu kişiler aracılığı ile yerine getirtmekteydiler. Nitekim kaynaklarda bu kişilerin görevleri açıkça belirtilmiştir. Buna göre madencilğin "hafr-i mağara" yani mağara açılması safhasından, cevherin fırınlarda saflaştırılmasına kadar o-

(85) H. Yüksel, a.g.t., s.23.

(86) HH.33027.

(87) HH, 57512; CMal.24626; TK Evr.3394.

(88) CDM, 3248.

(89) H. Yüksel, a.g.t., s.74.

lan safhalarını onlar emirlerindeki madenci amelesi aracılığı ile sağlıyorlardı(90).Anhegger ve Çağatay'ın çalışmalarında ustaların karşılığı olarak hutman denilen kişilerin yer aldığı görülmektedir(91).Yani söz konusu çalışmalarda her nedense ustabaşı veya usta tabirine rastlanmamaktadır.Bunun da muhtemel sebebi bizim yukarıda az önce belirtmiş olduğumuz hususlar olmalıdır.

b- Kâl Ağası:

Kâl ağası madenlerde-ki, burada Keban madeni söz konusudur- cevherin tabhiye işlemlerine nezaret eden görevlinin ismidir.Bu isimle anılan kişi bazen madenin güvenliği konusunda bilgisine müracaat edilmek üzere devlet merkezine çağrılabilmekteydi(92).Söz konusu kişiye bazen de kalıcı ustası denilmekteydi(93).

c- Maden Amelesi:

Madenlerdeki üretim faaliyetlerinin temel unsurlarından biri de maden amelesi idi.Çünkü onlar madenciliğin belki de en zor işi olan cevher üretimini çok güç şartlara rağmen gerçekleştiriyorlardı.Keban-Ergani madenlerinde 15-20'şer kişilik gruplar halinde başlarında ustalar olduğu halde çalıştıklarını gördüğümüz bu kişiler(94) yaptıkları işin karşılığında ücret alıyorlardı(95).

Keban-Ergani madenleri ile ilgili kaynaklarda genellikle

(90) F.Tızlak,a.g.t.,s.166;H.Yüksel,a.g.t.,s.24.

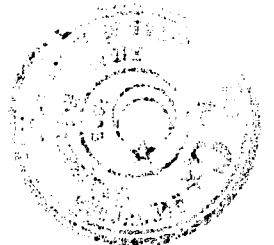
(91) Hutman için bkz.N.Çağatay,a.g.t.,s.36;R.Anhegger,a.g.e., I,s.37-38.

(92) CDM,115.

(93) CDM,1271,1377

(94) CDM,482.

(95) H.Yüksel,a.g.t.,s.74.

"amale-i madenciyân" şeklinde isimlendirilen bu grupların kendi aralarında ne tür bir iş bölümü vardı? Bunun tespiti şimdilik oldukça güç görünüyor. Aynı şekilde bu kişiler acaba sadece cevher üretim işi ile mi ilgileniyorlardı yoksa söz konusu isim madencilığın bütün safhalarında çalışmış insanlara verilmiş olan bir isim mi idi? Bunu da tespit etmemiz mümkün olamamıştır. Çünkü mağaralardan cevherin çıkarılmasında bir çok yardımcı hizmetler daha mevcuttu. Dolayısıyla burada sözü edilen kişilerin cevher üretimi ve işlenmesi ile ilgili her türlü işi yaptıklarını söylememiz şimdilik mümkün görünmemektedir. Ancak Osmanlı madenciliği üzerine yapılmış bazı araştırmalarda madencilerin çeşitli iş bölümlerine ait hizmet guruplarına göre sınıflandırılmış olduğu görülmektedir. Söz konusu madenci gurupları şunlardır: Lağımçılar: Maden kuyularının kanallarını temizleyip kuyularda biriken suları dışarı boşaltan kişilerdi ki, bunlar "âb-keşân" diye de isimlendirilmektedir. Taşçılar: Külünkzen de denilen bu taife maden kuyularında cevher kazma işlemini gerçekleştirmektedir. Tekneciler: Maden kuyularından elde edilen cevheri ve bu sırada ortaya çıkan taşı ve toprağı dışarıya taşıyan kişilerdi (96). Bunlara "hafriyatçı" veya "kuyucu" da denilmektedir (97). Dolapçılar: Kuyulardan cevher, taş, toprak ve suyun dışarıya çıkarılmasında kullanılan dolapları at ve eşekler yardımı ile çalıştıran kişilerdir. Arayıcılar: Maden olması ihtimali olan yerleri araştırıp buralarda kuyu kazdıran kişilerdir (98). Körükçüler: Ocaklardan çıkarılan cevherin işlenmesi esnasında kullanılan fırınların yakılması işleminde başlıca araç olan körükleri çalıştıran kişilerdir. Onların yaptıkları iş çok a-

(96) N. Çağatay, a.g.t., s.39-40.

(97) R. Anhegger, a.g.e., I, s.36; R. Murphy, a.g.m., s.975.

(98) N. Çağatay, a.g.t., s.39-40.

ğır olmalı ki,kaynaklarda körükçülük hizmetinin suç işleyen kişilere bir nevi ceza olarak yaptırılmakta olduğu görülmektedir(99).

Yukarıda isimleri zikredilen hizmetli grupları her madende bulunması gerekli olan başlıca unsurlardandır.Çünkü onların ifa ettikleri hizmetler bir noktada madenciliğin temel görevlerindedir.Bu arada madencilik mesleğinin sıradan bir meslek olmadığını aksine bu işte isdihdam edilecek olan kişilerin amaale düzeyinde bile bir beceriyi gerektirdiği görülmektedir.Bu gereklilikten dolayı olmalı ki,madenciler rastgele kişilerden seçilmiyordu.Nitekim Keban madeninde ihtiyaç duyulan madenci amalesinin 1840'lı yıllarda her yıl 500 adet civarında olmak üzere Gümüşhane'den getirildiği bilinmektedir(100).Bu da o bölge halkının öteden beri bu işe yatkın olduğunu göstermektedir.

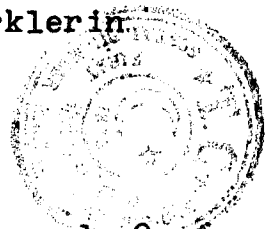
Bu arada Osmanlı imparatorlugunda ekonomik hayatta bir vakıa olan gayr-i müslim reayanın üstünlüğü durumunun madencilik alanı için de geçerli olduğunu görüyoruz.Bu hususu Maadin-i Hümâyûn'da da açıkça görülmektedir.Çünkü Gümüşhane'den gerek amale gerekse usta düzeyinde getirilen elemanlar genelde zımmı idi(101).Gümüşhane'den her yıl getirilerek Maadin-i Hümâyûn'da isdihdam edildiğine işaret edilen madenciler genellikle Rum milletindendi ve Trabzon ile Gümüşhane arasındaki dağlarda yaşamaktaydılar.Ancak bu Türklerin madencilik faaliyeti ile ilgilenmedikleri anlamına da gelmez.Nitekim bu faaliyetlerde Türkler de rol almaktaydı(102).Ayrıca Türklerin

(99) DBSM,8528;H.Yüksel,a.g.t.,s.146.

(100) Y.Özkaya,a.g.e.,s.303.

(101) İr.Dah.1881;CDM,1764.

(102) C.İssawi,a.g.e.,s.279, Madencilerin temini konusunda Osmanlı imparatorluğu genelinde esirlerden(Y.Özkaya,a.g.e.,

bu işte idareci pozisyonunda olduğu göz ardı edilmemelidir.

Madencilerin genellikle zımmî nüfusdan olmaları devlet için zaman zaman bazı sakıncalı durumlar yaratmaktaydı.Çünkü zımmî madenciler "desise ile meluf bir gürûh..." idi.Yani kötü hareketleri ile tanınmış bir topluluk idi.Bundan dolayı onlar zaman zaman geçitli yalanlar ile maden yönetimini meşgul ederlerdi.Yönetim onların bu özelliklerini bildiği için temkinli davranırdı.Mesela H.1236(M.1820-21) yılında Ergani'de bulunan madenciler kendilerine daha önceden verilen sermaye ve takviyet akçelerini kudretimiz yoktur eda edemeyeceğiz diyerek ödemek istememişlerdir.Yani az üretim gerçekleştirdikleri için devletden aldıkları sermayenin karşılığını verememişler,dolayısıyla devlete borçlu kalmışlardır.Bu konuda onlardan vaki olan arz ve bu arzda yer alan kendilerinden bu borcun affedilmesi yolundaki istek,onların "tezvirat ve desise ehli" oldukları bahanesi ile reddedilmiştir(103).Dolayısı ile madencilerin zımmî oluşları madenlerdeki üretimin düşük olmasında etkili olan hususlardan biri olabiliyordu.

d- Piristadlar:

Bu isimle anılan kişiler madenlerde yakılan fırınlarda cevherlerin işlenmesi işlemini gerçekleştiren ve hususî maharetlere sahip olan bir diğer teknik eleman gurubunu oluşturuyordu.Bunlar Çağatay ve Anhegger'in çalışmalarında cevheri yakma ve ısı derecesini belirlemede özel becerisi olan kişiler olarak belirtilmiş olan gâfarlara tekabül etmektedir(104).
s.302-3) ve yaya ve müsellemlerden istifade edildiği yolunda(A.Refik,a.g.e.,s.2) ifadeler mevcut ise de,Maadin-i Hümayûn'a dahil madenlerde böyle bir durum ile karşılaşılmamıştır.

(103) CDM,1791.

(104) N.Çağatay,a.g.t.,s.36;R.Anhegger,a.g.e.,I,s.39.

Her fırında ikişer tane olmak üzere (105),başlarında bir piristadbaşının nezaretinde çalışan bu kişiler(106) Maadin-i Hümayûn'a tâbi madenler için çok elzem olan bir görevi ifa etmekteydiler.Çünkü ham cevherden yani işlenmemiş cevherden boş miktarda altın,gümüş ve bakır elde edilmesi onlara bağlı idi. Dolayısıyla onların görevi aynı zamanda sadakat isteyen hassas bir görev idi.Bu görevin öneminden dolayı olmalı ki,merkezî yönetim Maadin-i Hümayûn için her yıl bu görevlilerin temini işi ile yakından ilgilenmekteydi.Bu ilgi kendisini her yıl ilgililere hitaben bu konuda yayınlanan emirler ile göstermektedir.Belirtilen emirlere göre Keban ve Ergani madenlerinin ihtiyacı olan piristadlar yeteri miktarda ve her yılın rûz-ı hı-zırından(6Mayıs) 20 gün önce madenlerde olmak üzere Gümüşhane madeni bölgesinden temin edilmekteydi.Onların belirtilen zamanda madenlere ulaşmaması durumunda üretim faaliyetleri tamamı ile durmaktaydı.Bundan dolayı her defasında piristadların zamanında ve eksiksiz olarak Maadin-i Hümayûn'a ulaştırılmaları için ilgililere hususen tenbihlerde bulunulurdu(107). Ele alınan bütün bir dönem boyunca Maadin-i Hümayûn'da ihtiyaç duyulan piristadlar devamlı olarak Gümüşhane'den temin edilmeye devam edilmiş ve her defasında da ilgililere gerektiği şekilde davranmaları için hususî emirler yayınlanmıştır(108).

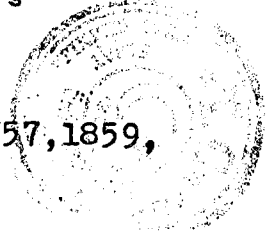
Sayıları,yıldan yıla ve ihtiyaca göre değişmekle birlik-

(105) A,Aksın,a.g.t.,s.288-90.

(106) CDM,1431,3130.Mesela 1781 yılında Keban ve Ergani piristadbaşısı Yor veled-i Ağnadyos idi.Aynı yıl adı geçen kişi görevden alınarak yerine Grigor tayin edilmiştir.Söz konusu yıl piristadbaşı olan kişilerin 480 kuruşluk bir ücret aldığını belirtelim.

(107) CDM,110.

(108) Bu emirlerden bazıları için bkz.CDM,970,1704,1757,1859,2104,3130,3197;Cİkt.205;TK Evr.4575.

te genellikle 200 civarında seyreden(109) bu elemanlar Gümüşhane madenine tâbi Torul kazası Kokas(?) nahiyesinde yer alan Tandırlık,Doluk(?),Bahçecik,Suveren,Şeyhdede ve Kabakilise köylerinden temin edilmekteydi.Zikredilen köyler ahalilerinin bu işten başka bir uğraşları yoktu,yani geçimlerini bu işten sağlıyorlardı(110).Zikredilen köylerden temin edilerek Gümüşhane maden emini tarafından yola çıkarılan bu ustalar Keban'a geldiklerinde ihtiyaca göre diğer madenlere de dağıtılırdı.Yani Maadin-i Hümayûn'a tâbi diğer madenler arasında taksim edilirdiler.Bu arada Gümüşhane maden emini tarafından yola çıkarılan ustaların bazen yolda iken kaçıkları da olurdu.Böyle olunca Keban'a az miktarda usta gelmiş olurdu.Mesela 1780 yılında böyle bir durum meydana gelmiş ve piristad ustaları Keban'a giderken kaçmışlardır(111).H.1203(M1788-89) yılında da yola çıkarılan ustaların kaçıkları bilinmektedir(112).Bu gibi durumlarda yani Keban'a hiç veyahutta yeteri kadar piristad ustasının gelmediği durumlarda,Maadin-i Hümayûn'un ihtiyacı komşu Kiği madeninden temin edilmeye çalışılırdı ki,Ergani madeninin piristad ihtiyacı da zaman zaman merkezden gönderilen hususî emirler gereğince bu madenden temin edilmekteydi.

idi.Nitekim yukarıda belirtilen olayların meydana geldiği yıllarda (109) CDM,83,1757,1859,3197.Mesela 1791 ve 1815 yıllarında Gümüşhane'den 300 adet piristad ustası istenilmiştir.Bu konuda bkz.CDM,2104:Cİkt.205.Bu türden yüksek rakamların sebebi madenlerden fazla ürün elde etme isteği olabildiği gibi,önceki yıllarda Maadin-i Hümayûn'a piristad ustası gelmeyişi veya az gelişi de olabiliyordu.Nitekim 300 adet piristad istenmesinin sebebi daha önceki yıl Keban'a hiç piristad gelmeyişi idi.

(110) CDM,83,2104,3197;Cİkt.205;TKEvr.4575.

(111) H.Yüksel,a.g.t.,s.22.

(112) H.Yüksel,a.g.t.,s.145.

larda yani 1780 ve 1790-91 yıllarında Meadin-i Hümayûn'un piristad ihtiyacı Kığı madeninden ikmal edilmiştir(113).

Bu kişilerin Meadin-i Hümayûn'daki yevmiyeleri ve diğer ihtiyaçları maden ustabaşları tarafından karşılanmaktaydı(114). Burada diğer ihtiyaçtan kastımız piristadların mesleklerini icra ederken kendilerine lazım olan malzemeler ile günlük ihtiyaçlarıdır. Sözü edilen bu ihtiyaçlar onların ayaklarına kadar ustabaşlar tarafından getiriliyordu. Yani onların bu türden ihtiyaçlarla meşgul edilmeleri gibi bir durum söz konusu değildi ki, bu husus diğer madenciler için de geçerli idi.

e- Kömür Görevlileri:

Madenlerde cevherlerin işlenmesi için gerekli olan maddelerden başlıcası kömür idi. Zikredilen maddenin ilgili yerlerden Keban madenine getirilmesi ile ilgili olarak bir dizi görevli mevcuttu. Bunlar aşağıda verilmiştir:

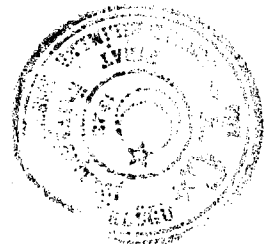
ea- Kömürcübaşlar:

Meadin-i Hümayûn'a kömür tedarik edilen her bölgede varlığını gördüğümüz kömürcübaşların başlıca vazifesi "...kemâl-i sadakta ve istikamet üzere kömürcü ve kelekci ve baltacıyı gereği gibi muhafaza ve sıyanet ve sinfn-i sabikalardan ziyade safi mese olmak üzere kömürlere hark ve perdeypey iskele başına nakl ve tesyire mübaderet eylemek..."ti(115). Çarsacak kömürcübaşına hitaben maden emininin göndermiş olduğu bir emirden nakledilen bu cümlelerden anlaşıldığına göre kömürcübaşlar kendi bölgelerinden Keban'a ulaştırılması gereken kömüre her safhasında nezaret eden kişilerdir. Yani kömür temini ile mü-

(113) CDM, 2058; H. Yüksel, a.g.t., s.123.

(114) A. Aksın, a.g.t., s.288-90.

(115) H. Yüksel, a.g.t., s.137-38

kellef olan kömürcü, baltacı ve kelekçileri korumak, onların saf fi meşe kömürü yakmalarını sağlamak ve yakılan kömürleri de iskelelere taşımak onların görevleri arasında yer almaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse kendi bölgesinden temin edilecek olan kömürün tedarik edilmesine her safhasında nezaret etmek onların başlıca görevi. idi(116) ki, bu işi de, bölgelerinin en üst düzey ehl-i örf mensubunun himaye ve desteği ile yapıyorlardı.

eb- Baltacılar:

Osmanlı madenciliği, aslında teknolojik geriliğini bir yana bırakacak olursak çok organizeli bir halde idi. Çünkü bu sektörde hizmetli olan görevlilerin hepsi yaptıkları işlere göre guruplara ayrılmışlardı. Hiç kimsenin başkasının işine karışmasına imkan vermeyen organize bir faaliyet yürütülmekteydi. Baltacı diye isimlendirilen hizmetliler gurubu da bu organize faaliyetin bir unsuru idi. Onların yerine getirdikleri görev madenlere kömür teminine yönelikti. Yani devlet, maden cevherlerinin işlenmesinde birinci derecede önemli olan kömürün en iyi şekilde ve zamanında yakılarak temin edilmesi için tedbirini almış ve bu iş için de baltacılık hizmetini oluşturmuştur.

Yukarıda verilen genel bilgiden de anlaşılacağı üzere baltacıların fonksiyonu madenler için lazım olan kömürü kendilerine gösterilen veya madenler için tahsis edilmiş olan ormanlardan uygun meşe ağaçlarını tespit edip kestikten sonra belirli bir yerde yakarak istenilen ölçülerde kömür elde etmektir(117). Onlar bu işi kömürcübaşılarının nezaretinde kö-

(116) HH, 33027.

(117) HH, 4488; H. Yüksel, a.g.t., s.43, 69.

mür temini ile mükellef olan kaza ve köyler ahaliilerinin yardımını ile yapmaktaydılar. Böyle olunca onların vazifelerini, kömür yakma işini belirli esaslar dahilinde ve istenilen ölçülerde kontrol ederek gerçekleştirmek şeklinde özetleyebiliriz. İşin içine bazı kaza ve köyler de karışınca tabii olarak Maadin-i Hümayûn'a bağlı madenlere kömür tedariki ile yükümlü olan kazalar veya köylerde de baltacıların olması gayet normal bir durum olmaktadır. Nitekim bu türden, Maadin-i Hümayûn'a tâbi olan kazalardan Arguvan, Çarsacak, Palu ve Keban taraflarında bazı köylerin ahaliileri baltacı idiler(118). Mesela Palu kazasına bağlı Tilha, Tilek ve Balkaya köylerinden kömür yakımı için baltacı temin edilmekteydi. Bu maksada yönelik olarak zaman zaman duruma göre Divriği'den de baltacı temin edildiği dildiği olurdu(119). Ancak söz konusu yerlerden temin edilen baltacıların, Maadin-i Hümayûn Emâneti'nde ihtiyaç olmadıkça yani asıl bu işte isdiham edilen baltacılar geldiği sürece kullanılmadığını veya onların yardımcı hizmet gördüklerini görüyoruz. Çünkü gerek merkezî yönetim, gerekse maden yönetimi nazarında yerli baltacılar işlerinde mâhir değildiler. Onlar bu işi başka yerden getirilen asıl baltacıların yanında ifa edebiliyorlardı. Çünkü yine merkezî yönetim ve maden yönetimi nazarında yerli baltacılar Gümüşhane'den getirilenlerin yanında "...çerez makûlesi..." dahi değildi. Yani Maadin-i Hümayûn'un ihtiyacının devamlı olarak karşılandığı Gümüşhane baltacılarının yanında yerliler çok yetersizdi(120). Biz burada sözü Gümüşhane baltacılarına, dolayısıyla Keban Ergani madenlerinde ihtiyaç duyulan baltacıların normal olarak eskiden

(118) H. Yüksel, a.g.t., s. 43, 66, 67, 69.

(119) N. Sakaoğlu, a.g.e., s. 20.

(120) H. Yüksel, a.g.t., s. 71.

beri Gümüşhane'den sağlandığına getirmek istiyoruz. Nitekim Ke-
 ban Ergani madenlerinde ihtiyaç duyulan baltacıların aynen pi-
 ristadlarda olduğu gibi öteden beri yıllık 300 ile 500 arasın-
 da değişen miktarlarda ücret karşılığında temin edildiği bilin-
 mektedir(121). Bu konuda da, her yıl hem Maadin-i Hümâyûn emini-
 ne hem de Gümüşhane maden eminine hitaben emir yazılması ve
 Maadin-i Hümâyûn'dan da Gümüşhane'ye baltacıları almak için
 adam gönderilmesi mutad olan bir işlemdi(122). Ancak yukarıda
 da değinildiği gibi Gümüşhane'den yola çıkarılan baltacıların
 gecikmesi veya yollarda kaçmaları halinde yerli baltacılar bu
 işde isdiham edilirdi. Nitekim 1780 yıllarında Gümüşhane'den
 yola çıkarılan 600 adet baltacının kaçtığı ve dolayısıyla kö-
 mür üretiminin büyük ölçüde yapılamadığı bilinmektedir(123).
 Yine, onların Gümüşhane'den Maadin-i Hümâyûn'a gelişleri iki
 üç aylık bir zamanı alabiliyordu. Bu da tabii olarak bazen ge-
 cikmelere sebebiyet verebilmekteydi. Mesela böyle bir gecikme-
 den dolayı H.1195(M.1780-81) yılında yerli baltacılar mür-
 caat edildiği bilinmektedir(124). Bu arada yerli baltacıların
 Gümüşhane'den getirilenlerin emrine verilerek çalıştırılmala-
 rı da mutad olan bir işlemdi(125). Gümüşhane'den baltacı gel-
 mediği zamanlarda onlar bu işi bizzat kendileri yapmak duru-
 munda kalıyorlardı.

Gümüşhane'den getirilen piristadlar gibi zımmî reayadan
 olan baltacılar(126) herhangi bir problem ile karşılaştıkları

(121) H.Yüksel, a.g.t., s.43,45,69,70; CDM, 101,1757,1859,2104,
 3148,3197; Cİkt.205.

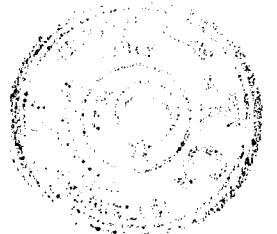
(122) DMMK, 23125.

(123) H.Yüksel, a.g.t., s.22.

(124) H.Yüksel, a.g.t., s.69.

(125) H.Yüksel, a.g.t., s.43.

(126) H.Yüksel, a.g.t., s.146.

zaman durumu hemen başlarında bulunan baltacıbaşılar, onlar da kendileri meseleyi halledemezler ise hemen maden emini ile ilişkiye geçerek hallettirmeye çalışırlardı(127).

Baltacıbaşılar maden eminlerinden ücret almaktaydılar ki, aldıkları ücreti emirlerindeki diğer hak sahibi olan kişilere yani baltacılar dağıtmak durumundaydılar. Mesela H.1235(M.1819-20) yılında Maadin-i Hümayûn'da sayılarınının 4 adet olduğunu bildiğimiz bu kişilere 7 ay üzerinden- ki, onların da çalışma mevsimi yaz ayları idi- kişi başına 200'er kuruş aylık ücret ödemesi yapılmıştır(128).

ec- Kelekçiler:

Kömürçübaşılarının nezaretinde çalışan baltacılar tarafından bağlı kazalardan temin edilen kömürleri su yolu ile Keban madenine ulaştırılan görevlilerdir(bu konuda İaşe ve İkmal bölümünde Kömür Nakli bahsine bkz.)

ed- Kömür Ağası:

Görevinin ne olduğu konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak, H.1195(M.1780-81) yılında Falu kazasından Keban iskelesine kömür nakline dair bir kayıtda, Keban iskelesine ulaştırılan kömürlere ait bir pusulanın bu isimle anılan bir görevliden istenilmesine bakılırsa, adı geçen görevlinin Keban'da kömürün teslim alınmasına nezaret eden kişi olduğunu söylemek mümkündür(129).

ee- Diğerleri:

Madenlere kömür temini konusunda bir diğer görevlinin

(127) H.Yüksel, a.g.t., s.45,145.

(128) DMMK, 23125.

(129) DBŞM, 8528; DMMK, 23125; H.Yüksel, a.g.t., s.26.

İskele Kömürcübaşı veya Kömürhân isimleri ile anılan ve Keban iskelesine ulaşan kömürleri teslim alan kişi olduğu görülmektedir(130).

Madenlerde, bütün bunlardan ayrı olarak bir de ustabaşılara lazım olan kömürleri iskeledeki görevlilerden alarak fırınlara getiren kömür memuru mevcuttu(131).

f- Dolapçılar:

Madenlerde mevcut olan dolapları çalıştıran kişilerdir (132).

g- İskele Sırıkcıları:

Keban iskelesinde bu isimle anılan aylıklı bir görevli mevcuttu. Görevini tam olarak tespit edememekle birlikte iskeleye ulaşan kömürleri katırları ile belli yerlere taşıyan kişiler olduklarını tahmin ediyoruz(133).

h- Kütük Görevlisi:

Maadin-i Hümayûn'a bağlı kazalar dağlarından Murat suyu, Munzur suyu gibi akarsular yardımı ile Keban'a ulaştırılan kütükleri teslim alan görevlidir. Kütük Ağası olarak da bilinen bu kişi aynı zamanda kütüklerin kesim ve nakil ücretlerini de hak sahiplerine ödemekteydi(134).

ı- Merkepciler:

Madenlerde on iki ay boyunca görev yapan ve taşıma işlerinde kullanılan mirî merkeplerin çalıştırılması ve bakımı ile

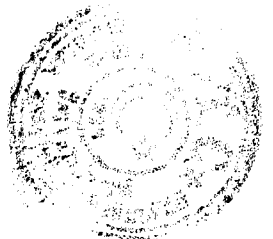
(130) DMMK,23125;H.Yüksel,a.g.t.,s.42.

(131) İ.Yılmazçelik,a.g.t.,s.202.

(132) DBSM,8528.

(133) DMMK,23125;DBSM,8528.

(134) CDM,1757:

ilgilenen bir görevli gurubudur.Kaynaklarda "merkepciyân" olarak zikredilen bu görevlilerden,mesele H.1235(M.1819-20) yılında Maadin-i Hümâşyûn'da bu hizmetde isdihdam edilmiş olan kişilerin sayısı 20 idi ve bunlara o yıla mahsus olmak üzere 3360 kuruşluk bir ücret ödenmiştir(135).

j- Çakılcılar:

Maadin-i Hümâşyûn'a ait mahallî kaynaklarda tespit ettiğimiz bir diğer görevli gurubu da "çakılcı" veya "çakılcıyân"lardır.Gümüşhane'den getirildiklerini bildiğimiz bu kişilerin görevleri hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz(136).

Bu arada şimdikiye kadar zikredilenlerden ayrı olarak bütün madenlerde mevcut olan,ancak Keban Ergani madenleri ile ilgili kaynaklarda isimlerine rastlayamadığımız bazı görevliler daha mevcuttu.Bunlardan birincisi,mağara ve kuyulardan çıkarılan cevherler ile yıkandıktan sonra fırınlara konacak hale getirilen cevherleri tartan kantarcılardır.İkincisi ise, saf hale getirilmiş olan altın ve gümüş ile ham hale getirilmiş olan bakır tarta vezzândır(137).Bütün bunların dışında madenlerde,mevcut çeşitli alet ve edevâtın tamiratını yapan ve yeni tesisleri inşa eden meremmetçi(tamirci),marangoz,demirci,neccar vb. isimlerle anılan hizmetli gurupları da mevcuttu(138).Yine madenlerde mimar ve taşçı isimleriyle bilinen görevliler de vardı(139).Aynı şekilde sim odası bekçisi ile kapan görevlilerini de bu cümleden olarak zikredebiliriz.

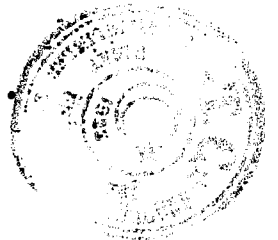
(135) DMMK,23125.

(136) H.Yüksel,a.g.t.,s.71,145.

(137) N.Şağatay,a.g.t.,s.34.

(138) R.Anhegger,a.g.e.,I,s.57;Y.Özkaya,a.g.e.,s.303.

(139) CDM,1877.

1830'lu yılların sonlarına gelindiğinde Maadin-i Hümsyûn Emâneti'nde değişik bir teknik elemanla daha, maden mühendisleri ile karşılaşılmaktadır (bu konuda Madencilik Alanında Avrupadan Eleman Getirilmesi bahsine bkz.).

Yukarıda belirtilen çeşitli teknik hizmetli gurupları açıkça göstermektedir ki, madenlerde çok organizeli ve hassas şekilde ayarlanmış bir teknik düzen ve buna bağlı olarak da teknik bir kadro mevcuttur.

B- Maadin-i Hümsyûn'un Üretim Durumu:

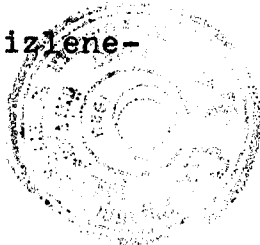
1- Keban Madeni Ürünleri ve Miktarları:

Keban madeni önce de işaret edildiği üzere devlet için büyük bir öneme haiz olan Maadin-i Hümsyûn Emâneti'ni oluşturan madenlerden başlıcası idi. Bu madende ele alınan dönem boyunca üretilen başlıca maden çeşitleri altın, gümüş, kurşun ve mürdesengdi. Gerçi burada bakır üretildiğine dair bir görüş mevcut ise de (140), bunun pek geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü tarihî kaynaklarda söz konusu madende herhangi bir zaman diliminde bakır üretildiğine dair bir kayda rastlanılmamaktadır. Keban madeninde üretildiğine işaret edilen madenler üretim miktarlarının çokluğu ve devamlılığı göz önünde bulundurularak aşağıda verilmiştir.

a- Gümüş:

Keban madeninin, ele alınan dönem boyunca olduğu kadar ondan önceki dönemlerde de bol miktarda elde edilen ürünü gümüş idi. Söz konusu madende üretilen gümüşün miktarları takip ettiği seyri ile birlikte 1730'lu yıllardan itibaren tablo 1 ve grafik 1'de verilmiştir. Tablo ve grafikler dikkatlice izlene-

(140) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/2, s. 578.

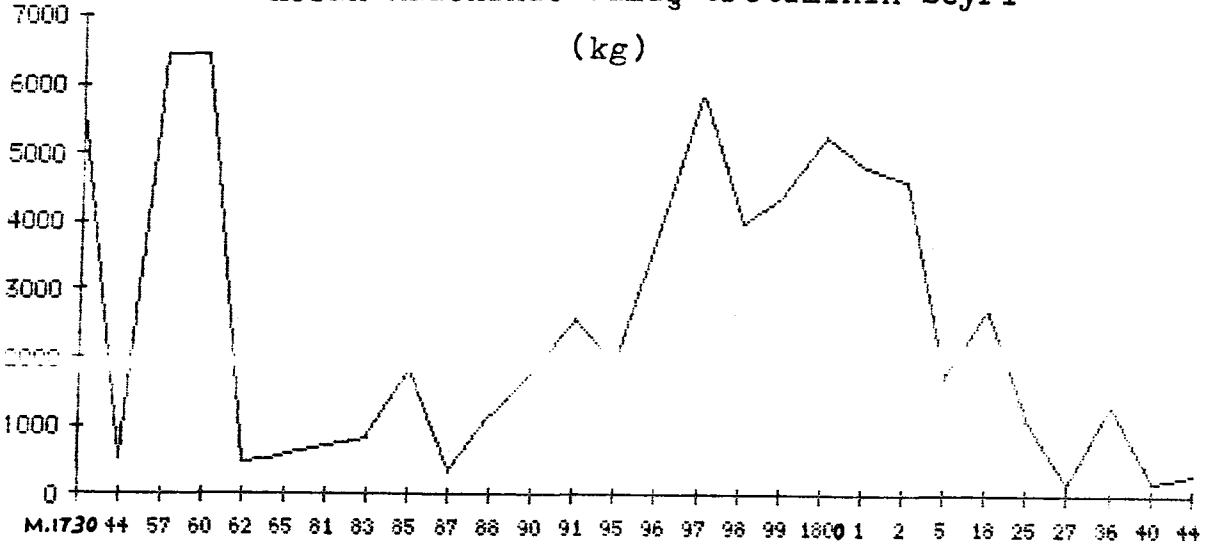
Yıl		Ürün Miktarı		Yakılan Fırın Sayısı ve Fırın Başına Ürün Mik.	
Hicri	Miladi	Dirhem	Kg.	Fırın Say.	Ürün (kg)
	1730	1748229	5606.6	---	---
1156	1743-44	164500	527.5	---	---
1170	1756-57	2014510.5	6460.5	1177	5.4
1173	1759-60	2003680	6425.8	---	---
1175	1761-62	153446	491	---	---
1178	1764-65	187009	599.7	---	---
1195	1781	226670	720.9	251	2.8
1197	1783	266410	854.3	245	3.4
1199	1784-85	560000	1795.9	540	3.3
1201	1786-87	3 yük ^(XX) 112 okka 90 dirhem	317.6	---	---
1202	1787-88	371700	1192	---	---
1204	1789-90	566830	1817.8	---	---
1206	1791	802400	2573	---	---
1209	1794-95	602750	1933	---	---
1210	1795-96	1188310	3810.9	587	6.4
1211	1796-97	1822440	5844.6	966	6.5
1212	1797-98	1245740	3995	692	5.7
1213	1798-99	1381040	4428.9	812	5.4
1214	1799-1800	1644570	5274	965	5.4
1215	1800-1801	1496850	4800.4	820	5.8
1216	1801-1802	1431620	4591.2	883	5.2
1219	1804-1805	30 yük	1737.9	---	---
1233	1817-1818	855460	2743.5	---	---
1240	1824-1825	348910	1118.9	---	---
1242	1826-1827	2 yük 8430 dirh.	142.9	---	---
	1836	1000 okka	1282	---	---
1256	1840	57980	185.9	---	---
1260	1844	1 yük 79905 dirh.	314.2	---	---

(X) Kaynak: CDM, 223, 226, 471, 483, 512, 913, 1025, 1136, 1151, 1271, 1455, 1890, 2279, 2455, 3151, 3247; HH, 17725, 27667, 27668, 27691; İr. Dah. 4211; DBSM, 3406, 3453, 6487; C. Issawi, a.g.e., s.281.

(XX) 1 yük 18064.5 dirheme tekabül etmektedir. Bkz. CDM, 1459.1 dirhem 3.207 gram, 1 okka ise 1.282 kg. olarak alınmıştır.

Grafik 1
Keban Madeninde Gümüş Üretiminin Seyri
(kg)

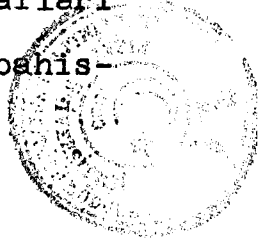

cek olursa 1730'lu yıllar ile 1760'lı yıllar arasında bir aralık meydana gelen ani düşüş bir yana bırakılacak olursa bol miktarda gümüş üretiminin var olduğu görülecektir. Ancak Maden-i Hümayûn Emâneti'nin kuruluşuna tekabül eden yıllarda üretimde önemli miktarda bir düşüş söz konusudur. Bu düşüşten dolayı belki de söz konusu madenin Ergani madeni ile birleştirilerek tek elden daha organizeli bir şekilde yönetilmesi düşüncesi doğmuş olabilir. Yani Maden-i Hümayûn Emâneti'nin teşekkülünde etkili olan faktörlerden birisi bu yeni üretimdeki düşüş olabilir. Nitekim emanetin kuruluşunu takip eden yıllarda üretimde aşamalı olarak bir artışın varlığı kendisini göstermektedir. Bu artış kendisini 1787-1800 yılları arasında açıkça hissettirmektedir. Öyle ki söz konusu dönemde üretimin neredeyse eski düzeyine ulaştığı görülmektedir. Fakat bu durumun uzun sürmediği ve takip eden yıllarda sürekli bir düşüşün var olduğu gözlenmektedir. Bu düşüşte etkili olduğunu tahmin ettiğimiz başlıca hususlar şunlardır: Birinci olarak maden ocaklarından üretilen birim cevherlerin gümüş yönünden

zenginliğinin zamanla azaldığı gözlenmektedir. Nitekim tablo 1' de de görüldüğü üzere 1756-57 yıllarında bir fırından elde edilen gümüş miktarı 5.4 kg. iken, bu miktar emanetin kurulduğu yıllarda düşmüştür. Bu durum emanetin kurulması ile bir aralık ortadan kalkmış gibi görünüyor fakat 1801-2 yıllarından itibaren cevher kalitesinde yeni bir düşüş başlamıştır ki, söz konusu dönemden itibaren genel gümüş üretimi de düşmeye başlamıştır. Keban madeninde gümüş üretiminin azalmasında etkili olan faktörlerden birisi de maliyet fiyatlarındaki artış idi. Mesela Keban madeninin ilk faaliyete geçtiği dönemlerde cevherlerin işlenmesi ve kuyuların tahkimatı için lazım olan kömür ve kütük temin edilen ormanların yakın olmasından dolayı söz konusu levazımlara ödenen para az miktarda idi. Nitekim başlangıç yıllarında bu maksada yönelik olarak yani kömür ve kütük temin edilmesine yönelik olarak 5 kuruşu kömüre, 2 kuruşu da kütüğe olmak üzere toplam 7 kuruşluk bir meblağ ödenirken bu miktar 1796-97 yıllarında 110 kuruşu yükselmiştir. Yine söz konusu tarihlerde bir fırın için yapılan masraf 110 kuruşluk kömür ve kütük bedeli de dahil olmak üzere 333 kuruşu yükselmiştir. Bu ise maliyet fiyatlarında fırın başına % 900'lere varan bir artışı ifade ediyordu. Aynı şekilde madenlerde zamanla iş gücü fiyatlarında da bir artışın var olduğu görülmektedir (141). Üretimin düşüşünde etkili olan sebeplerden biri de zaman zaman ani düşüklere sebebiyet veren eşkiyalık faaliyetleriydi.

Yukarıda belirtilen sebeplerin de etkisi ile olmalı ki, 1840'lara gelindiğinde artık üretimin bir noktada masrafları karşılayamaz bir duruma geldiği görülmektedir. İleriki bahis-

(141) HH, 57512; CDM, 484.

lerde de ele alınacağı üzere devlet, bu duruma bir çözüm yolu bulmanın gerekliliğine inanmış ve gerek burada, gerekse Ergani madeninde Avrupa usullerinin tatbiki için geçitli faaliyetlere girişmiştir. Ancak alınan bütün tedbirlere ve gösterilen bütün ihtimamlara rağmen Keban madeninde gümüş üretiminin düşüşüne bir türlü engel olunamamış olmalı ki, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin de doğurduğu olumsuz şartlar sonucunda, yapılan üretimin masrafı karşılamadığı gerekçesi ile Keban madeninin üretim faaliyetine son verildiği görülmektedir(142).

b- Altın:

Keban madeninde bir dönem kadar gümüş elde edilen cevherin altın ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum Keban'da saflaştırılıp da İstanbul'a gönderilen gümüşün Darphanede çag- ni işlemine tâbi tutulduğuna kayıtlarda da açıkça görülmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, bu devamlılık arzetmeyen bir durumdur. Çünkü Keban gümüşünün altın ihtiva etmesi durumu ancak H.1197(M.1783) yılına kadar izlenebilmektedir.

Söz konusu tarihe kadar Keban'da üretilen gümüşün altın yönünden zenginliği konusunda belirli bir devamlılığın olmadığı görülmektedir. Mesela H.1170(M.1756-57) yılında 196.9 dirhem gümüşten 1 dirhem 16 kirat altın-zuhur etmiş iken(143), bu oran 1783'de 11.5 dirhemde 3.5 kirat olmuştur(144). Keban madeninde üretilen altın miktarları hk. bkz. Tablo 2, Grafik 2.

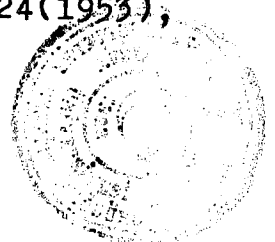
c- Kursun:

Keban madeninde elde edilen ürünlerden birisi de kursun

(142) Mamüreti'l- Aziz Salnâmesi, sene. 1301, s. 110; Keban, s. 20;
Adnan Ergün, "Keban İlçesi", İdare Dergisi, S. 19-24 (1953),
s. 24.

(143) DBŞM, 3453.

(144) CDM, 2279.

Tablo 2

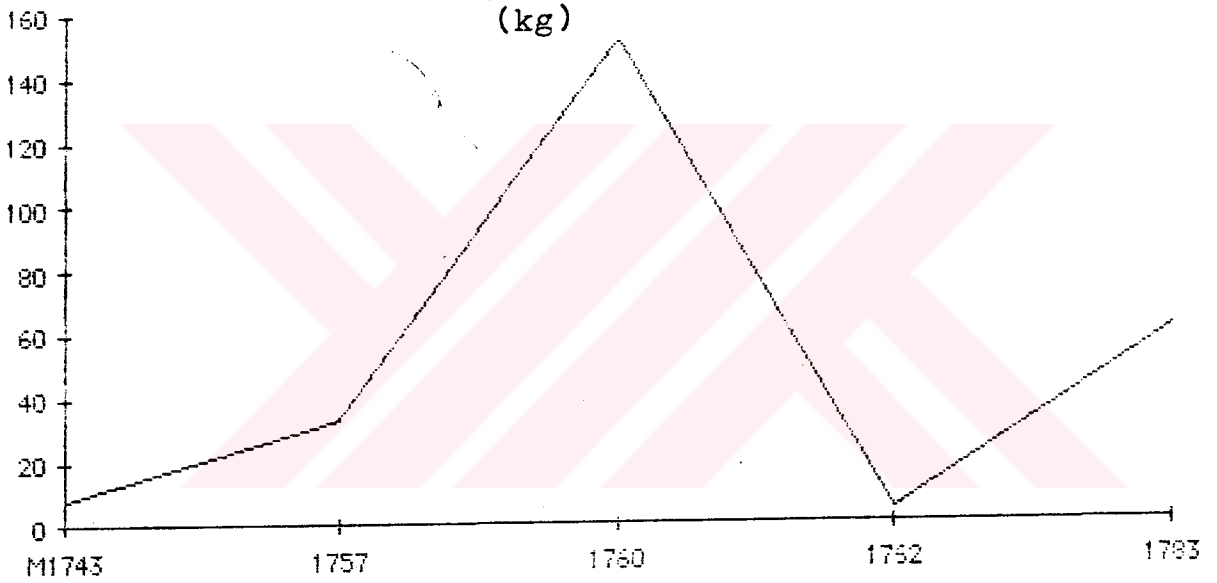
Keban Madeninde Üretilen Altın Miktarı^(X)

Yıl		Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Dirhem	Kg.
1156	1743	2338	7.5
1170	1756-57	10227.5	32.7
1173	1759-60	47088	151
1175	1761-62	1454	4.6
1197	1783	48 kıyye	61.5

(^X) Kaynak: CDM, 223, 1271, 2279; DBŞM, 3406, 3453.

Grafik 2

Keban Madeninde Altın Üretiminin Seyri

idi. Gümüş üretimi esnasında bir noktada yan ürün olarak elde edilen kurşunun üretiminin pek fazla olmadığı görülmektedir. Çünkü kaynaklarda bu madende üretilen kurşunun miktarını devamlı olarak izlemek mümkün olamamaktadır. Bunun sebebi belki de zikredilen ürünün maden emine tahsis edilmiş olması olabilir. Çünkü söz konusu üründen elde edilen geliri maden emineleri geçitli masraflarına harcamaktaydılar (145). Yani bu ürün altın ve gümüşte olduğu gibi her yıl mutad olarak İstanbul'a gönderilmiyordu. Kurşunu maden emineleri zaman zaman ser-

(145) KKep.5204; C. İssawi, a.g.e., s.281.

best piyasaya satarak elde ettikleri geliri, az önce de işaret edildiği üzere çeşitli masrafların karşılanmasında kullanıyorlardı. Mesela H.1223(M.1808-9) yılında Keban madeninde üretilen kurşunun kıyyesinin 60 kuruştan piyasaya satıldığı bilinmektedir(146).

Bu arada üretim miktarlarını devamlı olarak izlemenin mümkün olmadığı bu üründen H.1200(M.1785-86) yılında 63 kantar (3553.7 kg)(147), H.1223(M.1808) yılında 216 kantar 10 kıyye (12196.9 kg) üretilmiş olduğunu belirtelim(148). Keban madeninde kurşun üretiminin pek geniş çaplı ve devamlı olmayışının belki de en büyük sebebi onun bir bileşimi olan mürdesengin üretimine önem verilmiş olması olabilir.

d- Mürdeseng:

Mürdeseng sözlük anlamı olarak kırmızı veya sarı renkte kurşundan elde edilen bir maden(149) veya tabii kurşunoksiti (150) ifade etmektedir. Kimyasal olarak gümüş ihtiva eden cevherlerin birinci defa tasfiyesinden elde edilen(151) ve yine kurşun bileşimi ihtiva eden cevherlerin ayrıştırılmasında kullanılan bir maddedir(152).

Kimyasal özellikleri hakkında bilgi verilen mürdeseng

Keban madeninin tabii ürünlerinden biriydi. Bu madde gerek Ke-

(146) KKep.5204.

(147) DBSM,5397.

(148) KKep.5204.

(149) Hüseyin Amid, Ferhengi Amid, Tehran, Tarihsiz, s.957; Ziya Şükün, Farsça-Türkçe Lügat, İstanbul, 1984, s.1792.

(150) F.Develioğlu, a.g.s.

(151) R.Murphy, a.g.m., s.981. Mürdesengin elde edilmesinin Zeff'nin diliyle anlatımı için bkz. R.Anhegger, a.g.e., II, s.355.

(152) N.Çağatay, a.g.t., s.13.

ban'da, gerekse civar madenler ile Tokat kâlhâhesindeki üretim faaliyetlerinde başlıca katalizör madde idi. Fakat, Osmanlı Osmanlı imparatorluğunda genel madencilik faaliyetlerinin incelendiği bir çalışmada mürdesengin kurşun elde edilmek için ikinci defa tasfiye işlemine tâbi tutulduğu belirtilmektedir (153). Ancak, kimyasal olarak kurşun elde edilmesi için geçerli olan bu kuralın Keban madeninde pek uygulanmadığı görülmektedir. Çünkü adı geçen madende zaman zaman kurşun üretimi gerçekleştirilmiş olsa bile mürdeseng devamlı olarak başka madenlere veya madencilikle ilgili kuruluşların bulunduğu bölgelere gönderilmiştir. Nitekim Keban madenin ihtiyacından ayrı olarak burada yani aynı madende üretilen mürdesengin devamlı surette Ergani ve Gümüşhâne madenleri ile Tokat ve Diyarbakır kâlhânelerine gönderildiği bilinmektedir. Mesela Keban'da üretilen mürdesengin ihtiyaç fazlasının Ergani madencilerine satılması, yani bu madene gönderilmesi eskiden beri izlenegelen bir politika idi. Ancak, zaman zaman doğan yeni ihtiyaçlar üzerine söz konusu maddenin Keban'dan başka madenlere tahsisi de gündeme gelebiliyordu ki, bu da fermanla gerçekleşen bir durumdu. Yani Keban madeni ürünü olan mürdesengin İstanbul'dan habersiz olarak Ergani madeni dışındaki yerlere gönderilmesi mümkün değildi. Nitekim, 1760 tarihinde Gümüşhâne maden emininin, madende yeni tesis etmiş olduğu fırınlar dolayısıyla kendi ürettikleri mürdesengin yetersiz kalması bahanesi ile Keban madeninden mürdeseng teminine imkân verilmesi yolunda İstanbul'a bir arzı vaki olmuştur. Bunun üzerine, Ergani madeninin üretim faaliyetlerine sekte verdirmemek kaydı ile Gümüşhâne madeninin ihtiyaç duyduğu ve duyacağı mürdesengin de Keban'

(153) R. Murphy, a.g.m., s.981.

dan karşılanmasına ruhsat verilmiştir(154).Söz konusu tarihten itibaren Gümüşhâne madenine buradan mürdeseng gönderilmesine devam edilmiş ve 1783 yılında söz konusu maden için Keban madeninden yıllık 50000 batman(64.1 ton) tahsisat yapılmıştır(155).Öte yandan,H.1195(M.1780-81) yılında yani Gümüşhane'ye tahsisat yapılmasından birkaç yıl önce,Ergani madeni için de bir tahsisatın vaki olduğu görülmektedir. Buna göre söz konusu maden için Keban'dan her yıl 18000 batmanlık (23076 kg) bir tahsisat yapılmıştır.Aynı yıl Keban madeni için yani bizzat mahallinde harcanmak üzere 22000 batmanlık (28204 kg) bir mürdeseng tahsisatı yapılmıştır(156).Bütün bunlar Keban'da gerçekleştirilen mürdesengin miktarı hakkında bir fikir vermekte olduğu gibi,söz konusu tarihlerden itibaren zikredilen maddenin dağıtımının belirli bir düzene bağlanmış olduğunu da göstermektedir.Artık mürdesengin rastgele dağıtımı söz konusu değildir.

Takip eden yıllarda Tokat kâlhânesinde ihtiyaç duyulan mürdesengin de Keban madeninden temin edilmesinin gündeme geldiği görülmektedir(157).1808 tarihli bir muhasebe defterinden de,söz konusu tarihte Diyarbakır'da mevcut kâlhânenin ihtiyacının da Keban madeninden temin edilmiş olduğunu öğreniyoruz (158).Bütün bu kayıtlar da göstermektedir ki,Keban madeninde kurşun üretiminden ziyade,onun bir bileşimi olan mürdeseng üretimine ağırlık verilmiştir.

(154) CDM,118.Daha önceki uygulamalar için bkz.^A.Refik,a.g.e., s.39.

(155) CDM,308.

(156) H.Yüksel,a.g.t.,s.17.

(157) CDM,332;H.Yüksel,a.g.t.,s.138.

(158) KKep.5204.

Bu arada söz konusu madenler ile tesislerin ihtiyaç duyduğu mürdesengin bedel karşılığında ilgili yerlere satıldığını (159) ve ihtiyaç duyulan yerlere naklinin de Keban Ergani yöresinin hayvanları ile bedel karşılığında yapıldığı bilinmektedir. Nitekim, H.1195(M.1780-81) yılında Keban kazasına tâbi Holvenk, Kürte, Tersin ve Zerde köylerinin Ergani madenine ücret karşılığında mürdeseng nakli ile yükümlü tutuldukları da bilinmektedir(160).

2- Ergani Madeni Ürünleri ve Miktarları:

a- Altın ve Gümüş:

Şimdiye kadar bilindiği şekliyle Ergani madeni bakır üretimi ile tanınmıştır. Ancak, arşivlerde yapmış olduğumuz çalışmaların sonucunda-giriş bölümünde de belirtildiği üzere- bu madende bakır üretimine belli bir dönemden sonra başlandığı, dolayısıyla daha önceleri burada altın ve gümüş üretiminin de gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. Gerçi bu konuda bir araştırmada Ergani madeninde ilk dönemlerde simli kurşun madeni üretiliyordu, ondan sonra bakır üretimine geçildi deniyorsa da(161), bu iddiada yer alan kurşun üretildiği yollu düşüncenin doğruluğu şüphe götürür. Çünkü biz 1776 tarihine kadar Ergani madeninde bir müddet sadece altın ve gümüş üretiminin yapılmış olduğunu biliyoruz(162). Burada kurşun üretildiğine

(159) KKep.5204;CDM,308;A.Refik,a.g.e.,s.39. Mesela 1783-84'lerde mürdesengin kantarının(56.408 kg) 9 kuruşa emin tarafından madencilerden alınıp, kıyyesinin(1.282 kg) 45-50 kuruş arasında değişen bir fiyatla ilgililere satıldığı bilinmektedir. Yine, 1808 yılında söz konusu madenin satış fiyatınının 60 kuruş olduğu bilinmektedir.

(160) H.Yüksel, a.g.t., s.17.

(161) C.İssawi, a.g.e., s.282.

(162) KKep.5192/27.

dair ise arşiv kayıtlarında hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Söz konusu tarihe gelindiğinde ise, Ergani madeninde altın ve gümüş ihtiva eden cevherlerin çıkarıldığı tepede(163) cevher üretimi altın ve gümüş yönünden pek verimsiz hale gelir. Öyle ki, madenciler bütün gayretleri ile sağdan soldan topladıkları cevherleri işlemeye devam ederler, fakat bütün gayretleri onların fırın başına 2'şer kuruş zarar etmelerini engelleyemez. Bundan dolayı Ergani madencileri belirtilen tarihte yaktıkları altın ve gümüş fırını sayısında bakır fırınlarının yakılmasına da izin verilmesi için İstanbul'a maden emini aracılığıyla müracaat ederler. Söz konusu müracaat kabul edilir ve Ergani madeninde bakır üretimine de izin verilir. Bu şekilde altın ve gümüşün yanında bakır üretimini de içine alan bir üretim düzenine H.1204(M.1789-90) yılına kadar devam edilir. Çünkü bu tarihte sadır olan bir hatt-ı hümayûn ile Ergani madeninde bakır üretimi yasaklanmıştır. Bunun üzerine madende mevcut bakır fırınları emin tarafından yaktırılır(164). Aynı hatt-ı hümayûnun bir gereği olarak Ergani madeninde uzak tepelerde ve dağlarda tekrar altın ve gümüş cevheri aranmaya başlanır. Ancak bu çalışmalar pek olumlu sonuç vermez. Çünkü üretilen cevherlerden çok az miktarda altın ve gümüş üretimi yapılabilmektedir (söz konusu dönemlerde Ergani madeninde altın ve gümüş üretim miktarları ile üretim seyirleri hk. bkz. tablo 3-4, grafik 3-4).

(163) 1883'lerde Ergani madeninde "Altındüzü" diye isimlendirilen bir mevkiin mevcudiyeti de bunun güzel bir göstergesidir. Bu konuda bkz. Diyarbakır Salnâmesi, sene 1301, s.117; sene 1308, s.135.

(164) H. Füksel, a.g.t., s.126. Başka bir hükümde de bu yasaklama ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu konuda bkz. Müh. 200 /3.

Tablo 3

Ergani Madeninde Üretilen Gümüş Miktarı^(X)

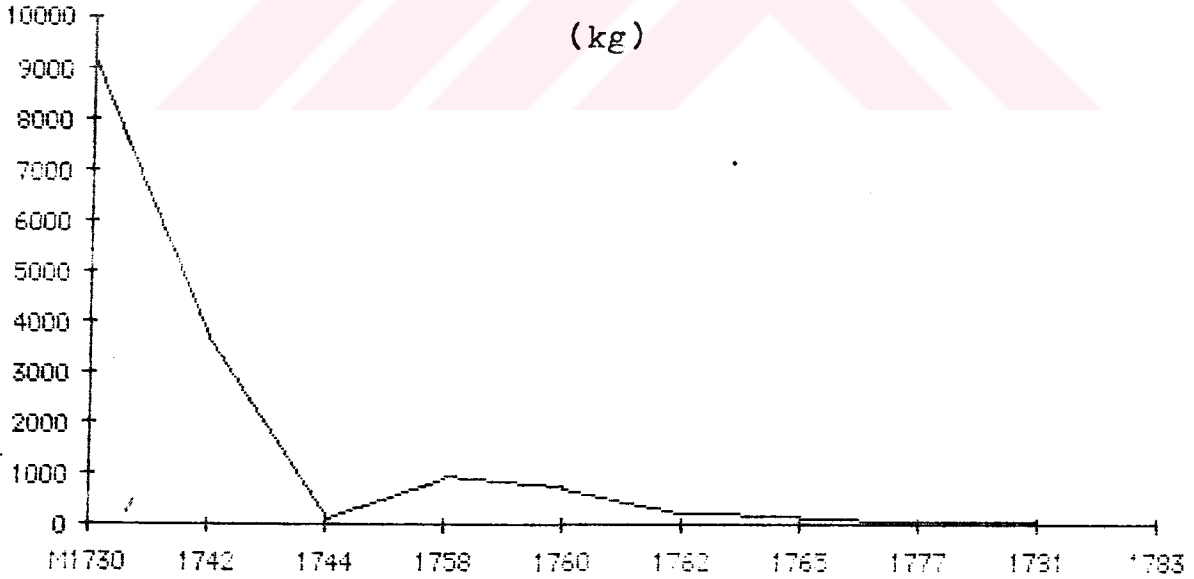
Yıl		Ürün Miktarı		Yakılan Fırın Sayısı ve Fırın Başına Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Dirhem	Kg.	Fırın Say.	Ürün Mikt.(gr)
1143	1730	2853463	9151	---	---
1155	1742	1136810	3645.7	3982	915
1156	1743-44	43225	138.6	---	---
1171	1757-58	294400	950.5	1560	190
1173	1759-60	214424	687.6	---	---
1175	1761-62	66382	212.9	---	---
1178	1764-65	39708.5	127.3	---	---
1190	1776-77	23244	74.5	---	---
1195	1781	12303	39.4	---	---
1197	1783	12164	39	---	---

(X) Kaynak: CDM, 223, 1271, 1458, 2279, 2455, 3151; DBSM, 3406, 3453; KKep. 5192; R.Anhegger, a.g.e., I, s.88; R.Murphy, a.g.m., s.977.

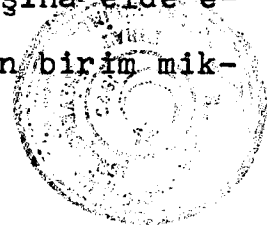
Grafik 3

Ergani Madeninde Gümüş Üretiminin Seyri

(kg)

Ergani madeninde altın ve gümüş üretiminde meydana gelen düşüş tablo ve grafiklerde de açıkça görülmektedir. Diğer yandan madende ilk dönemlerde yakılan fırınlarda fırın başına elde edilen birim miktar ile 1780'li yıllarda elde edilen birim mik-

tar arasında önemli oranda farklılık da buna delalet etmektedir. Mesela H.1171(M.1757-58) yılında fırın başına 190 dirhem (609 gr) gümüş düğerken(165), 1783 yılında bu rakam 153 dir-

Tablo 4

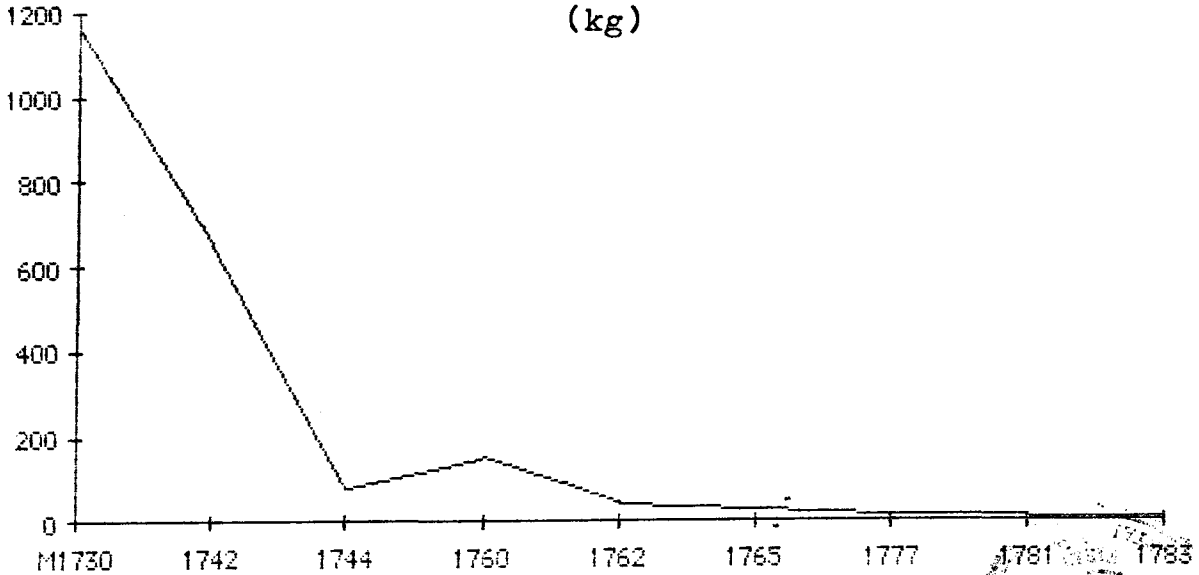
Ergani Madeninde Üretilen Altın Miktarı^(X)

Yıl		Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Dirhem	Kg.
1143	1730	361512	1150.3
1155	1742	201157	645.1
1156	1743-44	23863	76.5
1173	1759-60	47088.5	151
1175	1761-62	12278	39.3
1178	1764-65	7893	25.3
1190	1776-77	3791	12.1
1195	1781	1832	5.8
1197	1783	1553	4.9

(^X) Kaynak: CDM, 223, 1271, 1458, 2279, 2455, 3151; DBSM, 3406; KKep. 5192; R. Anhegger, a.g.e., I, s. 88; R. Murphy, a.g.m., s. 977.

Grafik 4

Ergani Madeninde Altın Üretim Seyri
(kg)

(165) DBSM 3453.

heme(490.6 gr) düşmüştür(166). Aynı şekilde üretilen gümüşlerin altın ihtiva etmesi açısından zenginlik derecesinde de bu yıllarda sürekli bir düşüş söz konusudur. Mesela H.1173(M.1761-62) yılında 100 dirhem gümüşten 18 dirhem altın elde edilirken (167), H.1190(M.1776-77) yılında 13 dirhem gümüş elde edilir olmuştur(168). Bu oran 1783 yılında ise % 11'e düşmüştür(169). Bu veriler de göstermektedir ki, artık 1783'lere gelindiğinde Ergani madeninde altın ve gümüş üretimi ekonomik olmaktan çıkmış, üstelik madencileri külfet altına sokar duruma gelmiştir. Söz konusu madende bakır üretiminin de yasak oluşu madencileri olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü onlar bakır üretimine izin verildiği sıralar tüccara borçlanmışlardır. Fakat bakır üretiminin yasaklanması üzerine altın ve gümüş üretimi de olumlu sonuç vermeyince onlar tüccara olan borçlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir ki, tüccar da alacaklarını tahsil için onları sıkıştırmaya başlamıştır. Öyle ki, o yıllarda madencilerin tüccar ve bezirgan taifesine olan borçlarını ödeyebilmek için ellerinde bulunan emlak ve eşyalarının bile yeterli olmadığı görülmektedir. Üstelik onlar, alacaklılarının bize olan borçlarını ödemiyorlar diyerek İstanbul'a şikayetde bulunabilecekleri endişesine de kapılmışlardır. Bütün bu olumsuz şartlardan dolayı Ergani madencilerinin bakır üretimine tekrar izin verilmesi yolunda İstanbul'a müracaat ettiklerini görüyoruz(170).

b- Ham Bakır:

Ergani madeninde bulunan madencilerin bakır üretimine ye-

(166) CDM, 2279.

(167) CDM, 240.

(168) CDM, 1458.

(169) CDM, 2279.

(170) H. Yüksel, a.g.t., s.126.

niden izin verilmesi konusundaki arzları Yusuf Ziya Paşa'nın maden emniyeti sırasında vaki olmuştur. O da durumu, bizzat mahallinde gördüğü ve bildiği için onaylamış ve İstanbul'a bir tahrirat ile bildirmiştir. Yusuf Ziya Paşa'nın H.1205(M.1790-91) tarihli bu ilâmında, Ergani madeninde bakır üretimine geçilmesinin uygun olacağına belirtilmiş olduğu görülmektedir (171). Yine Yusuf Ziya Paşa'nın ifadelerine bakılacak olursa madencilerin hali çok perişandır.

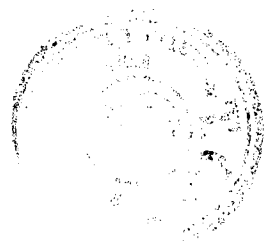
Ergani madencilerinin Yusuf Ziya Paşa aracılığı ile İstanbul'a bildirdikleri hususlar ve istekler merkezî yönetim tarafından da uygun görülmüş olmalı ki, aynı zamanda "...umûr-ı cihada elzem..." ve o sıralar bol miktarda üretilmesine de özen gösterilen bakırın(172) Ergani madeninde yeniden üretilmesine H.1207(M.1792-93) tarihinde izin verilir. Bu konuda yayınlanmış olan emr-i âlîde söz konusu tarihten itibaren Ergani madeninde bakır üretimi konusunda geçerli olacak bazı kurallar da belirlenmiştir. Buna göre madende üretilecek olan ham bakırın hums-ı mirfisi(1/5 oranında vergi) ayrıldıktan sonra geri kalanının tamamı madencilerden devlet adına rayic fiyatı ile satın alınacaktır. Aynı emre göre gerek ham olarak, gerekse işlenmiş olarak Tokat kâlhânesinde piyasaya bakır satışı yasaklanmıştır(173).

Söz konusu tarihten itibaren Ergani madeninde artık büyük ölçüde ham bakır ve yan ürünlerinin üretiminin gerçekleştirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu arada madende çok az miktarda da olsa 1812 yılına kadar bir müddet altın ve gümüş

(171) HH,11660.

(172) HH,27774.

(173) Müh.200/3.

üretiminin devam ettiği anlaşılmaktadır(174).Ancak bunun fazla bir kıymetinin olmadığını tahmin ediyoruz.Çünkü bu konuda, ulaşabildiğimiz kaynaklarda pek bilgi yer almamaktadır.Yine söz konusu tarihten itibaren bakır elde edilen cevherlerin altın ihtiva ettiğine dair de bir kayıda rastlanılmamaktadır.

Ergani madeninde ham bakır üretimine geçildiği ilk yıllarda önemli ölçüde bir üretim söz konusu olmuştur.Ancak bu pek uzun süreli olamamış ve kısa süre sonra üretimde büyük azalma meydana gelmeye başlamıştır.Ergani madeninde ele alınan dönem boyunca ham bakır üretim miktarı ve seyri hk.bkz.tablo 5, grafik 5.Üretimde meydana gelen azalma ele alınan bütün bir dönem boyunca olanca hızıyla devam etmiş görünüyor.Bunda büyük ölçüde teknolojik geriliğin etkili olduğu kanaatindeyiz.Çünkü tablo ve grafikte de görüldüğü üzere 1850 yılına doğru üretim-

Tablo 5

Ergani Madeninde Üretilen Ham Bakır Miktarı(X)

Yıl		Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Batman ^(XX)	Ton
1194	1780		6400
1207	1792-93	200000	1538
1208	1793-94	107000	823
1233	1817-18	141560	1088.8
1234	1818-19	137427	1057
	1836		1050
1256	1840	13177	101
1260-61	1844	6 yük 6132 bat.	47.5
1266	1849-50	0.5 yük 300000 bat.	2307
1267	1850-51	1 yük 600000 bat.	4614

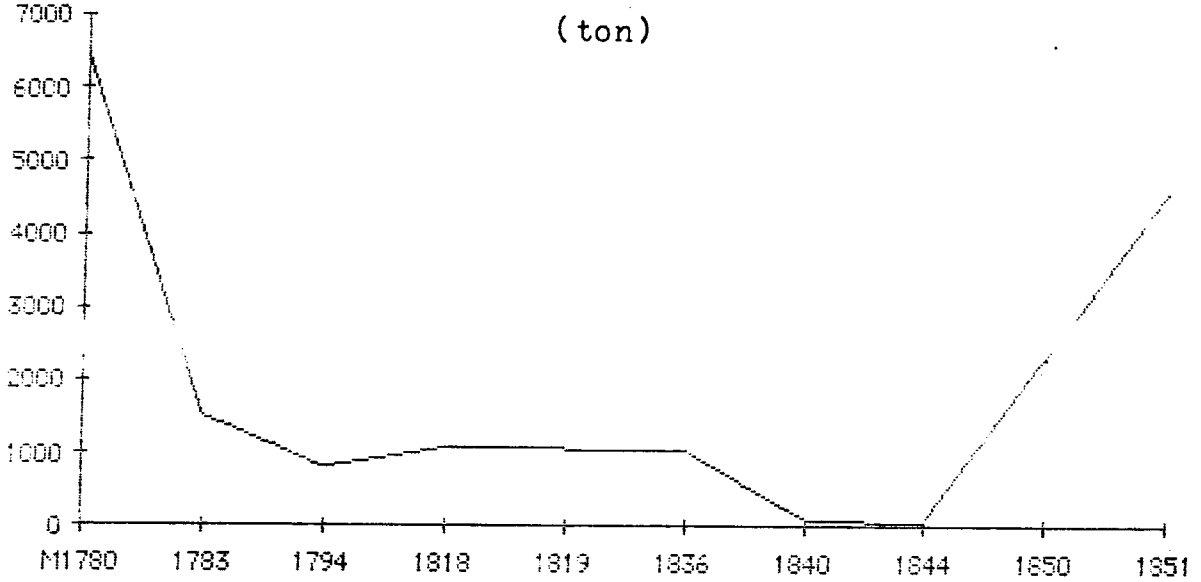
(X) Kaynak: CDM,473,913,1150,2205; İr.Dah.4211; İr.

Mec.Val.6422; C.Issawi,a.g.e.,s.278,282.

(XX) 1 batman 7.692 kg. olarak alınmıştır.

Grafik 5

Ergani Madeninde Ham Bakır Üretiminin Seyri
(ton)

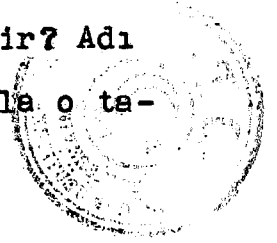
de önemli ölçüde bir artış söz konusu olmuştur. Bunun da başlıca sebebi, ileriki bölümlerde de ele alınacağı üzere, o yıllarda maden emini olan Mustafa Paşa'nın madende eskiyen bakılmayan fırınları yenilemesi ve samimiyetle gayretle çalışması olmuştur.

c- Hısr-ı Nühas:

Hısrın(175) de denilen bu madde, Ergani madeninde bakırın ham hale getirilmesi esnasında ortaya çıkan bir üründü ve Ergani dışındaki yerlerde işlenerek tekrar bakır ve gümüş elde edilmekteydi(176). Söz konusu madde, maden idaresi tarafından rayic fiyatı ile satın alınır ve taliplilerine satılırdı. Nitekim 1812 yılına kadar bu maddenin devamlı olarak alıcısının Diyarbakır kâlhâne nazırı Hüdaverdîoğlu olduğu bilinmektedir. Burada akla hemen bir soru gelmektedir. Bu maddenin tabif olarak müşterisi pozisyonunda niçin bu kişi görünmektedir? Adı geçen kişi bölgede çok nüfuzlu bir kişidir, dolayısıyla o ta-

(175) TK Evr.4601/6.

(176) İr.Dah.2418.

rihe kadar hiçbir kimse ona rakip olarak ortaya çıkmaya cesaret edememiştir.Hatta belirtilen tarihte Hüdaverdioğlu her zaman almakta olduğu hısr-ı nühası almaktan vazgeçmiş ve bunun üzerine madende bu madde birikmiştir.Buna rağmen bölgede başka birisi söz konusu maddeye talip olamamıştır(177).Bunun üzerine maden yönetiminin bu maddeye başka yerlerden müşteri aramaya koyulduğu görülmektedir.Bu cümleden olarak Ergani madenindeki ustabaşılardan birinin Trabzon taraflarına gönderilmiş olduğu görülmektedir.Bu çabaların sonucunda Trabzon'da, bu maddeyi almak üzere,o ana kadarki fiyatından 1 kuruş eksik fiyatla yani batmanı 6 kuruştan bir müşteri bulunur(178).Ergani'de bulunan vekil durumu Keban'a bildirerek satış için ruhsat verilmesini ister.Bunun üzerine,muhtemelen eskiden beri yürürlükte olan uygulamanın değiştirilmesinin merkezî yönetimce hoş karşılanmayacağı düşüncesi ile Meadin-i Hümayûn emini de İstanbul'dan izin almak durumunda kalmıştır(179).Sonuçta birkaç yıldan beri Ergani'de birikmiş olan bu maddenin taliplisine satılması için ruhsat çıkmıştır(180).Yani belirtilen tarihten itibaren artık hısr-ı nühas'ın müşterisi bir kişi değildir.Talip olan herkesin alabilmesi imkanı doğmuş oluyordu.Burada belirtilen olay bir gerçeği ortaya koyması açısından da önemlidir.O da,gerek maden idaresinin,gerekse merkezî yönetimin madencilerin zarar görmemeleri için elinden geleni esirgemediği hususudur.Yönetim bu konuda madencilerin zararlarının önlenmesi için gerekli tedbiri almıştır.Bunun bir göstergesi de hısr-ı nühasın müşterisi durumunda

(177) TK Evr.4601/6.

(178) TK Evr.4601/7.

(179) TK Evr.4601/6.

(180) TK Evr.4601/1-4.

olan kişinin tekelliliğinin kırılmasıdır. Nitekim H.1233(M.1817-18) yılında bu ürünün tekrar Diyarbakır'da başka birisine satılmış olduğu(181), 1841 yılında ise Todori isminde birisinin yıllık 5000 kuruşluk bir bedelle bu maddeye müşteri olduğu bilinmektedir(182).

Bu arada Hısr-ı nühasın madencilerden alınıp taliplilerine satılması olayında devletin kâr etmekte olduğunu da belirtelim. Mesela 1808 yılında bu ürün madencilerden 5 kuruşa alınmış ve 7 kuruşa da taliplilerine satılmıştır. Hısr-ı nühas a- lış verişinden elde edilen kazanç doğrudan devlet hazinesine yani İstanbul'a gönderilmekteydi(183). Ergani madeninde ele alınan dönemde üretilen bu maddenin üretim miktarı ve seyri hk. bkz. tablo 6, grafik 6.

Tablo 6

Ergani Madeninde Üretilen Hısr-ı Nühas Miktarı^(X)

Yıl		Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Batman-Kıyye	Ton
1223	1808-9	21624 batman	166.7
1224	1809	11000 "	84.6
1225	1810	12353 "	95
1233	1817-18	11672 kıyye	14.9
1234	1818-19	38705 batman	297.7

^(X) Kaynak: KKep.5204; TKEvr.4601/1-4; CDM,2205.

3- Tevfik Madeni Ürün Miktarları:

Maadin-ı Hümayûn'a dahil madenlerden Tevfik madeni diye bilinen madenler bölgesinden genellikle altın ve gümüş üretimi yapılmıştır. Ancak, tablo 7 ve 8'de de görüleceği üzere

(181) CDM,2205.

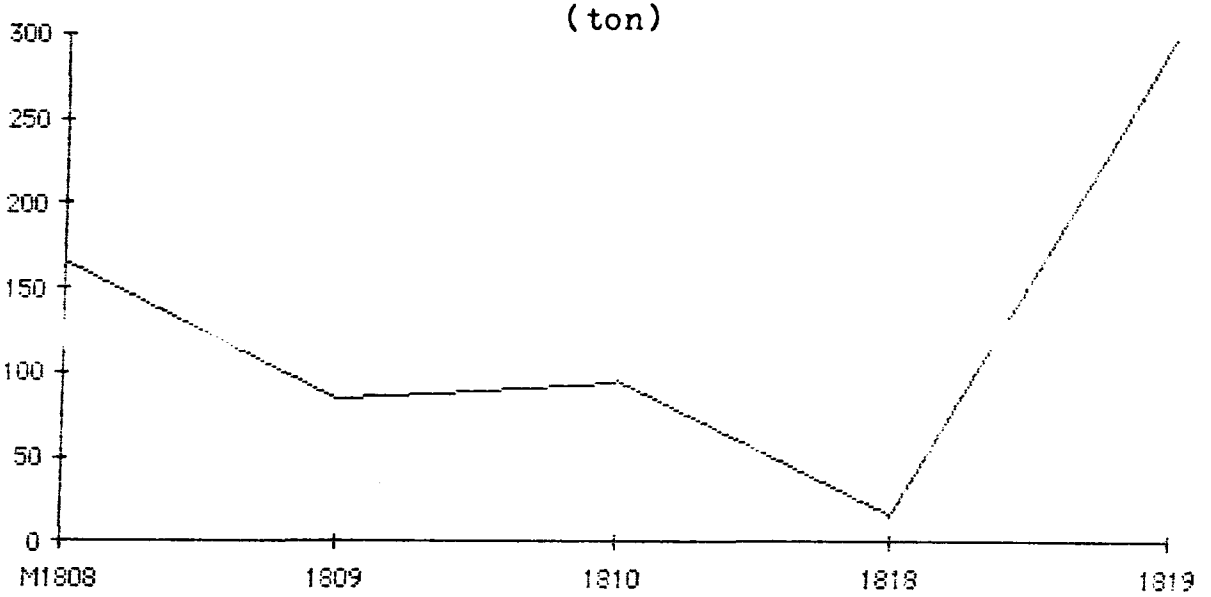
(182) İr.Dah.2418.

(183) KKep.5204.

Grafik 6

Ergani Madeninde Elde Edilen Hıgr-ı Nühasın Seyri

söz konusu maden bölgesindeki üretim faaliyeti belirli yıllara inhisar etmektedir. Yeni üretim bir devamlılık arz etmemektedir. Bunun da başlıca sebebi, bölgede yer alan maden ocaklarının tek bir merkezde ve külliyetli bir şekilde olmayıp, dağınık vaziyette ve değişik yerlerde bulunması ile kısa ömürlü olmalarıdır. Nitekim ,daha önceki bölümlerde Maadin-i Hümayûn emini Yusuf Ziya Paşa'nın bu madendeki üretimin az olacağını önceden tahmin ederek, buradan az ürün elde edilmesinden kendisinin mesul tutulmaması yolunda İstanbul'a bir arzının vaki olduğuna değinilmişti. Belirtilen bu özelliklerinden dolayı Tefvik maden bölgesinde üretim faaliyetleri devamlı olarak bol miktarda masraf ve özene ihtiyaç göstermiştir. Üstelik burada açılan ocaklar sürekli üretim faaliyetine de elverişli değildi. Çünkü bunlar kısa ömürlü olmaktaydılar, yani cevher zenginliği açısından uzun ömürlü olamıyorlardı. Bir müddet sonra cevherin sonu gelmekteydi. Mesela H.1208 (M.1793-94) yıl-

linda bu madenlere ismin veren ve Keban'a göre Şiro kazasının biraz ilerisinde olan Tefvik madeninde Sulu Mağara diye isimlendirilen bir ocak açılmıştır. Fakat bu mağaradan ancak 30 fırınlık bir üretim gerçekleştirilebilmiştir. Yine Şiro kazasının bir yerinde zuhur eden başka bir mağaradan da 25 kulaç (18 m) aşağıya inilmesine rağmen ancak 3-4 fırınlık bir cevher elde edilebilmiştir. Bu mağaralarda cevherin arkası gelmemiştir. Bu yüzden ki, belirtilen tarihlerde maden emini Yusuf Ziya Paşa yukarıda sözü edilen arzını kaleme almıştır. O'nun arzından anlaşıldığına göre, söz konusu madende bazı yerlerde 300 ile 500 kuruş arasında değişen miktarlarda bir masraf ile bir fırınlık cevher elde edilebilirken, bazı yerlerde de bu masraf 20-30000 kuruşa yükselebilmektedir (184). Tefvik madeninin hem gümüş, hem de altın yönünden zengin olmayışı ilgili tablolar da da görülmektedir (tablo 7-8). (Üretimin izlediği seyir için ayrıca bkz. grafik 7-8). Diğer yandan Tefvik madeninde üretilen cevherler bol miktarda kurgun da ihtiva etmekteydi. Yani

Tablo 7

Tefvik Madeninde Üretilen Gümüş Miktarı (X)

Yıl		Ürün Miktarı		Yakılan Fırın Sayısı ve Fırın Başına Ürün Miktarı	
Hicri	Miladi	Dirhem	Kg.	Fırın Say.	Ürün Mikt. (gr)
1210	1795-96	4511	14.4	42	343
1211	1796-97	3703	11.8	37	320
1212	1797-98	5100	16.3	48	362
1213	1798-99	5050	16.1	50	323
1214	1799-1800	5182	16.6	51	323
1215	1800-1	5010	16	51	314
1216	1800-2	5095	16.3	54	301

(X) Kaynak: LBSM, 6487.

(184) CLM, 482.

Tablo 8

Tevfik Madeninde Üretilen Altın Miktarı^(X)

Yıl		Ürün Miktarı		
Hicri	Miladi	Dirhem-Kirat		Kg.
1210	1795-96	644	dirhem 6 kirat	2.06
1211	1796-97	225.5	"	0.713
1212	1797-98	350.5	" 5 "	1.125
1213	1798-99	396.5	" 5 "	1.272
1214	1799-1800	396.5	" 2 "	1.271
1215	1800-1801	396.5	" 6 "	1.186
1216	1801-1802	345	" 1 "	1.106

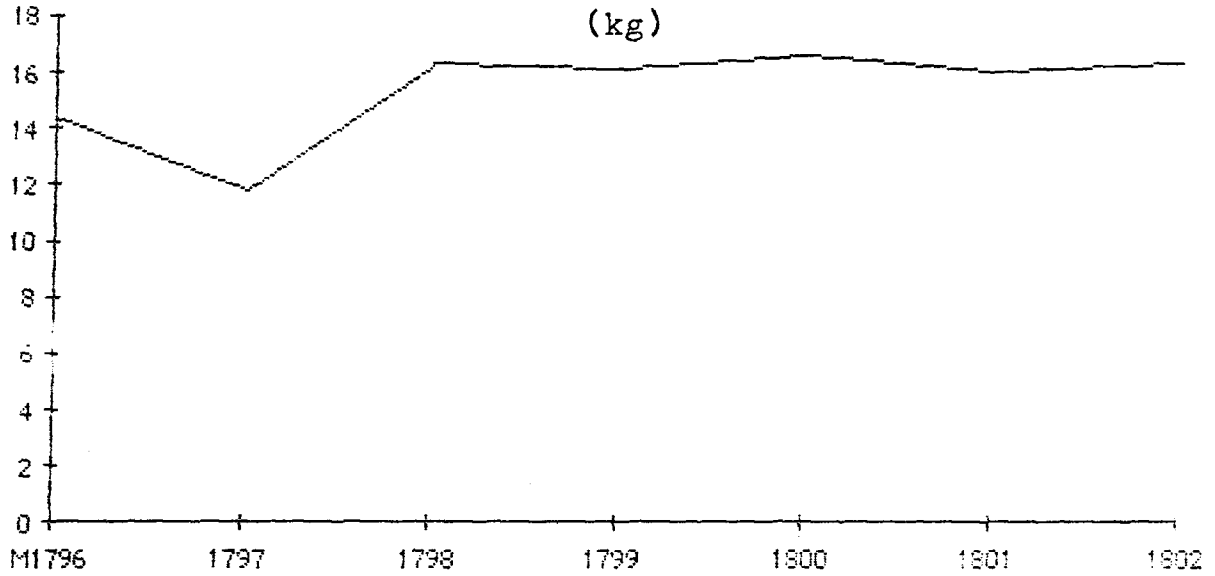
(X) Kaynak: DBSM, 6487.

bu açıdan da altın ve gümüş üretimi için söz konusu maden ekonomik değildi. Tevfik madeninde üretimin ekonomik olmayışının bir göstergesi de söz konusu madende bir yılda yakılan fırın sayısıdır. Şöyle ki, mesela H.1210(M.1795-96) yılında Keban madeninde 587 fırın yakılmış iken, burada ancak 42 fırın yakılmıştır. Yine H.1216(M.1801-2) yılında Keban'da yakılan 883 fırına karşılık Tevfik madeninde 54 fırın yakılabilmektedir. Bu konuda Keban madenine ait tablo 1 ile Tevfik madenine ait tablo 7 karşılaştırılabilir. Üstelik bu madende fırın başına - ki, burada gümüş söz konusu- elde edilen ürün miktarı da Keban madenine nazaran % 10 civarında seyretmiştir. Gerçi grafik 7 ve 8'e bakıldığı zaman, Tevfik madeninde üretimde bir istikrarın var olduğu söylenebilir. Ancak bu yukarıda da değinildiği üzere çok pahalıya mal olan bir istikrardır. Yani bölgenin değişik yerlerinden birçok güçlkle temin edilen cevherler ile belki üretimin seyri normal düzeyinde devam ettirilmişdir. Ancak bu ekonomik olmayan kâr yerine zarar ve zahmet getiren bir üretimdir.

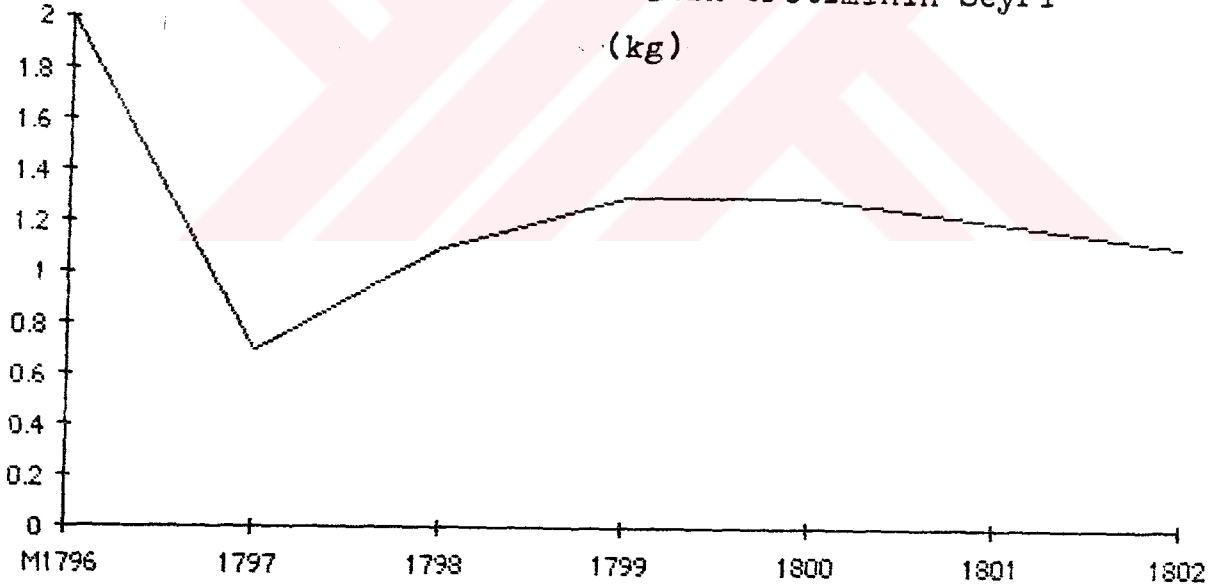
Grafik 7

Tevfik Madeninde Gümüş Üretiminin Seyri
(kg)

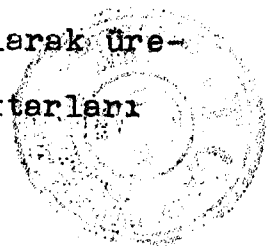
Grafik 8

Tevfik Madeninde Altın Üretiminin Seyri
(kg)

Bütün bu hususlardan dolayı olmalı ki, muhtemelen H.1216 (M.1801-2) yılından itibaren burada madencilik faaliyetlerine son verilmiştir. Çünkü söz konusu tarihten itibaren Tevfik madeninin isminden pek bahsedilmez olmuştur.

Bu arada, bir müddet Maadin-i Hümayûn'a bağlı olarak üretim faaliyetinde bulunan Uyum madenindeki üretim miktarları

hakkında ayrıntılı veriler elde edemediğimizi belirtelim. Ancak bu madenden Keban madenine her yıl 5 okka saf gümüşün verilmesi şartı ile 1751 yılında Keban'a bağlandığını biliyoruz (185). Ele alınan dönemin ilk başlangıç yıllarında da bu miktardaki gümüş Uyum madenine atanın emni tarafından Keban madenine gönderilmekteydi (186).

Çok kısa süreli olarak Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlı olduğunu gördüğümüz Elbistan madeninde de altın ve gümüş üretimi yapılmaktaydı. Mesela bu madende 1798-1801 yılları arasında 3750 dirhem (12.03 kg) gümüş ve 46 dirhem (0.147 kg) altın üretilmiştir (187).

4- Maadin-i Hümayûn'da Üretimi Artırma Çabaları:

a- Osmanlı Ekonomisinde Bunalım ve Keban-Ergani Madenleri:

Maadin-i Hümayûn'u oluşturan Keban-Ergani ve Tefvik madenlerinde arasıra meydana meydana gelen düzelmeler hariç tutulursa ele alınan dönem boyunca sürekli ve şiddetli bir üretim düşüşünün varlığı gözlenmektedir. Bu durum ilgili tablo ve grafiklerde de açıkça görülmektedir. Aynı dönemde bu durum sadece Maadin-i Hümayûn için geçerli değil, aksine imparatorluğun diğer madenleri için de söz konusu idi. Nitekim 1743 yılında bütün Osmanlı madenlerinden elde edilen yıllık gelir 2041 kese (188) (1020500 krg) iken takip eden dönemlerde bu miktar hiçbir zaman için 1000 keseyi (500000 krg) (185) CDM, 1747.

(186) H. Yüksel, a.g.t., s. 13, 14.

(187) DBSM, 6487.

(188) H. 1223 (M. 1808-9) yılında 1 kese 500 kuruşa tekabül etmekteydi bkz. KKep. 5204.

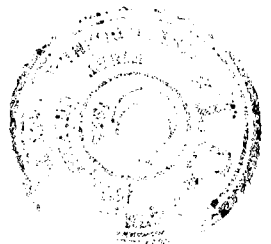

geçmemiştir(189).Bu genel örnekten sonra Maadin-i Hümâyûn'un ele alınan dönem sonlarına doğru durumunu belirtmesi açısından şu örneği verebiliriz:H.1258(M.1842-43) yılında Maadin-i Hümâyûn'un yöneticisi olan müdür Mehmet Bey'e toplam 2400744.5 kuruşluk bir sermaye verilirken karşılığında 111839 kuruş eksikliği ile 22881005.5 kuruş değerinde bir ürün elde edilebilmiştir(190).

Bütün Osmanlı madenlerinde olduğu gibi Maadin-i Hümâyûn'da da söz konusu olan bu kötü durum yani üretimdeki verimsizlik,Osmanlı devlet maliyesini olumsuz yönde etkilemiş olmalıdır.Çünkü daha önce de değinildiği üzere söz konusu emanetin ve dolayısıyla buna dahil olan madenlerin Osmanlı devleti için hususî bir önemi vardı ki,bu kaynaklarda söz konusu madenlerin genelde devletin "varidât-ı cesfimesi"nden olduğu şeklinde belirtilmekteydi.Yani Maadin-i Hümâyûn emaneti devletin başlıca gelir kaynaklarından biriydi.Ancak XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren bu emanete bağlı madenlerde çeşitli faktörlerin de etkisi ile üretim düşmeye başlamıştır.Bu ise söz konusu dönemde çok şiddetli bir bunalım geçirmekte olan devlet maliyesini olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmuştur. Çünkü bu dönemde devlet,eskisi gibi fetihler gerçekleştirememektedir,üstelik Avrupa karşısında savunmaya geçtiği için bunun finansmanına ihtiyaç duyan ve yine,XVIII. yüz yılın başlarında girişmeye başladığı ıslahat hareketlerine de devamlı harcama yapar duruma gelen bir devlet söz konusudur.Bütün bunların yanında Avrupada meydana gelen teknolojik ve ekonomik gelişmeler de izlenememiş ve bu da ekonomik bunalımı etkile-

(189) Y.Özkaya,a.g.e.,s.310.

(190) İr.Dah.4211.

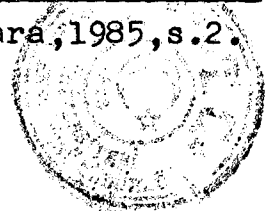
yen faktörlerden birisi olmuştur.

XVIII. yüzyıl sonlarında yaşanmaya başlayan ekonomik bunalımdan devlet yöneticileri habersiz değillerdi, onlar da durumun farkındaydılar ve bu cümleden olarak, çok şiddetli bir şekilde hissedilmekte olan bunalımın aşılabilmesi için zaman zaman bir araya gelerek alınması gerekli tedbirleri görüşmekteydiler. Muhtemelen böyle bir toplantının sonucunda olmalı ki, biz 14 Aralık 1785 tarihinde hissedilmekte olan nakit sıkıntısının dolayısıyla, ekonomik bunalımın aşılabilmesi maksadı ile bütün ülke genelindeki altın ve gümüş eşyaların Darphane-ye toplatılması için bir hatt-ı hümayûnun sadır olmuş olduğunu görüyoruz(191). 1788 yılında da bu türden yapılan bir toplantıda bunalımın aşılması ile ilgili çeşitli teklifler görüşüldükden sonra yerli kaynaklara yönelmenin kararlaştırıldığı bilinmektedir(192). Yine aynı yılın Aralık ayında bu cümleden olarak Maadin-i Hümayûn emini ile emanet dahilinde maden olması muhtemel kazaların ileri gelenlerine hitaben bir emrin yayınlanmış olduğu görülmektedir. Söz konusu emirde emanete tâbi madenlerden bol miktarda cevher üretiminin sağlanması ile maden cevheri olan yerleri bilenlerin hemen haber vermelerinin istendiği görülmektedir(193). Yine, aynı yıl yapılacak olan seferin finansmanı problemi gündeme gelmiştir. Bu problemin çözümü için de bütün ülke genelinde gümüş eşya kullanımının yasaklanmış olduğunu görüyoruz. Bu konuda yayınlanmış olan hatt-ı hümayûnda da, ellerinde altın ve gümüş eşyası olanların bedeli verilmek kaydı ile bunları görevli olan müba-

(191) Hİ, 12578.

(192) Mustafa Öztürk, Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860), AÜ SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1985, s.2.

(193) CDM, 1139.

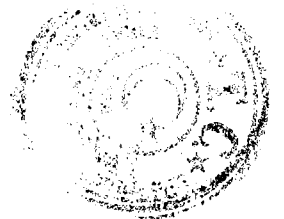
şirlere teslim edilmesi istenilmiştir(194).Bu da,o sıralarda ülkede yaşanan ekonomik bunalımın başka bir göstergesidir. Burada sözü edilen hükümden bir yıl sonra ise H.1204(M.1789-90) yılında yine bütün Osmanlı ülkesinde "...hanım Halebi seyf ve kuşak yaftası ve half-i nisâdan gayri" bütün altın ve gümüş eşyanın kullanımının bir daha yasaklandığı görülmektedir. Yukarıda zikredilenlerindeki altın ve gümüş eşyaların belirli bir bedel karşılığında Darphane için toplatılacağı da bu konuda yayınlanmış olan emr-i şerifte belirtilmiştir(195). Burada zikredilen hükümlerden anlaşıldığına göre yönetim,yaşanmakta olan ekonomik sıkıntıyı nihaf çare olarak kullanım eşyası durumundaki değerli madenlerden para basarak atlatmaya planlamıştır ki,bu türden emirler takip eden yıllarda da yayınlanmıştır(196).

Ancak,bütün bu tedbirler geçici bir karakter arz ediyordu. Çünkü bu türden alınacak tedbirler bunalımı belki kısa süre için hafifletecektir ama devamlı olarak ortadan kaldırılmasına yetmeyecektir.Nitekim merkezî yönetim bunu görmüş ve bu konuda kalıcı tedbirlere müracaat etmeyi de bir süre sonra planlamaya başlamıştır.Bunun için kalıcı bir çare olarak akla ilk olarak madenlerden değerli maden üretimini artırmak gündeme gelmiştir.Bu düşünmeden hareketle ve tabii olarak o sıralarda madenlerde görülmekte olan üretim düşüşünü engellemek ve artış sağlamak maksadı ile merkezî yönetimin ele alınan bütün bir dönem boyunca emirler yayınlamış olduğu görülmektedir.Bu türden emirler aynı şekilde Maadin-i Hümayûn eminlerine de devam-

(194) HH,955;CDM,9126.

(195) Eğ.Sic.1,9/16.

(196) HH,15882,16505.

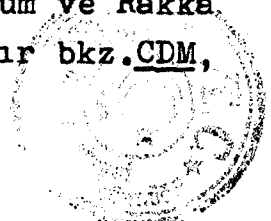
lı olarak gönderilmiştir(197).Böylelikle Keban -Ergani madenlerinden hem bol miktarda ürün elde edilmesi amaçlanmış,hemde dolaylı olarak ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıya bir gözüm yolu bulunması hedeflenmiş olmalıdır.

Görüldüğü üzere ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumla yakından ilgili olan madencilik konusunda v e özellikle Maadin-i Hümayûn'a tâbi madenler konusunda merkezî yönetim hususen ilgilenmektedir.Bu ilginin bir göstergesi de,halihazır madenlerin bir gün tükenebileceği düşüncesi ile ilgililere yani Maadin-i Hümayûn eminleri ile emânet dahilindeki diğer yöneticilere maden aramaları konusunda gönderilen hususî emirlerdir. Yani devlet,gelecekte sıkıntı çekilmemesi açısından önceden tedbirli davranmak istemiş ve bu konuda bölgesinde maden olabilecek yerlerin ileri gelenlerine ve özellikle Maadin-i Hümayûn eminlerine hususen emirler göndermiştir.Mesela eskiden beri ülke genelinde uygulanagelmekte olan bu hususta(198) 27 Aralık 1787 tarihinde Maadin-i Hümayûn emini ile emânet dahilinde maden cevheri olması muhtemel yerlerin ileri gelenlerine hitaben de bir ferman yayınlanmıştır.Söz konusu fermanla maden ocaklarının bulunduğu yerleri bilipde haber vermeyenlerin cezaya çarptırılacakları belirtilmiştir(199).Bu konuda hususî bir emrin daha 1811 yılında yayınlanmış olduğunu ve Maadin-i Hümayûn eminden, madenlerde veya madenlere civar olan yerlerde cevher bulunması muhtemel mevkilere varılıp "...yegân

(197) Bu konuda yayınlanan emirler için bkz.CDM,11,224,326,450,452,582,822,1154,1201,1413,1455,1626,1702,1742,1840,2096,2263,2289,2431,2627,3091,3219;HH,33027.

(198) Mesela 9 Aralık 1726'da Diyarbakır,Sivas,Erzurum ve Rakka valilerine hitaben böyle bir emir yayınlanmıştır bkz.CDM,1503.

(199) CDM,1139.

yegân muayane ve mağaralar hafr ve külliyyetli cevher ihrâc..." edilmesinin istenildiğini görüyoruz ki, aynı hükümde bu şekilde davranmanın ferman gereği olduğu da emine ayrıca hatırlatılmıştır(200).

Devlet bu konuda yani, yeni maden ocaklarının belirlenmesi konusunda çeşitli yollara müracaat etmiştir. Bunlardan birincisi, yeni ocakların araştırılması maksadı ile ilgili yerlere "arayıcı" denilen kişilerin gönderilmesidir(201). İkinci bir yol ise, Maadin-i Hümâyûn eminliğine atanan kişilerden her defasında yeni maden ocaklarının araştırılmasına gayret göstermelerinin istenmesidir. Mesela H.1208(M.1793-94) yılında eminliğe atanan Abdi Bey'den Malatya sancağında yer alan Şiro, Gerger, Kahta ve Bürgü'de gümüş madeninin varlığının haber alınması üzerine buralarda gerekli araştırmaları yaptırması istenilmiştir(202). Bu konuda izlenen üçüncü bir yol da, maden aramaları konusunda yayınlanmış olan emirlerde maden bulunması muhtemel yerleri haber veren "...herkesin kadrine göre mükafata nail olacakları..." ilkesinden hareketle mükafat verileceğinin herkeşe duyurulmasıdır(203). Böylelikle halk ve madenciler şevlendirilmiş oluyordu.

Ancak, yönetimin bu konularda ne dereceye kadar başarılı olduğunu bilemiyoruz. Hatta yönetimin bu konuda başarısız olduğunu bile söylemek mümkündür. Çünkü bu emirler doğrultusunda Maadin-i Hümâyûn Emâneti dahilinde Tefvik maden bölgesi istisna olmak üzere mevcut yataklara yenisinin eklendiğine

(200) CDM, 1757.

(201) KKep.5184/16, 19.

(202) CDM, 1195.

(203) CDM, 15, 71, 347, 998, 1211, 2246.

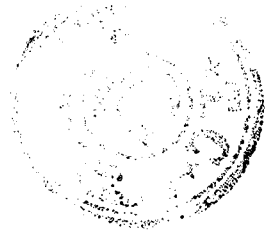
dair bir kayıtla karşılaşılmamaktadır.Tabii eskiden beri çalışmakta olan ocaklarda yeni mağaralar açılmasını(Kudümkan, Çatlı ve Sulu Mağara) bu hükümden hariç tutuyoruz.Ama bunlar da istenilen sonucu vermemiştir.

Maadin-i Hümsyün'da yeni maden ocaklarının tespit edilip açılmasında başarısız olunmasında çeşitli etkenler rol oynamaktaydı.Bunlardan bazılarını bölge halkından ve tabiat şartlarından kaynaklanan engellemeler şeklinde belirtebiliriz.Bu güçlüklerin veya engellemelerin de bazı sebepleri vardı ki, onları da şu şekilde sıralamak mümkündür:Herşeyden önce madenlerde çalışmak hemen hemen her yerde ve her zaman için en zor işlerdendi.Hele cevherlerin çıkarıldığı kuyular çok derinlere inmişse veya maden ocağının bulunduğu yer sarp,dağlık ve eğkiye saldırısına maruz bir yer ise bu zorluk kendisini çok daha açık bir şekilde hissettirecektir.Çünkü bu gibi yerlerde çalışmak oldukça güç ve tehlikelidir.Diğer yandan herhangi bir yerde maden bulunduğu zaman bölge halkının madenci olarak veya destek hizmetleri ile yükümlü tutulması muhakkaktır.Bu ise bölge halkının bir noktada bağımlı olması anlamına gelmektedir.Çünkü madenci yazılan kişilerin görevleri bağından ayrılmaları,izinsiz herhangi bir yere gitmeleri veya yerlerine vekil bırakmadan geçici olarak bile madenden ayrılmaları mümkün değildi(204).Buna bir de,söz konusu mesleğin babadan oğula geçerek daimlik özelliği arzemesini de(205) eklersek halkın kendi bölgesinde madencilik faaliyetinin başlamasını istememesi daha açık olarak anlaşılacaktır.

Madencilik mesleği sadece yukarıda belirtildiği gibi ma-

(204) Cİkt.453;CDM,319,643,744.

(205) CDM,237,1453,1586.

ğaralarda veya kuyularda cevher üretimi ile bunun işlenmesinden ibaret değildi.Yani bu faaliyet icra edildiği bölgenin halkını sadece bu açılardan ilgilendirmiyordu.Aksine madencilik ile bölge halkı arasında çok yönlü bir ilişkiler çemberi söz konusu idi.Mesela mağara veya kuyulardan elde edilen cevherin veya işlenmiş madenlerin ilgili yerlere nakli ve cevherlerin işlenmesi için gerekli olan odun,kömür ve kütük gibi maddelerin temini meseleleri ile bölge halkı yakından ilgiliydi ki, bu ilgi kendisini söz konusu maddeleri temin etmekle halkın yükümlü tutulması şeklinde tezahür ettiriyordu.Öte yandan maden bölgesinin asayiş ve güvenliğinin sağlanması hususu da zor bir mesele idi ve bu işle de bölgenin askerî ve sivil erkanı ilgilenmek durumunda idi.Dolayısıyla bu gibi özelliklere sahip bir faaliyetin kendi bölgesinde başlamasına gerek halk gerekse mahallî yönetimler sıcak bakmıyorlardı(206). Böyle olunca maden aramaları konusunda yayınlanan emirler gereğince başlatılan faaliyetlerin her zaman için başarılı olması düşünülemez.

Nitekim,gerek bol miktarda cevher üretimi gerekse yeni maden ocaklarının araştırılıp işletmeye alınması konusunda Meadin-i Hümâyûn eminlerine gönderilen hükümler pek olumlu sonuç vermemiş olmalı ki,incelediğimiz dönemin sonlarına doğru emanet dahilindeki madenlerde üretim düşüşü gittikçe hızlanarak yine devam etmiştir.Bundan dolaydır ki üretim düşüşünün şiddetli olduğu ve bir türlü artırılmadığı dönemlerde merkezî yönetimin bu konuyu ciddi olarak ele almaya bağladığı ve meseleyi gerek düşüşün sebepleri,gerekse üretimin artırılması çareleri bazında ele almaya teşebbüs ettiği görülmek-

(206) N.Çağatay,a.g.t.,s.15.

tedir.Yani artık bu işin eskisi gibi emir vermekle geçiştirilemeyeceğine veya halledilemeyeceğine,dolayısıyla da bu konuda köklü tedbirler alınması gereğine inanılmıştır.Peki yukarıda anlatıldığı üzere Maadin-i Hümayûn'da görülen üretim düşüşünün sebepleri nelerdi?Bu sebepleri başlıklar halinde şöylece sıralamak mümkündür:

b- Maadin-i Hümayûn'da Üretim Düşüşünün Sebepleri:

ba- Bu konuda ilk etapda dikkati çeken hususun Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne yönetici pozisyonunda atanan eminlerinin yanlış hareketleri olduğu görülmektedir.Sözü edilen bu durum H.1247(M.1831-32) yılında iyi hali ve sadakatinden dolayı İshak Paşa'nın atama emrinde de dile getirilerek o ana kadar maden eminlerinin bu konuda yaptıkları yanlış hareketler şu şekilde sıralanmıştır:

- Eminler madenlerin idareleri konusunda kendilerine merkezden verilen sermayeyi ustalara vererek bol üretim sağlamaları gerekirken uhdelerinde bulunan başka sancak ve kazalardaki işlerine harcar olmuşlardır.Bu ise maden ustalarının zor durumda kalmalarına ve dolayısıyla üretim faaliyetleri esnasında onların nakit sıkıntısı çekmelerine sebebiyet vermiştir.

- Maden eminleri emerleri altında çalışan usta va amalelere iyi davranmaz olmuşlardır.

- Eminler Maadin-i Hümayûn'da bol miktarda ve düzenli bir üretim için gerekli olan odun,kütük ve kömürün zamanında temin edilerek madenlere ulaştırılmasına dikkat etmez olmuşlardır(207).

Diğer yandan biz,maden eminlerinin madencilik faaliyetle-
(207) F.Tızlak,a.g.t.,s.166.

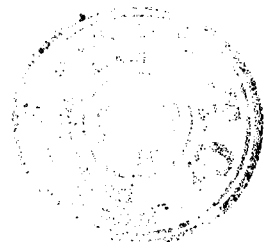
ri ile yakından ilgilenmemelerinin yani madencilerin yaptığı işleri yeterince denetlememelerinin de üretimin düşüşünde etkili olduğunu görüyoruz. Mesela 1849 yılına gelinceye kadar Er-gani madeninde bir küfe kömüre(208) 5 kıyye 100 dirhem ham bakır üretimi düşmekte iken, o yıl bu miktar 2-2.5 kıyyeye düşmüştür. Bunun da başlıca sebebi madende fırın yakan kişilerin fırınlarının bakımlarını yapmamaları ve lakayd davranmalarıdır(209). Fakat H.1266(M.1849-50) yılında maden emini(aynı zamanda müdür) Mustafa Paşa bu durumu farketmiş olmalı ki, madencilerin o zamana kadar ihmal ettikleri bakmadıkları fırınları yıktırarak yeni usulle bir kâlhâne yaptırmıştır. Bu tesisin yegane özelliği az kömür ile bol ürün elde edilebilir olmasıdır. O'nun yapmış olduğu bu iş diğer madencileri de gayrete getirmiş ve onlar da bu türden 7 tane yeni fırın inşa etmişlerdir. Böyle olunca da madende evvelki yılın iki katına varan miktarda ürün elde edilmiştir. Aynı kişinin H.1264(M.1847-48) yılında Keban'da dirhemi 18 ve H.1265(M.1848-49)'da 16.5 kuruşa mal olan gümüşün maliyetini H.1266(M.1849-50) yılında 3.5 kuruşa düşürmüş olduğunu biliyoruz. Hatta o bu maliyetleri daha da düşürebileceğini İstanbul'a bir vesile ile yazmış olduğu tahriratında belirtmiştir(210). Böyle olunca XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren maden eminlerinin madencilikten anlamayan ve üretimin artırılması yolunda gayret etmeyen kişiler olduğu yolundaki bir düşünce de (211) bir noktada geçerlilik kazanmaktadır.

(208) 1 küfe kömür 170-180 kıyye ağırlığındadır. Bu da 217.94 ile 230.76 kg.lık bir kömüre tekabül etmektedir bkz. İr. Mec. Val. 438.

(209) İr. Mec. Val. 6422.

(210) İr. Mec. Val. 6422.

(211) N. Sakaoğlu, a.g.e., s.62.

bb- Maadin-i Hümayûn'da meydana gelen üretim düşüşünde ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik bunalımın da etkili olduğu gözlenmektedir. Bu etki kendisini, maden emine merkezden verilecek olan hazinenin yani sermayenin zamanında verilememesi şeklinde hissettirmiştir. Böyle olunca Maadin-i Hümayûn emine de zamanında madencilere sermaye veremez olmuşlardır. Bu ise madencilerin perişan ve perakende olmaları gibi bir duruma sebebiyet vermiştir. Durumları kötüleşen madenciler ise, maden üretimi ile doğru dürüst ilgilenemez olmuşlardır. Mesela H.1220(M.1805-6) yılında Ergani'de bulunan vekil yukarıda anlatılan türden bir sebebi üretim düşüşüne bahane olarak göstermiştir. Aynı kişi kendisine gönderileceğine dair söz almış olduğu 100000 kuruşun zamanında eline geçmediğini, dolayısıyla hiç olamadı ise bunun yarısına yakın bir miktarın acilen verilmesini Keban'da bulunan emine bildirmiş, o da durumu İstanbul'a iletmiştir(212). Demek ki Keban'da bulunan emine de söz konusu sermaye gelmemiştir. Ele alınan dönem sonlarına doğru da bu durumun geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak H.1262(M.1845-46) yılında Maadin-i Hümayûn'da görülen üretim düşüşü konusunda görüşlerini ihtiva eden bir layiha kaleme almış olan Maadin-i Hümayûn müdürünün aynı konuyu dile getirmiş olduğu bilinmektedir. Müdürün bu konudaki görüşleri madenlerdeki faaliyetlerin devamı için verilmesi gerekli olan sermayenin zamanında ve yeteri kadar olmayışı merkezinde yoğunlaşmaktadır. Ona göre Tanzimatla birlikte ahaliye zulüm yapılmaması prensibinden hareketle gerek kömür gerekse emele ücretlerine epey zam yapılmıştır. Yani bu vesile ile maliyet fiyatları oldukça yükselmiştir. Ülkede yaşanan enfi-

lasyon da dikkate alınırrsa maliyet fiyatlarındaki artış daha da iyi anlaşılacaktır. Maliyet fiyatlarında meydana gelen artışa rağmen maden emineğine önceden verilmekte olan 3000 ke-selik sermayenin miktarında herhangi bir artış yapılmamaktadır. Üstelik verilebilen sermaye de birden topluca değil de taksitler halinde verilmektedir. Diğer yandan ekonomik anlamda yılbaşı olan Mart ayında eminele külliyetli bir ödeme yapılmamaktadır. Bütün bu hususlar ise madenlerde ücretle yaptırılacak olan işlerin aksamasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla üretim de otomatik olarak düşmektedir(213).

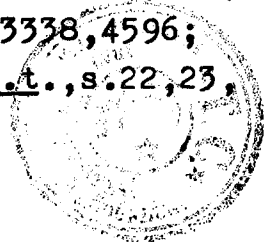
Sermaye meselesine 1850'lere doğru bir nebze çözüm yolu bulunmaya çalışılmış ve taksitler halinde eminele sermaye verme usulünden vazgeçilerek, gerekli olan sermayenin emanetin dahilinde bulunduğu Harput eyaletindeki bazı gelir kaynaklarının bu işe tahsisi ile halledilmesine çalışılmıştır(214). Bunun ne dereceye kadar etkili olduğu ise tartışma götürür. Çünkü bütün gayretlere rağmen özellikle Keban madeninde üretimin bir türlü artırılmadığı ortadadır.

bc- Üretimin düşmesinde etkili olan faktörlerden birisi de bütün bir dönem boyunca bölgede varlığını sürdüren eşkiyalık faaliyetleridir(215). Bu faaliyetler bizzat madenlerin varlığından kaynaklandığı gibi-çünkü altın ve gümüşün değerli nesnelere olduğu meydandadır- aynı zamanda madencilikğin zor

(213) CDM, 2648.

(214) CDM, 1279.

(215) Maadin-i Hümayûn'da bütün bir dönem boyunca oevam eden eşkiyalık faaliyetleri için bkz. Müh. 165/121; 166/115; 175/871; 190/S.128; 199/S.124; 200/924; 233/207; 247/300, 657; HH, 3356, 18718, 23143; CDM, 1579, 1884; CDah. 3090, 3338, 4596; İbr. b. Muh. v.2, 35, 53, 54, 55, 60, 67; H. Yüksel, a.g.t., s.22, 23, 40, 42, 43, 54, 55, 62, 63, 83, 115, 134, 142.

ve güç bir faaliyet olması dolayısıyla istenmeyen bir meslek olmasından da kaynaklanmaktaydı. Maadin-i Hümayûn bölgesinde eşkiyalık faaliyetlerinin boyutunu ve madencilik faaliyetlerine verdiği zararı H.1240(M.1824-25) yılında maden üretiminin artırılmasına dair merkeze bir arzıhal veren maden emini Salih Paşa'dan dinleyelim: Salih Paşa arzında ilk önce madenlerde üretimin artırılması için gerekli gördüğü bir dizi tedbiri sıraladıktan sonra-bu önerilere biraz sonra ayrıca değinilecektir- söz konusu tedbirlerin icra edilebilmesi için yıllardır bölgeyi kasıp kavuran eşkiyalık faaliyetlerinin önüne geçilmesini istemiştir. Çünkü Şeyh Hasanlu, Disimli ve Dücük eşkiyalarının giriştiği hareketler bütün Maadin-i Hümayûn idaresine dahil bölgelerde toplum düzenini ve madencilik faaliyetlerini altüst etmiştir. Ve yine, yıllardır maden eminleri bu tür hareketlerle baş edememişlerdir. Salih Paşa'ya göre eşkiya bütün maden kazalarında söz sahibi olmuştur. Buraları haraca da bağlayan eşkiya artık, kazalara yönetici olarak kendi istediği adamları tayin ettirebilmektedir. Bu ise maden idarecileri arasındaki yani Maadin-i Hümayûn'a dahil olan idarî birimlerin idarecileri arasında halef selef kavgalarına sebebiyet vermektedir. Öte yandan yine eşkiya madenler için birinci derecede elzem olan kömür meselesine de el atarak "kömürçübağlılık"ları da eline geçirmiştir. Bu ise onların maden emanetini yemeklik edinmelerini sağlamıştır. Çünkü dağlardan madenlere bu vesile için az miktarda gönderdikleri kömürler için, bizi korumuyor bize yetmiyor diyerek fahiş fiyatlar talep eder olmuşlardır. Maden yönetiminin bu durum karşısında dağlarda kömür yaktırmak için gönderdiği baltacılar da alet edevat ve hayvanlarını çalarak iş gördürmez olmuşlardır. Dolayısıyla ma-

den idaresi pahalı ve az kömüre mahkum olmuştur.

Eşkiya, ayrıca bölgede yol güvenliğini de tehdit eder duruma gelmiştir. Salih Paşa özellikle kendisinden önceki emirlerin de gevşek davranmalarından peydahlanan eşkiyalık faaliyetlerinin sadece kendisi tarafından önlenemez bir boyut kazanmış olduğunu, dolayısıyla bastırılması için şümüllü bir harekete gerek olduğunu da söz konusu arzında dile getirmiştir (216).

Salih Paşa'nın aynı tahriratına göre Maadin-i Hümayûn'da üretim faaliyetlerini sekteye uğratan diğer hususlar da şunlardır: Bu dönemde, ötedenberi madencilere verilmekte olan zahire konusunda da çeşitli sıkıntılar meydana gelmiştir. Artık bu maksata yönelik olarak tahsis edilmiş olan Harput ovası ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Yine gerek Tokat'a gerekse Diyarbakır'a hem bakır nakli için hayvan sıkıntısı çekilmeye başlamıştır. O sıralar gerek hayvan gerekse zahire temin edilen yerlerden birisi de Bozok sancağı idi. Ancak Bozok mütesellimi bu konularda bazı engellemelerde bulunmaya başlamıştır. Bu meselelerin çözümü için de Salih Paşa İstanbul'a, söz konusu sancağın Maadin-i Hümayûn'a dahil edilmesi için bir arz daha yazmıştır. Bu arza cevap olarak, 1825 yılında adı geçen sancağın Darphane tarafından münasip birine verilerek yönetilmesine ve hayvan ihtiyacının karşılandığı Yenil Voyvodalığı'nın da bu sancak dahilinden alınarak Maadin-i Hümayûn emirlerine yine Darphane tarafından iltizama verilmesine karar verilmiştir (217).

Salih Paşa söz konusu arzında sermaye meselesini de di-

(216) HH, 33027.

(217) HH, 27798, 43021.

le getirerek kendisine "lâyıkı" ile sermaye verilmesini deistemiştir.

bd- Maadin-i Hümâyûn'a dahil madenlerde üretimin azalmasında etkili olan bir diğer husus da, üretimin artırılması yolundaki emirler gereğince yer yer açılan ocakların artık cevher yönünden devamlılık arzetmemesidir. Yani daha önceki bahislerde de değinildiği üzere maden ocaklarından üretilen cevherler devamlılık göstermemektedir, bir süre sonra tükenmektedir ve kalite yönünden de yani değerli maden içermesi yönünden de eskisi kadar zengin değildir. Nitekim 1822-23 yıllarında Keban madeninde Çatlı bölgesinde açılan bir ocaktan ancak 20 fırınlık bir cevher elde edilebilmiş, bunun da arkası gelmemiştir. Dolayısıyla açılan yeni ocak kısa süre sonra işe yaramaz duruma gelmiştir(218).

be- Bu konuda etkili olan faktörlerden biri de mağara ve kuyulardan elde edilen cevherlerin işlenmesi sırasında gerekli olan kömürün bazen halis meşeden yakılmaması idi. Nitekim H.1203(M.1788-89) yılında maden emininin Çarsacak voyvodasından gönderecek olduğu kömürün safi halis meşeden olmasını istediği görülmektedir. Çünkü maden eminine göre fırınlarda safi meşe kömürü kullanılmaz ise fırın başına bol miktarda (45 yük) kömür sarfiyatı ve buna bağlı olarak da yine fırın başına 75'er kuruşluk zarar ortaya çıkacaktır(219). Bunun da başlıca sebebi, cevherlerin eritilebilmesi için gerekli olan ısı miktarının temin edilebilmesi için bol kömür yakılması gereğidir. Halbuki kömür kaliteli olsa yani meşe kömürü olsa az miktarda kömür ile bol ısı sağlanabilecektir. Burada işa-

(218) HH, 33027.

(219) H.Yüksel, a.g.t., s.147.

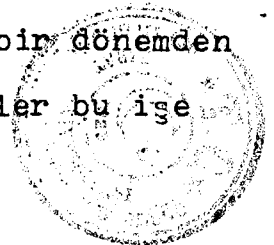

ret edilen husus ise yani safi meşeden kömür yakılmaması olayının meydana gelmesi durumu artık ormanların maden bölgelerine gittikçe uzaklaşmasından ve dolayısıyla madenlere yakın yerlerde meşe ağaçlarının tükenmesinden kaynaklanmaktadır. Böyle olunca kömürcülük işi ile uğraşan insanlar kendilerinden yine eski miktarlarda istenilen kömürleri başka ağaçlardan temin etme yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Çünkü uzak bölgelerden kömür temini onlar için oldukça pahalıya mal olmaktadır. Bu işte az önce işaret edilen eşkiya engellemeleri de etkili olmuştur.

Diğer yandan yine, cevherlerin işlenmesi işlemi ile tahkimatta kullanılan kütüklerin temininde de buna benzer bir durum yaşanmıştır. Bu konuda karşılaşılan güçlüklerle de ileriki bahislerde ayrıca değinilecektir.

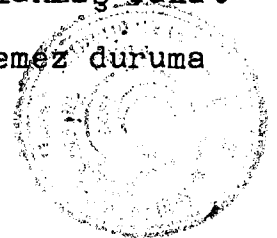
bf- Madenlerde üretimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerden biri de işçilik ücretlerinde meydana gelen artış idi.

Madenlerde üretimin azalmasının sebepleri konusunda yukarıda belirtilen bütün hususlar bir araya getirilerek genel bir değerlendirme yapılacak olursa karşımıza şöyle bir sonuç çıkacaktır: Maden üretiminde çeşitli kalemlerden oluşan maliyet fiyatları zamanla önemli miktarlarda artmıştır. Buna karşılık maden ocaklarından az miktarda ve kalite yönünden de zengin olmayan cevher üretimi yapılmaktadır. Bu ise elde edilen ürünlerin masrafı korumaması anlamına gelmekteydi. Yine madenlerin bizzat varlığından kaynaklanan eşkiyalık faaliyetleri bütün olumsuzluklara rağmen yürütülmeye çalışılan üretim faaliyetlerine sekte vurmuştur. Yine belirli bir dönemden sonra madenlere yönetici olarak atanan bazı kişiler bu işe

pek samimi yaklaşmayan kişiler olmuşlardır, kendi çıkarlarını daha fazla düşünen kişiler idareci olmaya başlamıştır.

Burada belirtmeye çalıştığımız hususları H.1211(M.1796-97)'lerde İstanbul'a yazılan bir arz çok güzel bir şekilde ifade etmektedir(220). Daha emanetin ilk oluşturulduğu dönemlerde maden üretimi konusunda yaşanan sıkıntıları ifade etmesi açısından söz konusu arzda yer alan hususları burada belirtmekte fayda görüyoruz. Ancak, söz konusu arzın madenlerde maliyet fiyatlarında meydana gelen artışlar dolayısıyla elde edilen ürünlerin devletçe satın alma fiyatlarına zam yapılması ile gerçekleştiğini hemen belirtelim. Satın alma fiyatlarına zam yapılmasına bahane olarak sözü edilen arzda yer alan sebepler şunlardı: Herşeyden önce madenlere meşe ağacı temin edilen ormanlar gittikçe uzak mesafelere kaymıştır. Aynı şekilde kâlhâne kütüğü ve mağara ağacı denilen kalın ve uzun kütüklerin temin edildiği çam ormanları da gittikçe uzak mesafelere kaymıştır. Dolayısıyla 15-20'şer saatlik mesafelerden temin edilen kütük ve kömür fiyatlarına büyük oranlarda zam yapılmıştır. Üstelik bunlar da istenilen cins ve ölçülerde temin edilemez olmuştur (bu konuda eşkiye faaliyetlerini de göz önünde bulunduralım). Diğer yandan madenlerde çalışan amele ve usta fiyatları da başlangıç yıllarına göre birkaç misli artmıştır. Maliyet fiyatlarında meydana gelen bu artışlar karşısında elde edilen ürünlerin devlet tarafından satın alma fiyatlarına ise pek zam yapılmamıştır. Hatta Maadin-i Hümayûn emini Yusuf Ziya Paşa'nın belirttiğine göre, madenciler bu olumsuz şartlar içerisinde etraftaki tüccara borçlanmış fakat fazla üretim sağlanamadığı için de borcunu ödeyemez duruma

gelmiştir.Öyle ki,borç ödemesi için madencilerden bazıları ya-
lan atar,sağa sola kaçar duruma gelmiştir.Hatta o yıllarda bu
yüzden maden ustalarından birisi kendisini zehirlemiş birisi
de kendisini Fırat nehrine atarak intihar etmiştir.Bazı maden-
ciler ise devlete karşı yani maden idaresine karşı aşırı dere-
cede borçlanmışlar,onlar da bu borçları karşılığında üretim
elde edemedikleri için maden yönetiminden yeni borç yani ser-
maye alamaz durumu gelmişlerdir. Sermaye alınamayınca da yeni
üretim sağlamak imkânsız hale gelmiştir.

bg- Maadin-i Hümayûn'da üretimin düşmesini etkileyen se-
beplerden biri de,izlenen teknolojinin geriliği idi ki,bu hu-
susa ayrıca değinilecektir.

bh- Üretimin düşmesine sebep olan unsurlardan biri de
merkezî yönetim tarafından madenlerin idaresi ve işletilmesi
konularında takip edilen idarî modelin yanlışlığı şeklinde
belirlenmiştir.Hemen belirtelim ki,bu tespiti bizzat merkezî
yönetimin kendisi yapmıştır.Nitekim bütün gayretlere rağmen
madenlerde üretimin bir türlü artırılmaması üzerine bir ara-
lık Maadin-i Hümayûn'un iltizam usulü ile yönetilmesine karar
verildiği görülmektedir.Çok kısa bir zaman dilimine inhisar
eden bu uygulama H.1241-43(M.1825-27) yılları arasında ger-
çekleşmiştir.Söz konusu uygulamaya Maadin-i Hümayûn Emâneti'
nin müstakillik özelliğine halel vermemek şartı ile belirti-
len tarihler arasında müracaat edilmiştir(221).Ancak isteni-
len amaca ulaşılamadığı için bundan kısa süre sonra vazgeçil-

(221) HH,43021.Bu konu 1855 yılında tekrar gündeme gelmiş ve
bu sefer ülke genelindeki bütün madenlerin birer "kum-
panya" yani şirket teşkili yolu ile yönetilmesinin uy-
gun olacağı kanaatine varılmıştır.Bu konuda bkz.İr.Mec.
Val.15235.

miştir.

b1- Üretimin azalmasında etkili olduğunu gördüğümüz bir diğer sebep de- ki, bu tâli bir sebepti-bölgede bazen hüküm süren şiddetli kış şartları idi. Ancak bunun fazlaca etkili olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Bütün yukarıda anlatılanlardan sonra görünen o ki, Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerdeki üretim düşüşü bir tek sebebe dayanmamaktadır. Mesele çok yönlüdür ve birbiriyle yakından alakalı birçok unsur bu konuda etkili olmuştur. Ama üzerinde durulan sebeplerden birisi hatta başlıcası, H.1266(M.1849-50) yılında emin olan Mustâfa Paşa'nın yaptıklarına bakılacak olursa üretim konusunda takip edilen teknolojinin geriliği idi. Nitekim merkezî yönetim de bunun farkına varmıştır ki, belirli bir dönemden sonra ülkede yürütülen ıslahat hareketlerinin bir halkası olarak madencilik alanında takip edilen teknolojinin değiştirilmesi çabalarının başlatılmış olduğu görülmektedir.

c- Avrupa Endüstrisi ve Osmanlı Madenciliği:

ca- Madencilikte Avrupalı Tekniklerin Benimsenmesi:

Avrupada XVIII.yüz yılın sonlarına doğru gerçekleştirilen sanayi inkılâbı sayesinde artık bilinmiyen müşteri için üretim yapılmaya başlanmıştır. Bu aynı zamanda beraberinde büyük bir ekonomik yayılmacılığı da getirmiştir. Osmanlı ülkesi de bundan kendine düşen payı almıştır, yani bundan etkilenmiştir. Bu etki öyle bir anda meydana gelmiştir ki, Avrupa endüstrisi Osmanlı ekonomisini en zayıf anında Napolyon savaşlarından sonra 1815'lerde yakalamıştır(222). Çünkü, Osmanlı'nın ekonomide sahip olduğu klasik sistemi veya ekonomik örgütü kendi (222) E.C.Clark, "The Ottoman Industrial Revulation", IJMES, c.5 (1974), s.65.

kendine yeter durumunu ancak bu tarihlere kadar muhafaza edebilmiştir. Belirtilen tarihlerden itibaren ülke dahiline girmeye başlayan Avrupa ürünleri(223) Osmanlı sanayine büyük bir darbe vurmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse XIX. yüzyıl politikada olduğu gibi ekonomide de inisiyatifin Batıya geçtiği bir dönem olmuştur(224).

Öte yandan Osmanlı devlet yöneticileri sanayiideki gerilemeyi daha III.Selim döneminde hissetmişlerdi. Ancak bu alanda bir türlü köklü tedbirler alınamamıştır. Avrupa ekonomilerinin şiddetli rekabeti de buna eklenince Tanzimat dönemi ile birlikte, artık eski sanayi şekillerinin devam ettirilmesinin mümkün olmadığı kanaati yavaş yavaş yöneticilerin kafalarında yer etmeye başlamıştır. Aynı şekilde sanayi faaliyetlerinin ülkede tamamı ile yok olmaması için modern bir endüstrinin teşekkül ettirilmesi gereği de iyice anlaşılmıştır(225). Yani Avrupanın ekonomik anlamda meydan okuyuşuna bir noktada cevap verilebilmesi gayretlerinin başlatılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İşte bu anlamda ilk karşı koyuş 1840'lı yılların başlarında başlamıştır(226). Söz konusu sanayileşme faaliyetlerinin tamamı bizi ilgilendirmediği için burada biz meselenin madenlerle ve tabii olarak Maadin-i Hümayûn'la ilgili olan boyutuna eğileceğiz. Bunun için de ilk önce genelde Osmanlı

(223) Ö.Celal Sarç, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat I, İstanbul, 1940, s.425.

(224) Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", HÜEFD, c.2, s.2, Ankara, 1984, s.5.

(225) Ö.C.Sarç, a.g.m., s.434.

(226) E.C.Clark, a.g.m., s.64-65. Başlatılan sanayi teşebbüsleri hakkında ayrıntılı bilgi için söz konusu çalışmanın diğer sayfalarına bakılabilir. Bu konuda ayrıca Ö.C.Sarç'ın zikredilen çalışmasına da bakılabilir.

devletinde uygulanan madencilik teknolojisinin kısa bir değerlendirmesinin yapılması gerekmektedir.

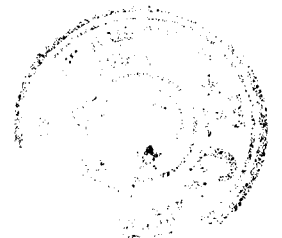
Yukarıda üretimin düşüşü ve artırılması çabaları bahsinde de görüldüğü üzere, Tanzimat yıllarına gelindiğinde Osmanlı madenciliğinin ve tabii olarak Keban Ergani yöresi madenciliğinin birçok problemleri mevcuttu. Bunlardan birisi de uygulanmakta olan teknolojinin geri olması idi. Bu hususu 1838'lerde madenler bölgesinden yani Keban'dan geçen batılı bir gözlemci şöyle dile getirmektedir: Keban'daki madencilik faaliyetleri büyük oranda el emeğine ve angaryaya dayanmaktadır (aslında Keban madeninde ve dolayısıyla Maadin-i Hümayûn'da angarya söz konusu değildi). Böyle olunca söz konusu madendeki üretim maliyetlerinin aslında çok yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca maden oldukça perişan bir vaziyettedir (227). Diğer yandan, söz konusu dönemlerde Osmanlı madenciliğinde takip edilen tekniklerin geri olmasından dolayı tabii kaynakların israfı da söz konusuydu (228). Bu konuda bir araştırmada gümüş için % 32, bakır için % 40 ve kurşun için de % 12 oranları verilmiştir (229).

Osmanlı madenciliğinin bir diğer özelliği de, bu sektörde Avrupalı anlamda makina kullanılmadığı için gerekli olan enerji odun kömüründen, su kuvvetinden ve yer yer de hayvan gücünden sağlanmaktadır. İşte bu genel çerçevede 1840'lı yıllarda başlatılan sanayileşme gayretlerine veya modernizasyon faaliyetlerine madencilik alanında da ihtiyaç duyulmaya başlandı görülmektedir. Dolayısıyla devlet diğer bütün kurum-

(227) H.v.Moltke, a.g.e., s.139

(228) C.İssawi, a.g.e., s.273.

(229) E.Z.Karal, a.g.e., c.VI, s.249.

larında olduğu gibi, bu alanda da arayışa girmiştir. Bunda da model, diğer kurumlarda olduğu üzere Avrupa olacaktır. Öyleyse ele alınan dönemde yani Osmanlının madencilik alanında da Batıya yöneldiği yıllarda Avrupa madenciliği ne düzeyde idi? Bu soruya cevap alındıktan sonra Osmanlı madenciliğinin Avrupa madenciliği karşısındaki durumu daha da net olarak ortaya çıkacaktır.

Bu konuda ilk dikkati çeken husus madencilik bilgisi yönünden Avrupanın ileri düzeyde olmasıdır. Çünkü Avrupada madencilik alanındaki bilgi birikiminin XVII. yüzyılda sistemleştirildiği ve XVIII. yüzyıl ortalarında da bir maden mühendisliği disiplininin doğmuş olduğu ve yine bunun yüksek öğrenim düzeyinde ele alındığı bilinmektedir(230). Avrupanın bu alanda ileri gitmesinin belki de başlıca sebebi, söz konusu kıta ülkelerinin sömürgelerinde çok hızlı bir şekilde madencilik faaliyetine yönelmeleri olabilir. Halbuki Osmanlı devletinde böyle bir disiplinin oluştuğuna dair herhangi bir emare yoktur. Aksine Osmanlı ülkesinde bu iş eskiden beri bilinen veya uygulanagelen usuller üzerine bina edilmişti.

Avrupa madenciliğinin ileri düzeyde olmasını sağlayan hususlardan biri de diğer sanayi dallarında olduğu gibi enerji kaynağı olarak maden kömürünün kullanılmasıdır. Öyle ki, maden kömürü kendisinden yararlanılan endüstriler üzerinde yaptığı etki nedeniyle endüstri uygarlığında başlıca rolü oynamıştır. Ayrıca kullanıldığı alanlarda çok ucuz bir maliyetle üretim sağlanmasın da sebep olmuştur. Nitekim kömür, XIX. yüzyıl Avrupasında kendi adıyla anılan bir "kömür kapitalizmi"

(230) Erdoğan Göğer, Madencilik Hukuku, Ankara, 1979, s.55.

ni doğurmuştur(231).

Kömürün madencilik sektöründe yer etmeye başlaması ise, ilk defa 1709 yılında odunun yerine enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlamasıyla olmuştur. Abraham Darly'nin öncülüğünde başlatılan bu sürüğe 1760 yılında da yine kömüre dayalı olarak metalurji alanında yüksek fırınların inşası yoluna gidilmiştir. Söz konusu fırınların çalıştırılmasında da Watt'ın buharlı körüğünden yararlanılmaya bağlanmıştır(232). Aynı yüzyılda tüm ekonomileri ve toplumları etkileyen bu Avrupa madencilik anlayışı karşısında, Osmanlı devletindeki anlayış ise çok geri idi.

Herşeyden önce ele alınan dönem sonlarında bile Maadin-i Hümayûn dahilindeki madenlerde enerji kaynağı olarak hala odun ve kömür kullanılmaktaydı(233). Öte yandan, fırın yakma tekniğinde de küçük çaplı ve tabiat şartlarının etkisi ile tahrip olabilen fırınlar kullanılmaktaydı ki, bunlar cevherin işlenmesi bahsinde de görüldüğü üzere ayrı ayrı yakılmaktaydı. Yani sürekli olarak yanan ve büyük kapasiteli fırınlar söz konusu değildi. Bu ise Osmanlı madenciliğinde seri üretimin olmayışı anlamına gelmekteydi. Üstelik bunlar Avrupa ülkelerindeki aksine ya el kuvveti ya da su kuvveti ile çalıştırılan körükler yardımı ile yakılabiliyordu.

Bütün bunlara ilave olarak İngiltere'de doğan bu geliş-

(231) Claude Delmas, Avrupa Uygarlık Tarihi, çev. Nihal Önel, İstanbul, 1973, s.121.

(232) C. Delmas, a.g.e., s.120-21.

(233) Biz Osmanlı devletinde maden kömürünün Avrupadan aş. ağı yukarı iki yüz yıl sonra 1828'de keşfedildiğini biliyoruz. Üstelik bunun sanayiide de kullanımına hemen geçilememiştir bkz. E.Z. Karal, a.g.e., VI, s.245.

miş maden endüstrisinin bir maden hazinesi olan yeni dünyada İngiliz göçmenler tarafından daha ileri düzeyde uygulanmış olduğunu da belirtelim(234).

Böyle olunca madencilik alanında bir arayışa giren Osmanlı yönetiminin bu alanda da kendisine Avrupai usulleri model almasından başka daha uygun bir davranış tavrı olamazdı. Nitekim, biz bu işe Abdülmecit zamanında el atılarak madencilikte Avrupai usullerin tatbiki çalışmalarına girişilmiş olduğunu görmekteyiz. Bu arada Osmanlı devletinde madencilik alanını da içine alan hamlelerin proje safhasında Dadians ailesi tarafından ele alınmış olduğunu da belirtelim(235).

cb- Maadin-i Hümayûn'da Avrupai Elemanların İsdihdam Edilmesi:

Osmanlı devletinin madencilik alanındaki yenilik hareketlerinde kendisine örnek olarak Avusturya'yı almış olduğu görülmektedir. Nitekim 1836 yılına doğru Osmanlı devletinde madencilik alanında Avusturya'lı elemanlar isdihdam edilmeye başlanmıştır(236). Bunda da muhtemelen adı geçen devletin o sıralarda Osmanlı devleti ile ilişkilerinin bozuk olmaması etkili olmuştur. Bu elemanlardan birisi aynı tarihte Keban Ergani madenlerinde incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. İsmi şimdi tespit edemediğimiz bu Avusturya'lı madencinin incelemeleri sonucunda madenlerde neler yapılması gerektiğine dair hazırlamış olduğu raporun sonucunda H.1253 (M.1837-38) tarihinde padişahın iradesi sadır olmuştur. Bu i-

(234) C. Delmas, a.g.e., s.121.

(235) C. Clark, a.g.m., s.70-71; Ö.C. Sarç, a.g.m., s.435-36. Bu aile III. Selim döneminden beri Osmanlı sanayileşme politikalarının belirlenmesinde etkili idi.

(236) HH, 47054, 47054-A.

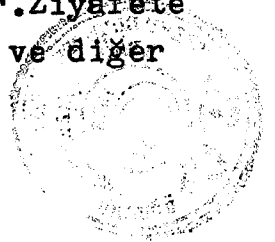

radede Avusturya'lı madencinin önermiş olduğu hususlar hakkında bilgi yer almamaktadır. Ancak, söz konusu kişinin önerip de Darphane defterdarının padişaha bildirdiği hususların gerçeklik payının ne olduğu konusunda, araştırma ve soruşturmalarda bulunmak üzere Vasaf Efendi isminde birisinin görevlendirilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Adı geçen kişi bizzat Maadin-i Hümâyûn'a giderek yerinde incelemelerde bulunmuş ve daha sonra Darphane defterdarı ile yaptığı görüşmelerin de sonucunda Avusturya'lı mühendisin önerdiği hususların gerçek ve gerekli olduğunu bildirmiştir(237).

Vasaf Efendi'nin vermiş olduğu rapor doğrultusunda Maadin-i Hümâyûn'da üretimi artırıcı tedbirleri ve uygulamaları planlayıp icra etmek üzere Avusturya'dan eleman getirilmesine devam edilmiştir. Nitekim bundan bir yıl sonra 1838 tarihinde Osmanlı devletinin Viyana büyükelçisi Mehmet Rifat Bey birtakım girişimlerde bulunarak Avusturya hükümeti ile yeni madencilerin Osmanlı ülkesine getirilmesi konusunda anlaşma sağlamıştır. Hatta o bu konuda, Avusturya hükümeti ilgilileri ile bir "maden memurları mukavelesi" imzalamıştır(238). Bu mukavele ile Osmanlı devletinin hizmetine bir de maden mühendisi verilmiştir. Bu kişinin ileride Maadin-i Hümâyûn baş mühendisi olacak olan Polini olduğunu tahmin ediyoruz. Söz konusu mukavele ile temin edilen maden görevlileri daha sonra Osmanlı

(237) HH,27823. Ancak bu kişinin Maadin-i Hümâyûn'un yeni esaslara uydurulması doğrultusundaki görevi esnasında bazı uygunsuzluklar yaptığı görülmektedir. Bkz. HH,35263-A-B-C.

(238) HH,33266. Bu mukavelenin imzalanması sebebi ile M. Rifat Bey Viyana'da bir resmî ziyafet bile vermiştir. Ziyafete Avusturya'nın maden nazırı, darphane memurları ve diğer ilgililer katılmıştır.

devleti hizmetine girerek faaliyetlerine başlamışlardır(239). Bu elemanların faaliyetlerine geçmeden önce bu konuda bir husus dikkati çekmektedir.O da,artık bu tarihlerde Maadin-i Hümayûn'un işleri ile ilgili olarak eminlikden ayrı olarak üst düzeyde başka bir mekanizmanın oluşturulmuş olmasıdır.Bunun da "maden baş mühendisliği" olduğu görülmektedir.Nitekim 1840' lı yıllardan itibaren Maadin-i Hümayûn Emâneti'nde bir "baş mühendis"in(240),bir de "mühendis-i sânf"nin yani ikinci veya yardımcı mühendisin mevcut olduğu bilinmektedir(241).Burada sözü edilen baş mühendislik makamında bulunan kişinin madenlerdeki faaliyetlerle ilgili olarak ortaya atmış olduğu tekliflerinin veya isteklerinin yerine getirilmekte olduğu görülmektedir.Yani onun istekleri doğrultusunda hemen icraatlara başlanılmıştır.Mesela 1842 yılında Maadin-i Hümayûn baş mühendisi olan kişinin maden amelesinden maharetli olanlarını maiyetinde kullanmak istediğini yani onlara Avrupalı teknikleri öğretmek istediğini görüyoruz.Onun bu isteği emîn tarafından hemen İstanbul'a ulaştırılmış ve padişahdan gerekli izin alınmıştır.Aynı kişi,yine zikredilen tarihte madenlerde kendisi ile uyuşmayan,birtakım uygunsuz hareketlerde bulunan sarrafı maden müdürüne şikayet etmiştir ve gereği de hemen yapılmıştır(242).

Madencilik modernizasyonu maksadına yönelik olarak

Maadin-i Hümayûn'da 1842 yılında başka bir uygulamaya daha

(239) HH,58151.Bu konuda ayrıca bkz.V.Cuinet,a.g.e.,II,s.332.

(240) İr.Mec.Val.7134;İr.Dah.5100;CDM,404,2156,2202,2315,2509.

(241) İr.Mec.Val.2084;İr.Lah.4119.Gerek Avrupalı baş mühendis, gerekse mühendis-i sânfilerin ücretle çalıştıklarını ve bu ücretin maliye hazinesinden ödendiğini belirtelim.Bu konuda bkz.CMal.24518;C.İkt.1999;İr.Dah.3507.

(242) İr.Mec.Val.903.

gidilmiş olduğu bilinmektedir.O da Maadin-i Hümâyûn mühendisinin tavsiyesi üzerine Keban-Ergani madenlerine Avrupadan birer orman mühendisi ile madenci kalfası ve 10 tane de maden amalesinin getirilmesidir(243).Böylelikle merkezî yönetimin Maadin-i Hümâyûn'a tâbi madenlerin en iyi şekilde üretim yapabilmeleri için gerekli olan şeylerin yapılması hususuna ciddi olarak eğildiği ortaya çıkmaktadır.Nitekim az önce de görüldüğü üzere bu maksata yönelik olarak Avrupa'dan sadece madenciler değil,madenlere yakıt temini ve bunun da en iyi şekilde kullanılması meseleleriyle ilgilenmek üzere orman mühendisleri bile getirilerek istihdam edilmiştir(244).

Yukarıda sözü edilen Avrupalı elemanların tavsiyeleri sonucunda Maadin-i Hümâyûn'da ne tür uygulamaların icra edildiği konusuna geçmeden önce,uzun yıllar Maadin-i Hümâyûn baş mühendisliği görevinde bulunmuş olan Mösyö Polini'nin(245) Keban-Ergani madenleri hakkındaki genel değerlendirmesinin bilinmesinde yarar vardır ki,onun bu değerlendirmeleri imparatorluğun diğer madenleri için de geçerlidir.Çünkü onun yapmış olduğu gözlemlere dayanarak hazırladığı raporlar doğrultusunda daha sonra icraatlar yapılmıştır.Bu konuda her şeyden önce Polini'nin 1841 yılında Keban-Ergani madenleri de dahil olmak üzere ilk önce Anadolu madenlerini görmek ve gördükleri doğrultusunda yapılmasını gerekli gördüğü şeyleri sunmak

(243) İr.Dah.3507.Söz konusu elemanların görevlerine başladıklarına dair ayrıca bkz.CMal.24518.

(244) Çİkt.1999;CDM.1591.

(245) Bu kişinin 10 yıla yakın görevde kaldığı anlaşılmaktadır. O'nun 1838'lerde Osmanlı ülkesine gelmiş olduğunu tahmin ediyoruz bkz.HH,33226.Takip eden yıllarda görevli olduğu hk.bkz.CDM,2202,404,2315,2509,5100;İr.Mec.Val.7134;CMal.24518.

için İstanbul'a geri dönmüş olduğunu belirtelim.O'nun Anadolu'da 7 ay süren gezi ve gözlemleri sonucunda hazırlamış olduğu raporunda yer alan bazı önemli hususları şu şekilde belirtebiliriz:Anadolu'da insanlarda madencilik üzerine büyük bilgi noksanlığı mevcuttur.Dolayısıyla bu eksikliğin giderilmesi gerekmektedir.Maden cevherlerinin mağara veya kuyulardan çıkarılması ve işlenmesinde makina gücünden istifade edilmektedir.Bütün işler ilkel usullerle yapılmaktadır.Mağaralarda hava bacaları ve tünelleri yeterli değildir.İşçilerin yani maden amalelirinin kuyulara indiği veya işlediği labirentler çok dardır,bir insanın geçebilmesi için müsait değildir.Yine mağara ve kuyularda ortaya çıkan su çalışmaları olumsuz yönde etkilemektedir,sekteye uğratmaktadır.Cevherlerin işlenmesi için lazım olan kömür ve kütüğün sağlandığı ormanlar madenlere çok uzaklaşmıştır.Bu ise maliyeti artırmıştır.Buna mani olmak için ormanlar ile madenler arasında demiryolu döşenmelidir.Ancak mevcut ormanlar 25 yıl süreyle ihtiyacı karşılayabilecek kapasitededir.Dolayısıyla bu meseleye de köklü ve kalıcı bir çözüm yolu bulunmalıdır.Cevherlerin işlendiği fırınlar ise Avrupadakilerin aksine çok küçüktür ve üretim kaybına sebep olacak durumdadır.Ayrıca bu fırınları yakmada kullanılan körükler de genelde el kuvveti ile çalıştırılmaktadır bu işte su kuvvetinden yararlanılmamaktadır.Madenler devlet tarafından işletilmektedir,halbuki bu yanlıştır özel sektöre bu alanda imkan sağlanmalıdır.

Polini bu tespitlerde bulunduktan sonra Anadolu'da 12 tane gümüş,9 tane bakır ve 3 tane de kurşunda olmak üzere 24 tane yüksek fırının yapılması gerektiğini belirtmiştir.Halbuki halihazır mevcut sayı 9'u gümüş,3'ü kurşun ve 4'ü de

bakır madenciliği alanında olmak üzere 16'dır. Polini yukarıda belirtilen eksikliklerin giderilmesi ve yüksek fırın sayısındaki açığın kapatılabilmesi için milyonlarca kuruşluk bir meblağa da ihtiyaç olduğunu belirtmiştir(246).

Bütün bu anlatılanlardan sonra Avrupalı elemanların ve özellikle Mösyö Polini'nin de önerileri sonucunda 1843 yılında Keban madeninde "avrupakarı" binaların tesis edilmeye başlandığını görüyoruz(247). Böylece söz konusu madende bir ölçüde üretim artışı sağlanmıştır. Ancak üretim düşüşü tek bir sebebe bağlı olmadığı için, bunda birçok değişik faktör de rol oynadığı için Keban madeninde bu tür faaliyetlerden istenilen olumlu sonuç elde edilememiştir. Günden güne düşen üretim dolayısıyla bu maden bir süre sonra kapanmak durumunda kalacaktır.

Aynı usullerin biz, Keban'dan sonra Ergani madeninde de uygulamaya konulduğunu biliyoruz(248). Bu arada Ergani'de üretilen ham bakırın işlendiği Tokat kâlhânesine de el atılarak buradaki tesisin de modernizasyonuna başlanmıştır. Nitekim buradaki faaliyetleri yürütmek için de 1847 yılında yine Avusturya'dan 2 tane kâlcı ustası getirilerek(249) takip eden yıllar içinde bakırın izabesi için burada da bir yüksek fırın inşa edilmiştir(250).

Böylelikle geç de olsa Osmanlı devleti madencilik alanında da Avrupalıyı takip etme yoluna girmiştir. Ancak bu tür faa-

(246) C. İssawi, a.g.e., s.283-85.

(247) CDM, 2844.

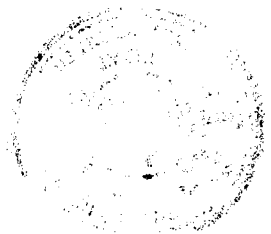
(248) V. Cuinet, a.g.e., II, s.484.

(249) CMa1.24518. W. Ainsworth, a.g.e., II, s.18.

(250) E.C. Clark, a.g.m., s.69.

liyetlerin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir.Çünkü bu alanda Osmanlı devleti kendisini yenilemeye,toparlamaya çalışırken bu sefer karşısına madencilik alanında kuvvetli bir Avrupa sermayesi çıkacaktır.Dolayısıyla takip eden yıllarda kontrolü de elinden kaçıracaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

ÜRETİMİN VERGİLENDİRİLMESİ

VE DAĞITIM DÜZENİ

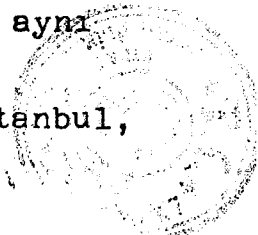
A- Üretimin Vergilendirilmesi:

Osmanlı devletinde hangi tarz ile yönetilirse yönetilsin maden ocaklarında üretilen ürünlerden belirli bir oranda devlet adına aynı olarak vergi alınması mutad olan bir işlemdi. Yani madenciler ürettikleri madenlerin bir kısmını vergi olarak meccanen devlete vermek zorundaydı. Bu uygulama devletin tatbik etmekte olduğu hukuk sisteminin bir gereği idi. Çünkü Osmanlı hukuk sisteminin temel dayanaklarından birisi olan İslâm hukukunda da bu konuya yer verilmıştır. Nitekim söz konusu İslâm hukukuna göre madenlerde üretim düzeyinde alınması gerekli olan vergi oranı 1/5 olarak belirlenmiştir(1). Sözü edilen bu vergi az önce de belirtildiği üzere ürün üzerinden aynı olarak alınmaktaydı ki, bu da üretimin en son safhasında gerçekleşen bir olaydı.

Burada bahsedilen 1/5'lik oranın prensip olarak Osmanlı devletinde de kabul edilmiş olduğu bilinmektedir(2). Ancak,

(1) H. Aktan, a.g.e., s.26. Bu konuda ayrıntılı bilgi için aynı çalışmanın ilgili bölümlerine bakılabilir.

(2) HH, 33027. Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul,

hemen belirtelim ki, Osmanlı devletinde prensip olarak kabul edilmiş olduğunu belirttiğimiz bu oran statik bir özelliğe sahip değildi. Çünkü söz konusu 1/5'lik oran madenin cinsine ve zamana göre değişiklik arzemiştir. Nitekim bir çalışmada da bu hususa değinilerek oranın 2/3 ile 1/10 arasında değışebil- diğı belirtilmektedir(3). Biz bu hususu Maadin-i Hümayün'da da açıkça görmekteyiz. Yani bakırın dışındaki madenlerde bu vergi oranının geçerli olmadığı görölmektedir. Bu genel bilgilerden sonra Maadin-i Hümayün düzeyinde meseleye yaklaşacak olunursa madenlerin cinslerine göre vergi oranları hakkında şunlar söy- lenebilir:

1- Altında Vergi Oranı:

Maadin-i Hümayün'a tâbi madenlerde üretilen altından alı- nan vergi oranının 1/4 olduğu görölmektedir(4) ki, bu oran 1756 tarihinde belirlenmiştir(5).

2- Gümüşte Vergi Oranı:

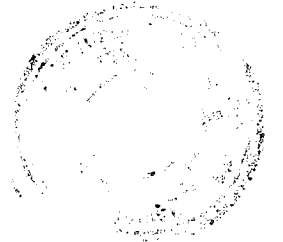
Osmanlı imparatorluğunda üretim safhasında madenlerden alınan vergi konusunda belirlenmiş olan 1/5'lik oranın değışiklik gösterme özelliğini gümüş madeninde daha açık bir şe- kilde görmekteyiz. Mesela XVI. yüzyılda Kratova'da bu verginin oranının 1/4 olduğunu Zaiff'den öğreniyoruz(6). Yani o bir ma- den ocağında üretilen gümüşün 1/4'ünün meccanen mirfiye mahsup edildiğinden bahsetmektedir. Ancak Keban Ergani madenlerinde (1) 1977, s.138; S. Shaw-E.K. Shaw, a.g.e., II, s.101; S. Shaw, "Tanzi- mat'dan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", TCTA, c.4, İstanbul, 1985, s.940.

(3) N. Çağatay, a.g.t., s.22.

(4) DBSM, 6487.

(5) CDM, 377.

(6) R. Anhegger, a.g.e., II, s.356.

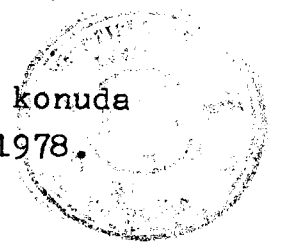

bu konuda daha değişik bir oranla karşılaşılmaktadır. Bize bu konuda H.1143(M.1730-31)-H.1170(M.1756) tarihleri arasında Gümüşhane, Keban ve Ergani madenlerine ait kanunnâme mahiyetinde bir muhasebe defteri yardımcı olmaktadır(7). Söz konusu defterde ilk önce Ergani madeninde ortaya çıkan altının 1/4'ünün, bakırın ise 1/5'inin mirî için meccanen alınması gereğinden bahsedildikten sonra gümüşten de "fete"(8) namı ile fırın başına 3 dirhem gümüş ile ayrıca bir de "bedel-i ifraz"ın alınması öngörülmüştür.

Aynı defterde Keban madeni konusunda da burada üretilen altının satın alma fiyatı hakkında bilgi verildikten sonra gümüşün de "...fete ve ücret-i ifrazını meccanen aldıktan sonra beher çekisi..." için bir mirî fiyat tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere söz konusu tarihte gümüş hakkında fete ve bedel-i ifraz kalemlerinden mirî hissenin alınması karara bağlanmıştır. Nitekim ele alınan dönemde Maadin-i Hümayûn'da üretilen gümüşten her iki kalem verginin alınmış olduğu görülmektedir. Mesela H.1210(M.1795-96)-H.1216(M.1801-2) yılları arasında Tefik madeninde üretilen gümüşten toplam 349 adet fırın karşılığında 1047 dirhem fete-i sim alınmıştır. Yine aynı süre içerisinde Keban madeninde yakılan fırınlardan yıllık olarak 1761 ile 2898 dirhem arasında değişen miktarlarda fete-i sim yani gümüş vergisi alınmıştır. Bu arada yukarıda yukarıda bahsi geçen belgede miktarı belirtilmeyen bedel-i ifrazın da yıllık üretimin % 1'i oranında alınan bir vergi olduğu anlaşılmaktadır. Bu da göstermektedir ki, Maadin-i Hümayûn'da üretilen gümüşten alınan mirî vergi % 1 civarlarının

(7) CDM, 377.

(8) Fete'nin lügat manası kırmak, açmak, yardımdır. Bu konuda bkz. Şemsettin Karahisarî, Ahteri Kebir, İstanbul, 1978.

da seyrettiği ortaya çıkmaktadır.Çünkü fete diye isimlendirilen verginin yıllık üretime oranı binde üçdür(9).

Ancak bu arada zikredilen bu oranların bir aralık 1/5 oranına yükselmiş olduğu görülmektedir.Maadin-i Hümayûn'da üretim düşüşü ve bunun hal çareleri üzerine görüşlerinin alınması için İstanbul'a çağrılan Manol ve Todor isimindeki ustaların gümüşün mirî hissesi dışında kalan kısmının devletçe satın alma fiyatlarına yapılacak önemli miktardaki zam karşılığında 1/5 oranında bir vergi vermeyi vaat etmeleri üzerine başlatılan bu uygulamanın ömrü bir yıl olmuştur.Çünkü ustaların vaat ettikleri bol miktardaki üretim gerçekleşmemiş, dolayısıyla satın alma fiyatlarına da zam yapılamamıştır.Böyle olunca söz konusu miktardaki oranın uygulamasından 6 Haziran 1825 yılında vaz geçilmiştir(10).

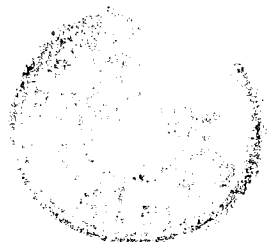
3- Ham Bakırda Vergi Oranı:

Başlangıçta madenlerden alındığını belirttiğimiz 1/5'lik vergi oranı genellemesinin Maadin-i Hümayûn'da değişmeden uygulandığı maden cinsinin ham bakır olduğu görülmektedir.Nitekim adı geçen emanet dahilinde üretilen ham bakırdan H.1245 (M.1829-30) yılına kadar belirtilen oranda vergi alınmıştır ki,bu kaynaklarda "hums-ı mirî" olarak adlandırılmaktadır(11).Ancak söz konusu yılda yapılan bir değerlendirmede belirtilen orandaki verginin madencilerin aleyhine bir durum olduğu fikrine varılmıştır.Çünkü bu kadarlık bir verginin madende çalışan ustabaşılar ile onların maiyetlerindeki madencilere "mucib-i gadr" olduğu ortaya çıkmıştır.Dolayısıyla madencilere

(9) DBSM,6487.

(10) HH,33027.

(11) HH,27774;H.Yüksel,a.g.t.,s.75.

rin şevk ve gayretlerinin azalmasına sebebiyet veren bu durumun düzeltilmesi için yeni bir düzenleme yapılması yoluna gidilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle aynı tarihte yayınlanmış olan bir fermanda yukarıdaki hususlara değinildikten sonra "...hums-ı mirî olarak madenciyândan senevî maktuen ahz olunan...nühas dahi bundan böyle bilâ bedel alınmayıp...cârî olan hums-ı mirî nizâmı..."nın kaldırıldığından bahsedilmektedir. Aynı fermanda hums-ı mirî nizâmının yerine bedel sisteminin getirildiği de belirtilmiştir(12). Buradan anlaşılabilir ki, söz konusu tarihten itibaren yani 1829-30'lardan itibaren bakırdan alınmakta olan beşte bir oranındaki vergi kaldırılmış ve yerine bedel sistemi getirilmiştir. Bu verginin kaldırılmasında rol oynayan yegane faktör ise madencilerin uğradığı zararı ortadan kaldırarak onların gayretlerini artırmaktı ki, böylelikle de madendeki üretimin artacağı düşünülmüştür.

Yukarıda verilen bilgiler şimdiye kadar Osmanlı devletinde madenlerden alınan vergiler konusunda ortaya atılmış olan bazı görüşlerin eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü bu konuda yapılmış olan bir araştırmada Tanzimat'dan sonra Osmanlı devletinde madenlerden vergi alınmadığı iddia edilirken(13), başka bir araştırmada da söz konusu vergilerin Tanzimat'dan sonra da devam ettiği ileri sürülmektedir(14).

B- Ürünlerin Devlet Adına Satın Alınması:

Bütün Osmanlı madenlerinde olduğu gibi Meadin-i Hümayûn' da da madencilerin ürettiği madenlerden mirî hissesi alındık-

(12) F. Tızlak, a.g.t., s.166-67.

(13) Z. Kazıcı, a.g.e., s.138.

(14) S. Shaw, a.g.m., s.940.

dan sonra geri kalanı devlet tarafından, belirlenmiş olan bir "mirf fiyat" ile satın alınırdı. Bu husus da bir noktada Osmanlı devletinin madencilik alanında sahip olduğu devletçi zihniyetin bir uzantısı idi. Bu satın alma işlemini maden eminleri kendilerine verilmiş olan sermaye ile yaparlardı. Bu işlem esnasında madencilere devlet adına daha önceden verilmiş olan sermaye varsa, onun karşılığı olarak da madencilere ürün alınırdı. Bu arada gerek daha önce belirtilen mirf hissenin alınması, gerekse onun dışında kalan miktardaki madenlerin satın alma işleminin cevherin işlenmesi bölümünde sözü edilen maden kayıt defterleri doğrultusunda yapılmakta olduğunu belirtelim. Yani devletin madencilikte sahip olduğu tekelci zihniyetin bir gereği olarak ortaya çıkan kontrol mekanizması burada da karşımıza çıkmaktadır. Mirf hisse ile satın alınan miktarlar defterde yer alan kayıtları tutmadığı takdirde ortaya çıkan ekşiğin ilgililere ödettirilmesi, eğer bu mümkün olmazsa ilgililerin cezalandırılmaları yoluna gidilirdi.

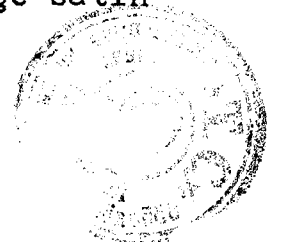
Madenlerin satın alma fiyatları her dönem için değişiklik arz etmektedir. Bunda XVI. yüzyıldan itibaren giderek gidilen enflasyonun etkisi olduğu gibi, ocaklardan elde edilen cevherlerden üretilen maden miktarlarının giderek azalması da etkili olmuştur. Bu işte, ayrıca madenlerin gerek mağara ve kuyulardan çıkarılması safhasında, gerekse cevherlerin işlenmesi safhasında lazım olan ihtiyaç maddelerinin maliyet fiyatlarının artması da etkili olmuştur. Bu konuda en etkili olan hususlardan birisi de, cevherlerin işlenmesi için gerekli olan kömür ve kütüklerin sağlandığı ormanların zamanla tükenerek madenler bölgesinden gittikçe uzaklaşmasıdır. Bu da ihtiyaç duyulan orman ürünlerinin önceki dönemlerden daha pahalıya

ve daha geç olarak temin edilmesi anlamına geliyordu. Zikredilen bu sebeplerden dolayı madencilerin, zaman zaman kârımız kisbimizi korumuyor veya herşeyin fiyatı iki katına çıktı diyerek ürettikleri ürünlerin fiyatlarının artırılması için arz-larda buldukları görülmektedir. Madencileri bu işe sevkeden başlıca faktörlerden birisi de az önce işaret edilen cevher kalitesinin zamanla düşmesi hususu idi. Buna bir örnek olarak daha H.1196(M.1781-82) yılında Keban madencilerinden İstanbul'a vaki olan arzı gösterebiliriz(15). Söz konusu arzdan anlaşıl-dığına göre madencileri bu işe yönelten yegane sebep bir sü-reden beri "...Maadin-i Hümayûn ciballerinde hafr olunan mağa-ralardan" pek fazla cevher çıkarılmamasıdır. Üstelik çıkarılan cevherlerin içinde de altın ve gümüş miktarı oldukça düşüktür. Bundan dolayı madenci ustaları uğradıkları zararın giderilme-si için maden eminine müracaat etmişlerdir. Çünkü onlar mai-yetlerinde çalışan madenci amalesine yevmiye veremez duruma gelmişlerdir. Madenci ustalarının söz konusu tarihte vaki olan bu istekleri doğrultusunda madenlerin satın alma fiyatlarının artırılıp artırılmadığını tespit edemedik. Ancak aynı yıllarda III.Selim tarafından madencilerden gelen zam isteğinin uygun karşılanmadığı için reddedilmesi konusunda bir iradenin sadır olmuş olduğunu biliyoruz(16). Yine III.Selim döneminde H.1211 (M.1796-97)(17) ve H.1214(M.1799-1800) yıllarında Keban Erga-ni madencilerinin aynı gerekçelerle maden eminleri vasıtası ile devlete satmakta oldukları ürünlerin artırılması isteği ile İstanbul'a müracaat ettikleri görülmektedir. Onların bu seferki istekleri uygun görülerek madenlerin devletçe satın

(15) H.Yüksel, a.g.t., s.74.

(16) TK Evr. 4922.

(17) CDM, 484.

alma fiyatlarına zam yapılmıştır(18).Burada zikredilen üç örnek de gösteriyor ki,merkezî yönetim madencilerden gelen zam isteklerini inceden inceye araştırmaktadır ve uygun gördüğü takdirde istekleri kabul ederek araştırmalar sonucunda uygun görülen fiyatları vermektedir ki,yukarıda belirtilen zam istekleri İstanbul'da uzun görüşmelere ve müzakerelere sebep olmuştur.Çünkü madencilerin istediği fiyatlar verildiği takdirde devlet maliyesi yeni bir yük altına girebileceği hiçbir zaman için göz ardı edilmemiştir.

Bu arada şunu belirtelim ki, madenciler mirî satın alma fiyatlarının artırılması için sık sık İstanbul'a müracaatlarda bulunmuşlardır.Mesela yukarıda en son zikredilen arzdan sonra H.1215(M.1800-1801) yılında yine hergeyin fiyatı iki katına çıktı bahanesi ile madencilerin yeni bir zam isteğinde daha buldukları görülmektedir.Onların isteklerinde bir ölçüde haklı oldukları görülmüş olmalı ki,teklif ettikleri gümüşün dirhemi için 1,bakırın batmanı için de 20 paralık zam isteği bakırda 10 paralık bir indirimle 5 Şubat 1801 yılında kabul edilmiştir(19).Bu tarihte zam isteğinin kabul edilmesinde etkili olan başlıca unsur ise devletin madenlerin dağıtımında izlediği politika olduğu anlaşılmaktadır.Çünkü,Osmanlı devletinin özellikle ham bakır konusunda esnek bir politika izlediği bilinmektedir.Bu politika ise kendisini,devletin Ergani'de üretilen ham bakırın bazen tamamına,bazen de bir kısmına müşteri olması şeklinde hissettirmekteydi.Gümüş ve altında ise böyle bir durum söz konusu değildi.Çünkü bu iki madenin daimi olarak alıcısı devlet idi ve piyasanın bu konu-

(18) HH,4537.

(19) HH,4525,4537-A.

daki ihtiyacı ise muhtemelen merkezî Darphane tarafından karşılanmaktaydı.Devletin ham bakırın tamamına müşteri çıkmadığı durumlarda ise madenciler ürettikleri ham bakır için tüccar ile sözleşirler ve devlet her zaman için kendilerine yeteri miktarda sermaye vermediği için,onlardan aldıkları sermaye karşılığında belli miktarda bakır vermeyi taahhüt ederlerdi.İşte böyle bir ortamda devlet,Ergani bakırının tamamına müşteri çıkmış ve serbest piyasaya ham bakır satışını yasaklamıştır. Böyle olunca da madenciler tüccara olan borçlarını aynı olarak değil de nakdî olarak ödemek durumunda kalmışlardır.Bu da madencilerin üretim faaliyetlerini yine açıktan borçlanarak sermayesiz olarak yürütmeleri gibi bir durum doğurmıştır.Üstelik üretilen bakırı da devlet ucuza almaktadır.Belirtilen bu durum üzerine madenciler bir arzla durumlarını İstanbul'a bildirerek fiyatların artırılması yolundaki isteklerini bildirirler(20).Bu arzın sonucunda elde ettikleri fiyatlar madencileri memnun etmemiş olmalı ki,H.1217(M.1802-3) yılında aynı bahanelerle bakırın birim fiyatının artırılması yolunda yeni bir arz daha vaki olmuştur.Bu sefer yapılan 10 paralık zam ile ham bakırın batmanının satın alma fiyatı 120 paraya çıkarılmıştır(21).Ham bakırın satın alma fiyatının artırılması yolunda takip eden yıllarda da madencilerin istekte buldukları görülmektedir.Mesela 23 Kasım 1805 tarihinde Keban Ergani madenleri levazımına günden güne yapılan zamlardan dolayı bakırın satın alma fiyatının artırılmasının istendiğini görüyoruz(22).

(20) CDM,2645.

(21) CDM,2645.

(22) CDM,3528.

Gümüşün satın alma fiyatının artırılmasını da havi olan bu istek şartlı olarak kabul edilmiştir.Yani bakırın satın alma fiyatının eskisi gibi batmanının 3 kuruşta kalması kabul edilirken,gümüşün fiyatı dirhem üzerinden 8 paraya yükseltilmiştir(23).Bakırın fiyatı 1807 yılında madencilerden gelen yeni bir istek üzerine 3 kuruş 1 rub'a yükseltilmiştir(24).Bu arada,takip eden yıllarda gümüşün satın alma fiyatının da,aynı sebeplerle vaki olan istekler üzerine artırıldığı görülmektedir.Mesela 1802,1815 ve 1825 yıllarında bu türden fiyat artırımları söz konusu olmuştur.Bütün bunların sonucunda ise 1825 yılında gümüşün mirf adına satın alma fiyatı dirhem üzerinden 30 paraya yükseltilmiştir(25).

Maadin-i Hümâyûn'da üretilen altının mirf adına satın alma fiyatları hakkında ise pek aydınlatıcı bilgi edinemedik.Bunun da başlıca sebebi,altının Maadin-i Hümâyûn'da daimî olarak değil de geçici bir süre için üretilmesi ile maden emineğine ait muhasebe defterlerinin birbirini seri olarak takip etmemesidir ki,ele alınan dönem sonlarına doğru her nedense bu tür defterlerin sayısı oldukça azdır.Ancak 1795-1802 yılları arasında Tefvik madeninde üretilen altının miskalinin 720 paradan mirf için satın alınmış olduğunu tespit edebildik(26).

C- Ürünlerin Dağıtım Düzeni ve Nakli:

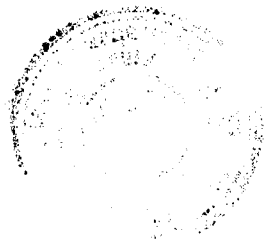
Maadin-i Hümâyûn'a tâbi madenlerden elde edilen ürünlerin ilgili yerlere nakli hususuna girmeden önce genel anlamda Osmanlı devletinde madenlerin kullanıldığı yerlere işaret et-

(23) CDM,2721.

(24) KKep.5204.

(25) HH,33027;CDM,1538,3255.

(26) DBŞM,6487.

mekte fayda vardır.Bu cümleden olarak biz, madenlerin genelde askerî ve sivil olmak üzere iki önemli kullanım alanının var olduğunu söyleyebiliriz.Madenler askerî açıdan genellikle top-hane ve tersanede kullanılmaktaydı.Sivil açıdan ise devletin nakit ihtiyacının karşılanmısından,halkın gündelik hayatta kullandığı en basit alet ve edevatın yapımına kadar çok geniş bir kullanım alanı mevcuttu.Çeşitli mutfak eşyalarını,süs eşyalarını,binaların kaplamalarını bu cümleden yer alan kullanım alanlarına örnek verebiliriz.

Bu genel çerçevede meseleye yaklaşıldığı takdirde Maadin-i Hümayûn'a bağlı madenlerden elde edilen ürünlerin kullanıldığı yerlere ve buna bağlı olarak da dağıtım düzenine geçebiliriz. Bu husus açıklığa kavuşturulmadan nakliye hususuna geçmek yanlış olacaktır.Bunun için konunun daha iyi bir şekilde aydınlatılabilmesi maksadıyla madenlerin ayrı ayrı ele alınmasında fayda mülahaza ediyoruz.

1- Altın ve Gümüşün Kullanıldığı Yerler ve Dağıtım Düzeni:

Değerli madenlerin Osmanlı ekonomisi için taşıdığı önem meydandadır.Çünkü bu madenler yani altın ve gümüş devletin genelinde nakit ihtiyacının karşılanmasında kullanılmaktaydı.Dundan dolayı Keban Ergani ve Tevfik madenlerinden elde edilen altın ve gümüş doğrudan İstanbul'a devlet merkezine gönderilmekteydi.Yani buralarda üretilen altın ve gümüşün bizzat mahallinde piyasaya sürülmesi veya yine mahallinde sikke kesilerek piyasaya verilmesi söz konusu değildi.Nitekim ele alınan bütün bir dönem boyunca bu madenlerden elde edilen altın ve gümüşün sürekli olarak İstanbul'da bulunan Darphaneye gönderildiği ve sikke kesilmek üzere burada bulunan ifrazcılara ve-

rıldığı bilinmektedir. Bu konuda elimizde oldukça fazla kayıt mevcuttur(27). Bundan ayrı olarak Osmanlı devletinde diğer sivil alanlarda ihtiyaç duyulan altın ve gümüşün de öteden beri İstanbul'da bulunan merkezî Darphane tarafından piyasaya sürülmekte olduğunu belirtelim(28).

2- Bakırın Kullanıldığı Yerler ve Dağıtım Düzeni:

Bakır da, altın ve gümüş kadar Osmanlı devleti ve toplumu için büyük öneme sahip bir madendi. Çünkü sivil alanda mevcut çok geniş bir kullanım alanının yanında önce de belirtildiği üzere bakır umur-ı cihada elzem bir madde idi. Yani askerî açıdan da büyük bir önem arz ediyordu. Onun bu özelliği bazı silah, alet ve edevatın yapımında kullanılmasından kaynaklanıyordu. Bakırın askerî açıdan kullanıldığı yerleri daha açık bir şekilde şöylece belirtirebiliriz: Birinci olarak bakır İstanbul'daki tersane-i şmirede ve humbarahâhedâ kullanılmaktaydı. İkinci olarak da donanma kalyonlarının gövdelerinin kaplanması için kullanılan levhaların yapımında kullanılıyordu ki, bu maksatlara yönelik olarak Maadin-i Hümayûn eminlerine zaman zaman emirler gönderilerek söz konusu yerlerde bol miktarda bakıra ihtiyaç duyulduğu belirtilirdi(29). Dolayısıyla da eminlerden bol miktarda ham bakır üretmeleri istenilirdi. Ancak, hemen be-

(27) HH, 8264, 8659, 9863, 11057, 12706, 15568, 16472, 17712, 25827, 27697, 27814, 27814 A-B-C, 27828, 31972, 48419, 48421, 48865, 48867, 54555; CDM, 137, 276, 312, 361, 382, 472, 543, 696, 962, 973, 982, 1693, 1956, 1996, 2095, 2204, 2213, 2236, 2279, 2302, 2552, 2602, 2665, 2671, 2734, 2765, 2886, 2922, 2958, 3093, 3124, 2149; İr. Dah. 4211.

(28) CDM, 377.

(29) CDM, 59, 95, 787, 1000, 2528, 2634, 2921, 2949, 3151, 3206. Avrupada 1780'lerde başlayan gemi gövdelerinin bakır ile kaplanması uygulaması, Osmanlı devletinde 1793'den itibaren tatbik edilmeye bağlanmıştır. Bu konuda bkz. M. Genç, a.g.m., s. 52.

lirtelim ki, bu ihtiyaç sadece Maadin-i Hümâyûn'a tâbi Ergani madeninden karşılanmıyordu. Gümüşhane, Kastamonu Küre vb. madenlerden de bu maksatlara yönelik olarak bakır temin edilirdi.

Ergani madeninde ham hale getirildikten sonra Tokat'da işlenerek İstanbul'a ulaştırılan bakır ilk olarak Darphaneye teslim edilir ve oradan gerekli yerlere tahsisatlar yapılırdı (30). Diğer yandan Kiğı'da bulunan "yuvarlak kârhânesi"nde ihtiyaç duyulan bakır da Ergani madeninden temin edilirdi. Yani Ergani bakırını Kiğı'da top dökümünde de kullanılmaktaydı (31). Ergani bakırının askerî maksada yönelik olarak kullanıldığı yerlere, yine tophanenin ve diğer askerî birimlerin değişik alet edevat ve silahlarının yapımını da ekleyebiliriz (32).

Bakıra sivil alanda da büyük ihtiyaç vardı veya sivil alanda da bakırın çok geniş bir kullanım alanı vardı. Böyle olunca devletin bakır konusunda arz ile talebi dengelemesi meselesi gündeme geliyordu. Çünkü bakır devamlı olarak askerî ihtiyaçların karşılanmasına tahsis etmek toplumda huzursuzluklara sebep oluyordu. Mesela böyle bir durumdan dolayı 1798 yılında Tokat'da bulunan bakır tüccarının kâlhâneye saldırdığını ve bu tesisde mevcut bakırları çaldığı bilinmektedir (33). Bu örnek de açıkça gösteriyor ki, devletin arz talep dengesini iyi kurması gerekiyordu. Bu cümleden olarak devletin Ergani bakırının tüketimi konusunda da politikalar belirlediği görülmektedir. Ancak bu politikaların her zaman aynı karakteri arz etmediğini belirtelim. Yani bu konuda verilen kararlarda kimi zaman

(30) CDM, 3151.

(31) CDM, 313.

(32) CDM, 1280.

(33) CDM, 552, 558.

gerek Ergani'de ham olarak, gerekse Tokat'da işlenmiş olarak piyasaya bakır sürülmesinin yasaklanmış olduğu, kimi zamanda belirli miktarlarda olmak üzere piyasaya bakır satışının serbest bırakıldığı görülmektedir. Bu türden kararların belirlenmesinde ise her zaman için merkezdeki ihtiyaç birinci planda belirleyici olmuştur. Mesela H.1208(M.1793-94) yılına kadar Ergani'de üretilen ham bakır hums-ı mirfsi dışında tamamıyla satın alınır ve Tokat kâlhânesine taşınırdı. Burada işlenen bakırın ise -tabii ki burada satın alınan kısmın- 1/3'ü devlet ihtiyacına, 2/3'ü ise piyasaya tahsis edilirdi(34). Ancak hemen belirtelim ki, bu genel bir kuraldı. 1809 yılına gelindiğinde ise doğan ihtiyaçlar üzerine piyasaya bakır sürümünün yasaklanmış olduğunu görüyoruz(35). Fakat 1808-9 yıllarında Ergani madeninde piyasaya ham bakır satışına yeniden izin verilmiştir(36). Bu şekilde zaman zaman değişiklikler gösteren politikanın ele alınan dönem sonlarına doğru da aynı özelliği gösterdiği görülmektedir. Mesela H.1245(M.1829-30) yıllarında Ergani'den piyasaya bakır satışı yeniden yasaklanırken(37), 1846 yılına gelindiğinde bu yasağın kaldırılmış olduğu dikkati çekmektedir(38). İşaret edilen bu politikaların belirlenmesinde İstanbul'daki ihtiyaçlar yani devlet tesislerinin ihtiyaçları her zaman için birinci planda tutulduğu için etkili olmuştur.

Görüldüğü üzere devlet, bakırın satışı konusunda da her zaman tekelci bir zihniyetin gerektirdiği şekilde davranmıştır. Yani bakır piyasasının devamlı olarak düzenleyicisi ol-

(34) Müh.200/3; CDM, 2292.

(35) CDM, 2465.

(36) KKep.5204.

(37) HH, 27774; CDM, 2292.

(38) İr.Dah.6128.

muş ve resmî ihtiyaçlar doğrultusunda piyasayı yönlendirmiştir.

Bakırın dış piyasalara sürülmesi konusunda ise tamamen katı bir devletçilik politikası izlenmiştir. Çünkü yabancı ülke tüccarları Osmanlı ülkesinden çeşitli yollarla bakır kaçırmaktadır. Halbuki Osmanlı nizamında harp alet ve edevatının yapımında kullanılabilecek maddeler ile değerli madenlerin yurt dışına ihracı yasaktı(39). Merkezî yönetim yabancı tüccarların bu faaliyetlerini ve söz konusu faaliyetlerin doğurduğu sonuçları göz önünde bulundurarak 1793 yılında bütün madenlerde ham olarak piyasaya bakırın sürülmesini yasaklamış ve bakırın mirî için tamamının satın alınmasını- bundan hums-ı mirî istisnadır- karara bağlamıştır(40).

Bu arada bakırın piyasaya satığının serbest olduğu dönemlerde üretilen bakırın tamamının Tokat'da bulunan kâlhâneye nakli ve burada işlenmesi bazen güç olabiliyordu. Bu gibi durumlarda Ergani'den Diyarbakır kâlhânesine de ham bakır sevkiyatı yapılırdı. Ancak maden eminlerinin yıl sonu muhasebelerinde, Ergani bakırının zikredilen şehirlerdeki kâlhânelerde

değerlendirilmesi yer almadığı için veya başka bir deyişle, Ergani'de ham olarak üretilen bakırın işlenmesi Maadin-i Hüme-

(39) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Sudi, Defter-i Muktesit, c.3, İstanbul, 1306, s.34; H. Sahillioğlu, a.g.m., s.8; M. Genç, a.g.m., s.166-67; Y. Özkaya, a.g.e., s.302-305; A. Tabakoğlu, Türk İkt..., s.392-94.

(40) CDM, 2617. Ancak, ihtiyaç fazlası olduğu durumlarda bakır ihracına izin verilmiş görünüyor. Çünkü 1849-50 ve 1851 yıllarında Samsun ve Trabzon limanlarından 151 ile 8400 ton arasında değişen miktarlarda bakır ihrac edilmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda bkz. E.H. Michelson, a.g.e., s.216-220.

yün eminlerinin sorumluluk alanlarında olmayışı dolayısıyla biz kâlhâneler bahsine girmiyoruz.Çünkü bakırın söz konusu tesislerde izabesi başlı başına ayrı mukataaları oluşturan bir durumdu.

Kurşunun madenlerden satışı konusunda ise altın,gümüş ve bakırda görülen tekelciliğin olmadığını ve Keban madeninde elde edilen bu ürünün serbest bir şekilde taliplilerine satıldığını görüyoruz.Bu ürünün bazen tamamının zuhur eden ihtiyaçlara binaen İstanbul'a gönderildiği de olurdu(41).

3- Madenlerin İlgili Yerlere Nakli:

a- Altın ve Gümüşün Nakli:

Maadin-i Hümayûn'da üretilen gümüş ve altınlar ilk önce Keban'da toplanır ve hepsi birleştirildikten ve hangi madenden ne kadar ürün gönderildiğini belirtir bir teslimat senedi düzenlendikten sonra İstanbul'a gönderilirdi(42).Bu işlem 1.5 ile 2'ser aylık aralıklarla senede birkaç defa olmak üzere yapılırdı(43).Bunun için de altın ve gümüşler ayrı ayrı torbalara doldurulur ve bu torbaların hepsi hazine-bend edilirdi. Yani ağızları bağlanırdı.Yaklaşık 40.385 kg. ağırlığında olan bu torbalar(44),maden emininin görevlendirmiş olduğu bir memur tarafından mühürlenir(45) ve bazen eminin tatarlarından biri,bazen de çukadarlarından biri olduğu halde yola çıkarılırdı(46) ki,bu kişilere hazinenin miktarını belirtir bir pu-

(41) CDM,1175;İr.Mec.Val.11667.

(42) CDM,482,2279,2455.

(43) CDM,377;H.Yüksel,a.g.t.,s.104.

(44) CDM,2455.

(45) Y.Özkaya,a.g.e.,s.310.

(46) CDM,2455;H.Yüksel,a.g.t.,s.104.

sula da verilirdi(47).

İstanbul'daki Darphaneye kara yolu ile gönderilen(48) bu hazinelerin izlediği güzergahı nokta tayini ile tespit edemedik.Ancak,Kasım 1785'de bu şekilde yola çıkarılan bir hazinenin Tosya ile Karacahisar arasında soyulmasına bakarsak(49), bu yolun Malatya-Kırşehir-Ankara istikametinde ilerlediğini söyleyebiliriz ki,bu güzergah XIII.yüz yıldan beri Anadolu'da doğu batı istikametinde kullanılan bir ticaret yolu idi.

Belirtmeye çalıştığımız bu hattı izleyerek İstanbul'a ulaştırılan ürünler ilk önce hazır bulunan zevatın önünde geçni işlemine tâbi tutulurdu ki,bu işlem Darphanenin kimyahâne ve ayar tayin etme dairesi olan Çağni Dairesinde gerçekleştirilirdi(50).H.1242(M.1826-27) tarihli bir kayıtdan biz bu işlemin Darphane nazırı ve defterdarın da hazır bulunduğu bir heyet huzurunda yapılmış olduğunu tespit etmiş durumdayız(51). Bu kişilerin de hazır bulunduğu zevat önünde ne kadar hazine geldiği,bunun ne kadarının altın ne kadarının gümüş olduğu tespit edilir yine,gelen gümüş tizzaba(52) çekilerek ne kadar altın ihtiva ettiği tespit edilir ve bütün bu konularda senet düzenlenirdi.Düzenlenen bu senet Darphane nazırı veya defterdarın hazır bulunduğu bir meclis söz konusu ise defterdar tarafından ilâm edilirdi.Kendisine ilâm edilen durumu da sadra-

(47) Y. Özkaya,a.g.e.,s.310.

(48) CDM,692.

(49) CLM,1455.

(50) Musa Kâzım,"Darphanenin Ahvâl-i Dâhiliyesi",TOEM,9.cüz, İstanbul,1327,s.551.

(51) HH,52403..

(52) Tizzaba çekme işlemi,Darphaneye gönderilen külçelerin kenarından 25 dirhemlik bir bölümün kırılarak nitrik asit(tizzab) ile kimyasal bir işleme tâbi tutulması ile gerçekleştirilirdi.Bkz.N.Çağatay,a.g.t.,s.35.

zam bir telhisle padişaha bildirir ve maden eminine irad olarak kaydedilerek baş muhasebe defterlerine geçirilmesi konusunda padişahdan izin isterdi(53).Durum bu şekilde padişaha bildirildikten ve gerekli onay alındıktan sonra,yine fermanla belirtilen bir fiyat üzerinden hesabı yapılarak maden eminlerine irad kayd olunurdu.Bu arada Darphanedeki fiyatın madenlerdeki satın alma fiyatından deima yüksek tutulmakta olduğu görülmektedir.Bunda da başlıca etken,eminlerin madenler için nakliye vb. kalemlerden yapmış oldukları masrafların karşılanması düşüncesi idi.

Maadin-i Hümayûn'dan İstanbul'a gönderilen hazinelerin güvenliklerinin sağlanması konusunda da devlet gerekli tedbirleri almıştır.Çünkü altın ve gümüş gibi değerle madenlerin naklinde soygun riski her zaman için göz önünde bulundurulması gerekli olan bir husustu(54).İşte bu sebepten dolayı nakil işlemlerinin güvenlik içinde yapılabilmesi için özel tedbirlerin alınmış olduğu görülmektedir.Bu konuda ilk dikkat çeken husus,hazinelerin geçecek olduğu kazaların kadılarına söz konusu hazinelerin korunması için sık sık uyarıların yapılmış olmasıdır.Bu cümleden olarak yola çıkarılan hazinelerin her kazadan emin ve salim olarak yola çıkarılması başlıca kuraldı.Bu kuralın da bir gereği olarak her kazanın kadı dısı kendi bölgesinden tam ve eksiksiz olarak yola çıkarıldığına bir ilâmla merkeze bildirirdi(55).Bunun için de,kazalar dahilinde yer alan menzillerde "yarar ve tüvâne" bargirlerin(beygir) bulundurulduğu görülmektedir.Böyle olunca Ke-

(53) CDM,377,482,2279.

(54) Maden hazinelerinde soygunlar için bkz.Y.Özkaya,a.g.e., s.,304,310-11.

(55) CDM,1455.

ban'dan yola çıkarılan hazinelerin nakli için az sonra Erga-ni örneğinde görülecek olan belirli sayıda ve belirli bir böl-genin hayvanlarının bu iş için tahsisi işlemi söz konusu de-ğildi. Nakil işlemi Keban'dan İstanbul'a kadar olan menziller-de bulundurulan hayvanlar sayesinde gerçekleştiriliyordu.

Yine, hazineleri götüren kişilerin uğradığı menzillerde her ne surutle olursa olsun ücret talebi söz konusu değildi. Yani nakil işlemi ile görevli olanlardan ücret alınmazdı. An-cak zaman zaman bu türden uygunsuz hareketlerin meydana gel-diği de olurdu. Nitekim 1812 yılında İstanbul'a gönderdiği ha-zinenin görevlilerinden haksız yere ücret talep edilmesi üze-rine Maadin-i Hümayûn emini durumu hemen Darphaneye bildirmiş-tir. Darphane nazırı da durumu bir takrirle padişaha bildire-rek aykırı hareketlerin önlenmesi veya yasaklanması babında bir emr-i şerifin sadır olmasını istemiştir. İstek padişahça da uygun görülmüş olmalı ki, aynı yıl bu konuda bir emr-i şerif yayınlanmıştır(56).

İstanbul'a Maadin-i Hümayûn'dan gönderilen hazinelerin eksiksiz olarak gideceği yere ulaştırılabilmesi açısından dev-letin aldığı bir diğer tedbir de şudur: Eğer hazine herhangi bir yerde soyulur veya bir eksik zuhur ederse o eksigi orta-ya çıkarmakla, suçluları bulmakla o yerin hakimi olan kişiler görevlidir(57). Ancak bu kuralın bazen bizzat Maadin-i Hümayûn emenleri tarafından istismar edildiği olurdu. Mesela 1785 yı-lında Maadin-i Hümayûn emini Mustafa Paşa'nın, o sıralarda bir sebepten dolayı arasının açık olduğu Sivas valisinden öğ-renmek gayesi ile bizzat kendisi gönderdiği hazineyi Sivas e-

(56) Müh.233/450.

(57) Y.Özkaya, a.g.e., s.311.

yaleti dahilinde kendi görevlendirmiş olduğu adamlarına soy durmuştur. O bu işi yüklerin birisine toprak doldurtmak sureti ile yaptırmıştır(58). Durumun açığa çıkması üzerine epey araştırma ve soruşturma yapıldıktan sonra hakikat ortaya çıkar ve hazinenin eksikliğinin tamamlanması Mustafa Paşa'dan istenilir.

Maadin-i Hümeşyün'dan İstanbul'a "hazine ağası" denilen kişilerle- ki, bunlar tatarlardan veya çukadarlardan oluyordu- hazine gönderilirken tabif olarak birtakım masraflar söz konusu olurdu. Harcırah, konakçı ücreti, urgan ve torba ücretleri, sim kâ-tibi yani gümüş kâ-tibi ve ustabaşı ücretleri kalemlerinden oluşan bu masraflar da maden emini tarafından karşılanır ve yıl sonu muhasebesinde masraf kalemleri arasında gösterilirdi-ki, bu maksata yönelik olarak madenlerin İstanbul'daki fiyatlarının yüksek tutulduğuna daha önce değinilmişti-(59).

b- Ham Bakırın Nakli:

1776 yılında Ergani madeninde bakır üretimine geçilmesi ile birlikte bir önemli nokta dikkat çekmektedir. O da bakırın burada sadece ham hale getirilmesi ve nihaf saflaştırma işemi için başka yerlere gönderilmesinin kararlaştırılmış olmasıdır. Bu işlem ise ele aldığımız bütün bir dönem boyunca özellikle Tokat'da bulunan tesisde yani kâlhânedede gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayıdır ki, Ergani bakır kaynaklarda Tokat bakır olarak nitelendirilmektedir(60). Yani Ergani bakırının işlenerek saf hale getirilmesinde adı geçen şehirde bulunan tesisin özel bir yeri vardı. Hatta, 1790'lara doğru bir aralık Tokat dışındaki bakır izabehanelerinin yiktırılarak buradaki

(58) CDM, 1455.

(59) DMMK, 23125.

(60) C. İssawi, a.g.e., s.282.

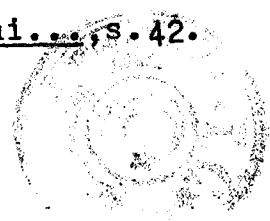

tesise özel bir önem verildiği görülmektedir(61).Bu şehirde mevcut Amediye Mukataası ile de ilgili olan bu hükümden ayrı olarak H.1207(M.1792-93) yılında Ergani madeninde ikinci defa bakır üretimine izin verilmesi ile ilgili fermanla da aynı hususa yer verildiği görülmektedir.Yani zikredilen tarihte de Ergani'de üretilen bakırın burada ancak ham hale getirildikten sonra,mirf bakırın işlenmek üzere Tokat'a gönderileceği hükmü yenilenmiştir(62).Burada üzerinde durulan meselenin temeli aslında XVIII.yüz yıla dayanmaktadır.Çünkü bu yüzyılın ortalarında madende bakır cevherinin üretilmeye başlanması ile birlikte ham hale getirilen bakırın nihaf olarak işlenmek üzere Tokat'a gönderilmesine karar verildiği bilinmektedir.Bu kararın verilmesinde etkili olan başlıca faktör ise Tokat'da bir önceki yüzyıl sonlarından beri varlığı gözlenen kâhnenin oldukça gelişmesi idi.Nitekim söz konusu dönemlerde çok uzak mesafelerden büyük masraflarla buraya getirilen ham bakır oldukça düşük bir maliyetle söz konusu tesisde tasfiye edilmekteydi(63).Buradan anlaşılan o ki,bakır tasfiye işlemleri Tokat'da çok iyi bilinmekte ve yapılmaktaydı.Böyle olunca ham bakırın tasfiye edilmesi işlemlerinin bilinmediği veya bu işi yapacak elemanların bulunmadığı Ergani'de,üretilen cevherin birinci el bir işlemde geçirildikten sonra başka yerlere gönderilmesine karar verilmiştir.Nitekim gerek Keban,ge-

(61) CDM,2292.

(62) Müh.200/3.Daha sonraki yıllarda da Ergani bakırının Tokat'a gönderildiği hk.bkz.CDM, 87,485,777,2837;İr.Mec.Val.6422; C.İssawi,a.g.e.,s.282;V.Cuinet,a.g.e.,II,s.484;Halis Turgut Cinlioğlu,Osmanlılar Zamanında Tokat,IV.Kısım,Tokat,1973,

(63) M.Geng,a.g.m.,s.51.Bu arada Tokat'da bakır tasfiye işlemlerinin yapıldığı izabehanelerin ilk çağlarda da mevcut olduğu bilinmektedir,bkz.E.Kaptan ,Türk.Maden.Tarihi...,s.42.

rekse Ergani'de üretimin çesitli safhalarında ve özellikle fırınların yakılması safhasında gerekli olan elemanların Gümüşhane'den getirilmekte olduğuna daha önce değinilmişti. Burada belirtilen hususlardan sonra Tokat'a bakırın nakli konusunda, adı geçen şehirin İstanbul'a deniz yolu ile ulaşım için kullanılan Samsun limanına yakınlığının da etkisi vardır diye düşünüyoruz. Çünkü Ergani bakırının başlıca kullanım yeri İstanbul'da bulunan tersane ve tophane idi. Ayrıca bu şehirler Bağdat'dan başlayıp Harput üzerinden Kırkgöz Köprüsü-Malatya-Hasançelebi-Aracahan-Sivas hattından geçen tarihî bir yolun da üzerinde bulunuyorlardı(64). Diğer yandan bu yol Akdeniz üzerinden gerçekleştirilecek bir nakliye işlemine göre hem daha kısa hem de ekonomiktir. Üstelik az önce de işaret edildiği üzere bu yolun üzerinde Tokat gibi ham bakırın işlendiği bir şehir de bulunmaktadır. Ergani'de üretilerek madencilerden gerek vergi olarak, gerekse satın alma yolu ile alınan mirî bakırın Tokat kalhânesinde işlendikten sonra bu şehir üzerinden İstanbul'a gönderilmesinde adı geçen şehirde bulunan Amediye Mukataasının etkisi vardır diye düşünülebilir. Ancak mirî bakırdan vergi alınmaması kuralı dikkate alınırse bunun bir etkisinin olmadığı ortaya çıkacaktır.

Ergani madeninden Tokat'a ham bakırların nakli ise eskidenberi Bozok sancağında vaki Pehlivanlı aşiretinin develeri ile yapılmaktaydı. Bunun için gerekli olan develer her yıl adı geçen sancağın mutasarrıfı tarafından söz konusu aşiretten temin edilir ve Keban'a ulaştırılırdı. Develerin tertip edilerek Keban'a ulaştırıldığı ve taşıma işlemine hazır olduğu da her defasında mutasarrıf tarafından İstanbul'a bildirilirdi (65).

(64) Mamüreti'l- Aziz Salnâmesi sene, 1302, s.93.

(65) CDM, 552.

Bu konuda gerek aşiret tarafından, gerekse bizzat mutasarrıf tarafından kaynaklanan herhangi bir aksaklık vaki olursa da devlet merkezinden ilgililere hitaben hemen bir emir gönderilerek taşıma işleminin aksatılmaması istenilirdi(66).

Ancak, bu türden emirlere rağmen bakır nakli ile mükellef olan aşiretin kendilerine bu iş karşılığında verilen ücretin yetersizliği bahanesi ile bazen taşıma işinden kaçındıkları olurdu. Mesela 1806 yılında böyle bir bahane ile ürünün geç taşındığı bilinmektedir(67). 1811 yılından önce de böyle bir durum vaki olmuş ve Ergani'de 1808-9 senelerine ait oldukça önemli miktarda ham bakır birikmiştir. Bu ise bakırın başlıca tüketim yeri olan İstanbul'da çok şiddetli bir bakır ihtiyacını doğurmuştur. Bunun üzerine Bozok mutasarrıfından 5-6000 civarında deve tedarik ederek nakil işlemine hemen başlanması bir emirle istenilmiştir(68).

Muhtemelen bu işin güçlüğü'nün de etkisi ile olmalı ki, H.1236(M.1820-21) yılına gelindiğinde ise Pehlivanlı aşiretinin perişanlığını bahane ederek bu işten tamamen imtina ettiği görülmektedir. Öyle ki, o yıl Bozok mutasarrıfı tarafından yola çıkarılmış olan develerin ancak 512 tanesi Keban'a ulaşmış geri kalanı ise yolda kaçarak Keban'a gitmemiştir. Bu da Ergani'de önemli miktarda ham bakırın birikmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine 1824 yılında aynı aşiretten bir defada olmak üzere 4000 tane deve istenilmiştir. Bozok mutasarrıfı bu sefer bu işte büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Çünkü söz konusu aşiret mensupları aynı zamanda kendilerine yani aşi-

(66) CLM, 1717, 1953.

(67) CDM, 1707.

(68) CDM, 1280.

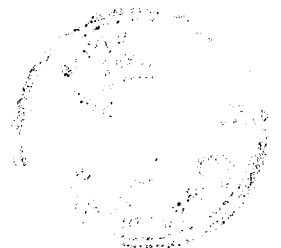

retin bağlı olduğu Yeniil Voyvodalığına Bozok mutasarrıfının tasarruf etmesinden de memnun değillerdir(69).Öte yandan,aşırete tasarruf eden başka birisi olduğu için Maadin-i Hümâyûn eminleri bu türden olaylara müdahale edememektedirler.Bu sebeplerden dolayı ve nakliye işlemlerinin de düzene girebileceği düşüncesi ile 1825 yılında Maadin-i Hümâyûn emininin adı geçen voyvodalığın kendilerine tevcih edilmesi için merkeze müracaat ettiği görölmektedir(70).Söz konusu arz üzerine Yeniil Voyvodalığının Darphaneden yönetilmesine karar verilmiğtir.Ancak, bu tür bir tedbire rağmen taşımacalıkla yükümlü olan aşiret bu işten yine memnun olmamış görünüyor.Nitekim 1840 yılında Pehlivanlı aşiretinin yaptıkları iş karşılığında aldıkları bedelin yetersizliğini ileri sürerek bakır naklinden kendisini muaf tutturduğu görölmektedir.Bunun yerine yine aynı bölgede oturan Yeniil aşireti bu işle mükellef tutulmuştur(71).Fakat bu işten kısa süre sonra Yeniil aşireti de memnuniyetsizliğini beyan etmeye başlamıştır.Bu işten kurtulmak için çeşitli kaçamak yollara müracaat etmeye başlamıştır.Bunu da ellerindeki develeri başkalarına satmak veya saklamak sureti ile gerçekleştirmişlerdir.Aslında bu türden davranışlar merkezî yönetim nazarında cezayı gerektirmektedir.Fakat o dönemde ilan edilmiş olan Tanzimat fermanı buna müsade etmemektedir. Dolayısıyla meselenin başkaca çözümü yolları araştırılır.Bulunan çözüm yolu ilginçtir şöyle ki,develeren satışı ancak aşiretin kendi mensipları arasında olabilecektir.Başka yerlere veya kişilere deve satışı yasaklanmıştır.Böylelikle gö-

(69) HH,39713.

(70) CDM,1340.

(71) CDM,350.

rünüşte zoraki olmayan bir usulle nakil hayvanı temini konusunda ortaya çıkan bir problem halledilmiş oluyor(72).

Bu şekilde Ergani'den Tokat'a ulaştırılan ham bakırlar burada hususen bu işle görevlendirilmiş olan bir kişi tarafından teslim alınır(73) ve teslim alınan bakırın miktarını da gösterir bir teslimat senedi düzenlenirdi. Bu senetlerin bir suretini de maden eminleri her defasında İstanbul'a gönderirlerdi(74). Artık bu safhadan sonra Maadin-i Hümayûn eminlerinin ham bakır ile ilgileri kesilirdi.

Tokat kâlhânesinde işlenen bakır ise İstanbul'a iki yoldan taşınmıştır. Bunlardan birincisi 1795 yılına kadar izlenen kara yoludur. Söz konusu yol Tokat'dan başlayıp, İznikmid iskelesi üzerinden İstanbul'a ulaşmaktaydı. Belirtilen tarihe kadar Bozok sancağında kışlayan "harameyn reayası" tarafından gerçekleştirilen nakliye işleminden zikredilen tarihte vaz geçilir ve Samsun üzerinden nakil işlemine başlanır(75). 1795 tarihinden itibaren arasına az önce zikredilen kara yolu kullanılmakla beraber artık Samsun yolu birinci plana çıkmış ve burası üzerinden nakil işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Tokat'dan Samsun limanına karayolu ile nakil işlemi ise Canik veya Amasya sancakları kazalarından temin edilen ve sayıları 500-600 civarında seyreden arabalar ile yapılmaktaydı (76). Bu iş için Darphaneden hususî bir mübaşir tayin edilir ve bu kişi kâlhânedan bir senet karşılığında aldığı bakırı

(72) İr.Mec.Val.228.

(73) CDM,552.

(74) HH,27774.

(75) CDM,326,2292.

(76) CDM,263,3022.

Samsun limanına ulaştırırdı(77).Samsun'dan da yine hususî olarak görevlendirilmiş olan kişilerce ve kiralık gemiler ile İstanbul'a nakil işlemi gerçekleştirilirdi(78).

Ergani'de üretilen ham bakırın devamlı olmamakla birlikte,bir kısmının arızî olarak doğan şartların gereği olarak zaman zaman Diyarbakır'da bulunan kâlhânedede işlendiği bilinmektedir.Bu konudaki düzenlemeler yani Ergani bakırının ne kadarının nerede işleneceği konusundaki düzenlemeler devamlı olarak merkezî Darphane tarafından yapılır ve ilgili emirler Darphane nazırının isteği üzerine Maadin-i Hümâyûn emini ile ilgili kâlhâne nazırlarına ayrı ayrı gönderilirdi(79).Ergani bakırının Diyarbakır kâlhânesine nakil işlemi söz konusu tesisin kapanış tarihi olan H.1245(M.1829-30) yılına kadar yapılmış olduğu bilinmektedir,Ancak hemen belirtelim ki,bu işlem süreklilik arz etmemiştir(80).

Buradaki tesise bakır taşınması konusunda sadır olan emirlerde,aynı zamanda taşıma işleminde kullanılacak olan hayvan miktarı ve buna bağlı olarak da ilgili kazaların hisselerine düşen hayvanları tedarik ederek Ergani'ye ulaştırmaları civar kazalar ileri gelenlerine bildirilirdi(81).Sözü edilen nakil hayvanları da Ergani madenine civar olan Çüngüş kazasından temin edilirdi(82).Eğer ihtiyaç fazla olursa diğer kazaların hayvanları da bu işte kullanılırdı.Yani Tokat'a nakil işlemlerinde olduğu gibi Diyarbakır'a nakil işinde Maadin-i Hümâyân dışındaki bir bölgenin hayvanlarından ya-

(77) CDM,1415,2345.

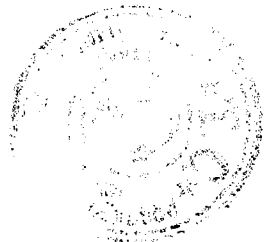
(78) CDM,867,1657,2052,2321,2328,2545,3187.

(79) İbr.b.Muh.v.57.

(80) HH,27774.

(81) İbr.b.Muh.v.57.

(82) İbr.b.Muh.v.57,70.

rarlanılmıyordu ki, bunda da başlıca etkenin, söz konusu tesise gönderilen bakırın Tokat'a gönderilene göre az oluğu olduğunu tahmin ediyoruz.

Tokat'a ham bakır gönderilmesinde olduğu gibi, her defasında birer irsaliye düzenlenerek gönderilen(83.) ham bakırların nakliye ücretleri hak sahiplerine maden idaresi tarafından verilirdi. Bu kural Tokat'a nakil işlemi için de geçerli idi. Burada yeri gelmişken 1805 ile 1810 yılları arasında 1 kantar bakırın(230.76 kg.) 25 kuruştan, Diyarbakır'a ise 5-10 kuruş arasında değişen bedellerle taşınmış olduğunu belirtelim(84). Hamaliye, mahzen ve han ücreti, bakırın ilgili yere teslimine memur olan kişilerin yiyecekleri vb. kalemlerden oluşan bu nakliye ücreti yıl sonunda eminlerin muhasebelerine dahil edilirdi, yani eminlerin masraf kalemleri arasında gösterilirdi(85).

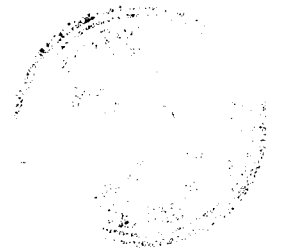
c- Mirî Madenlerin Nakli Esnasında Vergi Alınmaması:

Madenlerin naklinin de belirli kurallara bağlanmış olmasından da anlaşılacağı üzere Osmanlı devletinde madencilik sektörü kendi içerisinde çok organizeli ve sistemli bir yapıya sahipti. Biz bu durumu mirî madenlerin nakil esnasında herhangi kalemden olursa olsun bir vergiye tâbi tutulmayışı hususunda da görmekteyiz. Nitekim Maadin-i Hümayûn'dan İstanbul'a gönderilen altın ve gümüş ile Tokat ve Diyarbakır'a gönderilen bakırdan vergi alınması eskiden beri yasaktı. Aynı şekilde Darphaneden maden eminlerine gönderilen sermaye-

(83) İbr. b. Muh. v. 65.

(84) CDM, 2205, 1280; İbr. b. Muh. v. 57, 65, 70.

(85) CDM, 2282.

den de vergi alınması yasaktı(86).Ancak bu kurala aykırı hareketler olmuyor değildi.Fakat devlet bu tür hareketleri de yasaklıyor ve engellemeye çalışıyordu.Mesela 1779 yılında Tokat'dan Samsun'a nakledilmekte olan işlenmiş bakırdan yöredeki bazı ehl-i örf taifesinin "toprak basdı" namıyla vergi aldıklarının duyulması üzerine bir emr-i şerif yayınlanarak bu tür hareketler yasaklanmış ve bir daha bu yollara tevessül edilmemesi ilgililere tenbih edilmiştir(87).Yine H.1217(M.1802-3) yılına kadar Diyarbakır'da bulunan kâlhâneye gönderilen ham mirî bakır ile bunun işlenmesi için gerekli olan kömür ve mürdesengden Diyarbakır voyvodası kanunî olmadığı olmadığı halde hem de fazlası ile vergi almaktaydı.Bunun ise mirîye yani devlete gadr olduğu düşüncesi ile maden emini ve Diyarbakır kâlhânesi nazırı olan Abdi Bey meseleyi İstanbul'a bildirir. Bunun üzerine 27 Nisan 1803'de yayınlanan bir fermanla voyvodanın uygunsuz hareketleri önlenmiştir(88).Böylelikle devlet, başlıca gelir kaynaklarından olan Keban ve Ergani madenlerinin ürünlerinin nakliyesi ve işlenmesi yolunda ortaya çıkmış olan engellemeleri de ortadan kaldırmış oluyordu.

(86) CDM,332;Tokat Şer`iyye Sicili,no 6,s.82.

(87) CDM,2430.

(88) DBkr.ŞS,no 356,s.30.

BEŞİNCİ BÖLÜM: İAŞE VE İKMAL

A- Cevherlerin İşlenmesi İçin Yakıt Temini:

1- Kömür Temini:

Osmanlı madenciliğinde Avrupadaki aksine yüzyıllar boyunca kullanılan yegane yakıt maddesi odun kömürü ve kütük idi. Halbuki Avrupada XVIII. yüz yılın sonlarından itibaren bu maksata yönelik olarak maden kömürü kullanılmaya başlanmıştı. Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerde de vele alınan dönem boyunca kömür ve kütük başlıca yakıt maddesi olma özelliğini korumuştur. Bu noktadan meseleye bakıldığında kömürün Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenler için önemi şu şekilde belirtilebilir: Herşeyden önce kömür bu madenler için "akdem ve elzem levazımât"dan idi(1). Yanu bunlar bütün ihtiyaç maddelerinden daha fazla bir önceliğe sahipti. İkinci olarak da söz konusu madde bu madenlerin "cüz-i azâmından" idi(2). Yani kömür Keban ve Ergani madenlerinin "imâl ve idaresi için iktiza..." eden(3) başlıca madde idi. Nitekim Maadin-i Hümayûn eminleri de bu konuda gerekli hassasiyeti göstermekteydiler. Mesela 1780-81 yıllarında Arguvan'daki baltacıların kaçıdığı adı ge-

(1) Cikt.1071.

(2) CDM, 481.

(3) Eğ. Sic.1, 16/26.

çen kazanın kadısı tarafından Maadin-i Hümayûn eminine bildirilince eminin "...kömür hususunda babam ve oğlum dahi olursa indimde özürü birdir" diye vermiş olduğu cevap çok manidardır(4).

Yukarıda önemine değindiğimiz kömürün temini için de yönetim çok organizeli bir sistem oluşturmuştur. Buna göre, madenlere bağlı olan bazı yerlerden aynı olarak kömür temin edilmiş olduğu ve bunun karşılığında da buraların vergilerden muaf tutulduklarını görüyoruz. Dağlarında kömür ve kütük temin edilecek ormanları bulunmayan yerlerden de bu işe harcanmak ve aynı zamanda maden idaresine sermaye teşkil etmek üzere vergi alınması yoluna gidilmiştir. Bunda da izlenen yol, XVII. yüzyıl sonlarında bir nevi iç borçlanma olarak ortaya çıkan, ancak daha sonraları düzenli bir vergi haline dönüşen "imdadıye" vergisini(5) belirtilen amaca tahsis etmek şeklinde oluşmuştur. Böyle olunca Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne bağlı kazaların kiminden bedel karşılığında aynı olarak kömür ve kütük, kimisinden de kömür ve kütük bedellerine harcanmak üzere nakdi vergi alınması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Burada, verilen bu bilgiler çerçevesinde Maadin-i Hümayûn kazalarının mükellefiyetlerine ayrı ayrı değinilecektir. Ancak bu konuya geçmeden önce kömürün temin edilmesi konusunda izlenen genel yol üzerinde durmak istiyoruz.

Herşeyden önce bu maksata yönelik olarak madenlere bedel karşılığında kömür yükümlülüğü olan kazalarda bazı köyler "kömürkeş" olarak tayin edilirdilerdi(6). Yani ilgili kazanan

(4) H. Yüksel, a.g.t., s.69.

(5) A. Tabakoğlu, Gerileme Dön. Osm. Mal., s.21.

(6) H. Yüksel, a.g.t., s.45.

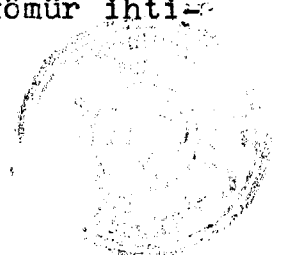
tamamı, bütün ahalisi bu işle uğraşmazdı.

Kmrkeş olarak tayin edilen yani kömür yakma işlemi ile bizzat uğraşmak üzere tayin edilen köylerin ahalileri kendilerine gösterilen dağlarda gerek yerli, gerekse Gümüşhâne'den getirilen baltacılara yardım ederlerdi ki, bu işlemin kmrcbaşlarının nezaretinde yapıldığına daha önce işaret edilmişti. Bu arada genellikle yaz mevsiminde yapılan bu işleminde baltacıların katırlı olanlarından günde 1 yk, katırsız olanlarından ise yarım yk kömür istendiğini belirtelim(7). Dağlarda baltacılar tarafından kömürkeş köyler ahalilerininin yardımı ile yakılan kömürlere yine bu köylüler tarafından, kömür taşımacılığında ençok kullanılan ve bir noktada tabii yol olan akarsuların kenarlarında bulunan iskelelere taşınırdı. İskelelere taşınan kömürlere de kömür taşımacılığı ile yükümlü tutulan ve "kelekeci" diye isimlendirilen nakliyeciler tarafından Keban iskelesine ulaştırılırdı. Keban iskelesine getirilen kömürlere ise buradaki bir konakta, "kömür konağı"nda depo edilirdi(8). Su yolunun kullanılmadığı bölgelerde ise kömürlere nakliyatı hayvanlar aracılığı ile gerçekleştirilirdi. Gerek su yolu ile gerekse hayvanlardan istifade edilerek kara yolu ile gerçekleştirilen bütün bu nakliyat işlemleri de ücretle yapılmakta idi. Diğer yandan kömür temini de tamamıyla ücret ile sağlanıyordu yani angarya usulü söz konusu değildi. cretle kömür temin edilmesi ise Kocaözü Mukataası rneğinde görüldüğü üzere ya tamamen bir taahhüt Şeklinde, yada ilgililerden bir bedel ile satın alınması Şeklinde sağlanıyordu.

Bu arada Ergani madeni ile diğer madenlerin kömür ihtiyaçı

(7) H. Yüksel, a.g.t., s.147.

(8) DMMK, 23125.

yacı da yine aynı gerçevede madenlere yakın olan yerlerden temin ediliyordu. Mesela Ergani madenine Palu ve Çarsançak dağlarından ilgili kömür memurları tarafından gerekli olan kömür temin edilmekteydi(9). Ancak uzak mesafelerden kara yolu ile yapılan nakliyat sonucunda Ergani'ye kömürün yüksek maliyetle temin edilmekte olduğunu belirtelim(10).

Bu konuda bir de şunu belirtelim: Merkezî yönetim madenler için büyük bir öneme sahip olan kömürün yerli yerinde ve zamanında temin edilmesi ile da yakından ilgilenmekteydi. Bu da kendisini, her yıl bu konuda hem maden emînlerine hem de kömür temin edilen yerlerin ileri gelenlerine mutad olarak emirler gönderilmesi ile tezahür ettirmektedir(11).

a- Maadin-i Hümsyûn'a Aynı Kömür Yükümlülüğü Olan Yerler:

aa- Palu:

Buradan gerek Keban, gerekse Ergani madenlerine öteden beri imdâd-ı seferiye ve hazeriyeden muaf olarak bédal kargılığında kömür temin edilmekteydi(12). Maadin-i Hümsyûn Emâneti'nin teşekkülünden sonra da Palu kazasından kömür teminine devam edilmiştir. Dağlarda kömür yakma işlemini gerçekleştiren baltacıların Keban'dan gönderildiği(13) ve genelde Avcı nahiyesinden temin edilen kömürün(14) yıllık miktarı konusunda kaynaklarda değişik rakamlar verilmektedir. Mesela bazı kaynaklarda Palu'dan temin edilen kömür hakkında 10000 yük rakamı

(9) CDM,131; İbr. b. Muh. v. 11.

(10) Bu konuda ayrıca bkz. C. İssawi, a. g. e., s. 282.

(11) Bu konudaki bazı emirler için bkz. HH,33027; CDM,221,484,726,1519,2026,2237,2356,2402,2633,3072.

(12) İncelediğimiz dönem öncesi için bkz. CDM,179,2859,3075.

(13) CDM,2987.

(14) CDM,224,998,1416,2112.

veriliriken(15), bazı kaynaklarda da bu rakam 20000 olarak verilmiştir(16). Belirtilen miktarlardaki kömürün Falu hakimleri tarafından yerli yerinde ve zamanında temini için de gerek merkezî yönetim gerekse maden yönetimi hususen ilgilenmekteydi(17).

ab- Çarsançak:

Çarsançak voyvodalığının Pertek, Sağman, Çemişgezek ve Mazgirt kazalarından oluşan bir mukataa olduğu bilinmektedir, söz konusu mukataa maden eminleri tarafından taliplilerine iltizama verilmekteydi ki, burasını iltizama alan kişinin aynı zamanda voyvoda sıfatını haiz olduğunu da belirtelim. Bahsedilen mukataanın gelirlerini emvâl-i mukataat, şer`f öşür ve aidatlar oluşturuyordu. Ancak bu gelirler nakit olarak doğrudan maden hazinesine girmiyordu. Bu gelirlere karşılık olarak voyvodalar belirli miktarda kömürü Maadin-i Hümayûn idaresine temin ve irsal etmeyi garanti ederlerdi ki, bütün bu hususlar bir sözleşme ile karara bağlanırdı(18).

Çarsançak dağlarında kömür yakma işleminde de Gümüşhâne'den getirilen baltacılar ile yerli baltacılar isdihdam edilirdi.

Adı geçen voyvodalığın maden idaresine yıllık kömür yükümlülüğü 35000 yük idi(19). Ancak bu rakamın gerçek olmadığı örfî olduğu görülmektedir. Çünkü H.1195(M.1780-81) yılında merkezî yönetimin kömür meselesi ile yakından ilgilenmesinin ge-

(15) CDM, 224, 536, 2112; Cİkt. 1071.

(16) CLM, 1757, 1767, 2132, 2749, 2859, 3075.

(17) Bu konuda yukarıdaki hükümlerden ayrı olarak bkz. CDM, 646, 661, 1617, 2814; H. Yüksel, a.g.t., s. 105.

(18) H. Yüksel, a.g.t., s. 131.

(19) CDM, 224, 998, 2112.

reği olarak(20) yayınlanan bir fermanda,Çarsacak voyvodasından 25000 yük kömürü hemen madenlere göndermesi istenilmiştir. Ancak,bu emire maden emininin yazdığı cevabı arz çok ilginçtir. Çünkü maden emini arzında bu miktarın öteden beri emimler ve voyvodalar tarafından 35000 yük olarak anlaşılıp bu minval üzere hareket edilmekte olduğunu belirtmiştir.Dolayısıyla rakamın düşürülmesinin zaten bu işte isteksiz olan ahalinin tamamen rehavetine sebebiyet vereceğini de dile getirmiştir(21). Böylelikle Çarsacak'dan yıllık 35000 yük kömür temin edilmesine eskiden olduğu gibi söz konusu tarihten itibaren de devam edilmiştir.

Yukarıda verilen bilgilerden sonra ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır:Çarsacak'dan temin edilen kömür ücret ödenecek değil de bir noktada iltizam bedeline karşılık olarak sağlanmaktadır.

ac- Kocaözü Mukataası:

Çarsacak örneğinde olduğu gibi Maadin-i Hümayûn'a kömür temin edilen yerlerden birisi de Kocaözü Mukataası idi. Bu mukataayı da maden eminlerinden iltizama alan kişiler mukataa malına bedel olarak yıllık 300 yük kömürü maden idaresine vermeyi taahhüt ederlerdi(22).

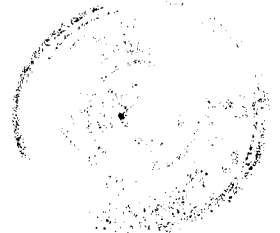
ad- Arguvan:

Yukarıdakilere ilave olarak Arguvan kazasının da maden idaresine aynı olarak kömür vermekte olduğu bilinmektedir.Bu-

(20) Bu türden emirlerden bazıları için bkz.CDM,310,906,2007, 2297,2395.

(21) CMa1.29412.

(22) CDM,224,998,2112;CMa1.13214.

radan alınan kömürün miktarı öteden beri 7000 yük iken (23), 1811 yılında 4000 yükü düşürülmüştür(24). Bunun da başlıca sebebi bölge ormanlarının zamanla giderek azalmasıdır.

ae- Arapkir Sancağı:

Maadin-i Hümâyûn'a kömür ve kütük temin edilen ormanlar kesile kesile zamanla tükenmeye doğru yüz tutmuştur. Dolayısıyla Maadin-i Hümâyûn'da yakıt problemi de gittikçe ağırlaşmaya başlamıştır. Bu problemin çözüm yollarından başlıcası da emanete yeni yerlerden kömür temin edilmeye başlanması idi. Biz bu cümleden olarak 1778 yılında bölge ormanlarının madenlere uzaklaşmaya başlaması üzerine Maadin-i Hümâyûn emininin merkeze bir arz yazarak Arapkir sancağından da kömür temin edilmesine ruhsat verilmesini istemiş olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla, ruhsatın verilmesi üzerine Arapkir'den de Maadin-i Hümâyûn'a bedel karşılığında yıllık 6000 yük kömür sağlanmaya başlanmıştır(25). Ancak buradan 5-6 sene kömür temin edilebildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Maadin-i Hümâyûn emininin az önce zikredilen arzında bu konu dile getirilerek, bölge ormanlarından ancak 5-6 senelik bir müddet için kömür sağlanabileceği dile getirilmiştir.

af- Akçadağ:

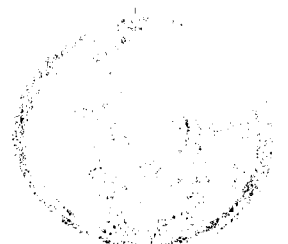
Akçadağ nahiyesinden de öteden beri Maadin-i Hümâyûn'a bedel karşılığında yıllık 4000 yük kömür tedarik edilmekteydi(26).

(23) CDM, 481.

(24) CDM, 1757. Buradan kömür temini ile ilgili olarak ayrıca bkz. CDM, 217, 2340, 3068.

(25) CDM, 746.

(26) CDM, 246, 582, 2452, 2869, 2907; CDah. 11208.

ag- Zeyve ve Perçikan Aşiretleri:

Maadin-i Hümayûn sınırları dahilinde yaşayan bu aşiretler de maden idaresine bedel karşılığında yıllık belirli miktarda kömür sağlamakla yükümlü idi. Zaman zaman itaatden çıkarak bu yükümlülüklerini yerine getirmediikleri yıllar bir yana bırakılırsa söz konusu aşiretler yılda 10000 yük kömürü maden idaresine sağlamaktaydı(27).

b- Kömür Fiyatları:

Madenlerin ihtiyacı olan kömür, zikredilen yerlerden belirlenmiş olan bir mirf fiyat ile satın alma yoluyla sağlanıyordu. Devlet tarafından belirlenen kömür fiyatları bölgeden bölgeye farklılık arz etmekteydi. Bunun başlıca sebebi ise kömür sağlanan yerlerin madenlere uzak veya yakın oluşu idi. Ancak devlet tarafından belirlendiğini belirttiğimiz bu fiyatların uzun yıllar boyunca pek değişmediği görülmektedir. Mesela Palu'dan 1763 yılında yükü 48 paradan sağlanan kömür uzun yıllar yine bu fiyattan satın alınmıştır. Öyle ki, 1811 yılında da bu fiyat geçerli idi(28).

Ancak söz konusu dönemlerden sonra Maadin-i Hümayûn genelinde kömür fiyatlarında bir artış olduğu gözlenmektedir. Mesela 1809 yılında bir küfe kömürün(29) fiyatı 1.5 kuruş iken(30), 1841'lerde bu fiyatın 3 kuruş 15 paraya yükselmiş olduğu görülmektedir(31). Bunu Palu örneği ile kıyaslarsak kömür fiyatlarında meydana gelen yüksek orandaki artış kendi-

(27) CDM, 324, 1757; H. Yüksel, a.g.t., s. 55, 56.

(28) CDM, 179, 2859, 3075.

(29) 1 küfe kömür 170-180 kıyye ağırlığında idi(217.90-230.76 kg). Bkz. İr. Mec. Val. 438.

(30) İbr. b. Muh. v. 11.

(31) İr. Mec. Val. 438.

sini açıkça hissettirecektir.

Fakat 3 kuruş 15 paralık bu fiyat kömürcüleri memnun etmemekte idi.Çünkü söz konusu tarihte yani 1841'lerde madenler için kömür yakılan ormanlar madenlere 10-12 saatlik mesafelere kadar uzaklaşmıştır.Bu ise büyük masraflara sebep olan bir durumdur.Bundan dolayı kömürkeş reaya söz konusu fiyata 65 para daha zam yapılması isteği ile İstanbul'a müracaat ederler.Yani fiyatın 5 kuruşa çıkarılmasını isterler.Onların isteği doğrultusunda Maadin-i Hümayûn emini durumu ayrıca ilâm eder.Kömürcülerin isteği Tanzimat meclisinde de görüşülür ve yapılacak bir artışın dolaylı olarak madenlerin mirî satın alma fiyatlarında da bir artışa sebebiyet vereceği göz önünde bulundurulurak şimdilik kaydı ile fiyatlar dondurulur ve herhangi bir fiyat artışı yapılmaz(32). Ancak kısa süre sonra bu karardan vaz geçildiği görülmektedir.Çünkü bir yıl sonra kömür fiyatlarının kömürcülerin istediğinden de fazla olmak üzere 5.5 kuruşa yükseltilmiş olduğu gözlenmektedir(33).Böylece meseleye Tanzimat fermanının ilkeleri doğrultusunda bir çözüm getirilmiş oluyordu.Çünkü reyanın her ne suretle olursa olsun taciz edilmemesi ilkesine uyulmuş oluyordu.

c- Fırınlarda Yakılan Kömür Miktarı:

Bu arada ormanlarda muhtemelen işe yarar ağaç kalmaması ve safi meşeden kömür elde edilemeyeşine bağlı olarak,yıllara göre fırınlarda yakılan kömür miktarlarında da bir artışın olduğu görülmektedir.Çünkü safi meşeden olmayan kömürler ile cevherlerin işlenmesinden istenilen sonuç elde edilemi-

(32) İr.Mec.val.438.Zaten o sıralar devlet kömürde yarıya yakın bir sübvansiyon uygulamakta idi.

(33) CDM,2579.

yordu.İstenilen sonucun elde edilebilmesi için de bol miktarda kömür kullanmak gerekiyordu.Bu cümleden olmak üzere mesela ilk dönemlerde bir fırına 30 yük kömür harcanırken bu miktar 1780' de 40 yüke çıkmıştır(34).1789'lara gelindiğinde ise bu miktar 45 yüke çıkmıştır(35).1792 yılında da rakam 52.5 yüke ulaşmıştır(36).Takip eden yıllarda da fırın başına harcanan kömür miktarındaki artışın devam ettiği gözlenmektedir.Çünkü 1842-43' lerde bu miktar 950 küfeye ulaşmıştır(37).

d- Kömürün Nakli:

Maaadin-i Hümayûn'a lazım olan kömürler yukarıda da görüldüğü üzere büyük ölçüde Çarsacak ve Palu'dan temin ediliyordu. Böyle olunca da uzak ve dağlık olan bu bölgelerden tedarik edilen kömürlerin Keban'a veya Ergani'ye nakliyatı problemi ortaya çıkmaktaydı.Ancak yönetimin bu problemi de çok akıllıca ve organizeli bir şekilde çözümlendiği görülmektedir.Bu konuda ortaya atılan veya uygulanan çözüm yolu ise keleklerle yapılan taşımacılıktır.Yani Fırat ve onun kollarından yararlanılarak keleklerin yardımı ile kömürün nakil işlemi gerçekleştirilmiştir.

da- Su Yolu ile Nakliyat:

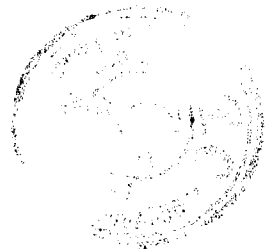
Yukarıda değinilen su yolu ile nakliyat işlemi için devlet Çarsacak kezalarından bazı köyleri hususî olarak bu işle görevlendirmiş ve Palu ile Çarsacak dağlarında yakılan kömürleri onlara naklettirmiştir.Bu işi için de her kelekçi tayin edilen köyün üzerine o köyden birisi "kerve ihtiyarı" yani kelekçi başı olarak tayin edilirdi.Bu kişilere de Keban'da emin

(34) CDM,1901.

(35) H.Yüksel,a.g.t.,s.147.

(36) CDM,2633.

(37) CDM,2579.

tarafından, ilgili göreve atandıklarına dair "hilat" verilirdi. Ayrıca bu kişileri köylülerin üzerlerine ihtiyar bilmele-ri için de bir buyuruldu tahrir olunurdu(38). Dolayısıyla, ke- lekçi olarak tayin edilmiş olan her köy böyle bir liderin em- ri altında üzerine düşen görevi yerine getirirdi.

Kelekler Osmanlı devletinde küçük çaplı su yollarında kullanılan başlıca nakil vasıtası idi. Onların başlıca malze- mesi dört ayaklı olmak üzere yani "tulum-ı garpa" şeklinde çı- karılan koyun ve keçi derileri idi. Dolayısıyla söz konusu ke- leklerin her defasında yeniden yapıllıklarında veya tamiratla- rında bu derilere ihtiyaç duyulurdu. Burada sözü edilen deri- ler ise daimî olarak ele alınan bütün bir dönem boyunca Har- put, Palu ve Diyarbakır'dan temin edilmiştir. Bütün bir dönem boyunca gerek fiyatı gerekse sayıları değişmemek üzere aşağı yukarı her yıl buralardan temin edilen hayvan derilerinin ta- nesi 20 paradan satın alınırdı. Her yıl satın alınan miktar ise 1000 idi. Bu miktardaki tulumlar ya yeni kelek yapımında yada yıpranan keleklerin onarımında kullanılırdı. Bu konu ile de merkezi yönetimin bizzat ilgilendiği görülmektedir. Çünkü il- gili yerlerden her tulum tedarik edildiğinde buraların ileri gelenlerine hitaben mutlaka hususî birer emir gönderilir ve derilerin tulum-ı garpa yani dört ayaklı olarak çıkarılma- na özen gösterilmesi istenilirdi. Yine bu emirlerde Maadin-i Hümâyûn eminlerinden de tulumların bedellerinin ilgililere yerli yerinde ve tam olarak verilmesine dikkat edilmesi iste- nilirdi(39).

Yukarıda belirtildiği şekilde dört ayaklı olarak kesilen

(38) H. Yüksel, a.g.t., s.34,37.

(39) CDM, 111, 310, 582, 750, 756, 1755, 2392, 2912, 2923, 3082.

ve ilgili yerlerden temin edilen keleklerin yapılışına gelince şunları söylemek mümkündür:Dört ayaklı olarak kesilen derilerin önce yırtık yerleri dikilir ve ayakları bağlandıktan sonra şişirilirdi.Bu şekilde şişirilen tulumlardan 40 ile 60 arasında değişen miktarı ağaç dallarından oluşan bir iskeletin altına bağlanırdı.Bu şekilde bağlanan tulumların üzerleri ise yapraklı dal,hasır vb.şeylerle örtülürdü(40).

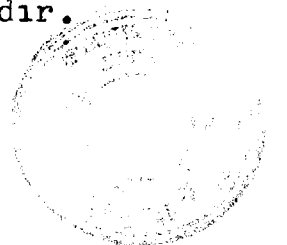
Kelekçi olan kişiler yüklerini Fırat ve onun kolları üzerinde yer alan iskelelerden alırlar ve Keban iskelesine ulaştırırlardı.Kelekler su akıntısı ile hareket ettikleri için onların çalıştırılmaları için ayrıca bir kuvvete veya enerji kaynağına gerek duyulmazdı.Keban iskelesine kömür taşıyan keleklerin istiaab haddi 25 yük kömür idi(41) ve kelekçilere yapmış oldukları işin ücreti maden idaresi tarafından verilmekteydi (42).Kelekler az önce de belirtildiği üzere suyun akıntısı yönünde çalışan vasıtalardı.Böyle olunca,onların her defasında Keban iskelesine ulaştıktan sonra tekrar yukarıya yük alacakları yere geri dönmeleri gerekirdi.Belirtilen bu işlem ise keleklerin sökülerek develerle veya diğer hayvanlarla taşınması şeklinde gerçekleştirilirdi ki,suyun yukarı taraflarında onlar yani tulumlar yeniden monte edilerek yeni kelekler yapılırdı(43).

(40) Cengiz Orhonlu- Turgut Işıksal,"Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat",İÜTD,c.XIII,S.17-18,İstanbul,1968,s.86-87.Ancak burada belirtilen rakamların Birecik Basra arasında çalışan kelekler için geçerli olduğunu belirtelim. Burada Keban madenine nakil işlemini gerçekleştiren keleklerde bu sayının daha az olduğunu tahmin ediyoruz.Çünkü Fırat nehri bu kesimlerde pek yayvan olarak akmamaktadır.

(41) H.Yüksel,a.g.t.,s.26.

(42) DMMK,23125.

(43) C.Orhonlu- T.Işıksal,a.g.m.,s.86-87.

Ancak, ağnam derisinden yapılan bu keleklerin taşımacılık işlemi sırasında yıpranmaları ęok kolaydı. Bundan dolayı Keban iskelesine kömür nakil işleminin sağlandığı keleklerin onarılmaları gerekirdi. İşte burada da devletin korumacılığı ile karşılaşıyoruz. Nitekim yukarıda aşağı yukarı her yıl keleklerin yenilenmesi maksadına yönelik olarak ilgililere gönderildiğinden bahsettiğimiz emirlerde(39 numaralı dipnota bkz.) bu hususu aęıkęa izlemek mümkündür. Kaynaklardan anlaşıldığına göre kelekęilerin fakir ve perişan oldukları noktasından hareketle kelek yenileme ve onarım bedellerinin veyahut da bu maksata yönelik olarak temin edilen tulumların bedellerinin devletęe verildiği ortaya ęıkmaktadır. Yani kömür taşımacılığı için gerekli olan keleklerin kelekęilere devlet tarafından verildiği ortaya ęıkmaktadır. Onlara düşen kendilerine verilen tulumlar ile yeni kelekler yapmak veya eskiyen kelekleri yenilemekti.

db- Kara Yolu ile Nakliyat:

Su yolu ile kömür taşımacılığının mümkün olmadığı yerlerde ise bu işlem katırlar vasıtası ile kara yolundan sağlanıyordu ki, bu dağlarda yakılan kömürlerin su kenarlarındaki iskelelere indirilmesi için de geçerli idi(44). Bu maksata yönelik olarak da Zeyve ve Peręikan aşiretlerinin hayvanları tahsis edilmişti(45). Diğer yandan bu konuda doğabilecek geçitli sıkıntıları ve riskleri göz önüne alan maden yönetiminin gerekli tedbirleri de aldığı görülmektedir. Bu cümleden olarak, Arguvan ve Akęadađ nahiyelerinden bazı kişilerin önceden isimlerinin tespit edilmiş olduğu ve herhangi bir sıkıntı doğduğu durumlarda isim ve şöhretleri yazılı olan bu

(44) HH, 4488.

(45) H. Yüksel, a.g.t., s. 35.

kişilerin hemen develeri ile göreve çağırılacak şekilde hazır bekletildikleri görülmektedir(46).

Madencilik diğer alanlarında olduğu gibi kelekçilik hususunda da başlıca bir engel vardı:Eşkiyalık.Bu faktör çeşitli şekillerde kendisini hissettirmekteydi.Mesela 1780 yılında Palu'dan madenlere kömür nakli ile yükümlü olan Perçiken aşiretine mensup bazı kişiler asıl vazifeleri olan kömür taşımacılığını bırakarak Temte köyüne saldırarak çeşitli yağmalama faaliyetlerine girişmişlerdir.Bu olay üzerine madenlere kömür nakli gecikmiştir(47).H.1203(M.1788-89) yılında ise Akçadağ'da madenlere ulaştırılmak için bir yerde toplanmış olan kömürlerin eşkiya tarafından çalınarak başka yerlerde satıldığı görülmektedir.Söz konusu kömür hırsızları çaldıkları bu kömürü Eğin,Arapkir ve Divriği taraflarında satmaya kalkışmışlardır(48).Bundan önceki yıllarda ise Çemişkezek dolaylarında çok geniş çaplı bir eşkiyalık olayı meydana gelmiş ve bundan kelekçiler de etkilenmişlerdir ki,o yıl madenlere çok az miktarda kömür ulaştırılabilmıştır(49).H.1220(M.1805-6) yılına gelindiğinde ise,eşkiyanın madenlere kömür sağlanan dağları işgal ederek kömür yakılmasını ve bu arada kütük kesimini de bütün bir yıl boyunca engellediği görülmektedir(50). Bu tür olaylar madenlerdeki üretim faaliyetlerini tabii olarak etkilemekteydi ki,bu da kendisini üretimin düğüşü şeklinde

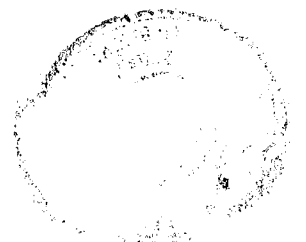
(46) CDM,2292;H.Yüksel,a.g.t.,s.83.Mesela Arguvan nahiyesinden Mustafa Bey,Mecid Bey,Mirza Bey,Haydar Bey,Mirza Ali,İzo'nun oğlu Mesut ve kardeşi bunlardan bazıları idi.

(47) H.Yüksel,a.g.t.,s.44,54-55.

(48) H.Yüksel,a.g.t.,s.146.

(49) Müh.199/124.

(50) HH,4488.

de hissettiriyordu.

2- Kütük Temini:

Maadin-i Hümâyûn'un ihtiyaçlarından birisi de "kâlhâne ve mağara ağacı" diye bilinen kütükdü ki, bu madde de madenlerin "cüz'-i azâmından" idi(51). Maadin-i Hümâyûn'a bağlı bazı kazalardan yine bedel karşılığında temin edilen kütükler, cevherlerin işlenmesi esnasında yakıt maddesi olarak ve mağaralarda tahkimat maddesi olarak kullanılmaktaydı. Dolayısıyla kütük de kömür kadar madenler için önemli bir madde idi. Böyle olunca gerek merkezî yönetim, gerekse maden yönetimi çok yakından ilgilenmek durumunda idi. Nitekim ilgili yerlerden her yıl belirlenen ihtiyaca göre temin edilmesi için o yerin ileri gelenleri ile maden emînlerine ayrı ayrı emirler gönderilmekteydi.

Tekalif-i örfiyeden muaf olarak madenlere kütük temin edilen yerlerin, kömür temin edilenlerin aksine sınırlı olduğu görülmektedir. Bunlar sırasıyla Eğin, Kuruçay, Gürcanış ve Kemah idi.

a- Kemah, Kuruçay ve Gürcanış Kazalarının Kütük Yükümlülükleri:

Maadin-i Hümâyûn'un ihtiyaçı olan kütüklerin temin edildiği bu kazalardan her yıl alınması gerekli olan miktar fermanla belirlenir ve ilgililere bildirilirdi. Bu konuda yayınlanan fermanlarda kütüklerin yerli yerinde ve zamanında tedarik edilerek Keban'a ulaştırılması ilgililerden istenilirdi(52). Yıllara ve ihtiyaca göre ortalama yıllık 40000 ile

(51) Eğ. Sic. 1, 72/176.

(52) CDM, 106, 1163, 1376, 1961, 2597, 2672, 2887, 2910, 3224; H. Yüksel, a.g.t., s.12.

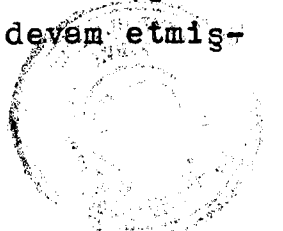
80000 arasında değişen kütüklerin(53) istenilmesine dair emir geldiğinde söz konusu kazalar ile gelenleri hemen bir araya getirirlerdi.Bu toplantıda,istenilen sayıdaki kütüklerin-"marifet-i şer`ve cümle marifeti" ile ilgili kazalara dağıtımını gerçekleştirilirdi.Bundan sonraki safhada ise söz konusu kütüklerin zamanında dağlardan temin edilerek belirlenen yerlere nakledilmesi hakkında kazalar halkından(halkı temsilen ileri gelenlerden) "hüccet-i şer`iyye ve senedât-ı mutebere" alınırdı (54).Yani merkezden bildirilen sayıdaki kütüklerin teminine dair emir kendilerine ulaştığı zaman ilgili kaza ileri gelenlerinden oluşan bir meclis toplanır ve istenilen miktardaki kütükden her kazanın hissesine düşen belirlenir ve yine her kaza ileri gelenleri bu miktardaki kütükleri temin edeceklerine dair maden yönetimine senet verirlerdi ki,bu husus mahkeme defterlerine de kaydedilirdi.

Söz konusu toplantıda belirlenen esaslar çerçevesinde her kazadan temin edilen kütükler suya uzak olan yerlerden öküzlerle ve bazen de amalelerle "sürdürülerek" su kenerlarına getirilir ve Fırat nehrinin kollarına salınırdı(55).Yani kütüklerin Keban madenine ulaştırılmasında da tabif yolu su yolu idi.Suya salınan kütüklere dair bir tahrirat da ayrıca Keban'da bulunan emine gönderilirdi.Böylece de ilgili kaza ileri gelenleri kütüklerin yola çıkarıldığından maden idaresini haberdar etmiş olurlardı ki,söz konusu tahriratlarda kütüklerin miktarı da belirtilirdi.

(53) Mesela bu kazalardan 1782 yılından önce 40000,aynı yıl 50000,1811 yılında da 80000 adet kütük temin edilmiştir. Bu sayı yani 80000 rakamı 1845 yılına kadar devam etmiştir.Bu konuda bkz.İr.Dah.5015.

(54) CLM,864,1757.

(55) CLM,484.

Bu arada, su yoluna salınan kütüklerin tam ve eksiksiz olarak Keban'a ulaştırılabilmesi için Eğin kazasına tâbi Uşin köyünde bir bekletme merkezi oluşturulmuştur. Yani yukarılarından suya salınan kütükler burada önü kesilerek bekletilir ve bir noktada yoklama işlemi yapılırdı. Böylece gerçekten tahri- ratlarda bildirildiği üzere kütüğün suya salınıp salınmadığı veya belirtilen miktardaki kütüklerde herhangi bir noksanlık meydana gelip gelmediği bu şekilde ortaya çıkmış olurdu. Bu kontrol işlemi ise suya kütük salındığına dair tahrirat Keban' a ulaşır ulaşmaz Maedin-i Hümayûn emininin Eğin voyvodasına bu konuda göndermiş olduğu bir buyuruldu gereğince yapılırdı. Söz konusu buyuruldu da ayrıca Eğin voyvodasından kütükleri muhafaza altında tutması da istenilirdi(56). Bu arada, kütükle- rin bizzat görevlendirilmiş olan hususî bir memur tarafından teslim alınarak suya salındığını da belirtelim(57). Burada açıkça görülmektedir ki, kütükler konusunda da çok sıkı bir de- netim mekanizması mevcuttu.

Belirtildiği şekilde Keban'a ulaştırılan kütüklerin ke- sim ve nakil ücretleri ise hak sahiplerine Keban'da kütükle- ri teslim almakla görevli olan ve kütük görevlisi denilen ki- şî tarafından ödenirdi ki, söz konusu kişi bu görevi emin adına yürütmekteydi(58).

Bu arada, her yıl değişik olmakla birlikte sayısı olduk- ça yüksek olan bu kütükleri temin edeceklerine dair her ne kadar kaza ileri gelenlerinden senet alınıyorsa da, kaza aha- lileri bunu her zaman düzenli olarak ve istenilen miktarlar-

(56) H. Yüksel, a.g.t., s.47.

(57) Eğ. Sic. 1, 72/176.

(58) CDM, 1757.

da temin edemezlerdi.Çünkü bu kadar büyük miktarlardaki kütüklerin temini hakikaten güçtü.Nitekim,birkaç defa hususî olarak emir gönderilmesine rağmen 1778-1780 yılları arasında bu kazaların maden idaresine 20085 adet kütüğü eksik verdikleri bilinmektedir(59).Bu yıllarda bu kadar miktarın bakaya kalmasının sebebi halkın bu konudaki tenbelliği idi,yani pek ilgisiz davranması idi.Çünkü o yıllarda 22 tane kütüğe 1 kuruş fiyat verilmiş bu da,kaza ahalilerini memnun etmemiştir.Aynı şekilde 1782 yılında istenilen 40000 kütüğün 1/3'nün bakaya kaldığı ve teslim edilenlerin de işe yaramaz cinsten olduğu bilinmektedir(60).Gerçi H.1211(M.1796-97) yılına gelindiğinde bu fiyat biraz artırılarak 10 tanesi 1 kuruşa alınmaya başlanmıştır.Ancak bu sefer de kütük kesilen ormanlar tabii taşıma yolu olan akarsulara oldukça uzak mesafelere kaymıştır(61).Bu ise kütükçülere verilen fazla fiyatı etkisiz hale getiren bir sebepti.

Söz konusu kazalardan temin edilen kütüklerin büyük çoğunluğu adı geçen kazalar arasında yer alan Kandil Dağı'ndan kesilmekteydi ki,söz konusu dağdan 1789-90 yıllarında ortalama yıllık 50000 kütük kesilmekteydi(62).

b- Eğin Kazasının Kütük Yükümlülüğü:

Eğin kazasından da Meadin-i Hümayûn'a öteden beri yılda 10000 adet olmak üzere çam kütüğü temin edilmekteydi(63).

Buradan da söz konusu miktardaki kütük yukarıda belirtilen e-

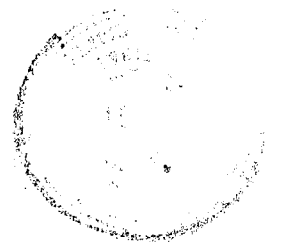
(59) H.Yüksel,a.g.t.,s.12.

(60) H.Yüksel,a.g.t.,s.9-10.

(61) CDM,484.

(62) CDM,900,2627.

(63) Eğ.Sic.1,24/46;CDM,202,481,582,2301,

saslar dahilinde temin edilir ve her türlü ücret maden idaresi tarafından hak sahiplerine ödenirdi.

Eğir kazasının yanında diğer kazalardan da temin edilen kütükler madenlerde ihtiyaç duyan ustalara para ile satılırdı (64). Tabii ki madende eğer tahkimat işi varsa buna harcanacak olan kütüklerin satılması söz konusu değildi. Çünkü önce de işaret edildiği üzere madenlerdeki kalıcı tesislerin masrafı devlet tarafından karşılanıyordu. Aynı kütüklerden bazen ihtiyaç duyan ekmek fırıncılarına da satılırdı (65).

Madenlere nakledilen kütüklerden de her ne suretle olursa olsun vergi alınması yasaktı (66).

Kütüğün temini konusunda da kömürde olduğu gibi çeşitli engellemeler veya güçlüklerle karşılaşılıyordu. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Mesela 1778 yılında Şeyh Hasanlu eşkiyasının kütük temin edilen dağları işgal etmeleri ve kütükçüleri çalıştırmamaları sonucunda madenlere o yıl doğru dürüst kütük gelmemiştir. Bunun üzerine, çare olarak Kemah'a daha muktedir bir voyvoda atanması yoluna gidilmiştir (67). Bu türden bir eşkiyalık olayı da 1811 yılında meydana gelmiş ve Ömer isiminde birisi Eğir kazasından kütük seviyatını engellemiştir (68).

Bu konuda karşılaşılan güçlüklerden birisi de, bölge halkının kesilen kütüklere göz dikmesidir. Bu cümleden olarak H. 1205 (L790-91) yılında Kemah, Kuruçay, Gürcaşiş kazalarından

(64) CDM, 308.

(65) TK Evr. 4601/1-4.

(66) İr. Mec. Val. 4395.

(67) CDM, 747.

(68) Müh. 233/176.

suya salınan kütüklerden 7500'nin Fırat boylarında yer alan Sabtros(?) isimli köyün ahaliileri tarafından önu kesilerek çalındığı bilinmektedir(69).Kütük sevkiyatının engellenmesi yolundeki faaliyetler bazen de bölgede bulunan ehl-i örf taifesine mensup bazı kişilerin olumsuz hareketlerinden kaynaklanıyordu.Belirtilen bu en son duruma da 1800 yılında,bir noktada aile içi bir çekişme ile Eğin voyvodaliğini eline geçiren,ancak daha sonra görevden alınan Veli Bey'in yaptığı hareketleri örnek verebiliriz.Nitekim onun takip eden yıllarda madenlere gönderilmek üzere hazırlanmış olan veya su yollarına salınmış olan kütükleri toplatıp yaktığı bilinmektedir(70).

Bütün bunlardan sonra ortaya şöyle bir durum çıkmaktadır: Ele alınan dönem boyunca Maadin-i Hümayün için bölge ormanlarından temin edilen kömür ve kütüğün miktarı hiç te azımsanmayacak düzeydedir.Çok kabaca bir hesaplama bile bu durumu açıkça ortaya koyacaktır,Mesela bölge ormanlarından temin edilen kütüğün ortalamasını 60000 olarak alsak,ele alınan 75 yıllık bir sürede bu 4 500 000 gibi bir meblağı tutacaktır.Üstelik bu kütüklerin evsafı konusunda da kaynaklarda "âlâ ve kebir" sıfatı kullanılmaktadır.Buna bir de yıllık olarak ortalama 45-50000 yük civarında kömür temin edilmesi için yakılan ağaçları katarsak bölge ormanlarında zamanla meydana gelen tahribat daha net şekilde ortaya çıkacaktır.Dolayısıyla başlangıç yıllarında madenlerin çevresinde bulunan ormanlık alanlar gittikçe genişleyen bir daire biçiminde uzaklaşmaya başlamıştır.Bu durumu biz,ormanların maden bölgesine uzaklaşması dolayısıyla meydana gelen maliyet artışları konusunda

(69) Eğ.Sic.1,72/176.

(70) N.Sakaoğlu,a.g.e.,s.99-105.

Maadin-i Hümşyûn emininin 24 Aralık 1791 tarihinde vaki olan arzında da açıkça görebilmekteyiz.Söz konusu arzda bu konuda Keban madeninden bahisle "...maden-i merkûmenin ibdâen zuhurunda etraf ve inhası(nda) meşe ve eşcâr-ı sâire kesret üzere..." idi denilmektedir.Bu konuda devamla beş on seneden beri madenlere lazım olan kömürün uzaklardan temin edilmeye başlandığından da bahsedilmektedir(71).Böyle olunca,ilk sıralarda etrafı ormanlık olan Keban madeninin etrafındaki meşe ormanları giderek yok olmuş ve uzak mesafelere kaymıştır.

Ormanların bu şekilde yok oluşu ele aldığımız dönem boyunca da gittikçe artan bir şekilde devam etmiştir.Nitekim bu husus H.1211(M.1796-97) tarihli bir arzda da dile getirilmiştir(72).Aynı şekilde H.1220(M.1805-6) yılında vaki olan bir başka arzda da bu konuya değinilmektedir.Bu tarihteki arz da madenlerde,ormanların uzak mesafelere kayması dolayısıyla meydana gelen maliyet artışı dolayısı ile yapılmıştır.Burada maliyet artışına sebebiyet veren ormanların durumuna şu şekilde değinilmiştir.Her şeyden önce madenlerin ilk başlangıç yıllarında(tabii ki burada Osmanlı dönemi kastedilmektedir) bölge orman yönünden oldukça zengindir.Ancak zamanla "...ol civarında olan ormanlar kat' ve hark olunarak 20 saat miktarı hevalisi el-haletü hazihi half..." kalmıştır(73). Burada da açıkça görülmektedir ki,Maadin-i Hümşyûn'un etrafındaki ormanlar zamanla kömür yakılması ve kütük tekin edilmesi maksatlarına yönelik olarak kesile kesile yok olmuştur.Öyle ki, artık bu tarihlerde madenlere 20 saat uzaklıktaki mesafeler-

(71) CDM,2633.

(72) CDM,484.

(73) HH,4488.

den kömür ve kütük temin edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla da bölge orman yönünden boğalmaya yüz tutmuştur. Bir insanın saatde dört beş kilometrelik bir yol katettiğini farzederseniz bu mesafenin 80-100 kilometre civarında olduğu ortaya çıkacaktır. Yani daha 1805-6'larda, madenlerin en azından 80 kilometre uzaklığa kadar olan yakınlarında orman kalmamıştır. Söz konusu tarihlerdeki bu durumun ele alınan dönem sonlarına doğru nasıl bir karakter kazandığını tahmin etmek hiç de zor olmayacaktır. Bu konuda bir fikir vermesi açısından şu örnek de çok ilginçtir: Bir zamanlar Maadin-i Hümayûn'un kütük ihtiyacını karşılayan Kemah ve Eğin'e 1900'lerde Refahiye'den odun nakledilmeye başlanmıştır(74). Bölge ormanlarının yok olması durumuna 1890'larda bölgeyi gezen bir batılı seyyah da değinmektedir(75).

Keban Ergani yöresi ormanları için geçerli olan bu durum imparatorluğun diğer maden bölgelerinde de görülmekteydi. Nitekim H.1257(M.1841-42) yılında Darphaneye yakıt temin edilen İzmit bölgesi ormanlarının da aynı akıbete uğraması dolayısıyla bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bu konuda alınan en önemli tedbirin, artık ağaçların saçaklarından sökülmesinin önlenmesi yolunda alınan karar olduğu görülmektedir (76). Ancak Maadin-i Hümayûn bölgesi ormanlarının yok olmasını önlemek için böyle bir tedbir alınmış mıdır? Bunu şimdilik bilemiyoruz.

3- Maadin-i Hümayûn'a Nakdi Yükümlülüğü Olan Yerler:

Maadin-i Hümayûn'a lazım olan kömür ve kütüğün temin

(74) Erzurum Selnâmesi sene 1318, s.373.

(75) V. Cuinet, a.g.e., II, s.334, 484.

(76) İr.Lah.485.

edilmesinde paraya ihtiyaç duyulmaktaydı.Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere bütün bu ihtiyaçlar bedel karşılığında sağlanıyordu.Gerçi devlet merkezinden maden eminlerine nakd olarak sermaye verilmekteydi.Ancak Maadin-i Hümâyûn eminlerinin madencilik faaliyetlerini yürütmeleri için bu meblağların yanında bir de onlara gösterilen bazı gelir kalemleri vardı.İşte bunlardan başlıcası Maadin-i Hümâyûn'a tâbi bazı yerlerden alınan nakd vergilerdi ki,hemen belirtelim bu vergiler madenlere ihtiyaç duyulan kömür ve kütük bedellerine medar olmak üzere alınıyordu.Böyle olunca, maden idaresine aynı olarak kömür ve kütük sağlayan kazaların tekalif-i örfiyeden muafiyetlerine karşılık(77), bazı kazaların da az önce de belirtildiği üzere kömür ve kütük bedellerine medar olmak üzere nakd yükümlülüklerinin olduğu ortaya çıkmaktadır.Devlet bu iş için birtakım maden kazalarından imdâd-ı seferiye ve hazeriyeye kalemlerinden alınmakta olan vergileri tahsis etmiştir ki, söz konusu yerlerden toplanan bu vergiler Maadin-i Hümâyûn eminlerine sermaye olarak kaydedilmekte idi(78).Bu tür vergilerin de yerli yerinde ve zamanında tahsil edilmesi için de her defasında, madenlerin diğer levâzımlarının teminin de olduğu gibi ilgililere hitaben merkezden emir gelmekteydi. Bu türden emirler doğrultusunda bazı Maadin-i Hümâyûn kazalarından tahsil edilen vergiler Keban'da bulunan maden hazinesine teslim edilir ve buradan da gerektiği zaman ihtiyaç mahallerine dağıtılırdı(79).Belirtilen bu esaslar çerçevesinde bazı idarî birimlerden tahsil edilen imdâd-ı seferiye

(77) CDM,2749

(78) CDM,115.

(79) H.Yüksel,a.g.t.,s.25.

ve hazeriye miktarlarını şöylece belirtebiliriz:

a- Harpuz Kazası:

Buradan öteden beri mutad olarak imdad-ı seferiye, imdad-ı d-ı hazeriye ve mâl-ı menzil kalemlerinden olmak üzere maden hazinesine 13500 kuruşluk bir örfî vergi ödemesi yapılmakta idi(80).

b- Malatya Sancağı:

Malatya sancagından da H.1212(M.1797-98) yılına kadar yıllık 6000 kuruş(81), bu tarihten itibaren de 6700 kuruşluk imdad-ı seferiye ve hazeriye kalemlerinden vergi alınmıştır (82).

c- Cüngüş Kazası:

Meadin-i Hümayûn hazinesine buradan da mâl-ı menzil salyanesi kaleminden yıllık 10000 kuruşluk bir vergi alınmaktaydı(83). Bu rakam 1845'lerde ise 15000 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır(84).

d- Cermik Kazası:

Bu kazadan da maden hazinesine 1843 tarihli bir kayıda göre 20000 kuruşluk bir ödemenin yapıldığını görmekteyiz(85).

e- Siverek Kazası:

Siverek kazasının ise maden hazinesine mâl-ı kaddumiye

(80) CDM, 221,324,481,582,1757,1901; F.Tızlak, a.g.t., s.66,67, H.Yüksel, a.g.t., s.18,25.

(81) CDM, 221,324,1901,2391,3070,3265; CDah.3090; DBSM, 4636; H.Yüksel, a.g.t., s.53,58.

(82) CDM, 481,582,1757.

(83) İbr.b.Muh.v.5, 12.

(84) CDM, 2844.

(85) CDM, 2844.

ve bohça baha kalemlerinden yıllık 5000 kuruşluk bir yükümlülüğü vardı(86).

f- Divriği Sancağı:

Divriği sancağının H.1233(M.1817-18) yılından itibaren Maadin-i Hümayûn Emâneti'ne yıllık 5000 kuruşluk bir mükellefiyetinin var olduğu bilinmektedir(87).Ancak,burasının Maadin-i Hümayûn' a dahil olmadığını Darphaneden yönetildiğini belirtelim.

g- Andırın,Çamestil ve Yenicekale Nahiyeleri:

Bu nahiyeler de 1808 yılında Maadin-i Hümayûn'un kömür ve kütük harcamalarına medar olmak üzere yıllık 4050 kuruş vermek şartıyla adı geçen emanete malf yönden yükümlü tutulmuşlardı(88).

Yukarıda isimleri zikredilen idari birimler Maadin-i Hümayûn'a kömür,kütük vb. herhangi bir aynı yükümlülüğü olmayan yerlerdir,Ancak,meden idaresine bedel karşılığında aynı olarak kömür ve kütük sağlanan kazalardan da bir miktar imdâd-ı seferiye ve hazeriye vergisi alınmış olduğu görülmektedir.Aslında bu konu,yani Maadin-i Hümayûn'a bu şekilde aynı yükümlülüğü olan yerlerden nakdi olarak vergi alınıp alınacağı hususu pek netlik kazanmamış görünüyor.Çünkü 1806 tarihinde bu konu ile ilgili olarak maden eminine gönderilen bir emirde,bu türden aynı yükümlülükleri yerine getiren yerlerin tekâlif-i örfiyenin tamamından muaf oldukları belirtilmektedir(89).Fakat bu uygulamanın maden idaresine karşı kömür ve

(86) TK Evr.10337/1,2.

(87) HH,32461;CDM,634.

(88) CDM,798.

(89) Bu bölümün 77 numaralı dipnotuna bkz.

kütük sağlayan bütün kezalara tegmil edilmemiş olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, söz konusu bu uygulamanın istisnâf bir durum olduğunu düşünmek akla geliyor. Söz konusu uygulamaya Maadin-i Hümayûn'a kömür ve kütük temin edilen idarî birimlerin bu işle meşgul olmayan bölümlerinden nakdî vergi alınmasına yönelik olarak baş vurulmuş olduğu da düşünülebilir. Bu cümleden olarak aynı yükümlülüklerinin yanında maden hazinesine bir miktar da tekâlif-i örfiye veren idarî birimler şunlardı:

h- Çarsacak:

Buradan yıllık ayrıca 4000 kuruşluk bir vergi alınmakta idi ki, bu imdâd-ı seferiye ve hazeriye kalemlerinden oluşmaktaydı (90).

ı- Arapkir Sancağı:

Aynı şekilde buradan da kömür temin edilmesine rağmen salyane tahsil edilmekteydi. Bunun yıllık miktarı ise 2400 kuruştur (91).

j- Eğir Kazası:

Eğir aynı zamanda Maadin-i Hümayûn'a kâlhâne kütüğü ve mağara ağacı temin edilen yerlerdendi. Fakat buradan da yıllık 1000 kuruşluk imdâd-ı seferiye ve hazeriye tahsil edilmekteydi (92).

Dikkat edilirse bu üç idarî birimden yani Çarsacak, Arapkir sancağı ve Eğir'den alınan örfî vergiler diğer idarî birimlerden alınanlara göre oldukça az miktardadır. Bu da yu-

(90) DBSM, 4636; CDM, 221, 324, 481, 1757; H. Yüksel, a.g.t., s. 66, 67.

(91) CDM, 324, 481; DBSM, 6436, H. Yüksel, a.g.t., s. 27.

(92) Eğ. Sic. 1, 9/15, 26/50, 24/44; 2, 20/86, 22/90, 60/195; 3, 3/11-12; 4, 26/66, 104/250; 6, 32/71.

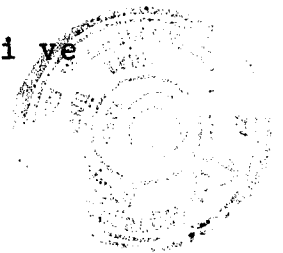
karıda belirtilen düşüncelerimizi doğrular nitelikte bir husustur.

B- Madencilerin Günlük İhtiyaçlarının Temini:

Keban'da kendilerine tahsis edilmiş olan saray denilen konutta oturan Maadin-i Hümayûn eminleri ile onlara hizmet eden kapı halkı ve madenlerde güvenliği sağlamak maksadı ile her an göreve hazır olarak bekleyen askerlerin ihtiyaçları madenci amalelerinden ayrı olarak temin edilmekteydi. Bu işi yapanlar ise "konakçılar" denilen bir hizmetliler gurubu idi. İhtiyaç maddelerinin bunlar aracılığı ile temininde izlenen yol ise şöyle idi: Gerek Keban'da, gerekse aynı idarî örgütün bulunduğu Ergani'de ihtiyaç duyulan maddeler önceden tespit edilir ve bu konuda o maddelerin temin edileceği bölge ileri gelenlerine hitaben bir buyuruldu veya Ergani madeni söz konusu ise bir tezkere yazılarak, bu işle görevli olan konakçılara ihtiyaç maddelerinin teslim edilmesi istenilirdi. Bu iş için bir de defter tutularak alımlar buraya kaydedilirdi (93). Söz konusu ihtiyaç maddeleri de bir angarya olarak değil de, ücret karşılığında ilgili yerlerden temin edilirdi.

Madenlerde çalışan ve genellikle dışarıdan gelen bütün elemanların da günlük ihtiyaçlarının bir sistem dahilinde karşılandığı görülmektedir. Yani devletin, yılın ancak belirli bir döneminde yürütülebilen madencilik faaliyetlerinden en iyi verimi alabilmek için gerekli olan tedbirleri almış olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, madencilik faaliyetlerinin ikmali için gerekli olan maddelerde olduğu gibi, madencilerin zati ihtiyaçlarını temin etme konusunda da problemleri ve

(93) İbr. b. Muh. v. 44.

endişeliri yoktu.Çünkü Maadin-i Hümâyûn'a genellikle dışarıdan gelen bu kişilerin bütün ihtiyaçlarını yanlarında getirmeleri mümkün değildi.Böyle olunca da onların ihtiyaçlarını çevreden karşılamaları gerekmektedir.Bu ise onların meşguliyetlerini gerektiren bir durum olurdu.Bundan dolayı maden yönetimince onların bütün zati ihtiyaçları ayaklarına kadar getirilmekte idi.Aynı şekilde onların başlıca yardımcıları olan hayvanlarının ihtiyaçları da maden yönetimince temin edilmekteydi.Bu durumda onlara düşen şey ihtiyaç duydukları maddeleri parayla satın almak oluyordu.

Yukarıda bahsedilen genel çerçevede meseleye yaklaşılabilecek olursa şunları söylemek mümkündür:

Herşeyden önce madencilerin günlük ihtiyaçları için yani "akvât-ı yevmiye"leri için(94) gerekli olan maddeler genellikle Harput ovasında bulunan ve öteden beri Van ocaklılarına tahsis edilmiş olan(95) havass-ı hümâyûna ait köylerden(96) satın alma yolu ile temin edilmektedir.Söz konusu ovada yer alan bu köylerden ihtiyaç maddeleri her yıl mirî fiyat ile sağlanırdı.Bunun için de Harput ayânından ve diğer ileri gelenlerinden söz konusu maddeleri her yıl yerli yerince ve zamanında temin edeceklerine dair bir temessük alınırdı ki, bu öteden beri yapılagelen bir uygulama idi(97).Bu uygulamanın gereği olarak da her defasında Maadin-i Hümâyûn emini ta-

(94) H.Yüksel,a.g.t.,s.26,30,31.

(95) CDM,3090;HH,17262;F.Tızlak,a.g.t.,s.204-6;H.Yüksel,a.g.t.,s.36.

(96) CDM,934,2113;F.Tızlak,a.g.t.,s.204-6;Bu köyler her yıl Van ocaklıları tarafından maden emineğine iltizama verilmekteydi.Bu konuda bkz.CDM,804;H.Yüksel,a.g.t.,s.109,110,121,122,127.

(97) CDM,3090.

rafından bir kişi, yanında bir de kâtip olduğu halde görevlendirilirdi(98). Bu kişi genellikle İçme köyünde(Harput'a bağlı) bulunan ambarda görev yapar ve satın aldığı malzemeleri burada depo ederdi(99). Maadîn-i Hümâşyûn emini bu görevlinin her hareketini kontrol altında tutar, zaman zaman da adamlarını göndererek denetlerdi. Mesela H.(M.1800-1801) yılında maden emini İçme ambarını peşkir ağası vasıtası ile denetlemiştir (100).

Belirtilen yolla köylerden temin edilen ihtiyaç maddeleri daha sonra madenlere dağıtılarak bedelleri madencilerden alınır ve hak sahiplerine verilirdi(101).

Bu arada akvât-ı yevmiye için gerekli olan tahılların havass-ı hümâşyûna tâbi olan Harput köylerinden sağlanması sırasında bazen güçlüklerle karşılaşıldığı da olurdu. Bunun da başlıca sebebi bölgede zaman zaman hüküm süren kıtlıktı. Bu gibi durumlar ortaya çıktığı anlarda ise ihtiyaç maddelerinin başka bölgelerden sağlanması yoluna gidilirdi. Mesela 1778 yılında bölgede hüküm süren kıtlıktan dolayı devreye Rakka eyaletinin sokulmuş olduğu yani ihtiyaç maddelerinin o yıl bu bölgeden temin edildiği bilinmektedir(102). Bu türden bir olay da H.1199(M.1784-85)-1201(M.1786-87) yılları arasında da meydana gelmiştir(103). H.1240(M.1824-25) yılında Maadîn-i Hümâşyûn bölgesinde yeniden meydana gelen böyle bir olayda ise akvât-ı yevmiye için gerekli olan zahirenin Bozok sancağın-

(98) H.Yüksel, a.g.t., s.26.

(99) İbr.b.Muh.v.27.

(100) İbr.b.M,h.v.27.

(101) CDM, 1195, 1873, 2081.

(102) CDM, 1873.

(103) H.Yüksel, a.g.t., s.116.

dan sağlandığı görülmektedir(104).Söz konusu kıtlık bölgede birkaç yıl etkili olmuştur.

Harput'a bağlı köylerden-kıtlık durumlarında da başka bölgelerden- her yıl ortalama olarak Keban ve Ergani madenleri için ayrı ayrı olmak üzere 4000'er kile buğdayın satın alındığı bilinmektedir(105).Belirtilen miktardaki buğdayın satın alınması için her yıl mutad olarak aynı şekilde maden eminine ve bölge ileri gelenlerine hitaben ayrı ayrı emirler gönderilirdi.Bu emirler doğrultusunda da maden eminleri ilgililere hitaben buyurulduklar gönderirdi.Ancak hemen belirtelim ki,buyuruldu yazma durumu ihtiyaç maddelerinin Maden-i Hümayûn bölgesinden temin edildiği durumlar için söz konusu olurdu(106).

Bu arada Ergani madeninde ihtiyaç duyulan kömürleri dağlardan madene nakletmek için bol miktarda hayvan kullanılmaktaydı.Böyle olunca bu hayvanların da ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir.Bu ihtiyaçlar da Harput köylerinin yanı sıra 1812 yılına kadar özellikle Diyarbakır eyaletinden sağlanmaktaydı.Ancak belirtilen tarihten itibaren Diyarbakır valilerinden kaynaklanan bazı olumsuz hareketler üzerine ihtiyaç maddelerinin Harput ve Bozok taraflarından tedariki yoluna başlanmıştır(107).

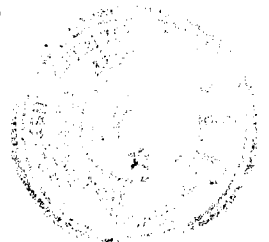
Madencilere gerekli olan zahirelerin Harput köylerinden satın alınmasına dair müracaat etmiş olduğumuz sicillerde pek

(104) HH,33027.

(105) CDM,610,998,2627,2857,1735,3114;İbr.b.Muh.v.43.

(106) İbr.b.Muh.v.63.

(107) TK Evr.4601/5.

fazla bilgi bulunmamaktadır.Ancak 1826 ile 1837 yılları arasında bazı ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını izleme imkanına sahip olabildik.Buna göre H.1242(M.1826-27) yılında buğdayın kilesi 3.5 kuruştan,arpanın kilesi ise 2 kuruştan satın alınmakta idi(108).Bu fiyatlar,1833 yılında Harput ayânınının vaki olan bir arzı üzerine bir miktar artırılarak buğdayda 5 kuruşa,arpada ise 3 kuruşa çıkarılmıştır.Söz konusu bu fiyatların 1836'larda da geçerli olduğu görülmektedir(109).Burada sözü edilen bu fiyatlara nakliye ücretleri de dahildi.Bu konuda en son olarak,zahirelerin madenlere nakillerinin bölgede mevcut hayvanlar ile gerçekleştirilmiş olduğunu belirtelim.

(108) F.Tızlak,a.g.t.,s.68.

(109) F.Tızlak,a.g.t.,s.189-90.

ALTINCI BÖLÜM: MADENCİLERİN HUKUKİ DURUMLARI.

A- Madencilerin Muafiyeti:

Osmanlı toplum düzeninde teba arasında organizeli bir iş bölümü mevcuttu.Yani devlet belli bölge insanlarını o yörenin özelliğine ve üretim durumuna göre belirli hizmetlerle yükümlü tutmuştur.Mesela madencilik,kömürcülük,kelekçilik,menzillacilik bunlardan bazılarıdır.Devlet söz konusu bu ve benzeri hizmetlerin yürütülebilmesi için belirli bir düzen oluşturmıştır.Belirtilen hizmetleri yürüten kişilerin bazı vergilerden istisna tutulmasını öngören "muafiyet sistemi" de bu düzenin bir parçasıdır.Bu sistemin düzenli olarak çalıştırılması,yukarıda belirtilen cinsteki hizmetlerin devamlı olarak yürütülüp yürütelmediği ile çok yakından ilgilidir(1).Az önce de belirtildiği gibi madencilik de muafiyet sistemi ile yürütülen faaliyet alanlarından birisiydi.Bu cümleden olarak Osmanlı devletinin,yeni bulunan bir maden ocağının işletilebilmesi için madene yakın bazı köyler halkını bu işte çalıştırdığını belirtelim.Bu muafiyet madencilerin yani cevher çıkarılmasından işlenmesine kadar bizzat madencilik faaliyeti ile uğraşanlar ile bu sektörle ilgili diğer destek hiz-

(1) Cengiz Orhonlu,Osmanlı Devletinde Derbent Teskilatı,İstanbul,1967,s.38.

metlerini yürütenlerin bir kısım vergilerden tamamen muaf tutulmaları şeklinde olabildiği gibi, bir kısım vergilerin hafifletilmesi şeklinde de olabiliyordu(2). Mesela madencilerin tekelif-i örfiye ve avârız-ı divaniye vergilerinin tamamından muaf tutuldukları bilinmektedir. Burada belirtilen muafiyetden yararlanacak olanların şu veya bu dinden olmaları şartı aranmazdı. Yani bütün teba madencilik karşılığındaki muafiyetlerde eşitti. Burada dikkate alınan esas nokta kişi veya kişi topluluklarının devlet için ifa etmiş oldukları hizmetti(3). Dolayısıyla gerek müslim gerekse gayr-i müslim madenciler arasında cizye ödeme durumu hariç hiçbir farklılık yoktu, hepsi de aynı statüye sahipti. Aynı şekilde haklar yönünden de bunlar birbirleri ile eşitti(4). Bu arada, Gümüşhâne'den getirilen ve Maadin-i Hümâyûn'da isdiham edilen maden görevlilerinin- bunlar genellikle zimmi idi- cizyelerinin Gümüşhâne kazası cizyedarı tarafından tahsil edilmekte olduğunu belirtelim ki, bu öteden beri uygulanagelen bir hususiyetti(5). Maadin-i Hümâyûn'a tâbi kazalardaki ehl-i zimmet reayasının cizyesi ise maden emînleri tarafından tahsil edilerek ilgili hazineye gönderilirdi. Yani bölgeden toplanan cizye madenlere sermaye teşkil etmiyordu(6).

Ancak madencilerin tekelif-i örfiye ve avârız-ı divaniyeden muaf olmalarına rağmen, zaman zaman bölgede yer alan, bir başka deyişle madenlere civar olan yerlerin ehl-i örfü tara-

(2) Z.Kazıcı, a.g.t., s.139.

(3) Z.Kazıcı, a.g.e., s.169-70.

(4) N.Çağatay, a.g.t., s.29.

(5) CDM, 1672; H.Yüksel, a.g.t., s.111.

(6) CM1.2752, 12212; TK Evr.8664; F.Tızlak, a.g.t., s.11-12, 194-5, 201.

findan uygun olmadığı halde onlardan çeşitli vergiler almaya kalkıştıkları da olurdu. Bu türden hareketlerin önlenmesi için de merkezî yönetim çeşitli emirler gönderirdi(7).

Madencilerin her türlü dava ve anlaşmazlıklarında müracaat edecekleri merci maden eminleri idi. Aynı şekilde onların herhangi bir sebepten dolayı cezalandırılmaları, ihzar edilmeleri gerekirse bunu yapacak tek merci de maden eminleri idi. Bu arada maden eminlerine herhangi bir meseleden dolayı karşı gelen madencilerin ise ağır bir şekilde kalebend cezası ile cezalandırıldıkları dikkat çekmektedir. Bunda da madenlere ve madencilik faaliyetlerine verilen önem birinci planda yer aldığı gibi, maden eminlerine verilmiş olan yetki de kendisini gayet açık bir şekilde hissettirmektedir(8).

B- Maadin-i Hümayûn'a Bağlı Kazalar Ahalisinin Muafiyeti:

Madenlere bağlı olan idarî birimlerde yaşayan ahali ile bizzat madencilik faaliyetleri ile doğrudan istigal edenler arasında bariz bir farklılık olduğu görülmektedir. Çünkü madencilikle doğrudan ilgilenen kişiler tekâlif-i örfiyenin tamamından muaf iken, bağlı yerlerde yaşayan ahalinin muafiyetinin sınırlı olduğu gözlenmektedir. Bu mesele, 1772 yılında Ergani kazasında kütükçülükle yükümlü olan ahalinin muafiyetleri konusunda ortaya çıkan bir problemin halli konusunda yayınlanmış olan bir fermanla şöyle açıklanmaktadır:

"Söz konusu fermanla her şeyden önce "...maadin-i mirfiyeye merbut olan kasabât ve kurâ ve amale-i sâirenin muafiyetleri madene merbutiyetleri için..." olduğuna değinilmektedir. Ya-

(7) Bu emirlerden birkaçı için bkz. DBkr.ŞS, 626, 37/1, 38/1. Bu konu için ayrıca bkz. Y.Özkaya, a.g.e., s.307.

(8) CDM, 814.

ni bu fermanla ilk olarak madene bağı kazaların muafiyetlerinin sebebi açıklanmıştır. Akabinde ise bağı kazalar ahalilerinin sadece "avarız ve nüzul bedeli"ni ödememeleri gerektiği belirtilmiştir(9). Buna göre madenlere bağı olan kazalar ve buralarda yaşayan insanlar, madenlere sermaye teşkil etmek maksadı ile alınması gerekli olan bütün mirî salyâne mallarından -avarız ve nüzul bedeli hariç- hisselerine düğeni ödemek durumunda idiler. Yoksa madene bağı kazalar ahalilerinin madencilerde olduğu gibi bütün örfî vergilerden muaf olmaları gibi bir durum söz konusu değildi. Nitekim bu husus yukarıda zikredilen fermanla da dile getirilerek şöyle denilmiştir: Ergani müslümanları H.1148(M.1735-36) tarihinden beri kütükçülük yükümlülüğü karşılığında hane-i avarız ve nüzul bedelinden muaftırlar. 1747 yılında bu muafiyete tekalif-i şakka da ilave edilmiştir. Ancak bu durumun bazı yanlış anlamalara sebep olduğu ve mirî salyâne mallarını ödemede "muaf ve gayr-i muaf" in bir olduğu gerekçesi ile H.1185(M.1771-72) yılında söz konusu uygulamaya son verilmiştir. Bu tarahten itibaren madene bağı kazalar ahalisinden avarız ve nüzul bedelleri dışında diğer bütün salyâne mallarının tahsil edilmesine karar verilmiştir. Bu şekilde bağı yerlerden alınan vergiler madenlere sermaye olarak kaydedilmekte idi(10).

Bu konuda, madencilerde olduğu üzere bağı yerlerde yaşayan ahalinin de her türlü davalarının ancak eminleri tarafından görüldüğünü, dolayısıyla Meadin-i Hümayûn sınırları dışındaki herhangi bir ehl-örf taifesinin tasallutundan da korunmuş olduklarını belirtelim.

(9) CDM, 115.

(10) CDM, 115.

C- Madenci Ücretleri:

Maden ocaklarında ustaların emrinde çalışan işçilerin ücret karşılığında çalıştırıldıkları görülmektedir. Ancak bu kişilerin ücretlerinin miktarını tespit etmemiz mümkün olmamıştır. Bu konuda bize daha çok bilgi verebileceğini umduğumuz mahallî kaynaklarda da bilgi mevcut değildir. Ancak H.1211(1796-97) yılında maden amelesinin günlük 15-20 paraya çalıştığını, bunun da önceki yıllara göre iki misli bir ücret olduğunu tespit edebildik(11). Bu konuda elimizde bir de 1840'lı yıllara ait bir veri vardır. Buna göre 1842'lerde Ergani madeninde üretilen bir batman bakır için maden amelesine 5 kuruş 30 paralık bir ödeme yapılmıştır(12). Buna bakılırsa maden işçileri zamanla günlük değil de üretim üzerinden ücret alır duruma gelmişlerdir.

Maden amelelerinin ücretleri konusunda devletin her zaman için onların haklarını korumuş olduğu görülmektedir. Nitekim madenci ustalarının sık sık İstanbul'a ürünlerin fiyatlarının artırılması yolundaki isteklerinde, bu işe bahane olarak gösterdikleri hususların arasında işçi ücretlerinin artışını gösterdikleri bilinmektedir. Diğer yandan Tanzimat döneminde de işçi ücretlerinin "lâyıkına çıkarıldığı"nı da biliyoruz (13). Bu arada yine Tanzimat döneminde kurulmaya bağlanan sosyal muhtevalı mal sandıklarının birinin de Keban'da kurulmuş olduğunu ve fakir madencilerin ailelerine buradan yardım ya-

(11) CDM, 484.

(12) CDM, 2579. Bu konuda bir çalışmada da 2 ile 5 kuruş arasında değişen bir ücretten bahis vardır. Bkz. C. İssawi, a.g. e., s. 282.

(13) CDM, 2648.

pılmış olduğu bilinmektedir(14).

Bu arada, madenlerde işçi olan kişilerin sadece kuru bir ücretle geçiştirilmedikleri, onlara zaman zaman "iane-i madenciyan" kaleminden olmak üzere bazı yardımların yapılmakta olduğu da bir vakiyadır ki, bu öteden beri mutad olan bir işlemdir ve bir nevi ikramiye hüviyetinde idi(15). Hemen belirtelim ki, bu ödemeler, onların üretim esnasında ihtiyaç duydukları sermaye konusunda uğradıkları sıkıntıları gidermek için yapılan "takviyet akçesi"(16) ödemelerinden farklı idi.

Madencilere ücretleri ne zaman veya hangi aralıklarla ödeniyordu? Bu konuda pek ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Ancak madenlerde yardımcı hizmetleri gören kişilerin (dolapçı ve çarkçıların) 15'er günlük devreler halinde ücret aldıklarını biliyoruz(17).

D- Madenci İzinleri:

Madenlerde üretim faaliyetlerinin mevsimlik olduğu bilinmektedir. Bu mevsimlik faaliyetin sekteye uğramaması için yönetim birtakım esaslar vaz etmiştir. Bunlardan birincisi madenlerde çalışan bütün amelenin isimlerinin bir deftere kaydedilmesi ve kaydedilmesi gerekir. Gerek Anadolu, gerekse Rumeli yakasında olan madenlerdeki bu defterlerin bir sureti de İstanbul'a gönderilirdi (18). Böyle olunca, deftere kayıtlı bir maden amelesinin madeninin emminden izinsiz olarak madeni terkedip gitmesi mümkün olmazdı. Eğer böyle bir durum söz konusu olursa kaçan kişi git-

(14) İr. Mec. Val. 12808.

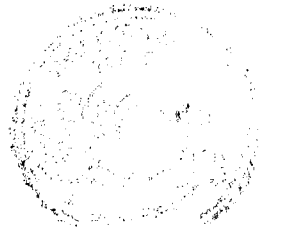
(15) DBŞM, 6487; DMMK, 23125.

(16) DMMK, 23125.

(17) DBŞM, 5758.

(18) A. Refik, a.g.e., s. 15, 16; H. İnalcık-R. Anhegger, Kanunname-i Sultânî..., s. 12.

tiği yerden takip edilerek alınıp getirilirdi.Çünkü babadan oğula geçen bir meslek olan madencilik zor bir meslekti ve bu yüzden de zaman zaman kağma olayları meydana gelebilmekteydi.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışma sonucunda elde ettiğimiz sonuçları şöylece belirtmek mümkündür:

Herseyden önce Keban ve Ergani madenleri çok uzun bir tarih geçmişi sahip olan madenlerdir. Yüzyıllarca üretim faaliyetine sahne olan bu madenler Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra da aynı canlılıkta üretim faaliyetine sahne olmuştur.

Osmanlı, bu madenlerde, ilk olarak ele geçirdiği ve eskisinden daha canlı şekilde faaliyetlerine devam ettirdiği Balkanlardaki madenlerden edindiği tecrübeyi de katarak eskiden beri mevcut olan bilgilerini tatbik etmiştir. Yani Osmanlı devleti madencilik alanında Saksonya menşeli kanunları kendi şartlarına uyarlamasını bilmiş ve bu doğrultuda Keban Ergani madenlerindeki üretim faaliyetlerini devam ettirmiştir ki, bu konuda daha önce Kastamonu Küre ve Gümüşhane'de işletilen madenlerden edinilen tecrübeden de büyük ölçüde istifade edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Keban Ergani yöresi madenlerinin faaliyetlerinin devamı için Gümüşhane'den her yıl mütad olarak belirli sayılarda teknik eleman getirilmekteydi.

Merkezi yönetim belirli bir döneme kadar maden işletmeciliğinde genel olarak kabul etmiş olduğu emanet usulü gerçe-

vesinde bu iki madeni ayrı ayrı eminler vasıtası ile yönetmiştir. Ancak devlet için büyük önem arzeden bu madenlerden daha iyi verim elde edebilmek için 1775'lere gelindiğinde madenlerin yönetimi konusunda bir farklılık göze çarpmaktadır. Bu farklılık ise söz konusu tarihten itibaren her iki madenin de tek elden "Maadin-i Hümayûn Emâneti" adı altında yönetilmeye başlanmasıdır.

Söz konusu emanete madenlerdeki üretim faaliyetleri için gerekli olan bazı ihtiyaç maddelerinin karşılanması dolayısıyla bir takım sancak ve kazalar bağlı idi. Buraya atanan idareci konumundaki eminlere de birçok yetkinin verilmiş olduğu görülmektedir. Bu yetkiler çerçevesinde ise Maadin-i Hümayûn Emâneti'nin müstakil bir yapıya sahip olduğu da gözlenmektedir. Emanetin bu statüsü Tanzimat öncesi yıllara kadar devam etmiştir. Ancak sözü edilen uygulamadan da belirli bir süre sonra istenilen sonucun alınamaması üzerine 1836'larda vazgeçilmiş ve maden idaresi başka idarî birimlerin dahiline alınmıştır.

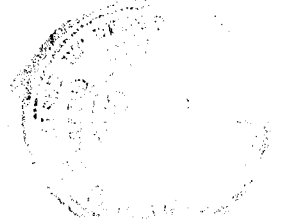
Bu arada Maadin-i Hümayûn Emâneti'ni oluşturan Keban Ergani ve diğer tâbi madenlerde üretimin düzenli olarak devam edebilmesi için gerek idarî, gerekse teknik açılardan gayet organizeli bir örgütün kurulmuş olduğu dikkati çekmektedir. Ancak bu örgüte ve oluşturulan hususî idareye rağmen Maadin-i Hümayûn'u oluşturan madenlerde, emanetin teşkil edildiği ilk dönemleri hariç tutacak olursak zamanla önemli ölçüde bir üretim düşüşünün meydana geldiği görülmektedir. Bunda etkili olan faktörlerin başında maden ocaklarından artık istenilen ölçülerde cevher elde edilemeyeceği gelmekteydi. İdarecilerin ihmalleri, maliyet fiyatlarında zamanla meydana gelen artışlar ve takip

edilen teknolojinin geri oluşu da üretimin düşmesinde etkili olan diğer faktörler arasında yer almaktaydı.

Tanzimat'la birlikte diğer Osmanlı kurumlarında olduğu gibi, madencilik gibi teknik bir alanda da üretimin artırılabilmesi amacıyla Avrupa tarzda birtakım yenilik hareketlerine girişilmiştir. Bu cümleden olarak Maadin-i Hümayûn'daki üretim düşüşünü önleyebilmek maksadıyla Avrupadan maden mühendisleri ve orman mühendisleri getirilmesi yoluna gidilmiş ve bu teknik adamların önerileri doğrultusunda madenlerde gerekli tedbirler alınarak icraatlara girişilmiştir. Ancak bütün yapılanlara rağmen gayretlerin özellikle Keban madeninde olumlu sonuç vermediği görülmektedir.

Maadin-i Hümayûn'da üretilen madenlerin vergilendirilmesi konusunda da şunları söylemek mümkündür: Hukukda esas aldığı unsurlardan birisi İslâm hukuku olan Osmanlı devleti, madenlerin vergilendirilmesinde genelde 1/5 oranını kabul etmiştir. Ancak Maadin-i Hümayûn'da bu oranın bakır haricinde- o da belli bir tarihe kadar- pek uygulanmadığı ve daha düşük düzeylerde tutulmuş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ürünlerin dağıtımı ve nakli konusunda da yönetimin belirli prensiplere ve gayet organizeli bir teşkilata sahip olduğu görülmektedir. Bu konuda, yani ürünlerin dağıtımı konusunda dikkate alınan esas düşünce, resmî kurumların yani mirfinin ihtiyacına öncelik verilmesi olmuştur. Bu kuralın bir gereği olarak altın ve gümüşün devamlı olarak, bakırın da bazı istisnalar hariç tutulacak olursa genellikle İstanbul'a gönderildiği görülmektedir. Nakil işlemi ise genellikle Bozok sancağı dahilinde yaşayan Pehlivanlı ve Yenil aşiretlerinin hayvanları ile be-

del karşılığında gerçekleştirilmiştir. Bu arada Ergani madeninden arasına Diyarbakır'a gönderilen ham bakır ile mürdesengin nakli ise bölge hayvanları vasıtası ile gerçekleştirilmiştir.

Çok geniş bir kullanım alanı olan madenlerin mirf adına nakli esnasında ise her ne suretle olursa olsun vergilendirilmeleri söz konusu değildir.

Maadin-i Hümayûn'daki üretim faaliyetleri için gerekli olan kömür, kütük vb. maddelerin temininin de belirli esaslara bağlanarak çok organizeli olarak sağlanmış olduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak söz konusu emanete bağlı olan ve orman yönünden zengin olan bazı idarf birimlerden bedel karşılığında synf olarak kömür ve kütük temin edilmiştir. Bazı kazalardan ise bu bedellere harcanmak üzere nakdi vergi alınması yoluna gidilmiştir. Fakat bu arada, uzun yıllardan beri devam eden madencilik faaliyetleri sonucunda ise bölgede mevcut çam ve meşe ormanlarının yok olduğu dikkati çekmektedir ki, bir zamanlar orman potansiyeli yönünden çok zengin olan yörenin bu günkü vahim halinin temelinde de bölgede yürütülen madencilik faaliyetleri yatmaktadır.

Bu arada madenler için gerekli olan kömür ve kütüğün naklinde su yolundan istifade edilmiştir. Bu işte yegane nakil vasıtası ise kelekler olmuştur.

Maadin-i Hümayûn'da maden üretim faaliyetlerinin ikmalî cümlesinden olarak dikkati çeken bir diğer husus ise madencilerin günlük ihtiyaçlarının da belli kurallar çerçevesinde emenet dahilinden karşılanmış olmasıdır.

Maadin-i Hümayûn'daki organizeli faaliyetlerin bir diğer unsurunu da gerek madencilere, gerekse maden idaresine bağlı

yerler ahalilerine tanınan muafiyet durumu idi ki, bu konuda genel kuralın bizzat madencilik faaliyetlerine doğrudan katılanların teklif-i örfiyeden tamamen, bağlı yerler ahalilerinin de imdâd-ı seferiye ve hazeriye kalemleri hariç olmak üzere kısmen muaf tutulmaları olduğu görülmektedir.

Bütün bunlardan sonra şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Merkezî yönetim XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Keban Ergani madenleri ile ilgili olarak Maadin-i Hümayûn Emâneti adıyla bilinen ve idarî açıdan birtakım hususiyetleri olan bir idareyi oluşturunca kendi kendine yeten bir yönetim şeklini hedef almış görünüyor. Nitekim söz konusu madenlerdeki faaliyetlerin işe ve ikmalinin genellikle bu bölgeden sağlanmış olduğu bilinmektedir. Yönetimin bu konuda izlemiş olduğu politikanın hakikaten orijinal bir politika olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü yönetim, meseleler karşısında statik davranmayarak en uygun çözüm yollarını bulabilmiştir. Bu konuda elinden geleni esirgememiştir. Ancak, dünyanın geçirmekte olduğu değişime ayak uyduramamak veya bunun karşısında gerekli tedbirleri almamak gibi bir dış etken ile ihmalkârlık gibi bir iç etkenin birleşmesi sonucunda bundan istenilen sonucun elde edilmiş olduğunu söylemek biraz güçtür.

BİBLİYOGRAFYA

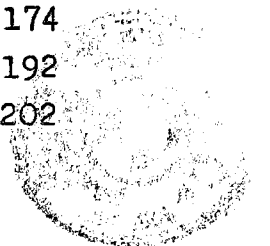
A- Arşiv Vesikaları:

1- Başbakanlık Arşivi:

a- Muallim Cevdet Tasnifi:

aa- Darphane ve Meskukat:

111	221	377	692	962	1340	1671	1890
15	223	382	694	970	1367	1672	1895
59	224	383	696	973	1377	1693	1901
71	226	404	707	982	1413	1702	1953
83	233	418	726	1000	1415	1704	1956
95	237	450	734	1025	1416	1707	1961
103	240	452	744	1098	1417	1717	1996
160	246	471	746	1136	1431	1735	2007
110	252	472	747	1139	1453	1742	2026
111	260	481	750	1150	1455	1746	2036
115	263	482	756	1151	1458	1747	2052
118	265	484	759	1154	1459	1753	2058
124	276	512	766	1163	1469	1755	2078
131	287	536	787	1164	1503	1757	2081
132	308	543	798	1175	1507	1758	2095
137	310	552	804	1177	1517	1764	2096
143	312	558	814	1186	1519	1767	2104
156	313	566	822	1195	1538	1772	2112
171	319	567	864	1201	1579	1786	2113
177	324	582	867	1211	1586	1791	2132
179	326	610	869	1271	1591	1840	2156
195	332	634	900	1279	1617	1859	2168
202	347	643	906	1280	1618	1873	2174
217	350	646	913	1281	1626	1877	2192
219	361	661	934	1289	1657	1884	2202

2204	2297	2392	2509	2665	2869	3070	3156
2205	2301	2393	2515	2671	2886	3072	3178
2213	2302	2395	2522	2672	2887	3074	3187
2219	2315	2398	2528	2721	2907	3075	3197
2223	2321	2402	2545	2734	2910	3082	3206
2236	2328	2415	2553	2738	2912	3090	3219
2237	2340	2425	2579	2749	2921	3091	3224
2246	2345	2430	2591	2763	2923	3093	3238
2248	2355	2431	2602	2806	2924	3114	3247
2263	2356	2441	2617	2812	2938	3124	3248
2276	2370	2452	2627	2814	2949	3130	3253
2279	2371	2455	2633	2844	2987	3133	3265
2282	2375	2462	2634	2856	3022	3147	3327
2289	2390	2465	2645	2857	3052	3149	3328
2292	2391	2473	2648	2859	3068	3151	3748

ab- Maliye:

508	5312	13214	24518	29412
2572	12212	23263	24626	30961
5280	12505	24136	29322	

ac- Dahiliye:

44	3338	11019	12133
2275	4440	11208	12648
3090	4596	11330	15821

ad- İktisat:

205	453	1071	1296	1999
-----	-----	------	------	------

ae- Askerî:

14923	15968	16450
-------	-------	-------

af- Nafia:

895	934	1123	1667
-----	-----	------	------

b- Hatt-ı Hümayûn Tasnifi:

955	8264	17725	27798	33266	43908
-----	------	-------	-------	-------	-------

1200	8264	18004	27814 A	33430 A	47054
3356 A	8659	18512	27814 B	33430 B	47054 A
3356 B	9863	18718	27814 C	33460	48421
3356 C	11057	19086	27823	33550	48614
3356 D	11660	23143	27824	34115	48419
3358	12578	23526	27828	34311	49865
3394 A	12706	25697	28225	35263 A	49867
3394 B	15568	25827	31972	35263 B	53025
4488	15882	27667	32212	35263 C	53431
4491	16472	27668	32461	37039 B	53668
4525	16498	27691	32464	37713	53730
4537	16505	27697	33027	43021	54559
4537 A	17262	27723	33027 A	43649	55411
4658	17712	27774	33226	43891	55608

57427 57512 58151

c- Irade Tasnifi:

ca- Dahiliye:

485	2418	4119	5015	5179	6128
1881	3115	4211	5100	5932	12201
2392	3507				

cb- Meclis-i Vâlâ:

228	848	4395	7068	11667	15235
303	2084	5134	7134	12311	
438	4182	6422	11423	12808	

d- İbnü'l- Emin Maadin:

Belge no:19,46,195

e- Ali Emirî Tasnifi III.Selim Katalogları:

Belge no: 5,292,1026,14888

r- Mühimme Defterleri:

Defter no: 160,165,166,170,173,175,180,185,190,199,200,

230,233,240,247,250,251,257.

g- Maaden Mukataası Defterleri:

Defter no:23125,23208.

h- Kâmil Kepeci Tasnifi:

Defter no:5184,5192,5195,5204.

ı- Baş Muhasebe Defterleri:

Defter no: 3212,3453,4636,5397,5758,5792,6436,6487,8528.

2- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi:

Evrak no: 1904,2840,

1904	2948	3871	4575	4922	10337/1-2
2840	3394	4108/1	4601/1-7	8664	

3- Diyarbakır Müzesi:

a- Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri:

Defter no: 288,299,356,607,626.

b- Harput Şer'iyeye Sicilleri:

Defter no: 396

4- Ankara Etnografya Müzesi:

a- Eğin Şer'iyeye Sicilleri:

Defter no: 1,2,3,4,5,6,

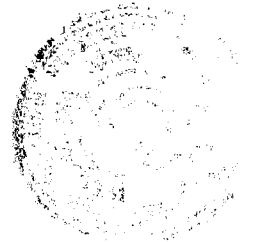
b- Kayseri Şer'iyeye Sicilleri:

Defter no: 192.

5- Tokat Müzesi:

Tokat Şer'iyeye Sicilleri:

Defter no: 6.

B- Yazmalar:

- 1- Hazerfen Hüseyin Efendi: Telhisü'l- Beyân Fi- Kavânin-i Al-ı Osman, Başbakanlık Arşivi Kütüphanesinde 220 numarada kayıtlı fotokopi nüsha.
- 2- Diyarbakır Muasarrıfı İbrahim bin Muhammed'in Hatırat ve Mektupları, Elazığ Müzesi, Demirbaş numarası: 137.

C- Takvim-ı Vekayi: 1850'ye kadar olan çeşitli defalar.

D- Salnâmeler:1- Diyarbakır Salnâmeleri:

Sene: 1301, 1308, 1316-17, 1317'ye Zeyl.

2- Mamüretü'l- Aziz Salnâmeleri:

Sene: 1301, 1302, 1310.

3- Erzurum Salnâmeleri:

Sene: 1318.

E- Tetkikler ve Seyahatnâmeler:

AĞAR, Ö. Kemal, Maden İli, İstanbul, 1938.

AINSWORTH, W.F., Travels Researches, in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, volume I-II, London, 1852.

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, c.I, İstanbul, 1977.

_____, Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi, c.II, İstanbul, 1979.

AKSIN, Ahmet, 218 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili H.1248-1256

FÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1990, LIX-504 s.

AKTAN, Hamza, İslâm'da Madenlerin Hukukî Statüsü, Erzurum, 1986.

ALİ EMİRİ, Osmanlı Vilâyet-ı Şerkiyesi, İstanbul, 1918.

ANDREASYAN, Hrand, Ermeni Seyyah Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619, İstanbul, 1953.

ANHEGGER, Robert, Beitrage Zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei, Bd 1, İstanbul, 1943.

_____, Beitrage Zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei, Bd 2, İstanbul, 1944.

_____, Beitrage Zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, I Europäische Türkei, Ed 1, Nachtrag, Newyork-Zurich, 1945.

_____, "Hazerfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülahazaları", Türkiyat Mecmuası, c.X, İstanbul, 1953, s.365-393.

BABINGER, Franz, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 1982.

BARKAN, Ömer Lütfi, Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Ekonomisinin Hukukî ve Ziraat Esasları (Kanunlar I), İstanbul, 1943.

_____, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274(1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", Tanzimat I, İstanbul, 1940, s.321-421.

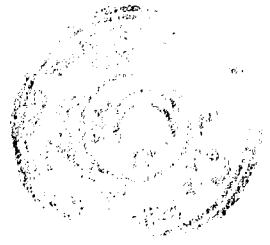
BAYKARA, Tuncer, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Ankara, 1988.

BELLİ, Oktay, "Doğu Anadolu Bölgesinde Antik Demir Metalurjisinin Araştırılması", III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, s.365-379.

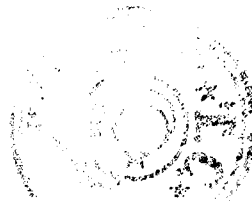
_____, "Demir Çağda Doğu Anadolu Bölgesinde Demir Metalurjisi", Anadolu Demir Çağları, İzmir, 1987, s.89-107.

BEYGU, Şerif, "Kiğı Demir Madenlerinde Yapılan Top Güllelerinin Avrupa Seferleri İçin Erzurum'dan Gönderilmelerine Dair Üç Vesika", Tarih Vesikaları, c.II(1942), s.335-337.

- BIRON, Cemal, Madenlerde Tahkimat İşleri, İstanbul, 1979.
- CAHEN, Claude, Anadolu'da Türkler, çev. Yıldız Moran, İstanbul, 1984.
- CEZAR, Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, 1986.
- _____, "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", Tanzimat'dan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c.4, İstanbul, 1985, s.924-926.
- CHESNEY, Colonel, The Expedition for the Survey of The Rivers Euprates and Tigris, London, 1850.
- CİNLİOĞLU, Hâlis Turgut, Osmanlılar Zamanında Tokat, IV.Kısım, Tokat, 1983.
- CLARK, E.C., "The Ottoman Industrial Revulation", İJMES, c.5(1974), s.65-76.
- CUINET, Vital, La Turquie d'Asie Geograph, é Administrative Statistique, descriptive et raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure, II, Paris, 1892.
- ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", Belleten/201(1987), s.1215-1240.
- ÇAĞATAY, Neşet, Osmanlı Devletinde Maden İşletme Hukuku, AÜDTCF, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1942.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden Hukuk ve İktisadiyatı Hakkında Vesikalar", Tarih Vesikaları, c.II, S.10(1942), s.275-283.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden Hukuk ve İktisadiyatı Hakkında Vesikalar", Tarih Vesikaları, c.II, S.12(1942), s.415-423.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", DTCFD, c.II, S.1(1943), s.117-126.

- ÇETİN, Atilla, Başbakanlık Arşivi Kılavuzu, İstanbul, 1979.
- DARKOT, Besim, "Ergani", İA, c.4, İstanbul, 1945, s.310-11.
- DELMAS, Claude, Avrupa Uygarlık Tarihi, çev.Nihal Ünal, İstanbul, 1973.
- DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca Türkçe Lügat, Ankara, 1986.
- ERGÜN, Adnan, "Keban İlçesi", İdare Dergisi, 24(224), 1953, s.19-23.
- EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ, İstanbul, 1314.
- FONTANIER, V., Voyages en Orient Entrepris par Ordre du Gouvernement Français de l'année 1821 à 1829, Paris, 1829.
- GENÇ, Mehmet, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, S.3, İstanbul, 1988, s.35-56.
- _____, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (Metinler-Tartışmalar), Ankara, 1975, s.231-296.
- GÖĞER, Erdoğan, Maden Hukuku, Ankara, 1979.
- GÖKER, Muzaffer, "Türklerde Sanayi", Bellekten, c.II/7-8(1938), s.433-444.
- GRIFTHS, M.D. Travels in Europe Asia Minor and Arabia, London, 1805.
- GÜNGÖR, Necip, Maden İlçesi, Elazığ, 1954.
- HANELÇİ, Şahin, Keban Civarı Eski İmalat Pasaları ve Au-Ag Açısından Önemi, Keban, 1989.
- HEKİMOĞLU, Yağar-ATILGAN, Enver, Ergani, İstanbul, 1967.
- HONİGMAN, Ernest, Bizans Devletinin Doğu Sınırı, çev.Fikret Işıltan, İstanbul, 1970.
- ISSAWİ, Charles, The Economic History of Turkey 1800-1914, London, 1980.

- İNALCIK, Halil-ANHEGGER, Robert, Kanunnâme-i Sultanî Ber- Muceb-i Örf-i Osmanî II. Mehmet ve II. Bayezit Devrine Ait Yasaknâme ve Kanunnâmeler, Ankara, 1956.
- İNAN, Abdülkadir, "Türklerde Demircilik" Sanatı", Türk Kültürü, S. 39 (Ocak 1966), s. 542-44.
- _____, "Yugoslavya'dan Türkiyat Haberleri", Türkiyat Mecmuası, c. 2, İstanbul, 1928, s. 627-28.
- KAPTAN, Ergun, Madencilik Tarihi İçin Genel Bir Araştırma (Kelayın Kökeni), MTA Rapor-Derleme numara 5226 (basılmamış), Ankara, 1974.
- _____, Türkiye Madencilik Tarihi ve Kelayın Kökeni Hakkında Kahramanmaraş, Tokat, Ordu, Kastamonu ve Çorum Bölgelerindeki Eski Curuf Depolarında Yapılan Genel Bir Araştırma, MTA Rapor-Derleme numara 5546 (basılmamış), Ankara, 1976.
- KARADENİZ, H. Basri, 1518 (H. 924) Tarihli Tahrir Defterine Göre Ergani Sancağı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun, 1990, VII+147 s.
- KARAL, E. Ziya, Osmanlı Tarihi, c. VI, VII, Ankara, 1976.
- KAZICI, Ziya, Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul, 1977.
- "Keban", Yeni Fırat, S. 12, Elazığ, 1963, s. 17-20.
- KINNEİR, J. M., Journey Through Asia Minor, Armenia and Kourdistan in The Years 1813-1814, London, 1818.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, "1871'deki Madenler ve Bunlar Üzerine Bilgiler", Yeni Fırat, S. 21 (Mart 1964), Elazığ, s. 10-18.
- _____, "Mamüreti'l- Aziz Sancağında Keban Maden-i Hümâyûnu", Yeni Fırat, S. 22 (Nisan 1964), Elazığ, s. 4-5.
- KOŞAY, Hamit Zübeyir, "Madencilik Tarihine Ait Yeni Belgeler", Reşit Rahmetî Arat İçin, Ankara, 1966, s. 336-341.

- KUBALI, Hüseyin Nail, "Eski Maden Mevzuatımız ve Maden Mülkiyeti", Ebu'l- Ulâ Mardin'e Armağan, İstanbul, 1944, s.794-826.
- KUNÇ, Şeref-Çukur Alaattin, "Bakır Buluntularında İz Element Dağılımı", III.Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1987, s. 97-101.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Sultan II.Mahmut Devri Yedek Ordusu Redif-i Asâkir-i Mansûre", İÜTED, S.12, İstanbul, 1987, s.127-158.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, çev.Metin Kıratlı, Ankara, 1984.
- MICHELSON, H.Edward, The Ottoman Empire and Its Resources with Statistifical Tables, London, 1854.
- MOLTKE, H.von, Türkiye Mektupları, çev.Nurullah Örs, İstanbul, 1969.
- MORIER, James, A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809, London, 1812.
- MURPHY, Roads, "Mineral Exploation in the Ottoman Empire", The Encylopaedia of Islam, volume V, Leiden, 1986, s.973-985.
- MUSA Kazım, "Darphanenin Ahval-i Dahiliyesi", TOEM, 9.cüz, İstanbul, 1327, s.551-557.
- OLIVIER, Türkiye Seyahatnamesi, çev.Oğuz Gökçen, Ankara, 1977.
- ORHONLU, Cengiz, Osmanlı Devletinde Derbent Teşkilatı, İstanbul, 1967.
- ORHONLU, Cengiz- IŞIKSAL Turgut, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", İÜTD, c.XIII, s.17-18, İstanbul, 1968, s.77-102.
- ÖGEL, Behattin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988.
- _____ , İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984.
- _____ , Türk Mitolojisi, c.I, Ankara, 1971.
- ÖNSOY, Rifat, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", HÜEFD, c.2, S.2, Ankara, 1984, s.5-12.

- ÖZDEMİR, Rifat, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, 1986.
- ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.
- ÖZTÜRK, Mustafa, Orta Anadolu'da Fiyatlar (1785-1860), AÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1985.
- PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Leyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. I, II, III, İstanbul, 1971.
- QUATAERT, Donald, "19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Madencilik", çev. Ahmet Günlük, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul, 1984, s. 914-916.
- REFİK, Ahmet, Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200), İstanbul, 1931.
- SAHİLLİDİĞLU, Halil, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri", ODTÜ Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı, Ankara, 1978, s. 1-38.
- SAKAOĞLU, Necdet, Anadolu Derebeyi Ocaklarından Kösepaşa Hanedanı, Ankara, 1984.
- SARÇ, Ö. Celal, "Tanzimat ve Sanayimiz", Tanzimat I, İstanbul, 1940, s. 423-440.
- SHAW, Stanford, "Tanzimat'dan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", Tanzimat'dan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. 4, İstanbul, 1985, s. 934-936.
- SHAW, Stanford-Ezel Kural, The Ottoman Empire and Modern Turkey, volume II, Newyork, 1976.
- SPAHO, Fehim, "Turski Ruderski Zakoni", Glasnik, c. XXV, S. 1-2, Sarajevo, 1913, s. 133-194.
- SU, Kamil, Balıkesir Madenleri, İstanbul, 1939.
- SÜLEYMAN SUDİ, Defter-i Muktesit, c. III, İstanbul, 1306.
- SÜMER, Faruk, Yabanlu Pazarı, İstanbul, 1985.

SÜMER, Faruk, "Selçuklular Devrinde Türkiye'de Madenler", MÜTAD,
s.4, İstanbul, 1989, s.159-164.

ŞEMSETTİN Karahisarî, Ahteri Kebir, İstanbul, 1978.

ŞÜKÜN, Ziya, Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziya,
İstanbul, 1984.

TABAKOĞLU, Ahmet, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1986.

_____, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,
İstanbul, 1985.

TAVERNIER, J.B., XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a
Seyahat, çev. Ertuğrul Gültekin, İstanbul, 1980.

TEXIER, Charles, Küçük Asya, Mütercimi: Ali Suat, İstanbul, 1340.

TIZLAK, Fahrettin, 398 Numaralı Harput Ser'iyye Sicili M.1814/15
-1839 (H.1230-1255), FÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, E-
lazığ, 1987, XCIX:400 s.

TOURNEFORT, P., Relation d'un Voyage du Levant, Lyon, 1727.

TUĞLACI, Pars, Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985.

TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1980.

_____, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstan-
bul, 1980.

Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler Tartışmalar, Ankara,

UBUCİNİ, F.H.A., 1855'de Türkiye, c.I-II, çev. Ayda Düz, İstanbul,
(tarisiz).

URQUHART, David, Turkey and Its Resources, London, 1833.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.II, Ankara, 1975.

_____, Osmanlı Tarihi, c.IV/II, Ankara, 1983.

_____, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karako-
yunlu Devletleri, Ankara, 1984.

_____, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve
Osmanlı Devleti İç Hazinesi", Bellekten, c.42, S.165 (Ocak 1978),

s.67-94.

WIJKERSLOOTH,P.de,"Elazığ İli Ergani Madeni Bakır Yatakları Hakkındaki Bilgiye Yeni Bir İlave",MTA Mecmuası,1/33(Haziran 1945),s.76-105.

YAMAN,Talat Mümtaz,"Küre Bakır Madenine Dair Vesikalar",Tarih Vesikaları,c.1,S.4(1941),s.266-287.

YENER,Hadi,"Keban Madeninin Tarihçesi ve Jeolojik Vaziyeti",MTA Mecmuası,S.1(1937),s.12-21.

YILMAZ,Sabit,"Zengin Olan Maden ve Hammadde Kaynaklarımızın Değerlendirilebilmesi İçin Gerekli Olan Hukukî ve İdarî ve Tegovik Tedbirleri",2.Türkiye İktisat Tarihi Kongresi Sanayi Komisyonu Tebliğleri VI,Ankara,1981,s.273-325.

YILMAZÇELİK,İbrahim,392 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili H.1260-1264(M.1844-1848),AÜTİTE,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,1987,LXV±339 s.

YİNANÇ,Refet- ELİBÜYÜK,Mesut,Malatya Tahrir Defteri(1566),Ankara,1983.

,Maras Tahrir Defteri(1563),c.I-II, Ankara,1988.

YÜKSEL,Hasan,Hicri 1190(M.1776)-Hicri 1209(M.1784) Tarihli Keban Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi,AÜSBE,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,Ankara,1987,III±208 s.

Ek I: Telhisü'l- Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osman'ın madenlerle ilgili bölümü.

Bâb-ı Sâni aşar der- ahvâl-i maadin ve memlehalar:

Hâfi değıldir ki memâlik-i mahrûsede vâki olan madenler ve memlahalar mahsulât bâbının azâmı ve erkân-ı vâridâtın me-
tin ve muhkemi olduğı cihetten şâri-i âzâm (toprağın altından
rızik arayınız) şeklindeki kelâm-ı dürerbarf ile nebat ve ma-
den mahsullerinin tahsilini emr ve tergiyb buyurup padişâh-ı
selef ol bâbda ihmâli revâ görmemişlerdir. Filvâki memâlik-i
mahrûse-i Osmaniyede vâki olan maadin umûruna takayyüd olu-
nub mazanne olan yerler işlense adl ve kanûn üzere alınan
mahsûlün humsu mesârif-i seneviyesin ihâta itmezse bâri nis-
fını kapamak mukarrer idi zira bu diyarlar kayasara hükmünde
iken anların büyük mahsulü maadin idi.

Ve memâlik-i mahrûsede maadin bi-nihâyedir. Nihayet cev-
herin husûlü enva-i meşakkat ve vâfir harca mevkûf olmağla
ihmâl olunur. Lâkin vükelâ-yı devlet zimmetlerine lâzım ve mü-
himdir ki bu bâbda bezl-i makder ve say-i nâ-mahsûr eyleyeler
Pâdişâh-ı âlem-penâhın zerre himmeti ednâ inâyeti erkân-ı ih-
timâmına mukârin olsa kifâyet idüb madenler evvelkinden ziya-
de terakkide olurdu ve maden hususu sair sanat ve ticaret gibi
olmayub amelinde ve levazımını tertibde nice şurût ve kavaidi
vardır ve ehli dehi azdır.

Bu bâbda biz maden kanunların sekiz fasl üzere beyan e-
deriz:

Fasl-ı ibtidâ yer yüzünde ne vechile işlenür ve cevher
nice çıkar ve nice sebka olur. anın beyânındadır.

Kanun: Evvela sağ yerden maden işlemeye uzboy ve zamân-ı

kadından muattal yere zıboy derler.

Kanun: Adam eli ile ya kürek ile toprak çıkarmaya kâdir olunca işlene şüf derler.Ol halde kapı üç gün muattal kalmak ile ahire verilür.

Kanun: Andan derin gidüp dolab şeklinde aletle çıkarmak mertebesine vardıkda ol ağaca horna derler.Eşekle çekilip madem ki cevher çıkarmaya ana dahi şüf derler.Ol vakit altı hafta muattal kalmak gerek ki ahire verile.

Kanun: Cevhere vâsıl oldukda urbarara vardı derler.

Kanun: Mesaha idüb maden kulacı ile etrafından sekizer kulağ yer ol kuyunun sınırı olur.Ana kimesne dahl eyleyemez.Ol sınır içinde bulunan cevher ol kuyu sahiplerininindir meğer hursar tarikiyle alalar.

Kanun: Hursar ana dirler ki ölçü çekilmeden aher kuyudan yer altından uğurlayın gelüb cevheri bulub şalalar.Sonra ölçü çekilüb bir kuyu sınırında olduğu zâhir olsa tazmin edemezler.

Kanun: Cevher birkaç dürlü olur azlığı çokluğu damarlarına göredir kimi ince kimi yoğun olur.Bazı damar olur ki jola gider kimi yukarı ve bazı aykırı gider.Yüksek yerde bulunub jola alçak yerde bulunub çağa gitmek ekseriya eyilik alâmetidir ve damarda gâh büyük pâreler bulunur ana vante dirler ve damar olmayub hâli kadar dahi vâsi yerin cümlesinde cevher olur ana gank dirler.Bunlar iyilik alâmetidir.Gâh bir yerde bir miktar bulunur ana plaviçe dirler.Ekser ol asıl payidar olmaz.Asıl eşi cevher oldur ki kalın damar ola iki taraf yumuşak kağ ki ana licek dirler arasında buluna.Ekser bu makûle payidar olur ve licek solunda bulunana ligunat ve sağında bulunana hagunat dirler.hagunat éyüdür.Gâh cevhersiz damar bulunur.

Ek III: Başbakanlık Arşivi CDM 3074(transkribe metni)

Sivas valisine hüküm ki

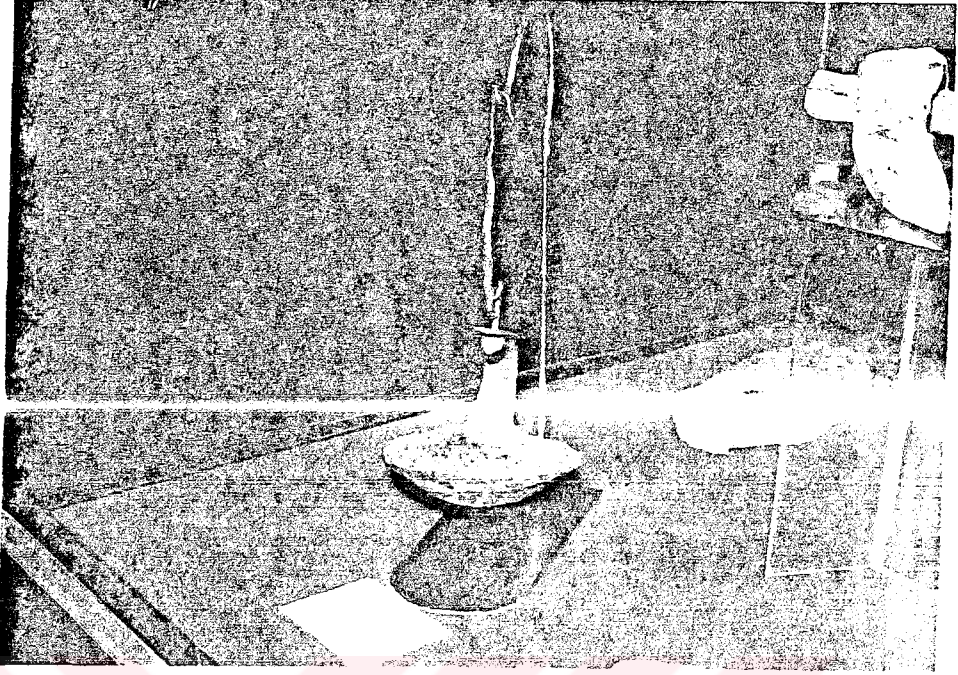
Ergani ve Keban ve tevabii madenleri devlet-i aliyye-i ebediyyü'd- devamımın mücessem ve muazzam mukataatından olub hüsn-i nizâm üzere imâl ve idâreleri şerâit-i kadîmesinin türebân-ı halelden himâyet ve sıyanet ve maden-i mezbûre bağı olan kazalar ahâlisinin refâh-ı hâlleri serbestiyet-i kadîmelerine riayet olmağın lâbüd olmağla bundan akdem hatt-ı hümayn-ı şevket-meâbım ile muanven şeref-yâfte-i sudûr olan evâmîr-i aliyyem müceblerince Keban madeninde isdihdam olunan madenciye ve esnâf-ı amale ve gerek maden-i mezbûre bağı olan kazalar reayasının serbestiyet üzere maden ümenâsı taraflarından zabt olunub zikr olunan madenciye ve kazalar ahâlflerinin zuhûr iden dava ve nizalara ehz ve habs ve tedib ve güşmâlleri ve sair cüz'î ve küllî umûr ve husûsları ber-vech-i istiklâl maden emînleri marifetiyle görölüb etraf ve havâlisinde vâki olan kurâet ve kuzâet ve sair ehl-i örf. tâifesinden birisi hilâfına tasaddî ve taarruz ile madenci tâifesine ve kazalar ahâlisi Sivas'a ihzar veyahud aher bahâne ile taciz eylemek misüllü hareket bir de azâm mevadd-ı mirfyeden olan madenin lâzimesine halel erişdirecek halât-da ictinab olunmak ve ale'l- merâm müceb-i emr-i âl-i şânım-la amel ve hareket olunub hilâfına ruhsat ve cevaz gösterilmeyüb ber-vech-i istiklâl emînleri tarafından zabt ve rabt ve emînin sekr ve şikâyeti müteber ve müessir olmağla umûr-ı madene müteallik ümenâ tarafından iltimas olunan umûr ve husûslarında muavenet ve müzâheret olunmak şart kılınub mukadem dahi karâren ve murâden evâmîr-i aliyyem isdâr ve irsâl kılınmağın bundan böyle zulüm ve taaddî olunduğu halde gerek

madenciyân tâifesi ve gerek maden-i mezbûre bağlı olan kazâ-
 lar ahalileri bi'l- cümle perâkende ve perişân olmaları mukar-
 rer ve zarf(?) beytü'l- mâl-ı müslimîne ait ve râci olmağla
 beytü'l- mâl-ı müslimîni zarar ve hasâretten sıyânet ve himâ-
 yet vüzerâ-yı azâmımın lâzıme-i hizmetinden olmağla bu makûle
 mazarrat ve tasaddiye ruhsat ve müsaade hilâf-ı rızâ-yı hüme-
 yûnum olmağla fimâ-ba`d gerek madenciyân ve gerek madene bağ-
 lı kazalara ahalilerine hilâf-ı hatt-ı hüme-yûnum ve mugâyir-i
 şurût zulüm ve taaddi itdirilmeyüb şurûtu mâcibince maden e-
 mini tarafından ber-vech-i istiklâl zabt itdirilmek fermânım
 olmağın imdi siz ki vezir-i müme-ileyhsiz işbu emr-i âl-i şâ-
 nım vusûlünde fimâ-ba`d maden-i mezkûre madencilerine ve gerek
 tevabiinde olan kazalarda hilâf-ı şurût-ı serbestiyet kimesne-
 ye zulüm ve taaddi itdirilmeyüb madene dair umûr ve husûsların
 temşiyeti içün maden emini vezir-i müşârün-ileyha min-küllü'l
 -vücûh muavenet ve müşheret eyleyüb ümenânın sekr ve şikâye-
 ti mâteber ve müessir olmağla bundan böyle hilâf-ı rızâ-yı hü-
 me-yûnum hareket bir de madenciyân ve madene bağlı kazâlar aha-
 lisine tearruz ile beytü'l- mâl-ı müslimînin irâd-ı cesimesi
 kesrine bâis olmakdan ihtirâz ve ictinâb olunmak fermân-ı â-
 l-i şânım sâdir olmuştur.

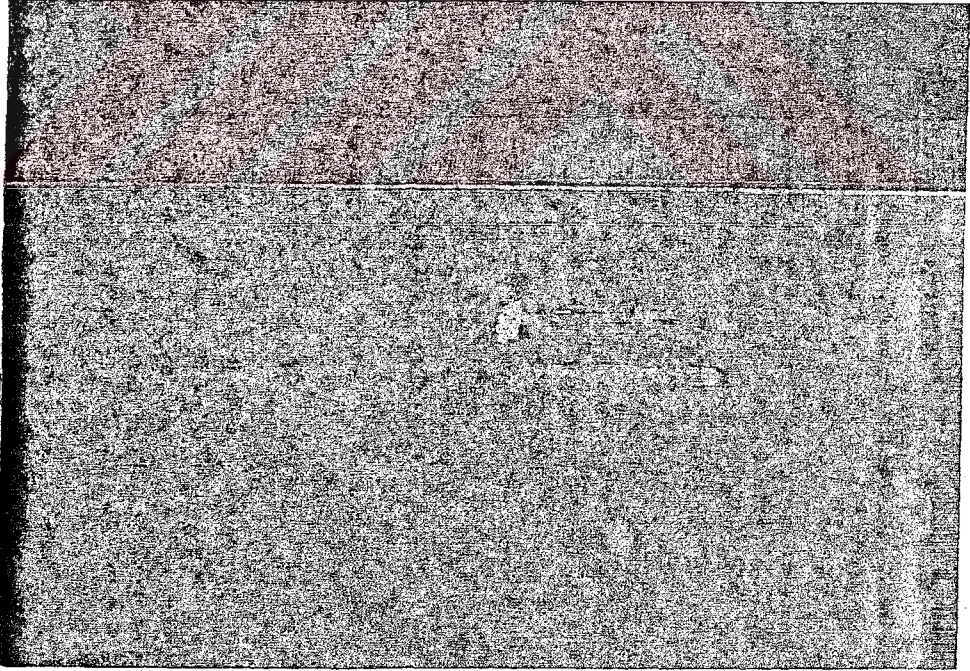
====Siyâk-ı megrûh üzere Ergani madeni için Diyarbakır vali-
 sine hitâben tıbkı emr-i şerif yazılsın.16 Muharrem 1189(19
 Mart 1775).

Ek IV : Fotoğraflar^(x)

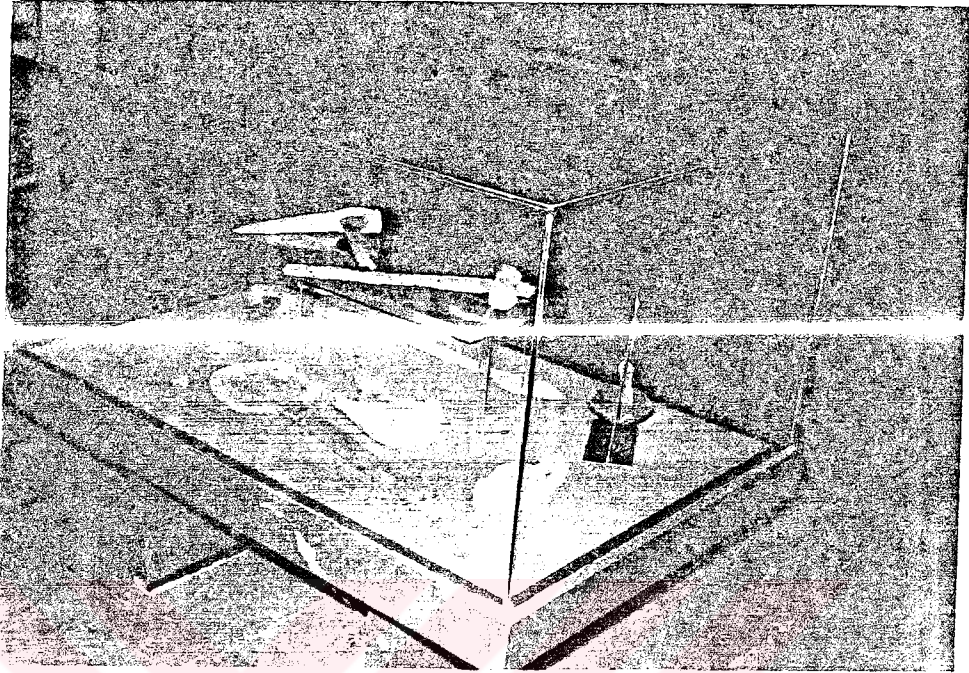

Fotoğraf 1: Madenci Kandili, Osmanlı Dönemi 18-19. Yüzyıl. Bulunduğu yer: Niğde Çamardı.

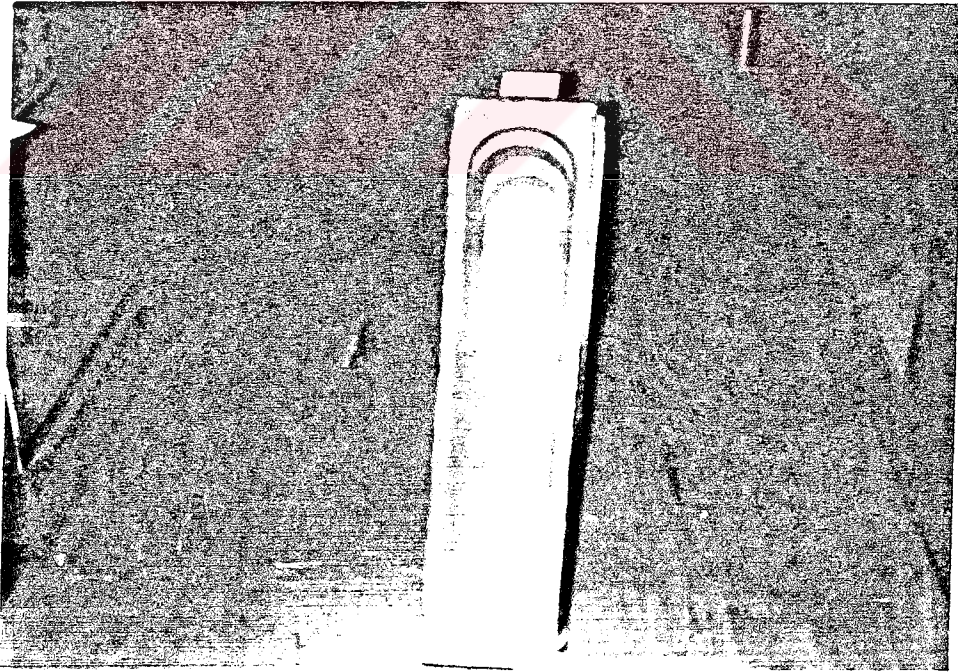

Fotoğraf 2: Antik Numune Alma Kaşığı ve Madenci Manivelası. 19. Yüzyıl.

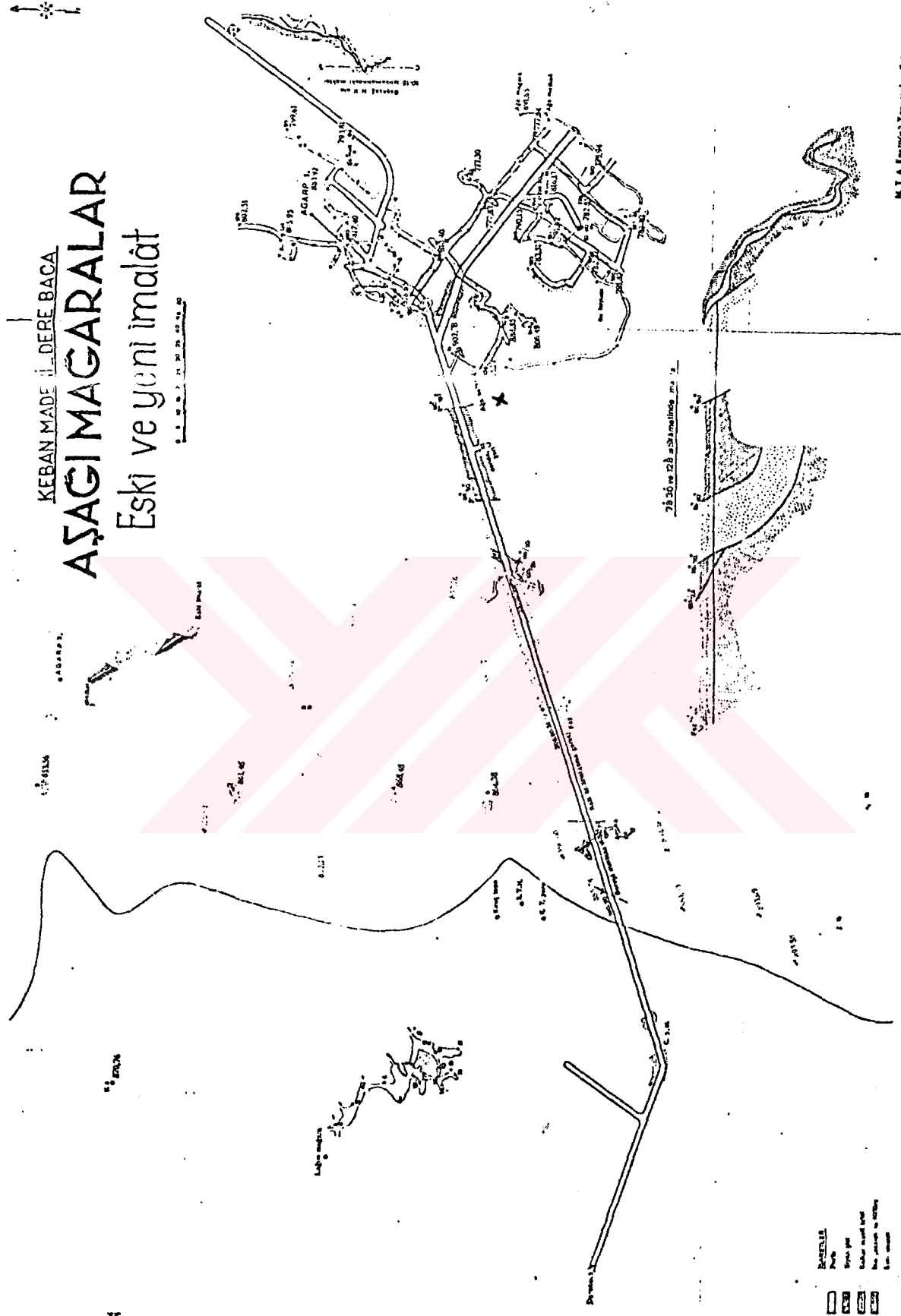
(^x) Fotoğraflar MTA Tabiat Tarihi Müzesi Türkiye Madencilik Tarihi Seksiyonundan Alınmıştır.

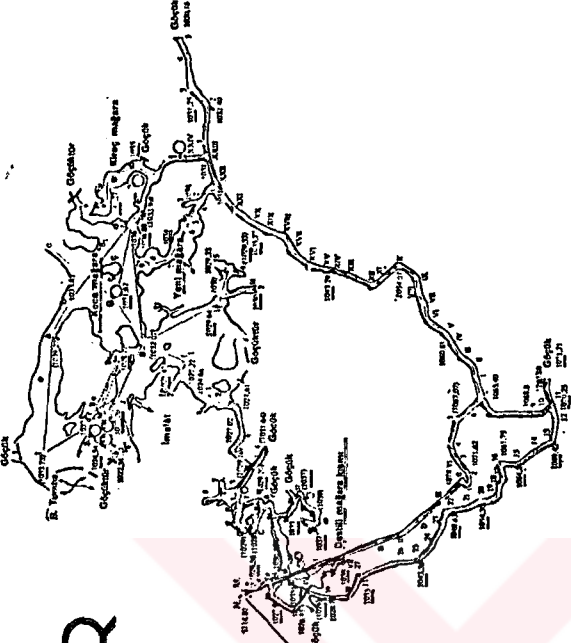
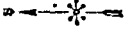
Fotoğraf 3:Çeşitli Antik Madenci Aletleri.

Fotoğraf 4: Külçe Döküm Kalıbı.19. Yüzyıl.Bulunduğu yer: Amasya Gümüşhacıköy Gümüş Bucağı.

(X) Plânlar, Hadi Yener'in "Keban Madeninin Tarihçesi ve Jeolojisi" (MTA Mecmuası S.1 1937) isimli çalışmasından alınmıştır.

KEBAŇ MADENİ
YUKARI MAGARALAR
Hazne_Gürcü_Çifti

En üstü
Kırmızı Odalar
1000.20

